

HORIZONT BOJEV

NA LATERALAH, MEJAH IN MARGINAH

časopis
za
kritiko
znanosti
let. XXXVII, 2009, št. 238

Časopis za kritiko znanosti, domišljijo
in novo antropologijo
Letnik XXXVII, 2009, številka 238
UDK 3, ISSN 0351-4285

Izdajatelj / Publisher
Študentska založba, Beethovnova 9/1, Ljubljana
www.studentskazalozba.si

Ustanovitelj Študentske založbe je
Študentska organizacija Univerze v Ljubljani

Za založbo
Igor Brlek

 Študentska
založba

Naklada: 500 izvodov

Vršilka dolžnosti odgovornega urednika / Acting editor-in-chief
Barbara Beznec

Uredništvo / Editorial board
Barbara Beznec, Marta Gregorčič, Tatjana Greif, Nikolai Jeffs,
Mirt Kornel, Andrej Kurnik, Katarina Majerhold, Mitja Velikonja,
Boris Vezjak, Jelka Zorn

Lektor / Language editor
Milojka Mansoor

Korektor / Proofreader
Jasna Berčon

REJECTED

EDITORIAL

- 7 Horizon of Common

LATERALS

- 13 **Barbara Beznec:** Migrations and Lateral Spaces of Citizenship
29 *Struggle in Asylum Home is a Struggle Against Apartheid*
31 **Polona Mozetič:** Invisible Workers of the World: Employment and Work of the
»Uneuropean« Citizens of Third Countries and the Regime of Workers Dormitories
51 *Basic Principles and Demands of the Invisible Workers of the World*
53 **Andrej Kurnik:** Militant Research, Biounionism and Subjectivity of Migrant Workers
66 **Aigul Hakimova:** »From Worker to Worker, For a Better Life«. Interview with Armin
Salihović, activist of the Invisible Workers of the World
77 **Polona Mozetič:** »How did Workers Dormitories Survive the Transition?« From
Social-Protective Institutions to Institutions of Migration Politics
93 *Statement Against the New Provision About the Quota of Work Permits
for Foreign Workers*
96 **Hajrudin Hromadžić:** Migration of Workers From Cazinska krajina
101 **Andrea Olivieri:** Ethnicity and Class in the Thoughts of Louis Adamič
110 **Frassanito Network:** »What Crisis?«

BORDERS

- 119 **Polona Mozetič:** Multiplication of Border: Vanishing Border, Increased Control
133 **Manuela Bojadžijev:** Autonomy of Migration
138 **Mojca Pajnik:** Migrants without Citizenship and the Right to Have Rights
148 **Uršula Lipovec Čebren:** Why did Physicians Become Informers? A Comment
on New Health Policies for Migrants
154 **Simona Jazbinšek and Tina Palač:** Health: A Human Right? International
Protection Seekers
163 **Sonja Zlobko, Katja Uran and Jože Rupnik:** »We Have to Teach Them Basic
Lessons«
169 *Statement of Asylum Seekers in RS, Joined in the Movement »World For Everyone«*
173 **Frassanito Network:** »Where is This World Migrating?«

MARGINS

- 181 **Andrej Kurnik and Barbara Beznec:** Resident Alien: Rog's Experiences on the
Margin
190 *Let's Create Public Spaces!*
193 **Marco Baravalle:** Death in Venice

204 ABSTRACTS

UVODNIK

- 7 **Horizonta skupnega**

LATERALE

- 13 **Barbara Bezec:** Migracije in lateralni prostori državljanstva
- 29 *Boj v azilnem domu je boj proti apartheidu*
- 31 **Polona Mozetič:** Nevidni delavci sveta: zaposlovanje in delo »neevropskih« državljanov tretjih držav in režim delavskih domov
- 51 *Izhodišča in zahteve IWW (Nevidnih delavcev sveta)*
- 53 **Andrej Kurnik:** Aktivistična raziskava, biosindikalizem in subjektiviteta migrantskih delavcev
- 66 **Aigul Hakimova:** »Od delavca do delavca, za boljše življenje« Intervju z Arminom Salihovičem, aktivistom Nevidnih delavcev sveta
- 77 **Polona Mozetič:** »Kako su radnički domovi prošli kroz tranziciju?« Od socialnovarstvenih institucij do institucij migracijske politike
- 93 *Izjava proti novi uredbi o kvoti delovnih dovoljenj za tuje delavce*
- 96 **Hajrudin Hromadžić:** Delavske migracije iz Cazinske krajine
- 101 **Andrea Olivieri:** Etnija in razred v misli Louisa Adamiča
- 110 **Mreža Frassanito:** »Kakšna kriza?«

MEJE

- 119 **Polona Mozetič:** Multipliciranje meje: meja, ki izginja, in nadzor, ki se povečuje
- 133 **Manuela Bojadžijev:** Boji migracij in gibanje za globalno pravičnost
- 138 **Mojca Pajnik:** Brezdržavljanskost migrantov in pravica imeti pravico
- 148 **Uršula Lipovec Čebren:** Zakaj so zdravniki postali ovaduhi? – Komentar k novim zdravstvenim politikam do migrantov
- 154 **Simona Jazbinšek in Tina Palaić:** Zdravje – človekova pravica? Prosilke in prosilci za mednarodno zaščito
- 163 **Sonja Zlobko, Katja Uran in Jože Rupnik:** »Moramo jih naučiti najbolj osnovnih stvari«
- 169 *Izjava prosilcev in prosilk za azil v RS, ki so se povezali v gibanje »Svet za usakogar«*
- 173 **Mreža Frassanito:** »Kam migrira ta svet?«

MARGINE

- 181 **Andrej Kurnik in Barbara Bezec:** Rezident tujec: izkušnja Roga na margini
- 190 *Ustvarjajmo javne prostore!*
- 193 **Marco Baravalle:** Smrt v Benetkah

201 POVZETKI

UVODNIK

Horizonta skupnega

Gilles Deleuze, ko reflektira Foucaultov koncept dispozitiva (materialnih, družbenih, afektivnih in kognitivnih mehanizmov ali aparatov produkcije subjektivitete), trdi: »Pripadamo dispozitivom in delujemo znotraj njih«. Vendar, če želimo delovati znotraj njih, se mora etični horizont preusmeriti iz identitete v postajanje.

Hardt in Negri, Commonwealth

Pred nami je posebna številka ČKZ z naslovom Horizont bojev: na lateralah, mejah in marginah. V njej se najprej ukvarjamo z vprašanjem migracij, mejnih režimov, izkoriščanja migrant-skih delavcev, evropskim režimom apartheida itn. S temami, o katerih smo pri ČKZ že nekajkrat pisali. Seveda ne bi bilo nič narobe, če bi bila pričujoča številka še ena zbirka znanstvenih tekstov o migracijah, nastajajočih mejnih režimih in njihovi paradigmatski vlogi v političnem vzpostavljanju globalnega režima kapitalističnega izkoriščanja. V globaliziranem svetu postajajo mejni režimi in oblike izključevanja iz državljanstva ključni mehanizmi definiranja pogojev izkoriščanja živega dela in vzpostavitve globalnega režima delitve dela. Globalizacijo podpira ideološka krilatica svobode kroženja, njen režim pa ima še kako izrazite materialne učinke. Režim kroženja je eno ključnih bojišč v procesu politične konstitucionalizacije globalizacije. Vsi konflikti in boji na terenu globalizacije, ki so obenem upori proti globalizaciji in njena gonilna sila, so povezani z nastajanjem tega režima. Spopadi okrog pogojev svobode kroženja delavcev pa so še posebej usodni. Tako za poskuse kapitala, da si zgradi pomirjeno in nekonfliktno globalno obliko vladavine, kjer bosta globalni apartheid in globalna kastna družba tako rekoč naravna danost, kot za globalni proletariat, katerega edina pot iz pogojev skrajne revščine in izkoriščenosti je, da si prilasti pogoje lastnega kroženja. Namreč, ko govorimo o svobodi kroženja delavcev, govorimo o pogojih gibanja in življenja ljudi, ki jih skuša kapital zreducirati na preproste kontejnerje delovne sile, sami pa si dolbejo izhod iz revščine in podrejenosti ravno z nasprotovanjem takšni redukciji.

Sam strateški pomen migracij tako za kapitalistični projekt vzpostavitve stabilnega globalnega gospodstva kot za projekt konstituirajočega upora proti njemu je narekoval kvalitativen skok v obravnavanju migracij v tej številki ČKZ. Botruje mu ugotovitev, da projekt kritike migracijskih politik ne zadostuje. Kritika mora biti obenem projekt. Projekt radikalne transformacije sveta. Zato pa je treba prenehati s postuliranjem migrantov kot šibkega subjekta in se ugnездiti v subjektiviteti migrantov. Diskurzi o migracijah so bili do sedaj tudi v Sloveniji pretežno

prežeti s predstavo o migrantih kot žrtvah. Analize migracijskih politik in njihovih institucij so slikale temnačno sliko, na kateri so bili migranti zreducirani na golo življenje, ki je popolnoma pasivno pred onipotentno oblastjo. Edini politični angažma, ki se je lahko razvil na osnovi teh diskurzov, je bilo pričevanje o ultimativni barbarskosti migracijskih politik in z njim povezani moralni apeli. Ali pa še huje, pozivanje k vzpostavljanju pokroviteljskih aranžmajev, ki jih naj priskrbijo država ali nevladne organizacije. Dezorientacija, ki je izšla iz teh diskurzov, je bila strahovita. Šla je tako daleč, da so levi civilnodružbeniki migrante ločevali na politične in ekonomske, zagovorniki človekovih pravic in tolerance pa so se zoperstavili ksenofobom z zavzemanjem za gradnjo centrov za tujce. V Sloveniji so s to pravičniško samozadovoljnostjo, s tem slikanjem strašne in brezizhodne suverene oblasti, ki se konstituira z izključitvijo, najprej opravili izbrisani. Dokazali so, da lahko ljudje, tudi ko so jim odvzete vse pravice, delujejo in se upirajo. Tudi v pogojih skrajne podvrženosti mašineriji dominacije je subjekt še vedno moč. Je subjektiviteta, ki se upira in ki širi svojo moč delovanja. V tej trditvi ni nobenega cinizma, je zgolj realistična ugotovitev, da lahko svet spremenijo združene moči in ne moralni apeli. Premik od postuliranja šibkega subjekta k močnemu subjektu je istočasno dobil potrditev v razvoju gibanj za pravice migrantov širom sveta. V zadnjem desetletju je namreč prišlo do premika od antirasističnih gibanj, ki so bila bolj ali manj gibanja pričevanja, h gibanjem migrantov, ki so tako teoretsko kot praktično afirmacija protagonizma migrantov.

Protagonizem pomeni, da lahko v subjektiviteti izkoriščanih in podrejenih najdemo prakse, ravnanja in vednost, ki artikulirajo kritiko globalnega kapitalističnega sistema in elemente za gradnjo kontra moči in s tem za projekt radikalne transformacije. Jedro tekstov, ki so vključeni v pričujoče število, je nastalo v okviru aktivistične raziskave *Invisible Workers of the World* [Nevidnih delavcev sveta] in v okviru gibanja Svet za vsakogar, samoorganiziranega gibanja prosilcev za azil in migrantov brez papirjev. Aktivisti in aktivistke Socialnega centra Rog, kjer je bazirana raziskava, so dve leti obiskovali delavske domove, organizirali skupščine migrantskih delavcev, prosilcev za azil in ljudi brez papirjev, vzpostavljali nova komunikacijska orodja, kot je oddaja Viza za budućnost na Radiu Študent, kjer je omogočeno svobodno izražanje, kritika obstoječih razmer in mobilizacija za njihovo spremembo. To smo počeli s preprosto idejo: tukaj smo, da vidimo, kakšni so življenjski pogoji migrantov, da vidimo, kako v svojih družbenih praksah materialno kritizirajo kapitalistični režim kroženja ljudi, da razumemo politični potencial njihovega upiranja in da združimo moči v skupnem projektu napada na globalni režim omejevanja in izkoriščanja pravice do bega. Pri tem smo se hitro srečali z vprašanjem prostora. Azilni dom in Center za tujce sta nesporno karceralni instituciji, kjer je nemogoče organizirati skupščine, delavnice ali druženja. Po prvih konfliktih z upravnikom in lastnikom samskega doma na Poljanski ulici v Ljubljani, ki je javno podjetje Snaga, pa smo ugotovili, da je tudi migrantskim delavcem bivalni prostor popolnoma odtujen. Ni zatočišče, kjer si lahko odpočiješ, soustvarjaš oblike skupnega življenja in solidarnosti, da bi lažje odbijal invazivnost prostora dela. Bivalni prostori, ki so predpisani večini migrantskih delavcev, so prav tako karceralni kot prostori dela. V mestu, kjer so segregacija, diskriminacija in nadzor v službi profitne ekstrakcije življenjskih moči in skupnega tako rekoč norma, je karceralen tudi življenjski prostor. Zato ni nič nenavadnega, da se kar nekaj člankov v tej številki ukvarja tudi z vprašanjem prostora. Kot tako imenovani začasni uporabniki in uporabnice nekdanje tovarne Rog, ki smo oživili in odprli dolgo propadajoč kompleks, ki je bil poldrugo desetletje simbol množične razlastitve ljudi, razumemo prostor kot bojišče, v katerega je vpisano tako gospodstvo in izkoriščanje, kot tudi naša želja po tvorjenju svobodnejših in egalitarnejših družbenih odnosov.

Torej, poleg protagonizma migrantov oziroma umestitve v njihovo subjektiviteto je rdeča nit te številke ČKZ tudi prostorska dimenzija podrejanja in osvobajanja. Številka je skoraj v celoti nastala v Socialnem centru Rog. Bodisi gre za besedila, ki izhajajo neposredno iz tam organizirane aktivistične in raziskovalne izkušnje, bodisi za zapise tam izvedenih predavanj ali pa za teoretske tekste in v drugih sorodnih gibanjih proizvedene analize. Zato predstavlja tudi znanstveno utemeljitev pravice do obstoja avtonomnih, samoupravnih in skupnih prostorov ter oblik znanstvene in umetniške produkcije. Danes sta znanstvena in umetniška produkcija *new frontier* kapitalistične ekspanzije. Proces konstituiranja tako imenovane družbe znanja in kreativnih industrij razkriva dramatičnost vpreganja znanja in kreativnosti z vsem osvobodilnim potencialom v režim kapitalističnega ovrednotenja in akumulacije. Materialna kritika oziroma kritika-projekt tega vpreganja, ki nenehno pretvarja osvobodilni potencial v mehanizme podrejanja, je postaviti se na pozicije skupnega. Braniti skupno pred oblikami privatne in javne lastnine ter organizirati proizvodnjo znanja, komunikacije, družbenosti, solidarnosti, oblik življenja v dispozitivih skupnega. Recimo, da gre za etično vprašanje v tako imenovani družbi znanja, ki bi jo bilo bolje imenovati tovarna znanja. Znanja o položaju določene družbene skupine, kot so na primer migranti, ne moremo proizvesti brez oblik skupnega, ki obstajajo v njej. Brez skupne vednosti, prakse, oblike solidarnosti, oblike življenja itn. Zato je popolnoma neetično na kakršenkoli način privatizirati znanje. Proizvodnja znanja namreč mora imeti za cilj povečanje možnosti proizvodnje znanja, kar pomeni, da je treba proizvedeno znanje vložiti v povečanje oblik skupnega. Od tod osvobodilni potencial znanja. Režim v tovarni znanja pa zahteva, da znanje olastninimo in ga namenimo za uničevanje oblik skupnega. Takšno znanje individualizira, atomizira, vzpostavlja odnose pokroviteljstva ter omogoča ekonomskim in političnim elitam, da razvijejo protivstajniške strategije. Aktivistično raziskovanje v SC Rog je sledilo takšnemu imperativu povečevanja skupnega. Za konec še ena kratka anekdota. Ko smo v okviru aktivistične raziskave IWW zaradi katastrofalnih bivanjskih razmer v delavskem domu na Poljanski kritizirali lastnika, je bil direktor najprej zelo odprt za našo iniciativo. Govoril je celo o tem, da bi naredili delovno skupino, ki bi iskala rešitve. Ko pa smo skupaj z delavci na Poljanski organizirali skupščino v delavskem domu, s čimer smo želeli dati glas delavcem, je prišlo do nenadne ohladitve s strani direktorja. Razlog? Odločanje delavcev samih je razglasil za nedemokratično. Sedaj je jasno: ko hočemo skupne prostore in nove oblike proizvodnje znanja, ki niso podvržene lastninjenju, hočemo demokracijo.

Socialni center Rog, december 2009

HORIZONT BOJEV

NA LATERALAH, MEJAH IN MARGINAH

LATERALE

Migracije in lateralni prostori državljanstva

Definicija in pomen državljanstva ter iz njega izhajajočih državljanskih pravic sta se skozi zgodovino nenehno spreminjala, a konstanta njihovih politično-pravnih implikacij je dejstvo, da so jih vedno oblikovale dominantne skupine, torej tisti, ki so se lahko šele z določitvijo nedržavljanov (in njihovo izključitvijo iz polja pravic in dolžnosti na nekem ozemlju) konstituirali kot državljani. Čeprav so različne politične skupnosti temeljile na različnih konceptih teritorialnosti in njenih subjektov, so se herojski državljan bojevnik grškega polisa, rimski državljan patricij, srednjeveški državljan mestni trgovec in buržoazni državljan vedno konstituirali v opoziciji do drugega, do tistega, kar je predstavljalo njihovo zunanost – do žensk, sužnjev, kmetov, rokodelcev, brezdomcev in vagabundov ter drugih »tujcev«, »barbarov«, »primitivcev« ali »odpadnikov« (glej Isin, 2002). Hkrati pa so boji in konstituirajoča moč političnih in družbenih ali »državljskih« praks izključenih vedno znova rušili obstoječe zamejitve in konstituirali nove koncepte, oblike in subjektivitete političnih in socialnih oziroma državljskih pravic in svoboščin.

Vzporedno z nastankom teritorializiranih in strogo diferenciranih držav je potekal tudi proces nacionalne politične identifikacije z državo. Izum tiska in čedalje širša sfera skupne komunikacije sta spodnesla primat latinščine in pripomogla k razvoju skupnosti, ki jo Benedict Anderson poimenuje zamišljena skupnost. Skozi skupne časopise in knjige si je bilo mogoče predstavljati sinhroni in diahroni obstoj več pripadnikov iste kulture, ki je postala nacionalna (glej Curtin, 1997). In medtem ko je bila za Rousseauja država razumljena kot prostovoljna pogodba med državljani, ki v zameno za varnost in nekatere državljske svoboščine (individualna avtonomija, svoboda govora, mišljenja in verovanja, pravica do lastnine in sklepanja pogodb, enakost pred zakonom) priznajo monopol nasilja in suvereno oblast, je to načelo ljudske suverenosti s francosko revolucijo oziroma s francosko revolucionarno ustavo iz leta 1791 pridobilo pomen nacionalne suverenosti. Ljudstvo oziroma državljani so postali nacija. Ta otrok meščanske revolucije, Državljanstvo, ki je konstituiralo državljske svoboščine, iz katerih so se pozneje razvijale politične in socialne pravice, jih je hkrati zamejilo na partikularno in zgolj skozi nacionalnost določeno politično identiteto.

Skupek meja in zamejitev moderne suverenosti pa ni definiral zgolj pravne in politične izkušnje državljanov, temveč tudi to, kar bi lahko imenovali »politična antropologija, implicirana v modrem evropskem diskurzu državljanstva, torej način, kako je bil posameznik zamišljen in konstruiran kot državljan« (glej Mezzadra, 2002). Lockov koncept posesti in njegovo navezavo na državljanstvo (lastnina je pogoj za državljanstvo), ki ju je razvijal že proti koncu 17. stoletja, moramo razumeti v antropološkem pomenu, saj gre predvsem za imeti v posesti samega sebe, torej za posameznikovo sposobnost, da nadzoruje svoja čustva

in da se disciplinira zato, da bi lahko opravljal tisto delo, ki mu bo na koncu prineslo »materialno lastnino«. Kljub za tiste čase navidezno naprednemu in širokosrčnemu konceptu državljanstva pa je le-to po Locku *a priori* izključevalo ženske, ateiste, norce, reveže in ameriške Indijance. Še več, ravno to Lockovo implikacijo lastnine je pozneje de Vattel v svojem *Droits des gens* uporabil za legitimacijo evropske kolonialne ekspanzije. Po njegovi interpretaciji prebivalcev ozemelj zunaj Evrope ne karakterizira ta posest samega sebe, zato ne bodo mogli nikoli razviti ne koncepta ne prakse ekskluzivne posesti zemlje, ki jo naseljujejo, zato jo lahko »upravičeno« naselijo Evropejci. Če se temu uprejo, jih lahko prav tako »upravičeno« iztrebijo (glej Vattel, 1758).

Izključno nasilje, ki je prežemalo in oblikovalo celotno konstitucionalno zgodovino moderne suverenosti in modernega kolonializma, pa je moralo sčasoma dopustiti možnost, da se v kolonialnem diskurzu in kolonialni administraciji lik konkvistadorja umakne liku legislatorja (glej Guha, 1997). Medtem ko je razlikovanje med državljanom in kolonialnim subjektom ustrezalo drugim razlikovanjem in hierarhizaciji med državljani znotraj metropole (glej Mezzadra, 2005), je hkrati zastavljalo vprašanje načina kolonialnega vladanja. John Stuart Mill razvija logiko »še ne«, kar je impliciralo, da kolonialni subjekti še niso pripravljeni za reprezentativno ali kakršnokoli drugo demokracijo, na začetku 20. stoletja se mu pridruži italijanski pravnik Romano, ki kolonialno podrejenost legitimira s konceptom različne kvalitete zgodovinskega časa v koloniji in metropoli (Romano, 1918). Ta absolutna temporalna meja, ta »metameja, ki je logična posledica delitve na državljana in subjekt, je bila hkrati konceptualno in zgodovinsko implicirana določanju meja med evropskimi nacionalnimi državami, torej v produkciji prostorov, v katere se je vpisala moderna zgodovina državljanstva« (glej Mezzadra, 2005). S koncem kolonializma se absolutna časovna in teritorialna meja, ki je v kolonialni konstituciji ločevala državljana od koloniziranega subjekta, fragmentira in ponovno sestavlja znotraj samih nekdanih kolonialnih metropol in njihovih satelitov. Priča smo nekakšni reartikulaciji kolonialnega prava, kjer ne velja načelo univerzalne rabe pravnih norm za vse osebe na določenem teritoriju, temveč se pravo aplicira glede na »kvaliteto posameznika«. Eden največjih teoretikov mednarodnega prava Rolando Quadri je nekoč zapisal, da so kolonialni podložniki podrejeni določenemu statusu, ki jim sledi povsod, kjer se nahajajo. Ključnega pomena pri tem ni preprečevanje mobilnosti, temveč njeno zadrževanje in selekcioniranje. Gostota in temporalnost »postkolonialnih mejnih karakteristik« – v obliki različnih institucij in pravnih kategorij, kakršne so Center za tujce, Azilni dom, begunski centri, samski delavski domovi za migrantske delavce, status izbrisane, ilegalnega, zatečenega ali politično sumljivega – pa sta odvisni od same mobilnosti posameznikov in posameznic ter njihovega statusa, ki se definira na podlagi njihove vključenosti v režim reprodukcije notranjega trga.

Konstitucija evropskega demokratičnega prostora

Dediščina modernega konstitucionalizma in kolonializma skupaj s posledicami dekolonizacije ter procesi globoke politične in ekonomske transformacije, ki smo jim danes priča na svetovni ravni, se odražajo tudi na procesu vzpostavljanja evropskega državljanstva in iz njega izhajajočih državljan-
skih pravic. Proces evropske konstitucionalizacije, kakor se je odvijal v petdesetletni zgodovini evrop-
skih integracij in se – po zavrnitvi evropske ustave na referendumih v Franciji in na Nizozemskem
– ponovno zaganja danes, je odraz tega konfliktnega prepleta historičnih in ideoloških teženj.

Konstitucije EU, ki se je v konfliktnih ali včasih krožnih tendencah med večjo konstitucio-
nalno pobudo (predvsem Evropskega sodišča) v prid moči Skupnosti ali v prid moči držav članic
razvijala skozi tri ključne konstitucionalne faze (glej Weiler, 2002) – od Rimske pogodbe do
Luksemburškega sporazuma 1970, od tam do Maastrichtske pogodbe in od leta 1992 naprej –
vsekakor ne moremo razumeti v izrazih modernega klasičnega konstitucionalizma. Prej jo lahko
beremo skozi izraze alternativnega toka v moderni, po kateri resnični demokratični potencial ne
izhaja iz konsolidacije oblasti, temveč iz možnosti njenega nenehnega revidiranja. V evropskem
konstitucionalnem prostoru je moč inovacije oziroma konstituirajoče moči in njenega prelitja
v pravno-politične procese fragmentirana, fleksibilna in odprta, saj se nahaja na vrsti različnih
ravni, ki pogosto generirajo konfliktno ali celo antagonistične pobude in procese, s čimer vedno
znova izpodbijajo in renovirajo konstituirani red. Prav tako lahko na ravni konstitucionalne in
teritorialne analize govorimo o soobstoju področij »popolne integracije«, »poglobljenega sodelo-
vanja«, »omejenega sodelovanja« in »razširjene dominacije« (Beck in Grande, 2004: 101–102).
Ta konfliktna simbioza izraža prekrivanje konstitucionalnih krogov in ravni, ki spodbujajo krizo,
dezartikulacijo in posledično transformacijo klasičnega pojmovanja konstitucionalnega reda
(Gley Weiller, 2002; ter Mayer in Pernice, 2003).

Pri tem se odpira ključno vprašanje, namreč vprašanje načina konstitucije evropskega drža-
vljanstva oziroma načina vzpostavljanja evropskega demokratičnega prostora: če je bila v moderni
njegova zamejitev precej jasna in preprosta, saj je bil »teritorij določen v svoji enotnosti kot geo-
grafska sfera partikularne državne suverenosti in partikularnega (nacionalnega) pravnega sistema«
(Mezzadra, 2007), pa se danes nastajajoči nadnacionalni normativni okvir »osredinja na multiplici-
teto globalnih, vendar parcialnih režimov, ki naslavljajo potrebe specializiranih sektorjev« (Sassen,
2006: 242), suverenost pa »ostaja sistemska lastnost, vendar sta njen institucionalni vložek in njena
spособnost legitimiranja ter absorbiranja vse zakonite oblasti, njena sposobnost biti vir zakona,
postala nestabilna« (Sassen, 2006: 415). Ko torej skušamo analizirati vsebino tega evropskega poli-
tičnega prostora in državljanstva, moramo upoštevati predvsem meje, ki ju definirajo. Zdi se, da je
ravno nadzor nad državnimi mejami in migracijskimi tokovi eden ključnih in zadnjih elementov
izvajanja suverenosti nacionalne države, vendar sta se tako sama konstrukcija meje kot način nje-
nega administriranja korenito spremenila. Po eni strani se meje (v kontekstu globalizacije in, kar je
še pomembnejše za to razpravo, v luči konstitucionalizacije EU) deteritorializirajo, kar ne pomeni,
da prostor ali teritorij v konceptualizaciji meje nista več prisotna ali mogoča, temveč da se meje ne
da več zamejiti na natančno določen prostor ali ozemlje, četudi ga nenehno prečijo in določajo:
»Meje so postale mobilne, vendar niso prenehale proizvajati fiksnih mehanizmov zaprtja, postaja-
jo 'deteritorializirane', ne da bi prenehale investirati v posamezne prostore« (Mezzadra, 2007). V
nasprotju s suvereno oblastjo, ki je svoje podložnike obravnavala kot statično in nemobilno kate-
gorijo pravnih subjektov s pravicami in dolžnostmi, biopolitično oblast – katere krepitvi smo priča
zadnja desetletja – njeni subjekti prej zanimajo kot oblika življenja, ki je vpeta v transnacionalne

tokove. Če je disciplinarna suverena oblast ljudi upravljala in jih nadzorovala znotraj zamejenih fizičnih prostorov, ki so ločeno formirali posamezne vidike posameznikovega življenja, pa se v družbi kontrole oblast razprši po celotnem ozemlju, v sklopu migracijske in varnostne politike – prek veleposlaništev ter različnih dvostranskih in večstranskih sporazumov – pa se njene kompetence širijo tudi zunaj EU. Tukaj mislimo predvsem na proces eksternalizacije migracijskega upravljanja in na ustanovitev *Transit Processing Centers*, centrov za pridržanje tujcev, ki jih namerava EU postaviti (oziroma deloma in v različnih oblikah že obstajajo) v državah, kot so Maroko, Libija in Tunizija. S kontinuirano širitvijo in eksternalizacijo dela migracijskega upravljanja onstran zunanjih meja držav članic EU koncept »zunanja meja Evrope« dobiva nove razsežnosti.

Po drugi strani pa različne oblike selekcioniranja in pridržanja tujcev to deteritorializirano zunanjo mejo reterritorializirajo znotraj evropskih držav članic. Praksa zadrževanja in zapiranja »nezaželenih«, »nevarnih« ali zgolj »nedoločljivih« oseb seveda sega globoko v evropsko kolonialno zgodovino, na evropskih tleh pa podobne oblike internacijskih taborišč nastanejo po prvi svetovni vojni (glej Arendt, 2003), njihovo totalitarizirajočo in skrajno brutalno manifestacijo pa razvijeta sledeči fašistični in še posebej nacistični režim. Agamben nam s svojim konceptom golega življenja razloži izkrivljeno dialektiko med vključitvijo in izključitvijo, ki se odvija v takšnem stanju izjeme. Oseba, ki je pravni red ne priznava, ilegalni tujec, je s strani tega istega pravnega reda vključen v institucijo pridržanja, da bi bil lahko ponovno izključen, deportiran z območja veljavnosti tega pravnega reda (glej Agamben, 2004). Kakor bomo videli v nadaljevanju razprave, postaja evropski politični prostor čedalje bolj fragmentiran in aleatoren tudi za različne kategorije začasnih »legalnih« statusov, ki jih proizvaja in reproducira upravljanje evropskega trga dela, ki svojo najeksplicitnejšo prezentacijo najde v kvotnih in krožnih sistemih mobilizacije in selekcije migrantske delovne sile. Balibar ta proces označi za konstitucijo inferiorizirane polulacije, ki je »prisiljena živeti permanentno 'na meji', ne povsem znotraj in ne povsem zunaj« (Balibar, 2004).

Razstavljanje in ponovno sestavljanje meje ima torej globoke implikacije za razvoj koncepta evropskega državljanstva, saj se tudi to konstituira kot heterogen prostor in dopušča ponovno rekonstitucijo delitve med državljanom in koloniziranim subjektom, tokrat v samem prostoru evropske konstitucionalizacije. V procesu širitve EU in nastanka ter eksternalizacije novega migracijskega režima lahko torej »mobilnost meja zasledimo tako v njenem pomenu strateškega instrumenta, ki omogoča artikulacijo evropskega prostora s 'sosednimi' državami (in prevod evropskega zakona v druge zakonske ureditve), kot v pomenu biopolitične tehnologije, ki v evropsko državljanstvo vpisuje 'lateralne prostore', okoli katerih se lahko reorganizirajo trgi dela« (Mezzadra, 2007). Nove hierarhije nastajajo na vsaki stopnji pravne regulacije, s čimer prekinjajo tradicionalno homogenost modernega državljanstva. In medtem ko te hierarhije penetrirajo v strukturo evropskega trga dela, vzpostavljajoč posebne »meje produkcije« (glej Rigo, 2007: 191–197), nastajajo »časovne meje« in »čakalnice«, ki »pravno definirajo pogoje migrantov skladno s pravilomčasne narave, kateremu je namenjeno večno reproduciranje samega sebe« (Rigo, 2007: 214).

Neorasizem in genealogija apartheida

Preden natančneje analiziramo konstitucijo časovnih in prostorskih meja, ki v veliki meri definirajo status in pogoje državljanov tretjih držav v Sloveniji in Evropski uniji, si najprej pogledjmo novejšo genealogijo nastanka in razvoja migracijskih politik, praks in diskurzov na njenem ozemlju. Na zelo grob in splošen način bi lahko migracijske tokove razdelili na dve časovni fazi. Prva

generacija se je kmalu po drugi svetovni vojni odvijala predvsem v takratni Socialistični Federativni Republiki Jugoslaviji. Šlo je predvsem za delovno migracijo v razvijajoče se industrijske centre po vsej državi, pri čemer je Slovenija že v sedemdesetih letih postala eno najmočnejših imigrantskih območij v Evropi. Pri tem je treba upoštevati, da so veliko večino te »imigracije« tvorili državljani Jugoslavije iz preostalih jugoslovanskih republik, zato o klasični imigraciji, s katero mislimo predvsem prehajanje državnih meja, ne moremo govoriti. Vendar številne analize takratnega republiškega trga dela kažejo, da se je migracija delovne sile iz preostalih delov skupne države obravnavala kot »uvoz« delovne sile. Nekatere projekcije iz sedemdesetih let prejšnjega stoletja (glej Vogeltnik, 1974) predvidevajo, da v osemdesetih letih primanjkljaja delovne sile v Sloveniji ne bo mogoče nadomestiti niti s čedalje močnejšim spodbujanjem zaposlovanja žensk, s čimer se je torej Slovenija že pred več kot tridesetimi leti orientirala predvsem k zagotovitvi stabilnega pritoka delovne sile z imigracijo.

Vprašanje migracij v Sloveniji po osamosvojitvi postane aktualno v letih 1999/2000, ko lahko govorimo o prenosu evropske migracijske politike v slovensko pravno ureditev migracij, kar je bil pomemben del priključevanja Slovenije k EU. V praksi je to po eni strani pomenilo postrožitev ureditve in prakse azilnih postopkov in postopkov zadrževanja, pridržanja in deportacij, po drugi strani pa se začne prva resnejša regulacija ekonomskih migracij. Državni zbor leta 1999 (Ur. l. RS, št. 40/99) sprejme prvo Resolucijo o migracijski politiki Republike Slovenije, ki je podlaga za nadaljnje pravne in zakonodajne postopke. Resolucija govori o potrebi po novem zakonu o zaposlovanju tujcev, ki ga bo »mogoče uporabiti za zaščito domačega trga dela in uravnavanja novega pritoka delovne sile«. Na podlagi te resolucije in skladno z Državnim programom Republike Slovenije za prevzem pravnega reda Evropske unije do konca leta 2002, je bil 14. julija 2000 sprejet Zakon o zaposlovanju in delu tujcev (Ur. l. RS, št. 66/00), ki je med drugim zakoličil kvotni sistem zaposlovanja tujcev, s katerim država na podlagi stanja na trgu delovne sile vsako leto določi kvoto delovnih dovoljenj za tujce, ki v skupnem številu ne smejo presegati pet odstotkov aktivnega prebivalstva. Poleg določitve kvote novi zakon uveljavi še regulacijo dostopa do trga dela v odvisnosti od vrste oziroma namena dela in trajanja dejavnosti (različna delovna dovoljenja ter obvezna prijava in odjava dela). V kombinaciji z Zakonom o tujcih, ki zahteva, da mora začasno prebivanje nedržavljan v Sloveniji temeljiti na enem od posebej določenih namenov (delo, študij, združitev z družino itd.), pa pride do tesne soodvisnosti dovoljenja za prebivanje in zaposlitve migrantskega delavca. To je za našo razpravo najpomembnejše.

Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve je 16. 11. 2007 objavilo *predlog Strategije ekonomskih migracij*,¹ ki ugotavlja, da je bil »največji selitveni prirast v Slovenijo v sedemdesetih in v začetku osemdesetih let – okrog 5000 oseb ... Selitveni prirast tujcev in slovenskih državljanov v celotnem obdobju 1993–2004 je bil v povprečju okrog 2000 oseb na leto ... Leta 2005 se je selitveni prirast močno povečal, na več kot 6000 oseb ... Kot kažejo razpoložljivi podatki, je bil približno enako visok ali še višji tudi v letih 2006 in 2007, a nižji od povprečja EU«. Pri tem navaja analize Eurostata, po katerih za Slovenijo »osnovna projekcija prebivalstva predvideva neto selitveni prirast okrog 6000 oseb povprečno na leto, kar pomeni, da naj bi se razpoložljivi obseg delovne sile v obdobju po letu 2020 začel zmanjševati, kar bo potencialno vplivalo tudi na zmanjševanje gospodarske rasti.« Še več, demografska slika Slovenije (kakor tudi celotne

¹ V medresorski delovni skupini, ki je podala temeljna izhodišča in usmeritve za pripravo osnutka predloga strategije, so sodelovali Ministrstvo za finance, Ministrstvo za gospodarstvo, Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo, Ministrstvo za notranje zadeve, Ministrstvo za šolstvo in šport, Ministrstvo za kulturo, Ministrstvo za okolje in prostor, Služba Vlade Republike Slovenije za razvoj, Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj ter Statistični urad Republike Slovenije. Strategija je bila pripravljena v sodelovanju z dr. Felicito Medved.

EU) napoveduje, da bi »kontingent delovno sposobnega prebivalstva in s tem obseg delovne sile ostala bolj ali manj nespremenjena šele ob visokem selitvenem prirastu povprečno okrog 13.500 oseb na leto«. Z drugimi besedami, strategija potrebuje več kot pol milijona migrantov iz tretjih držav v prihodnjih štiridesetih letih, čeprav sočasno resignirano ugotavlja, da dolgoročno niti ta številka ne bi mogla popraviti razmerja med delovno aktivnim in pasivnim prebivalstvom. Zato ni presenetljivo, da sta glavna cilja strategije:

- zagotavljanje priseljevanja, ki bo blažilo učinke zmanjševanja delovno sposobnega in delovno aktivnega prebivalstva in zmanjševalo kratkoročna neskladja na trgu dela;
- spodbujanje priseljevanja, ki bo povečalo inovacijsko in podjetniško aktivnost, ohranjalo oziroma spodbujalo konkurenčnost gospodarstva in povečevalo človeške vire.

Obdobje nastajanja slovenske migracijske ureditve konec devetdesetih let zaznamujeta tudi konec balkanskih vojn in odprtje balkanske migracijske poti, ki povezuje jugovzhod z zahodom. Slovenija se (takrat še kot tranzitna država) sooči z visoko rastjo nelegalnih migracij in skokovitim povečevanjem števila prošenj za azil. Tukaj lahko govorimo o drugi, globalni generaciji migracij in o prvih trenutkih zavedanja širše slovenske javnosti o fenomenu migracij in njegovem razponu. Leta 2004 se v Ljubljani zgradi Azilni dom, ki združuje Sektor za azil, torej procesno-represivni organ pod neposrednim nadzorom Ministrstva za notranje zadeve, ter namestitvene prostore, ki jih vodi civilna administracija s pomočjo socialnih delavcev in prostovoljcev iz nevladnih organizacij in humanitarnih društev. Stavbo na Celovski 166, kjer se je do takrat nahajal azilni dom skupaj s takrat uradno imenovanim Centrom za odstranjevanje tujcev, zaprejo, migrante v postopku identifikacije in deportacije pa skupaj s preostalimi migranti iz podobnih centrov na meji z Madžarsko preselijo v nov Center za tujce v Velikem Otoku pri Postojni. Migracijska politika se centralizira, standardizira in temu primerno tudi zaostri.

Vzporedno z implementacijo represivnih pravno-institucionalnih mehanizmov se v javnosti začne oblikovati množstvo izkrivljenih predstavitev migracijskih tokov, ki jih spodbujajo nekateri vodilni politiki in predvsem nekateri mediji, ki so o migracijah poročali s terminologijo, s katero ponavadi opisujemo naravne nesreče ali nalezljive bolezni. Žal ta redukcionizem in katastrofična spektakularnost nista edini diskurzivni metodi, ki sta zamegljevali in še vedno zamegljujeta ter banalizirata vprašanje gibanja prebivalstev. Ob bok jima lahko postavimo tudi različne utilitaristične in moralistične argumente. Prve, katerih paradigmatški primer je že omenjena Strategija ekonomskih migracij, označuje sprijaznjenost z dejstvom, da so migracije realnost in da se jih ne da zaustaviti, zato iščejo možnost njihove selektivne zamejitve oziroma selektivne vključitve. Moralistični argumenti pa pozornost usmerjajo predvsem na vzroke migracij, pri čemer se bolj kot na zgibe posameznika ali posameznice opirajo na objektivne okoliščine, ki ljudi silijo v neprostovoljno izgnanstvo.

Čeprav ne moremo zanikati veljavnosti predvsem slednjega argumenta, pa je na tem mestu vsekakor treba opozoriti na nekatere protislovne elemente obeh racionalizacij. Medtem ko je neokolonialni podton v utilitaristični argumentaciji skoraj očiten, pa sta uporaba in učinek moralističnega utemeljevanja precej kompleksnejša. Znano je, da velika večina mednarodnih ter nevladnih organizacij in agencij, ki se tako ali drugače ukvarjajo z vprašanjem migracij – iz lastnega prepričanja ali zaradi soočanja z največkrat migrantom sovražno naravnano večinsko družbo – posega po viktimizacijskem diskurzu »podobe migranta kot šibkega subjekta, ki ga izpraznita lakota in beda in ki potrebuje predvsem *skrb* in *pomoč* ... Pogosto so te podobe igrale glavno vlogo referenčne točke v družbenem tkivu, katerega opustošenje je povzročila kriza drugih 'agencij socializacije', predvsem socialne države in tradicionalnih organizacij delavskega

gibanja» (Mezzadra, 2004). Po drugi strani pa se popolna desubjektivacija migranta ali migrantke zakriva in kompenzira s »poudarjanjem ‘pravice do drugačnosti’, ki karakterizira ‘multi-kulturno’ razumevanje« in ki se »pogosto razvije v korist stereotipizirane reprezentacije migrantov, v kateri se ‘kultura’ pogosto razumeva kot element ‘folklore’, s čimer se zakrije znaten del pluralnosti pozicij in problemov, ki definirajo figuro migranta v sodobni družbi« (Mezzadra, 2004).

Prve akcije v podporo migrantom in proti naraščajoči ksenofobiji so tako neizogibno prinesle tudi prve konceptualne delitve na civilnodružbeno zagovorništvo »šibkih subjektov«, ki stremi k upravljanju pravic znotraj obstoječih normativnih koordinat in na bolj kritične strategije poglobljanja ter širitve pravic in kroga njihovih nosilcev. Medtem ko so slednje vztrajale pri primarnosti subjektivitete migrantov in njihovih praks, ki že s svojo prisotnostjo utelešajo materialistično kritiko mednarodne delitve dela, se je stališče takratnega (levosredinskega) političnega vrha in večine nevladnih organizacij ustalilo pri načelu delitve migracij ter zakoličilo predstavo o »dobrih« političnih migrantih, ki jih je treba zaščititi skladno z azilno zakonodajo, in »slabih« ekonomskih migrantih, ki »zlorablajo« pravico do azila za svoje »špekulativne« in »sebične« namene. Tako konstruirana in desubjektivirana »žrtev« je postala objekt »neorasizma«, ki se v posameznih nacionalnih kontekstih artikulira na različne načine, potisk h konvergenci teh »nacionalnih situacij« pa spodbuja »konstrukcija Evrope« (glej Balibar, 1991). Značilnost neorasizma je njegovo premikanje »med biološkimi in kulturnimi vzorci pojasnjevanja, pripisov in stigmatizacij. Superiornost in inferiornost, vključevanje in izključevanje, se navezujejo na kulturne norme, nato pa se biološko esencializirajo in *vice versa*. V tem pogledu je vsaka konfiguracija rasizma v zgodovini projekcijski koncept, katerega namen je razlaga družbenih razlik, družbene hierarhije in dominacije« (Bojadžijev, 2006).

² Socialni center Rog je eno izmed vozlišč začasne uporabe nekdanje tovarne Rog (glej www.tovarna.org) v Ljubljani, ki se je začela marca 2006. V njegovem okviru je mešana skupina, sestavljena iz univerzitetnih profesorjev, raziskovalcev, študentov, aktivistov, migrantskih delavcev, izbrisanih, prosilcev za azil in oseb brez dokumentov, vzpostavila različna orodja samoorganiziranja: terensko (aktivistično) raziskavo, družbeni prostor svobodne in necenzurirane komunikacije, pravno svetovanje, komunikacijska orodja, izobraževalne dejavnosti. Našteta orodja se oblikujejo na podlagi izhodišča, da vključevanje in aktivna participacija migrantov in drugih marginaliziranih skupin v projektih ali programih, ki jih zadevajo, omogočata identificiranje oblik diskriminacije in izključevanja, definiranje učinkovitih načinov boja za enakopravnost in enake možnosti ter opolnomočenje posameznikov in skupnosti.

³ Glej izjavo *Boj v azilnem domu je boj proti apartheidu* v tej številki.

Od azilnega doma do domopolitike

Kljub številnim akcijam, razpravam, analizam in projektom, katerih cilj je bil opozarjanje na izjemno restriktivno in represivno azilno politiko tako v Sloveniji kot v sami EU, so se zakonodajni postopki in posledične administrativne prakse po vstopu Slovenije v EU še dodatno zaostrovali, njihova kritika pa večinoma ni bila zmožna preseči zanke večne reakcije na oblastne pobude ter začaranega kroga viktimizacije, ki ga ohranja vloga zastopništva inferioriziranih in brezpravnih populacij. Do ključnega preloma v smeri premagovanja ustaljenih civilnodružbenih strategij, torej do afirmacije boja na podlagi avtonomije subjektivitet migracij, je prišlo v začetku leta 2008, ko je v Azilnem domu (AD) na Viču prišlo do poskusa samomora in posledične gladovne stavke dveh ruskih državljanov, ki sta bila pridržana na zaprtem oddelku v sklopu doma. Skupina aktivistov in aktivistk Socialnega centra Rog² je ob tej priložnosti organizirala novinarsko konferenco in spisala izjavo,³ v kateri opozarja na skrb zbujaajoč razvoj dogodkov v AD in ugotavlja, da so »dejanja zavračanja in upiranja, ki so čedalje pogostejša med prosilci za azil, legitimen

⁴ Glej *Izjavo prosilcev in prosilk za azil* v RS.

⁵ Javne razprave na Fakulteti za družbene vede, Fakulteti za socialno delo, Filozofski fakulteti in A-Infoshopu na Metelkovi. Glej www.njetwork.org/spip.php?article77.

⁶ www.njetwork.org/spip.php?article49

⁷ www.njetwork.org/spip.php?article80

odgovor na zaostrovanje nasilja nad njimi. Gibanja za pravice migrantov, nevladne organizacije in posamezniki ... že dolgo opozarjajo na zaostrovanje zakonodaje ... Tako v primeru Novele zakona o azilu izpred treh let kot v primeru pred kratkim sprejetega zakona o Mednarodni zaščiti so opozarjali, da razvoj azilne zakonodaje v Sloveniji suspendira temeljne pravice prosilcev za azil.« Glede na podatek, da prošnjo za azil odda približno 500 ljudi na leto, v letih 2006 in 2007 pa je Slovenija status begunca

priznala zgolj trem osebam, v izjavi dodajo še svoje videnje vzrokov čedalje hujšega sistemskega nasilja v dveh ključnih migracijskih institucijah: »Odkar ima Slovenija azilno zakonodajo, vlada in parlament sprejemata zakone in druge ukrepe, katerih namen je *de facto* odpravo instituta azila. Število podeljenih azilov in okoliščine, v katerih so prisiljeni živeti prosilci za azil, kažejo na to namero. Nasilje v azilnem domu in v centru za tujce ima ravno to funkcijo – s preventivno vojno proti prosilcem za azil odvrniti druge potencialne prosilce.«

Pretrsljivost razvoja dogodkov v AD ter prostorska in vrednotna infrastruktura, ki jo je omogočal Socialni center, je spodbudila skupino prosilcev, da postanejo protagonisti boja proti kriminalizaciji in dehumanizaciji in da se povežejo v gibanje, ki so ga poimenovali Svet za vsakogar. V svoji analizi azilne politike in azilnih postopkov⁴ so med drugim zapisali: »Smo brez kakršnekoli pravne pomoči, brez podpore organizacij, ki zagotavljajo pravno pomoč, brez odvetnikov, prevajalcev in celo brez informacij o tem, kje bi lahko takšno pomoč poiskali ... Ljudje, ki smo zbežali iz vojnih razmer ali pa iz držav s totalitarnimi ali diktatorskimi režimi, v katerih smo bili na različne načine preganjani, smo se v Republiki Sloveniji srečali z državno mašinerijo, katere cilj je zavrnitev oziroma odvrčanje prosilcev za azil z vsemi mogočimi ukrepi po načelu 'ni človeka – ni problema'. Menimo, da se MNZ oziroma Azilni dom, ki ga predstavlja, pri obravnavi prošelj za azil giblje zunaj pravnega polja. Negativne odločitve se ne sprejemajo na podlagi zakonov in predpisov, temveč na podlagi čustev, 'logičnih izhodišč', predvidevanja in predpostavk o odsotnosti grožnje prosilcu, pa tudi na podlagi merila 'verjamem ali ne verjamem'«. Prav tako spregovorijo o zastraševanju, pritiskih in osebni odvisnosti od osebja administracije in predstavnikov Sektorja za azil: »Pogoji življenja in odnosi med prosilci za azil in osebjem Azilnega doma se definirajo tako, kot da Azilni dom ne bi bil državna institucija, temveč nekakšno zasebno podjetje, kjer se vse odloča na ravni simpatije uprave do delavcev ... Uprava Azilnega doma in pooblaščen osebe z vsemi mogočimi sredstvi prosilcem za azil dajo vedeti, da so ničvredni in nepomembni, da ne bodo dobili nikakršne pomoči in da je njihova prošnja za azil izguba časa.«

Svoje zahteve, ki so jih skupaj z analizo in obsodbo azilnih postopkov oblikovali na naslednji Karavani Sveta za vsakogar,⁵ rednih skupščinah⁶ v Socialnem centru Rog, komunikacijski akciji pred trgovskim centrom na Viču ter demonstraciji Za svobodo gibanja in pravico do bivanja pred Azilnim domom in v središču Ljubljane aprila 2008,⁷ so strnili v naslednje točke:

- konec kriminalizacije prosilcev za azil in represije nad njimi;
- poštene azilne postopke in prenehanje samovolje uslužbencev MNZ;
- bivanje zunaj azilnega doma za prosilce za azil, ki to želijo;
- prenehanje pridrževanja prosilcev za azil in opustitev zaprtega oddelka v AD ter Centra za tujce v Velikem Otoku pri Postojni;
- prenehanje kaznovanja protagonistov gibanja Svet za vsakogar in njihovo zaščito;
- revizije negativnih odločb, saj so bile izdane na podlagi nepoštenih postopkov;

- spremembo azilne politike v RS, ki naj izhaja iz neodtujljive pravice vsakogar do zaščite pred preganjanjem, načel svobode, enakosti in pravičnosti ter spoznanja o nesprejemljivosti in zločinskosti evropskega režima kontrole nad migracijami, ki poglablja globalno neenakost in vodi k evropskemu apartheidu.

Ena ključnih zahtev gibanja Sveta za vsakogar, ki se je na podlagi osebnih izkušenj in aktivistične raziskave celotnega procesa migracijskega upravljanja – od prošnje za mednarodno zaščito, procesa obravnave prošnje ter njene zavrnitve oziroma izdaje treh negativov do premestitve v Center za tujce in posledične deportacije – oblikovala v naslednjih mesecih protagonizma, je bila tudi regularizacija tako v Sloveniji kot na evropski ravni. Problem begunske pravne ureditve in njenega izvajanja ni samo v tem, da mednarodne zaščite, kar je od sprejetja novega Zakona o mednarodni zaščiti skupno ime za priznanje statusa begunca in subsidiarne zaščite, v Sloveniji tako rekoč ni. Z zavrnitvijo prošnje je prosilcu skladno z Dublinsko konvencijo onemogočeno prositi za azil v kateri koli drugi državi EU. Če ga legitimirajo v kateri izmed njih, sledi avtomatična deportacija v Slovenijo (v Center za tujce). Še več, če zavrnjenega prosilca za azil ni mogoče prepeljati iz Slovenije v matično državo (če ni dvostranskih sporazumov, nepreverljivost identitete) in če preseže zakonsko omejeno trajanje pridržanja v Centru za tujce (šest mesecev z možnostjo podaljšanja za šest mesecev), je le-ta spuščen na ozemlje Slovenije z *dovoljenjem za začasno zadrževanje v postopku deportacije*.

Odveč je omeniti, da dovoljenje za začasno zadrževanje ne zagotavlja nikakršnih pravic in v resnici zgolj varuje golo življenje in omejeno svobodo gibanja v državi. Hkrati je podaljševanje tega dovoljenja podobno kot administrativni postopki v Azilnem domu, prepuščeno arbitrarni presoji posameznih policijskih inšpektorjev v Centru za tujce. Tako je ena ključnih posledic slovenske azilne politike permanentna ilegalizacija oseb, ki se po eni strani ne morejo regularizirati⁸ v državi, po drugi strani pa je ne morejo oziroma ne smejo zapustiti. Postanejo zgolj subjekt v limbu oblasti, državljani zgolj po dolžnostih in brez državljanskih pravic.

Glede na zgoraj omenjena dejstva ni presenetljivo, da se v Sloveniji cilj Strategije ekonomskih migracij po »zagotavljanju priseljevanja, ki bo blažilo učinke zmanjševanja delovno sposobnega in delovno aktivnega prebivalstva«, uresničuje predvsem skozi kvotni sistem zaposlovanja tujcev iz tretjih držav. V Sloveniji število izdanih dovoljenj stabilno narašča vse od osamosvojitve naprej, v zadnjih letih (z izjemo letošnjega, s krizo zaznamovanega leta) pa se je rast še pospešila.

Tabela 1: Prikaz števila delovnih dovoljenj po letih

Leto	Napoteni	Sezonski	Dovoljenje za delo	Celotna kvota
2004	1200	2200	12.400	17.100
2005	1200	2000	12.200	16.700
2006	1300	2700	13.350	18.500
2007	1600	5830	20.900	29.500
2008	2000	8000	20.900	32.000
2009	1500	10.300	11.000	24.000

Vir: ZRSZ; www.ess.gov.si/

⁸ Razen v primeru poroke z državljanom EU, pa še tukaj slovenska zakonodaja določa, da se s poroko ne more regularizirati tujec, ki je v državo vstopil nelegalno. V primeru prosilcev za azil je to velika večina. Te določbe posameznih nacionalnih držav sedaj izpodbijajo nekatere sodbe evropskih sodišč, ki postavljajo pravico do združitve družine državljan EU pred diskrecijsko pravico države, da prepove regularizacijo državljan tretjih držav.

⁹ V letno kvoto se ne štejejo migranti, državljani držav članic EU in migranti z osebnim delovnim dovoljenjem.

¹⁰ Dovoljenje za delo je oblika delovnega dovoljenja z vnaprej določeno časovno omejitvijo (ponavadi za nekaj mesecev), na podlagi katerega se tujec lahko začasno zaposli ali dela v Republiki Sloveniji skladno z namenom, za katerega je bilo izdano dovoljenje. Dovoljenje za delo se izda v okviru kvote, določene za posamezni namen, brez dodatnega preverjanja stanja in razmer na trgu dela.

¹¹ Dovoljenje za zaposlitev se izda za čas, ki ga delodajalec opredeli v vlogi, vendar ne more biti daljši od enega leta. Dovoljenje za zaposlitev se lahko izda pod pogojem, da v evidenci zavoda za zaposlovanje ni ustreznih domačih brezposelnih oseb oziroma oseb, ki so glede pravic do zaposlitve izenačene z državljani Republike Slovenije. Dovoljenje za zaposlitev se ob tem izpolnjenem pogoju lahko izda na podlagi vloge delodajalca.

(sezonski delavci ter napoteni delavci, ki so formalno zaposleni v državi izvora na terenskem delu v Sloveniji) ali dovoljenje za zaposlitev.¹¹

Migrantski delavci trenutno v Sloveniji pomenijo okrog deset odstotkov delovno aktivnega prebivalstva.⁹ Največ jih je iz držav nekdanje SFRJ, med njimi pa jih je večina iz BiH. Njihovo število določa vlada na letni ravni, in sicer glede na dinamiko ponudbe in povpraševanje na trgu dela in glede na merjenje moči med predstavniki delodajalcev in delojemalcev na podlagi pogajanj v Ekonomsko-socialnem svetu. Pri tem je ključnega pomena dejstvo, da se migrantski delavec prek sistema kvot lahko zaposli le v deficitarnih poklicih. Delovna dovoljenja se razlikujejo glede na vrsto dela in glede na trajanje zaposlitve. Delavec po novem Zakonu o zaposlovanju tujcev, ki velja od decembra 2007, lahko pridobi osebno delovno dovoljenje, če je prek kvotnega sistema v Sloveniji zaposlen najmanj dve leti neprekinjeno (!) in to pri istem (!) delodajalcu ter ima najmanj srednješolsko izobrazbo (najprej za tri, po poteku prvega pa za nadaljnja tri leta). Le ta oblika dovoljenja omogoča delavcu, da svobodno (v meri, kot jo lahko državljani EU) izbira delodajalca ter kraj bivanja, vendar je tudi tukaj administrativna praksa taka, da je dovoljenje za bivanje delavca vezano na trajanje pogodbe o zaposlitvi. Migrantski delavci iz tretjih držav, ki nimajo osebne delovnega dovoljenja, lahko pridobijo dovoljenje za delo¹⁰

Tabela 2: Veljavna delovna dovoljenja po državljanstvu v aprilu 2009

Območna služba	Veljavna delovna dovoljenja po državljanstvu v aprilu 2009				
	Osebno delovno dovoljenje	Dovoljenje za zaposlitev	Dovoljenje za delo	Brez delovnega dovoljenja	Skupaj
Slovenija	39.306	44.734	8033	5	92.078
Bivše države iz območja SFRJ	36.980	42.952	7496		87.433
Bosna in Hercegovina	20.653	21.870	1778	5	44.301
Kosovo	311	7740	1950		10.001
Srbija	1983	6459	1491	5	9938
Hrvaška	6227	1952	1119		9298
Makedonija	3293	4816	1028		9137
Srbija in Črna gora	4443	4	113		4550
Črna gora	80	111	17		208
Ostale države	2326	1782	537		4645

Vir: ZRSZ; www.ess.gov.si

Za kvotni sistem migracij je ključnega pomena dejstvo, da vzajemno delovanje ureditve zaposlovanja in dela migrantov ter ureditve njihovih tujskih statusov v Sloveniji v praksi pomeni popolno odvisnost delavca od konkretnega delodajalca, kar povzema naslednje pojasnilo Ministrstva za delo:¹² »Delovno dovoljenje in dovoljenje za prebivanje zaradi dela sta dve različni dovoljenji, ki ju izdajata dva različna organa /zavod za zaposlovanje in upravne enote/, vendar sta med seboj povezani. Če tujec torej želi zakonito delati in bivati v RS, potrebuje obe dovoljenji. Delovno dovoljenje je praviloma tudi podlaga za pridobitev dovoljenja za prebivanje, ki se izdaja za enak čas, predčasno prenehanje delovnega dovoljenja pa je tudi podlaga za odvzem dovoljenja za prebivanje.« Pri tem je treba poudariti, da napoteni delavci pogojev za pridobitev osebnega delovnega dovoljenja ne morejo izpolniti, saj so formalno zaposleni pri delodajalcu, ki ima sedež v njihovi matični državi. S podobnimi težavami se soočajo tudi sezonski delavci, saj zaradi narave sezonskega dela (ki je načeloma časovno omejeno na tri mesece v koledarskem letu in zahteva prekinitve) ne morejo izpolniti pogojev nepretrgane zaposlitve. Do osebnega delovnega dovoljenja se težko prebijajo tudi delavci z dovoljenjem za zaposlitev, saj jim delodajalci to preprečujejo s premeščanjem v različna podjetja.

Odveč je omeniti, da takšna prekršnost pravnih statusov delodajalcem več kot ustreza. Ta faustovska »pogodba o prebivanju, ali natančneje, zelo stroga povezava med ... pogodbo o zaposlitvi in dovoljenjem za prebivanje ... zamaje razlikovanje med 'regularnim' in 'ilegalnim': vezan na oblast volje zasebnega podjetnika, s katerim podpiše pogodbo o zaposlitvi, je 'regularni' migrant dnevno in *eksplicitno* izpostavljen *nestabilnosti* svojega pogoja, grožnji padca v 'nelegalnost' in s tem v 'deportabilnost' v vsakem trenutku« (Mezzadra, 2004). Popolna odvisnost delavcev od delodajalcev

omogoča hipereksploatacijo, saj v primerjavi s komunitarnimi delavci ponavadi prejemajo precej nižjo plačo,¹³ ta se pogosto ne izplačuje ali se ne izplačuje v celoti, v številnih primerih pa delodajalci ne izplačujejo zakonsko določenih obveznosti plačevanja prispevkov za zdravstveno, socialno in pokojninsko zavarovanje. Delavci so v strahu pred izgubo službe (ki ne nastopi nujno samo z odpovedjo delovnega razmerja, ampak tudi, če delodajalec ne zaprosi za podaljšanje delovnega dovoljenja) prisiljeni pretrpeti vse kršitve, povezane z nespoštovanjem delovne zakonodaje, delovnega časa, dopusta, pravil varnosti pri delu, malice, prevoza na delo in celo pogojev bivanja.

Popolni nadzor delodajalca nad delavcem se namreč ne konča na delovnem mestu, temveč sega v sfero reprodukcije prek institucije samskih domov. Ti so ostalina delavskih migracij v nekdanji Jugoslaviji, ko je bil njihov namen olajšati in povečati mobilnost, saj so se mladi in revni delavci tako lažje odločili zapustiti svoje domove. Kot taki so simbolizirali neko začetno, začasno točko, s katere so si delavci postopoma urejali trajnejšo in udobnejšo življenjsko infrastrukturo. Danes so delodajalci tudi lastniki teh domov ali pa so z njimi tesno povezani. In čeprav gre za zasebno pridobitno dejavnost, na »trgu« samskih domov ne veljajo pravila proste konkurence, saj je mesečna najemnina rezultat monopolnega dogovora med nekaj večjimi lastniki.¹⁴ Bivalne

¹³ Na podlagi številnih intervjujev aktivistov Socialnega centra Rog z migrantskimi delavci v Ljubljani, Novi Gorici in Kranju se je izkazalo, da je večina migrantskih delavcev zaposlena v gradbeništvu, kjer v povprečju delajo od 200 do 240 ur na mesec, povprečni dohodek pa se giblje okrog 500 evrov.

¹⁴ Mesečna najemnina se giblje me 100 in 150 evri in ponavadi vključuje pravico do uporabe postelje v sobi z več sostanovalci ter skupnih sanitarij, ki se načeloma delijo z vsemi prebivalci nadstropja. V povprečnem večjem samskem domu v Ljubljani to pomeni štiri ali pet ljudi v sobi, veliki nekaj kadratnih metrov, in 50 do 60 ljudi v nadstropju, ponavadi brez skupnih prostorov in brez možnosti za pranje perila in posteljnine. Namestitve v barakah (na primer samski dom v lasti državnih Slovenskih železnic na Letališki v neposredni bližini BTC) in občasni izpadi gretja in tople vode so stalnica. Odveč je omenjati popolno zanemarjenost inventarja in posledično nevzdržne higienske razmere. V večini samskih domov pravila bivanja določa hišni red, ki ga oblikuje uprava doma brez sodelovanja delavcev in vključuje prepoved obiskov po 20. uri, možnost nenapovedanega preverjanja sob s strani lastnika, pravila vstopanja in izstopanja iz doma ter možnost odpovedi bivanjske pravice zaradi neplačevanja ali disciplinskih kršitev.

¹⁵ Delodajalci ponavadi organizirajo prevoz na delo izključno izpred samskega doma, vsi, ki te storitve ne uporabljajo, pa ostanejo brez nadomestila za potne stroške. Pogosti so tudi primeri, ko delodajalci najemnino za samski dom, ki je v njihovi lasti, odtrgajo kar od mesečne plače, vendar je na plačilni listi ne prikažejo kot take, ampak jo zabeležijo kot materialne stroške. Tako se izognejo plačilu davka, hkrati pa delavcu onemogočijo, da se preseli, saj mu ne bi nehali odtegovati vsote za najemnino. Delavec je s tem prikrajšan tudi pri pokojninski shemi, saj je njegov neto dohodek dejansko nižji od realnega (za višino najemnine).

¹⁶ Nazorni primer takšne reprezentacije migrantskih delavcev brez sodelovanja migrantskih delavcev je letošnji protekcionistični predlog sindikatov o drastičnem zmanjšanju števila delovnih dovoljenj za tujce, ki je bil usklajen na ESS in ga je pozneje potrdila vlada. Tako smo pričali paradoksalni situaciji, ko recimo ZSSS po eni strani v medijskih prezentacijah obsoja življenjske in delovne razmere delavcev migrantov ter apelira na več državne regulacije in vest delodajalcev, po drugi strani pa ne izprašuje režima, ki manipulacije delodajalcev omogoča. Še več, »predstavniki« organiziranega dela ravno z instrumentom državne regulacije zapirajo meje in se bolj kot načela solidarnosti poslužujejo že prej omenjenega načela »ni človeka – ni problema«.

razmere v samskih domovih onemogočajo mobilnost tako v državi¹⁵ kot med državami (združitve družin, četudi formalno dosegljiva, je v teh okoliščinah nemogoča). V razmerah popolne izolacije od družine in večinske družbe so danes samski domovi prej kot mehanizem mobilnosti in integracije instrument zaviranja socialne vključitve v okolje s ciljem, da delavec v trenutku, ko ga delodajalec ne potrebuje več, zapusti državo. Migrantsko delo prek kvotnega režima se tako izkazuje kot najbližja aproksimacija delu kot abstraktnemu blagu, saj pomeni popolno ločitev produktivne in reproduktivne dimenzije. Stroški formacije delavca (izobraževalna, socialna itd.) so v celoti preneseni na matično državo, ki z monetarno stimulacijo zaposlovanja prek svojih Zavodov za zaposlovanje še dodatno subvencionira slovenske delodajalce. To specifično mešanico politik, ki hkrati zadovoljujejo cirkulacijske potrebe svetovne liberalne ekonomije in sekuritaristične potrebe etatiistične nacionalne ideologije William Walters imenuje *domopolitics* ali »domopolitika«. Etimologija koncepta se hkrati nanaša na latinski samostalnik *domus* (hiša ali dom) in latinski glagol *domare* (ukrotiti, udomačiti, v metaforični rabi tudi zavzeti ali 'podrediti ljudi ali skupnosti') (Walters, 2004: 241). Aplikacija domopolitike kot ključnega vzvoda evropske migracijske politike – v nasprotju s populariziranim, vendar povsem napačnim konceptom o »trdnjavi Evropi« – ni »zaustaviti mobilnosti, ampak jo ukrotiti«. Njen cilj ni »splošna imobilizacija, temveč strateška raba nemobilnosti za specifične primere in simultana produkcija (določenih vrst) mobilnosti« (Ibid. 248).

Deloma lahko to skrajno obliko izkoriščanja pojasnimo tudi s šibko stopnjo kolektivnega organiziranja migrantskih delavcev, pri čemer je ključnega pomena dejstvo, da odsotnost formalne

organiziranosti ne pomeni odsotnosti formalne reprezentacije znotraj partikularnega konsenza, ki se odvija v instituciji socialnega partnerstva. Ta se udejanja v Ekonomsko-socialnem svetu (ESS), kjer se predstavniki vlade, delodajalcev in sindikatov usklajujejo glede vseh vprašanj nacionalnega trga dela, tudi glede delovnih in bivalnih razmer migrantskih delavcev. Žal pa sindikati (tudi zaradi strukture njihovega članstva) prej kot promotorji delavskih in socialnih pravic vseh zaposlenih v Sloveniji (p)ostajajo predstavniki specifične skupine stalno zaposlenih slovenskih delavcev – državljanov, zato pri uveljavljanju interesov (rapidno izginjajoče, a za zdaj še vedno) večinske oblike zaposlovanja prihaja do barantanja s pravicami migrantov, prekernih delavcev in brezposelnih.¹⁶

Za zadostitev iluzije univerzalnosti in ublažitev maloštevilne, vendar vztrajne kritike njihovega nacionalističnega protekcionizma se ekskluzivistična politika predstavnikov organiziranega dela poskuša uravnotežiti z občasnim humanitarizmom (na primer zbiranje denarja in dobrin za delavce iz pogorelega samskega doma) ali partikularizmom (predlog o oblikovanju »minimalnih bivalnih in higienskih standardov za delavce migrante«). Ta konstrukcija posebnega, ločenega objekta, torej migrantskega oziroma neslovenskega delavca, ki je »žrtev« »brezvestnih« in »pohlepnih« delodajalcev in zato potrebuje posebne normativne in integracijske ukrepe, vsekakor pripomore k lažšanju trpljenja *šibkega subjekta*, a hkrati močno ovira njegovo opolnomočenje, ki je nujni

¹⁷ Glej *Komunije IWW in Izjavo proti novi uredbi o kvoti delovnih dovoljenj za tuje delavce* v tej številki.

¹⁸ Eno ključnih organizacijskih orodij je oddaja na Radiu študent Viza za budućnost, katere geslo je *Od radnika do radnika za bolji život*. Glej www.radiostudent.si/categories.php?catid=239.

¹⁹ Glej *Izhodišča in zahteve IWW* v tej številki.

pogoj in hkrati rezultat odprave izkoriščanja: »Takšne vrste razlag rasizma lahko vidimo znotraj pristopov ... ki rasizem reducirajo na vprašanje identitete in reprezentativne politike. Tukaj se rasizem kaže kot manko reprezentacije. Ko rasizem konceptualiziramo tako, da ga izoliramo od drugih oblik dominacije. Predvideva, da je rasistična oblast v rokah dominantnih skupin in da se lahko izvaja tako rekoč tehnično. Odnosi oblasti, v katere je zamočan rasizem, ostanejo neraziskani« (Bojadžijev, 2006). Tovrstni poskusi zapolnjevanja domnevnega manka reprezentacije še dodatno afirmirajo sistemsko izključevanje, saj vir izvajanja diskriminatorne politike personificirajo v figuri individualnega kapitalista in njegovih »(ne)kulturnih« karakteristik. Vlogo kolektivnega kapitalista, torej državne migracijske politike in njenega odnosa z zasebnim kapitalom (v zadnjih letih je gospodarska rast in s tem rast BDP v Sloveniji v celoti odvisna od sektorjev gospodarstva, kjer je migrantsko delo paradigmatično, najbolj izstopa gradbeni sektor), torej pomen vzajemno utrjujočih odnosov oblasti, pa vztrajno marginalizirajo. Prav tako se skozi kreacijo partikularne »delavske kategorije« delavski razred razdeli in fragmentira. Naloga socialnega partnerstva tako postane balansiranje interesov posameznih podskupin, ki si postanejo konkurenčne, torej reprezentacija enega dela proti drugemu in ne reprezentacija dela proti kapitalu. Namesto izenačitve izhodišnega položaja se zahtevajo posebni pravilniki in »ugodnosti«, ki še dodatno krhajo solidarnost in s tem možnost resnične transformacije odnosov moči. Tako so socialni mehanizmi posredovanja, ki so nastali kot rezultat zgodovinskih delavskih in družbenih bojev, postali mehanizmi proizvodnje totalnega konsenza in reprezentacije, ki postajajo čedalje bolj zatiralni in disciplinarni instrumenti družbene kontrole in izključevanja.¹⁷

Zato je za dosego odprave sistemske diskriminacije nujna samoreprezentacija migrantskih delavcev. Zahvaljujoč samoorganizirani skupini migrantskih delavcev, ki je nastala konec leta 2007 in si nadela ime Nevidni delavci sveta/Invisible Workes of the World oziroma IWW, se je problematika izkoriščanja migrantskih delavcev razkrila v vseh svojih razsežnostih in skozi natančno analizo vzrokov odprla možnost boja za produkcijo novih pravic in resnično enakopravnost.¹⁸ Po enoletni terenski raziskavi, nešteto intervjujih in natančnih analizah zakonodaje, ki ureja zaposlovanje tujcev, so IWW decembra 2008¹⁹ predlagali skupen boj na podlagi naslednjih izhodišč in zahtev:

- Sprememba Zakona o zaposlovanju tujcev, ki naj vodi k preprečitvi izsiljevanja z različnimi statusi.
- Varstvo pred vsiljevanjem manj plačanih ali neplačanih nadur ter zadržanih ur in preprečitev šikaniranja in izsiljevanja na delovnem mestu.
- Spoštovanje kolektivnih pogodb: plačan dopust, prevoz na delo, malico, bolniški stalež (vključno s pravico do odškodnine), regres itd.
- Prepoved prelaganja stroškov proizvodnje na delavce (ponekod morajo delavci sami kupiti delovno obleko, zaščitno opremo, celo orodje). Prepoved prelaganja stroškov pridobivanja vizumov na delavce. Zagotovitev možnosti pregleda pogodb, ki jih podpisujejo delavci, kar jim je pogosto onemogočeno, ker ne razumejo jezika ali zaradi odtegnitve potrebnega časa.
- Izboljšanje življenjskih razmer v delavskih domovih in takojšnje prenehanje razširjene prakse neprikazovanja najemnin na plačilnih listah. Zagotovitev pravice do zasebnosti in združevanja v delavskih domovih ter absolutna prepoved nastanitve delavcev v kontejnerjih ali drugih provizoričnih oblikah nastanitve.

²¹ Točke njene intervencije na manifestaciji so bile posredovalnica dela Man-power, Ministrstvo za notranje zadeve ter Ministrstvo za finance. Glej www.njetwork.org/spip.php?article118.

– Upoštevanje glasu, potreb in interesov samih delavcev.

IWW nadaljujejo proces informiranja, opolnomočenja, samoizobraževanja, raziskav in razbijanja izoliranosti migrant-skih delavcev ter širijo spekter delovanja tudi na prekerne delav-ce, s katerimi si delijo začasnost zaposlitve in neenakopravnost

v pravicah, izhajajočih iz dela. Tako so 27. aprila v sklopu antifašistične manifestacije Fronta za svobodo sveta²⁰ skupaj s Svetom za vsakogar in Socialnim centrom Rog tvorili kompozicijo, imenovano Vstaja nevidnih delavcev sveta,²¹ ki ji je uspelo izraziti skupne zahteve navidezno nezdržljivih: proti družbi kontrole in vladavini strahu, za zagotovljen dohodek, socialne pra-vice za vse, svobodo gibanja.

Katero državljanstvo?

Skozi kratek pregled razvoja azilne zakonodaje in predvsem administrativnih praks pristojnih teles lahko razberemo *de facto* odpravo pravice do azila in jasno strategijo usmerjanja migracij iz tretjih držav v režim kvotnega sistema delovnih dovoljenj. Migracija ljudi kot delovne sile tako vse bolj postaja edina legalna oblika migracij v EU, rezultat evropske migracijske politike pa ni dolgoročna naselitev in dodelitev vseh pripadajočih državljanskih pravic (kakor pri azilu), temveč koncept krožnih migracij, ki predvideva zgolj začasne in izjemno prekerne statuse omejenih pravic. Migracijska politika EU tako postaja visoko razvit mehanizem, katerega cilj ni preprosto zadržati begunce in migrante zunaj Evrope, temveč spodbujanje procesa selektivne vključitve migrantov (tudi skozi ilegalizacijo) v funkciji potreb evropskega trga delovne sile. To transformacijo geografije prostora, ki je rezultat vzajemne aplikacije različnih oblik domopolitike zasebnih, državnih in nadvladavilnih oblasti, lahko razumemo kot multiplikacijo večplastnih »lateral« oziroma lateralnih prostorov proizvodnje in državljanstva, ki razbija koncept homogenizirajoče sile kapitala v razmerah neoliberalne globalizacije: »Brazdasti prostori produkcije, ki kombinirajo različne vrste delovnih režimov, ... so sodobne transnacionalne produkcijske mreže, podprte z zaporniškim [*carceral*, op. p.] načinom discipline dela« (Ong, 2006: 121, 124). Ta lateralnost, ki se veže na mobilnost in temporalnost meje, omogoča fragmentacijo statusov in delovnih režimov na istem ozemlju. »Latitude so narejene in 'ograjene' s kompleksnim nizom meja in zamejitev: z 'geopolitičnimi' mejami, ki artikulirajo njihovo 'transnacionalno' naravo, s pravnimi mejami, ki zavirajo migrantsko mobilnost in pravice, s kulturnimi in družbenimi omejitvami, ki jih proizvajajo procesi etnicizacije, z mejami produkcije, s časovnimi mejami, ki ločujejo različne historične čase in omogočajo njihov prevod v unitarni jezik vrednosti« (Mezzadra, 2007).

Ta proces lateralizacije se hkrati udejanja v proizvodnji hierarhije pravic kot tudi pravnih in političnih statusov, ki se nahaja v samem središču materialnih transformacij državljanstva v Evropi in ki še zdaleč ne zadeva zgolj migrantov. Kontinuirana produkcija različnih pravnih statusov, ki segajo od nelegalnega migranta do državljana, razbija do zdaj unitaren in univerzalen koncept državljanstva. Prav tako zakonodaja, ki regulira položaj migrantov iz tretjih držav, globoko posega tudi v dispoziitivne regulacije trga delovne sile (glej Basso in Perocco, 2003) in s tem v biopolitično upravljanje celotnih populacij. Agambenova analiza logike gospostva v stanju izjeme, ki velja v različnih mehanizmih internacije in ilegalizacije, se širi po celotnem družbenem prostoru in dejansko prežema celotno družbo. Tudi zato sta vprašanje migracij in

njihova ilegalizacija in kriminalizacija ključno osišče in konec koncev bojišče vzpostavljanja demokratičnih političnih mehanizmov na kontinentalni ravni. Kljub temu je koncept evropskega državljanstva in s tem skupek političnih, socialnih in ekonomskih pravic (pri večini »ilegalcev« celo temeljnih človekovih pravic) – v Maastrichtski in Amsterdamski pogodbi (ki evropsko državljanstvo še dodatno inferiorizira kot »komplementarno«) ter Pogodbi za ustavo o Evropi oziroma njeni transgresiji v obliki Lizbonske pogodbe – izoblikovan po modelu modernih, nacionalnih političnih skupnosti, saj predvideva le seštevek državljanstev držav članic in kompetenco za njegovo dodeljevanje čvrsto ohranja v njihovih rokah.

In vendar na stotine gibanj, kakršni sta Svet za vsakogar in Nevidni delavci sveta, ki vsak dan na samem območju EU kakor na njenih mejah destabilizirajo poskus zaprtja telosa državljanskih pravic, priča o državljanski konstituciji, ki obstaja in se razvija ne glede na formalnopravne statutarne določitve ter udejanja odprt, nenehno revidirajoč se konstitucionalni proces za nastajajoče politično telo. O evropskem državljanstvu torej moramo razmišljati tako v formalnem, institucionalnem pogledu, kot v navezavi na družbene prakse, na politične in praktične sile, ki izzivajo formalne institucije državljanstva, bodisi da se vanjo vključijo bodisi da potiskajo k njeni razširitvi oziroma poglobitvi. Migrantske populacije v EU že desetletja preprečujejo stabilizacijo meja državljanstva in s tem meja Unije: »Migracijo lahko razumemo kot največje družbeno gibanje v zgodovini človeštva. Ne moremo je konceptualizirati kot substanco homogenizacije prebivalstva (kot recimo narod), niti ne gre za politično stabilizirano obliko, kakršna je delavski razred. Je nova oblika družbenega gibanja, ki zaseda in odpira nov družbeni prostor in nova polja konflikta.« (Bojadžijev, 2006) V nasprotju z institucionalno državljansko strukturo EU je Evropa migrantskih tokov globalni politični prostor, katerega meje se nenehno transformirajo, kar onemogoča jasno zamejitev med notranjostjo in zunanostjo in v katerem lahko govorimo zgolj o različnih stopnjah zunanosti. Zato se lahko samo strinjamo z Balibarjevo definicijo, da je »državljanstvo prej neka praksa in proces, kot pa neka stabilna oblika. Je vedno v nastajanju [*en devenir*, op. p.]«. (Balibar, 2007: 159) Gibanje migracij je nazadnjača in ekscesivna sila, ki »nakazuje omejitve določenega razumevanja družbene integracije« in hkrati »perspektivo, v kateri migranti niso izjema od zgodovinsko raztezajočih se oblik demokratične participacije prek pridobitve polnega državljanstva. Boji migracij kažejo, da ne gre za to, da migranti postanejo polnopravni državljani – vztrajajo pri trditvi, da so to že.« (Bojadžijev, 2006)

Literatura

- AGAMBEN, G. (2004): *Homo Sacer. Suverena oblast in golo življenje*. Ljubljana, Študentska založba.
- ARENDT, H. ([1948] 2003): *Izvori totalitarizma*. Ljubljana, Claritas.
- BALIBAR, É. (2001): *Es gibt keinen Staat in Europa. Racism and Politics in Europe Today*. New Left Review, 1/186.
- BALIBAR, É. (2004): *Strah pred množicami: Politika in filozofija pred Marxom in po njem*. Ljubljana, Studia humanitatis.
- BALIBAR, É. (2007): *Mi, državljani Evrope?: meje, država, ljudstvo*. Ljubljana, Založba Sophia.
- BASSO, P., PEROCCHO, F. (2003): *Gli immigranti in Europa. Diseguaglianze, razzismo, lotte*. Milano, Angeli.
- BECK, U., GRANDE, E. (2004): *Das kosmopolitische Europa*. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- BOJADŽIJEV, M. (2006): *Does Contemporary Capitalism Need Racism?*
- [HTTP://TRANSLATE.EIPCP.NET/STRANDS/02/bojadzijev-strands01en](http://translate.eipcp.net/strands/02/bojadzijev-strands01en).

- CURTIN, D. M. (1997): *Postnational Democracy. The European Union in Search of a Political Philosophy*. Hague, Kluwer Law International.
- GUHA, R. (1997): *Dominance without Hegemony. History and Power in Colonial India*. Cambridge (Ma), London, Harvard University Press.
- ISIN, ENGİN F. (2002): *Being Political: Genealogies of Citizenship*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- MAYER, F., PERNICE, I. (2003): La costituzione integrata dell'Europa. V: ZAGREBELSKY, G. (ur.): *Diritti e Costituzione nell'Unione europea*. Roma, Bari, Laterza.
- MEZZADRA, S. (2002): Immagini della cittadinanza nella crisi dell'antropologia politica moderna. V: Gherardi, R. (ur.): *Politica, consenso, legittimazione. Trasformazioni e prospettive*. Roma, Carroci.
- MEZZADRA, S. (2004): The Right to Escape. *Ephemera*, Volume 4(3).
- MEZZADRA, S. (2005): *A postcolonial constitution for the European Union*.
http://www.goldsmiths.ac.uk/csisp/papers/mezzadra_citizen_subject.pdf.
- MEZZADRA, S. (2007): *Living in Transition. Toward a Heterolingual Theory of the Multitude*.
<http://translate.eipcp.net/transversal/1107/mezzadra/en>
- ONG, A. (2006): *Neoliberalism as Exception. Mutations in Citizenship and Sovereignty*. Durham, NC, Duke University Press.
- RIGO, E. (2007): *Europa di confine. Trasformazioni della cittadinanza nell'Europa allargata*. Roma, Meltemi.
- ROMANO, S. (1918): *Corso di diritto coloniale*. Roma, Athenaeum.
- SASSEN, S. (2006): *Territory, Authority, Rights. From Medieval to Global Assemblages*. Princeton – Oxford, Princeton University Press.
- VATTEL, E. (1758): *Les droits des gens ou principes de la loi naturelle appliqués à la conduite et aux affaires des Nations et des Souverains*. Washington (D.C.), Carnegie Institution (1916).
- VOGELNIK, D. (1974): *Slovenski demografski trenutek 1970–2000*. Ekonomska revija, št. 1/74.
- WALTERS, W. (2002): *Secure Borders, Safe Haven, Domopolitics*. Citizenship Studies, VIII, 3.
- WEILER, J. H. H. (2002): *Ustava Evrope. Ali nova oblačila imajo cesarja?* Ljubljana, Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani.

Boj v azilnem domu je boj proti apartheidu

1. Dejanja zavračanja in upiranja, ki so čedalje pogostejša med prosilci za azil, so legitimen odgovor na zaostrovanje nasilja nad njimi. Gibanja za pravice migrantov, nevladne organizacije in posamezniki, ki so strokovnjaki za vprašanja azila in imigracije ter z njima povezanih nacionalnih ter evropskih politik, že dolgo opozarjajo na zaostrovanje zakonodaje, ki opredeljuje pravice posameznikov in posameznic, ki so preganjani in iščejo zaščito v državah, ki se razglašajo za demokratične. Tako v Noveli zakona o azilu izpred treh let kot pri nedavno sprejetem zakonu o Mednarodni zaščiti so opozarjali, da razvoj azilne zakonodaje v Sloveniji suspendira temeljne pravice prosilcev za azil. Kriminalizacija prosilcev za azil se je izvajala predvsem v Azilnem domu in v Centru za tujce. Odkar obstajata obe instituciji, se nizajo številna pričevanja o nasilju nad prosilci za azil in o dejanjih zavračanja in upiranja, ki so neizogiben rezultat institucionalnega nasilja.
2. Azilni dom je postal kraj ogrožanja življenj ljudi in ne kraj njihove zaščite. Za to so odgovorni zaposleni v teh institucijah, ki ravnaajo z ljudmi, ki iščejo zaščito, popolnoma samovoljno in nehumano. Odgovornost nosi Ministrstvo za notranje zadeve z ministrom na čelu. V okviru tega ministrstva so organizirane institucije, ki delujejo diskriminacijsko, rasistično, samovoljno in dehumanizirajoče. Ideološko in pravno podlago za to pa jim dajeta Vlada RS in zakonodajalec, ki oblikujeta zakonske in podzakonske akte na podlagi podmene, da so prosilci za azil špekulanti in ne osebe, ki potrebujejo zaščito. Največjo odgovornost za nastali položaj v azilnem domu potemtakem nosita prav vlada in parlament.
3. Odkar ima Slovenija azilno zakonodajo, vlada in parlament sprejemata zakone in druge ukrepe, katerih namen je *de facto* odprava instituta azila. Število podeljenih azilov in okoliščine, v katerih so prisiljeni živeti prosilci za azil, kažejo na to namero. Nasilje, ki se vsak dan izvaja nad prosilci za azil v azilnem domu in v centru za tujce, ima ravno to funkcijo – s preventivno vojno proti prosilcem za azil odvrniti druge potencialne prosilce. Seveda je država Slovenija tudi na področju azila, tako kot na vseh področjih, zgolj izvajalka čedalje bolj homogenizirane migracijske politike na ravni Evropske unije (oziroma širše, na ravni bloka dominantnih držav, ki danes z imigracijsko

politiko reproducirajo in utrjujejo hierarhijo in prostorsko razporeditev bogastva na svetovni ravni). Bistvo te politike ni zapiranje meja nacionalnih držav ali postnacionalnih povezav, kot je Evropska unija, ampak hierarhično vključevanje migrantov. Danes se povsod po EU srečujemo z napadom na institut azila in kriminalizacijo prosilcev za azil, z deportacijami t. i. nelegalnih migrantov in z vzpostavljanjem kvotnega sistema, ki prek povezave dovoljenja za bivanje z delovnim dovoljenjem omogoča skrajne oblike izkoriščanja migrantov. To politiko je treba poimenovati s pravim imenom – politika apartheida. Evropska unija (in to velja tudi za Slovenijo) ne zapira meja za migrante, ki niso državljani članic EU, temveč dela iz imigrantov novodobne sužnje. S tem ko veže njihova dovoljenja za bivanje na delodajalce, s tem ko odreja, katera delovna mesta so jim dostopna, s tem ko odreja teritorialno omejenost svobode gibanja, s tem ko preprečuje združevanje družin, s tem ko dela iz migrantov delovno silo, ki se po določenem času zavrže in deportira.

4. Azilni dom z institucionalnim nasiljem, o katerem govorimo v teh dneh, je postal eden ključnih instrumentov vsiljevanja politike apartheida in politike suspendiranja svobode in enakosti v Sloveniji in Evropi. Prakse zavračanja in upiranja, ki so legitimen odgovor na institucionalno nasilje in ki povzročajo krizo vladljivosti v azilnem domu, so prakse zavračanja in upiranja, ki se trenutno dogajajo povsod po Evropi. V Franciji, kjer poskuša Sarkozyjev režim uvesti t. i. izbrano migracijo, se v teh dneh dogajajo množične racije in poskusi množičnih deportacij ljudi brez dokumentov. To se dogaja vzporedno z uvajanjem kvotnega sistema, katerega namen je hiperizkoriščanje imigrant-skih delavcev. Dogaja pa se tudi množičen upor proti poskusu uvedbe režima apartheida. Upor v centrih za tujce z množičnimi gladovnimi stavkami in z drugimi oblikami zavračanja, upor v šolah, kjer se po vsej Franciji organizirajo kolektivi »Izobrazba brez meja«, da bi pred deportacijo zaščitili učence, upor v četrtih, kjer se oblikujejo kolektivi za samoobrambo pred deportacijami.
5. V Socialnem centru Rog in v IWW (Nevidni delavci sveta) povezujemo prakse zavračanja v Azilnem domu, Centru za tujce in v delavskih domovih. Ker gre za isti boj – proti suspendiranju svobode in enakosti, proti apartheidu.

Socialni center Rog, februar 2008

Nevidni delavci sveta: zaposlovanje in delo »neevropskih« državljanov tretjih držav in režim delavskih domov

Politika ekonomskih migracij ali »Es gibt nichts Bleibenderes als einen Gastarbeiter«

Politiko ekonomskih migracij tvori paleta oblastnih možnosti, ki sicer ne preprečujejo vstopanja (določenih) nedržavljanov na državno ozemlje, temveč jim, ko so prepuščeni v državo, na različne načine omejujejo vstopanje v nekatere sfere družbe, predvsem na trg dela. Meddržavne meje namreč niso toliko prepreke gibanju, temveč reproducirajo sistem preko mednarodne delitve dela, tako da postavijo določene dele sveta na obrobje in določijo njihove delavce za rezervno delovno silo (Sassen-Koob, 1981: 70). Upravljanje migracijskih tokov in njihovo nadziranje ima različne cilje. Evropske politike ekonomskih migracij imajo dva osrednja cilja. Po eni strani snujejo učinkovite mehanizme, katerih cilj je privabljanje migrantov. Migracije se v glavnem spodbujajo zaradi demografskih sprememb, zaradi povpraševanja delodajalcev, ki za nekatera (deficitarna) dela nimajo na voljo domačih delavcev, in zaradi privabljanja visoko izobraženih in ustvarjalnih posameznikov. Na drugi strani pa udeležujejo cilj zagotavljanja začasnosti migracij z mehanizmi, ki naj bi učinkovito preprečevali, da bi se migrantski delavci¹ in drugi nedržavljeni za stalno naselili na območju Evropske unije.

Sodobne migracijske politike v Evropi snujejo inventivne načine, ki bi omogočali selektivne inčasne migracije,² ideja o zagotavljanju krožnosti migracij pa je v izvajanje teh politik pritegnila še države, iz katerih prihajajo migranti.³ Koncept krožnih migracij naj bi zagotovil državam (ali naddržavnim tvorbam, kakršna je Evropska unija), v katere se migranti namenjajo, da zadostijo

¹ V slovenski pravni ureditvi migracij ni zaslediti pojmov, kakršna sta »delavec migrant« ali »migrantski delavec«, ki označujejo, da gre za delavce, ki so išoč zaposlitev v gibanju, pri čemer se soočajo z delovanjem državnih meja in migracijske politike. Pravna ureditev uporablja izraz »tuj delavci«, s čimer poudarja njihov status nedržavljanov. Izraz »tuj delavci« označuje delavce, ki so državljani t. i. tretjih držav. Za druge, tj. delavce, ki so državljani Evropske unije, Evropskega gospodarskega prostora ali Švicarske konfederacije, namreč velja načelo prostega gibanja oseb. Idejo svobodno gibanja se delavca Evropske unije zaznamuje nasprotje med dvema pojmovanema delavca. Na eni strani gre za pojmovanje delavca kot mobilne enote proizvodnje, kar naj bi pripomoglo k vzpostavljanju enotnega trga in h gospodarski rasti. Na drugi strani pa gre za pojmovanje delavca kot človeškega bitja, ki izvršuje osebno pravico do gibanja in bivanja v drugi državi in pravico, da se tam zaposli, ne da bi bil pri tem diskriminiran, s ciljem, da izboljša življenjske možnosti sebi in svoji družini (Craig in De Búrca, 1998: 665).

² Različne programe začasnih migracij glej v Ruhs, 2006.

³ Glej *Communication from the Commission*, 2007. Koncept krožnih migracij uvaža tudi Predlog Strategije ekonomskih migracij iz leta 2008, ki ga je pripravila medresorska delovna skupina Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve v sodelovanju z dr. Felicito Medved.

⁴ Pravni diskurz uporablja pejorativne označbi zakonite (legalne) in nezakonite (nelegalne, protipravne) migracije. Slednje zajemajo migrante, ki so v državi brez dovoljenja za prebivanje ali delajo brez dovoljenja za delo ali zaposlitev: migranti brez dokumentov (*sans papiers*, *undocumented migrants*).

povpraševanju po delovni sili na svojih trgih dela. Obenem naj bi spodbujal pozitivne učinke migracij za razvoj držav, iz katerih prihajajo migranti, in preprečeval trajen beg možganov. V ta namen Evropska unija predlaga sklepanje posebnih mednarodnih sporazumov oziroma partnerstev za mobilnost (*mobility partnerships* ali *mobility packages*), s katerimi bi se države, iz katerih prihajajo migranti, zavezale, da bodo učinkovito preprečevale nedokumen-

tirane⁴ migracije. Evropska unija pa bi se v zameno zavezala izboljšati možnosti za dokumentirane migracije državljanov tretje države, ki je pogodbenica sporazuma, ter pomagati tretji državi, da razvije lastne zmožnosti upravljanja migracijskih tokov, preprečevanja bega možganov in uveljavljanja vračanja migrantov. Poleg tega naj bi Evropska unija poenostavila izdajanje kratkotrajnih dovoljenj za vstop in prebivanje državljanov tretjih držav, ki so pogodbenice partnerstev za mobilnost (*Communication from the Commission*, 2007: 3–8). Z vidika migrantov je koncept krožnih migracij problematičen, ker postanejo podrejeni ne le disciplinskim in nadzornim mehanizmom v ciljni državi, temveč še podobnim mehanizmom v matični državi. Poleg tega je vsebina mednarodnih sporazumov izraz relativnih moči držav podpisnic, kar je pogosto v škodo posameznikom.

Načini privabljanja migrantskih delavcev, selektivnega omejevanja njihovih življenjskih možnosti in nadzorovanja tvorijo zapleten aparat politike upravljanja migracij. Upravljanje migracij med drugim temelji na domnevi, da velja biti pri snovanju politike ekonomskih migracij še zlasti previden, ker so se te politike v preteklosti izkazale za nedomišljene. Po drugi svetovni vojni so zahodne države v obdobju tedanjega gospodarskega razcveta spodbujale ekonomske migracije zaradi pomanjkanja lastne delovne sile. Delavci iz industrijsko manj razvitih držav so se zato preseljevali in si iskali delo v starih industrijskih državah. Ekonomsko rast in povpraševanje po delovni sili so vzdrževali potrošniški kapitalizem, močne države blaginje in industrija oboroževanja, ki je cvetela med hladno vojno (Castles in Davidson, 2000: 55–6). To obdobje je prekinila naftna kriza leta 1973, ko so do tedaj dobrodošli migranti postali odveč.

Taka je bila izkušnja Nemčije s programom gostujočih delavcev (*Gastarbeiter* program), ki se je izvajal med letoma 1955 in 1973. Program je bil zasnovan tako, da naj bi dopuščal zgolj nadzorovano priseljevanje migrantskih delavcev in preprečeval njihovo stalno naselitev v Nemčiji. Zato gostujoči delavci niso imeli prostega dostopa do trga dela, saj praviloma niso smeli zamenjati zaposlitve. Dovoljenja za prebivanje, ki so se izdajala gostujočim delavcem, so bila časovno omejena, preprečevala so njihovo mobilnost znotraj države imigracije in oteževala združevanje z družinami. Gostujoči delavci niso bili upravičeni do vseh socialnovarstvenih ugodnosti, do katerih so bili upravičeni državljani. Poleg tega niso uživali političnih pravic, kakršni sta pravica do sindikalnega združevanja in pravica do sodelovanja v političnih strankah. Vendar nemški program gostujočih delavcev ni uspešno preprečil stalnega priseljevanja migrantskih delavcev. Številni gostujoči delavci se niso vrnili v matične države in so se za stalno naselili na ozemlju Nemčije, tako da so med delom in bivanjem v Nemčiji postopoma izboljševali svoje pravne statute in s tem povečevali obseg upravičenj. Ta trend povzema izrek: »Nič ni bolj stalnega, kot je gostujoči delavec«. Vendar je imela močna izvorna diskriminacija, ki je neformalno oteževala vključitev migrantov v ekonomski in družbeni sistem, dolgoročne posledice za razredno umeščanje migrantov in njihovih potomcev. Te posledice obstajajo še danes (Ruhs, 2006: 7; Castles in Davidson, 2000: 57, 70–1).

Tudi francoska migracijska politika je postopoma ubirala restriktivnejšo pot in čedalje bolj sledila težnji po omejevanju in odvzemanju upravičenj migrantom. Prebivalci nekdanjih

francoskih kolonij, ki so se preseljevali v Francijo v obdobju, ki se je začelo v štiridesetih letih prejšnjega stoletja in je trajalo do sredine šestdesetih let, so imeli francosko državljanstvo, smeli so se za stalno naseliti v Franciji in si tam iskati zaposlitev. Ti migranti sicer niso bili ekonomsko in družbeno diskriminirani zaradi pravnega statusa, saj so bili francoski državljani, a so bili pri zaposlovanju in iskanju nastanitve vseeno obravnavani drugače. V obdobju, ki je trajalo od leta 1965 do leta 1974, se je veliko prebivalcev nekdanjih francoskih kolonij v Afriki odpravilo iskat zaposlitev v Francijo, vendar je za to obdobje značilno, da so se vračali k svojim družinam, ki so ostale v matičnih državah, na dolge (tudi do polletne) obiske. Razmeroma velikodušno sprejemanje prebivalcev iz nekdanjih kolonij sta leta 1974 prekinili ekonomska kriza in rast nezaposlenosti v Franciji. Zaradi uvedbe strogih formalnih zahtev, kakršna je osebna izkaznica za migrante (*carte de séjour*), in uveljavitve zakona o združitvi z družino (*regroupement familial*) leta 1976 so migranti spremenili navado obiskovanja svojih družin in se niso več vračali v matične države. Zaradi bojazni, da se zaradi strožje ureditve ne bodo smeli vrniti v Francijo, je postala populacija migrantov v Franciji stabilna. Ostali so v Franciji, družinski člani pa so se priseljevali k njim. Zadnje obdobje, ki se je začelo leta 1986, zaznamuje sprejetje zakona *Pasqua*, ki mu je leta 1993 sledil še drugi zakon *Pasqua*. Za to obdobje je značilna izjemno restriktivna migracijska politika, ki si je za cilj zastavila ničelno priseljevanje (*immigration zéro*). Med drugim strogo omejuje uresničevanje pravice do združitve z družino, olajšuje preverjanje istovetnosti migrantov, prepoveduje poligamijo in odpravlja avtomatično pridobitev francoskega državljanstva za otroke, ki so bili rojeni na ozemlju Francije. Spremlja jo močan protimigracijski diskurz (Sargent in Larochanché-Kim, 2006: 10–11; Castles in Davidson, 2000: 57, 71).

Zaposlovanje in delo »neevropskih« državljanov: projekt segmentacije trga dela

Na trgu dela obstajajo vzorci neenakosti, ki so odraz družbeno-ekonomskih hierarhij. Med družbenimi skupinami, ki jih je mogoče opredeliti glede na etnično pripadnost, spol, starost ali druge okoliščine, lahko obstajajo razlike v plačilu za isto delo, možnostih za napredovanje, stopnji brezposelnosti ipd. Rosenhek (2003: 232–3) pravi, da je trg dela sestavljen iz dveh delov: primarnega in sekundarnega trga dela. Pogoji zaposlitve in plačilo za delo so veliko boljši na primarnem trgu dela kot na sekundarnem. Za sekundarni trg dela so značilne nizke plače, negotova zaposlitev, odsotnost (nekaterih) socialnovarstvenih upravičenj in drugih ugodnosti, ki jih ima delavec poleg plače, majhne možnosti za napredovanje. Razcepitev trga dela na primarnega in sekundarnega ni zgolj posledica narave povpraševanja delodajalcev po delovni sili, predsodkov delodajalcev, ki se odražajo v praksah zaposlovanja, ali naključne (nesistemske) napake v delovanju trga dela, pač pa oblastne odločitve, da razporedi nekatere družbene skupine na manj ugoden segment trga dela. To velja za populacijo migrantskih delavcev iz tretjih držav, ki so zaposleni ali delajo v Sloveniji. Ti »neevropski tujci« so tisti, ki niso državljani kakšne države članice Evropske unije, članice Evropskega gospodarskega prostora ali Švicarske konfederacije.

V Sloveniji je temeljni mehanizem upravljanja delavcev iz tretjih držav sistem letnih kvot. Zakon o zaposlovanju in delu tujcev (v nadaljevanju ZZDT) v 5. členu določa, da Vlada Republike Slovenije skladno z migracijsko politiko, ki jo določa Državni zbor, in ob upoštevanju položaja in gibanja na trgu dela vsako leto določi kvoto delovnih dovoljenj, s katero številčno omeji letni pritok migrantov iz tretjih držav na trgu dela. ZZDT določa, da letna kvota ne sme

⁵ Za leto 2008 je kvota znašala 32.000 delovnih dovoljenj. Obsegala pa je 20.900 dovoljenj za zaposlitev tujcev, 2000 dovoljenj za delo napoteni tujcem, 8000 dovoljenj za delo za sezonsko delo tujcev in druge vrste dovoljenj (Uredba o določitvi kvote delovnih dovoljenj za leto 2008 in Uredba o spremembah in dopolnitvah Uredbe o določitvi kvote delovnih dovoljenj za leto 2008). Za leto 2009 je kvota delovnih dovoljenj znašala 24.000 delovnih dovoljenj. Od tega je 23.000 delovnih dovoljenj razdeljenih na 11.000 dovoljenj za zaposlitev, 1500 dovoljenj za delo za napotene tujce, 100 dovoljenj za delo za usposabljanje in izpopolnjevanje, 10.300 dovoljenj za delo za sezonsko delo tujcev in 100 dovoljenj za delo za individualne storitve tujcev. Če s tovrstno prerazporeditvijo kvot ne bi bilo mogoče zadovoljiti potreb na trgu dela, bi lahko ministrstvo preostali del kvote v višini 1000 delovnih dovoljenj dodatno razporedilo za posamezni namen (Uredba o določitvi kvote delovnih dovoljenj za leto 2009). Z Uredbo o omejitvah in prepovedih zaposlovanja in dela tujcev se je vlada odzvala na naraščanje števila brezposelnih oseb v letu 2009 in na ugotovljene zlorabe pri zaposlovanju in delu tujcev. Obseg kvote delovnih dovoljenj za leto 2009 je sicer ostal nespremenjen, spremenila se je njena struktura. Z novo uredbo je prepovedano sezonsko delo (v gradbeništvu, turizmu), razen v kmetijstvu in gozdarstvu. Sezonska dela v kmetijstvu in gozdarstvu namreč veljajo za specifična, ker jih tudi ob visoki stopnji brezposelnosti ni mogoče nadomestiti z domačimi delavci.

Po podatkih Zavoda za zaposlovanje (<http://www.ess.gov.si/slo/Dejavnost/StatisticniPodatki/MesecneInformacije/MesecneInformacije.htm> (28. 9. 2009)) je bilo v avgustu 2009 41.753 veljavnih osebnih delovnih dovoljenj, 35.753 veljavnih dovoljenj za zaposlitev in 7171 veljavnih dovoljenj za delo. Kar 47,5 odstotkov delavcev, ki so imeli avgusta 2009 veljavno delovno dovoljenje, je zaposlenih ali dela v gradbeništvu.

presepati pet odstotkov aktivnega prebivalstva Republike Slovenije. V kvoto so zajete različne vrste delovnih dovoljenj: dovoljenja za zaposlovanje tujcev, dovoljenja za napotene tujce, dovoljenja za usposabljanje in izpopolnjevanje, dovoljenja za sezonsko delo tujcev in dovoljenja za individualne storitve tujcev.

Delavci iz tretjih držav imajo različna delovna dovoljenja, zato so med njimi razlike v dostopu do trga dela in možnostih nastopanja na njem. Do zdaj so v letnih kvotah zavzemala največji delež dovoljenja za zaposlovanje.⁵ *Dovoljenje za zaposlitev* je vrsta delovnega dovoljenja, vezana na stalne zaposlitvene potrebe delodajalca na podlagi sistemiziranih delovnih mest. Dovoljenje za zaposlitev ne velja več kot eno leto, a je mogoče njegovo veljavnost podaljšati. Na podlagi vloge istega delodajalca za istega migrantskega delavca se lahko to dovoljenje podaljša še za eno leto (11.b člen ZZDT). Z dovoljenjem za zaposlitev se sme delavec zaposliti izključno pri delodajalcu, ki je zaprosil za izdajo dovoljenja (11. člen ZZDT), in po predhodnem preverjanju, da v evidenci brezposelnih oseb za delovno mesto ni na voljo domačih brezposelnih oseb oziroma oseb, ki so glede pravic do zaposlitve izenačene z državljani Slovenije (11.a člen ZZDT). Sistem kvot, ki letno omeji obseg (število) delavcev iz tretjih držav, torej dopolnjuje še obvezni test trga dela v postopku zaposlovanja konkretnega migrantskega delavca. Preverjanje trga dela zagotavlja, da delodajalec zaposli migrantskega delavca šele potem, ko si je resno, a neuspešno, prizadeval poiskati »evropskega« delavca za prosto delovno mesto. Država s kombinacijo kvotnega sistema in preverjanja trga dela usmerja državljane tretjih držav v deficitarne poklice, za katere ni na voljo domače delovne sile. Aktivno posega v delovanje trga dela, tako da omejuje možnosti delavcev iz tretjih držav, da bi tekmovali (konkurirali) na trgu dela za delovna mesta z »evropskimi« delavci. Slednji uživajo prednostni dostop do nacionalnega trga dela. Zato si delavec z dovoljenjem za zaposlitev ne more poiskati drugega delodajalca, če se prvotni izkaže za neustreznega, ker ga šikanira, mu neredno izplačuje plačo, ga nadleguje na delovnem mestu ali kaj podobnega. Dovoljenje za zaposlitev migrantskega delavca je vezano na njegovega delodajalca, zato preneha veljati s prenehanjem delovnega razmerja (11.d člen ZZDT).

Nekateri delavci iz tretjih držav pridobijo dovoljenje za opravljanje *sezonskega dela*, ki praviloma velja do tri mesece (19. člen ZZDT). Sezonsko delo je občasna oblika dela, ki je vezana na menjavo letnih časov in posebne gospodarske sektorje (na

primer obiranje sadja v kmetijstvu ali čiščenje hotelov med turistično sezono). V gradbeništvu je trajanje dovoljenja za sezonsko delo izjemoma omejeno na največ devet mesecev v kateremkoli dvanaestmesečnem obdobju (21. člen ZZDT). Sezonska dovoljenja naj bi se izdajala zgolj

zaradi pomanjkanja delovne sile za dela, ki so odvisna od menjava letnih časov. Zato se pri sezonskem zaposlovanju ne preverja, ali je na trgu dela na voljo »evropska« delovna sila.

Dovoljenje za delo se izdaja tudi za *napoteno delo*. Napoteni delavec je delavec, ki je v delovnem razmerju pri tujem delodajalcu med izvajanjem pogodbene storitve na ozemlju Republike Slovenije (2. člen ZZDT). Izvajalec tuje storitve v Sloveniji je tuje podjetje, ki storitve izvaja v svojem imenu in za svoj račun na podlagi pogodbe z naročnikom iz Slovenije, ki so mu storitve namenjene (13. člen ZZDT). Tudi napoteni delavci so vštet v kvoto delovnih dovoljenj, ki jo Vlada določi vsako leto (četrti odstavek 5. člena ZZDT). Tuji delodajalec, ki v Sloveniji izvaja čezmejne storitve z napotenimi delavci, je med izvajanjem storitev zavezan upoštevati slovensko delovnopravno zakonodajo (deseti odstavek 4. člena ZZDT). Tuje podjetje lahko izvaja storitve z napotenimi delavci, ki so že najmanj eno leto zaposleni pri njem. Posameznemu napotenemu delavcu se lahko dovoljenje za delo izda večkrat, vendar največ za tri mesece v koledarskem letu. Izjemoma se lahko dovoljenje za delo podaljša za največ en mesec. Dovoljenje se izda na vlogo tujega delodajalca, ki je izvajalec storitve v Sloveniji in ki je zavezan prijaviti delo migrantov. Tuji delodajalec lahko za napotene delavce zaprosi za dovoljenje za delo, če izpolnjuje z zakonom predpisane pogoje za opravljanje dejavnosti, in priloži pisno izjavo, da bo med izvajanjem storitev na ozemlju Slovenije delavcem zagotavljal delovnopravne pogoje skladno s slovensko zakonodajo (13. člen ZZDT).

Nekaterim delavcem iz tretjih držav uspe pridobiti *osebno delovno dovoljenje*. To zagotavlja delavcu največ upravičenj. Osebna delovna dovoljenja se ne vštevajo v letno kvoto. Po slovenski zakonodaji lahko državljan tretje države pridobi osebno delovno dovoljenje, če ima najmanj poklicno izobrazbo in je bil zadnji dve leti pred vložitvijo vloge neprekinjeno zaposlen pri istem delodajalcu ali njegovem pravnem predniku. Osebno delovno dovoljenje velja tri leta (10.b člen ZZDT).⁶ V nasprotju z drugimi vrstami dovoljenj omogoča delavcu, da prosto menja delodajalce.⁷ Osebno delovno dovoljenje ne preneha veljati, če delavec izgubi zaposlitev. Pri zaposlovanju migrantskih delavcev z osebnim delovnim dovoljenjem se ne izvaja predhoden test trga dela. To pomeni, da imajo delavci z osebnim delovnim dovoljenjem prednostni dostop do trga dela pred drugimi delavci iz tretjih držav.

Četudi osebno delovno dovoljenje omogoča delavcu iz tretje države prost dostop do trga dela in menjanje zaposlitev, ga ne izenači s slovenskimi državljani in drugimi delavci, ki imajo privilegirano državljanstvo. Izenačitev preprečuje ureditev in praksa izdajanja dovoljenj za začasno prebivanje. Da se posamezniku, ki ni slovenski državljan, izda dovoljenje za začasno prebivanje, mora imeti delovno dovoljenje ali drugo dovoljenje, potrebno za zaposlitev in delo. Če ima osebno delovno dovoljenje, torej izpolnjuje ta pogoj za izdajo dovoljenja za začasno prebivanje. Vendar to ne pomeni, da bo pridobila dovoljenje za začasno prebivanje, ki bo veljalo enako dolgo kot osebno delovno dovoljenje; četudi ima triletno osebno delovno dovoljenje, ne bo nujno pridobila dovoljenja za začasno prebivanje z veljavnostjo treh let. Zakon o tujcih (v nadaljevanju ZTuj) določa, da se migrantskim delavcem izda dovoljenje za začasno prebivanje za prvo prebivanje v Republiki Sloveniji za čas, za katerega velja delovno oziroma drugo ustrezno dovoljenje, vendar ne dlje kot eno leto. Dovoljenje se lahko podaljša, če še izpolnjuje pogoje za izdajo dovoljenja za začasno prebivanje, vendar največ za dve leti. Šele migrantskemu delavcu, ki na podlagi delov-

⁶ ZZDT sicer pozna tudi osebno delovno dovoljenje za nedoločen čas. Zanj lahko zaprosita begunec in tujec z dovoljenjem za stalno prebivanje v Republiki Sloveniji (10.c člen ZZDT).

⁷ Delodajalci so razvili strategije, s katerimi migrantskim delavcem otežujejo pridobitev osebnih delovnih dovoljenj. Delavec denimo ne izpolnjuje pogoja dveletne neprekinjene zaposlitve pri istem delodajalcu, četudi je vseskozi opravljal isto delo, ker je bil zaporedno zaposlen pri različnih delodajalcih, ki pa so bili kapitalsko ali drugače povezani.

⁸ To je verjetno tudi eden od razlogov majhne brezposelnosti med tujci. Podatki o registrirani brezposelnosti tujcev so na voljo od leta 2003. Ta je bila v letih 2003–2006 nižja od registrirane brezposelnosti domačega prebivalstva. Slednja je bila v navedenih štirih letih zaporedoma 10,9, 10,3, 10,2 in 9,4 odstotka. Stopnja brezposelnosti tujcev je sicer specifična in predvsem zaradi narave imenovalca konceptualno drugačna od običajne stopnje brezposelnosti. Izračunana je kot razmerje med brezposelnostjo tujcev in številom osebnih delovnih dovoljenj. V obdobju 2003–2006 so bile vrednosti teh stopenj 8,4, 7,5, 7,2 in 6,8 odstotka. *Malačič* (2008: 52) tako ugotavlja, da obstaja trend zniževanja brezposelnosti tujcev. Meni, da je iz dejstva, da brezposelnost tujcev ni višja od brezposelnosti domačega prebivalstva, mogoče sklepati, da so se tujci z osebnimi delovnimi dovoljenji dobro integrirali na slovenski trg dela. Nizka izobrazbena raven in z njo povezani poklici s skromnim znanjem in kompetencami so skupaj z enostranskim zaposlovanjem v le manjšem številu panog dejavnosti glavni dejavniki brezposelnosti tujcev v Sloveniji. Vsi trije dejavniki namreč onemogočajo tujcem lažje nadomeščati zaposlitev in delo na najnižjih delovnih mestih v gradbeni, predelovalni, komunalni in podobnih dejavnostih z deli v terciarni dejavnosti, ki v Sloveniji naraščajo. Po njegovem mnenju je presenetljivo, da ni brezposelnost tujcev še višja. Razlogi naj bi bili v bližini regij, iz katerih prihajajo tuji delavci v Slovenijo, zato se tujci, tudi tisti z osebnimi delovnimi dovoljenji, če izgubijo zaposlitev, vrnejo domov. Verjetno je eden pomembnejših razlogov, ki ga avtor spregleda, tudi opisana praksa izdajanja dovoljenj za prebivanje.

nega dovoljenja prebiva v Sloveniji neprekinjeno tri leta, lahko pristojni organ izda dovoljenje za prebivanje tudi za čas, daljši od dveh let (32. člen ZTuj). Pristojni upravni organ ima diskrecijo pri odločanju, kako dolgo bo veljalo dovoljenje za prebivanje, saj ZTuj določa zgolj najdaljše trajanje dovoljenja. Poleg delovnega dovoljenja mora migrantski delavec, ki želi prebivati v Sloveniji, imeti ustrezno zdravstveno zavarovanje in zadostna sredstva za preživljanje v času prebivanja v državi oziroma mu mora biti preživljanje kako drugače zagotovljeno, mesečno najmanj v višini, kolikor znaša osnovni znesek minimalnega dohodka. Mnogi lahko dokažejo, da imajo zagotovljena sredstva za preživljanje, le tako, da predložijo pogodbo o zaposlitvi, iz katere izhaja, da imajo vnaprej zagotovljeno zaposlitev in plačo, s katero se bodo preživljali. Zato se tudi delavcem, ki imajo triletna osebna delovna dovoljenja, izdaja dovoljenje za začasno prebivanje, ki veljajo zgolj do izteka njihove zaposlitve. Če iz delavčeve pogodbe izhaja, da mu bo zaposlitev prenehala pred iztekom delovnega dovoljenja, bo pridobil dovoljenje za začasno prebivanje, trajanje katerega bo krajše od treh let oziroma od veljavnosti osebnega delovnega dovoljenja. V tem primeru bo moral med trajanjem osebnega delovnega dovoljenja zaprositi za podaljšanje dovoljenja za začasno prebivanje. Če migrant, ki ima osebno delovno dovoljenje, ob vložitvi prošnje za podaljšanje dovoljenja za prebivanje nima obenem tudi zaposlitve, mu ni mogoče odreči dovoljenja za prebivanje, ker nima zaposlitve: podlaga za dovoljenje za prebivanje je delovno dovoljenje, ne pa zaposlitev. Ker pa upravni organ pri odločanju o podaljšanju dovoljenja za začasno prebivanje preverja, ali delavec, četudi ima osebno delovno dovoljenje, izpolnjuje druge pogoje, lahko takemu delavcu odreče prebivanje, ker nima vnaprej zagotovljenih zadostnih sredstev za preživljanje. Četudi daje osebno delovno dovoljenje migrantskemu delavcu več »svobode«, ker mu s prenehanjem zaposlitve ne preneha tudi delovno dovoljenje, kar pomeni, da je lahko določeno obdobje nezaposlen, obsega te svobode ni mogoče povečevati. Postopek odločanja o izdaji ali podaljšanju dovoljenja za začasno prebivanje je tako element dodatnega nadzora nad delavci iz tretjih

držav. Izdajanje dovoljenj za začasno prebivanje, veljavnost katerih je krajša od veljavnosti osebnih delovnih dovoljenj, je učinkovit mehanizem za »izgon« tistih nedržavljanov, ki imajo osebno delovno dovoljenje, a si niso zmožni zagotoviti dolgotrajnih pogodb o zaposlitvi.⁸ Migrantskim delavcem se tako z eno roko odvzame tisto, kar se jim je z drugo roko priznalo.

Med delavci iz različnih tretjih držav, ki jim je uspelo pridobiti osebno delovno dovoljenje, obstajajo razlike pri uveljavljanju nekaterih pravic, ki so povezane z zaposlitvijo. Zakon o zaposlovanju in zavarovanju za primer brezposelnosti v 17.a členu določa, da je eden od pogojev, da zavarovanec ohrani pravico do denarnega nadomestila, da prebiva v Republiki Sloveniji, razen če mednarodni akt ne določa drugače; v času, ko zavarovanec ne prebiva v Sloveniji, mu pravica

do denarnega nadomestila miruje. Mednarodni akt, ki »določa drugače«, je Sporazum o socialnem zavarovanju med Republiko Slovenijo in Bosno in Hercegovino, ki v 5. členu določa, da se denarna nadomestila, ki jih oseba prejema v zvezi z brezposelnostjo, izplačujejo le, če ima upravičenec *stalno prebivališče* na ozemlju Slovenije. Pot do pridobitve dovoljenja za stalno prebivanje pa je dolga: posameznik mora najprej pet let neprekinjeno prebivati v Republiki Sloveniji na podlagi dovoljenja za začasno prebivanje in izpolnjevati druge pogoje za pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje. Tovrstna ureditev prejetja nadomestila za primer brezposelnosti pa ni enaka za vse državljane tretjih držav. Tako na primer Sporazum o socialnem zavarovanju med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško za hrvaške državljane predvideva drugačno ureditev. Če torej državljan Bosne in Hercegovine, ki ima osebno delovno dovoljenje, postane brezposeln in ima zgolj dovoljenje za začasno prebivanje v Sloveniji, se mu v Sloveniji ne bo izplačevalo nadomestilo za primer brezposelnosti; nadomestilo bi prejemal, če bi imel dovoljenje za stalno prebivanje. Brezposelni državljan Hrvaške z osebnim delovnim dovoljenjem in začasnim prebivališčem v Sloveniji pa bi prejemal tako nadomestilo. Za migrantske delavce, ki so državljani Bosne in Hercegovine, katerih je v Sloveniji daleč največ,⁹ je ureditev prejetja nadomestila za primer brezposelnosti najmanj ugodna.

Slovenija je z ureditvijo in prakso zaposlovanja migrantskih delavcev zagotovila prednostno zaposlovanje domačim in z njimi izenačenim »evropskim« delavcem. Državljan tretjih držav se zaposlujejo v deficitarnih poklicih, za katere ni na voljo delavcev, ki imajo prednostni dostop do trga dela. Pri migrantskih delavcih z dovoljenjem za zaposlitev se ta cilj udejanja z obveznim preverjanjem trga dela. Če tak delavec izgubi zaposlitev, mu preneha veljati dovoljenje za zaposlitev, s čimer tudi nima več podlage za dovoljenje za začasno prebivanje.¹⁰ Pri migrantskih delavcih z osebnim delovnim dovoljenjem preverjanja trga dela ni, a kljub temu v glavnem opravljajo deficitarna dela. Da namreč pridobijo osebno delovno dovoljenje, morajo biti najprej dve leti neprekinjeno zaposleni v deficitarnem poklicu pri istem delodajalcu. Če imajo delavci dve leti ali več delovnih izkušenj v deficitarnih poklicih, obstaja manjša verjetnost, da si bodo našli drugačno zaposlitev. Ko pa imajo osebno delovno dovoljenje, je pridobitev in ohranitev dovoljenja za začasno prebivanje posredno povezana s tem, da so ves čas zaposleni, zato nimajo časa in možnosti za iskanje boljše zaposlitve. Nekateri delavci iz tretjih držav, ki imajo osebno delovno dovoljenje, si ne morejo privoščiti obdobja nezaposlenosti, ker kljub zavarovanju za primer brezposelnosti niso upravičeni do prejetja nadomestila v Sloveniji. Te kombinacije preverjanja trga dela in odvisnosti dovoljenja za prebivanje od dejanske zaposlitve zagotavljajo, da je domačim delavcem zagotovljen večji obseg zaposlitvenih možnosti, migrantskim delavcem iz tretjih držav (tudi tistim z osebnimi delovnimi dovoljenji) pa so sistematično omejene. Tako se med drugim zabrisujejo medrazredna nasprotja v družbi (Castles in Davidson, 2000: 74), še posebno če se zagotovi vračanje migrantskih delavcev v matične države. To utegne biti pomembno za razumevanje strateških odnosov oblasti ter dinamike družbenih konfliktov in oblik, v katerih vplivajo na določanje relativnih življenjskih priložnosti družbenih skupin in njihovih članov.

Primarni trg dela se od sekundarnega ne razlikuje po temu, katera delovna mesta in kakšni pogoji dela so določenim družbenim skupinam na voljo. Temeljna kakovostna razlika med segmentoma trga dela je v procesih, v katerih se določajo pogoji dela in zaposlitvena razmerja.

⁹ Po podatkih Zavoda za zaposlovanje (<http://www.ess.gov.si/slo/Dejavnost/StatisticniPodatki/MesecniInformacije/MesecniInformacije.htm> (28. 9. 2009)) je bilo v obdobju od 1. 1. 2009 do 31. 8. 2009 izdanih skupaj 43.550 delovnih dovoljenj, od tega kar 18.464 (tj. 42,4 odstotkov) državljanom Bosne in Hercegovine.

¹⁰ ZTuj v 44. členu določa, da se začasno prebivanje razveljavi, če pristojni organ ugotovi, da so naknadno nastopili razlogi za zavrnitev izdaje takega dovoljenja.

¹¹ Glej zlasti 3. člen Zakona o delovnih razmerjih.

¹² V Sloveniji je gradbeništvo, ki zaposluje največ migrantskih delavcev, dejavnost, kjer je največ nezgod, ki imajo za posledico smrt delavca (Inšpektorat RS za delo, 2008: 43). Med delavci, ki so se v letu 2008 smrtno ponesrečili, jih 36 odstotkov ni imelo slovenskega državljanstva (Inšpektorat RS za delo, 2008: 46).

¹³ Inšpektorat RS za delo (2008: 119) je v svojem letnem poročilu zapisal, da v gradbeništvo že nekaj let ugotavlja največ kršitev. Pogosto se na primer zgodi, da družbe s samo enim zaposlenim delavcem ali samostojni podjetniki prevzamejo od glavnega izvajalca večji del posla, nato pa na delo napotijo delavce, zaposlene pri različnih delodajalcih. Glavnemu izvajalcu pogosto ni znano, pri koliko delodajalcih so zaposleni delavci na gradbišču. Ti delodajalci sklepajo izvajalske, podizvajalske, kooperantske in podobne pogodbe, da bi se izognili kogentnim predpisom, ki urejajo zagotavljanje dela drugim uporabnikom, delavci pa imajo delovna dovoljenja, ki se glasijo na povsem drugega delodajalca. V takšnih in podobnih primerih je težko opraviti učinkovit inšpekcijski nadzor, saj se delodajalci selijo z delom z gradbišča na gradbišče. Inšpektorji pogosto opazajo tudi, da delavci ne opravljajo dela skladno z izdanim delovnim dovoljenjem, tako da na primer delavci z delovnimi dovoljenji za prokuriste opravljajo fizična dela na gradbiščih.

¹⁴ To je med drugim povezano s stroški, saj tujci niso upravičeni do brezplačne pravne pomoči. Če se morajo vrniti v svojo državo, je njihovo udeleževanje v tovrstnih postopkih, ki so praviloma dolgotrajni, še dražje in zapleteno, »na daljavo« pa tudi težko spremljajo njihov potek.

¹⁵ Sindikati lahko dajejo prednost interesom domačih delavcev, ki nastopajo na primarnem trgu dela, pred migrantskimi delavci na sekundarnem trgu dela. Xenofobni diskurz lahko migrantske delavce uporablja za podpihovanje strahu pred izgubo zaposlitve, ki ga gojijo domači delavci: tuja konkurenčna delovna sila naj bi ogrožala delovna mesta domačih delavcev oziroma zniževala njihove plače, ker je voljna delati za bistveno manjše plačilo (Merrill in Carter, 2002: 167). Zgodovin-

V primarnem segmentu igrajo poglavitno vlogo kolektivna pogajanja in s strani države določeni kogentni predpisi, ki krepijo relativno moč delavcev v razmerju do delodajalcev. V sekundarnem segmentu pa zaposlitvene odnose v znatno večji meri določajo neregulirani odnosi moči med delodajalci in delavci, saj imajo zadnji majhno pogajalsko moč, s katero lahko vplivajo na pogoje zaposlovanja in dela (Rosenhek, 2003: 233). Segmentacija trga dela pa ne poteka nujno vzdolž črte, ki ločuje državljane in dokumentirane delavce, za katere formalno velja določen pravni okvir, od nedokumentiranih in drugih delavcev, ki delajo »na črno«. Segmentacija trga dela je heterogena. Tako delovnopravna ureditev praviloma velja enako za »evropske« delavce in delavce iz tretjih držav,¹¹ vendar pri slednjih prihaja do velikih in pogostih odstopanj na ravni dejanskih zaposlitvenih odnosov in pogojev dela. Delavci iz tretjih držav so na primer v znatno večji meri kot domači izpostavljeni nesrečam pri delu.¹² Pri migrantskih delavcih pogostejše prihaja do kršitev kogentnih delovnopравnih norm,¹³ v primeru sporov z delodajalci se migrantski delavci redko odločajo za prijavljanje kršitev inšpekcijam ali celo vlaganje tožb zoper delodajalce.¹⁴ Zato verjetno obstaja precejšnje temno polje protipravnih ravnanj, do katerih prihaja pri migrantskem delu. Delavci iz tretjih držav delajo za nižje plačilo in v slabših delovnih razmerah, kot bi delali domači delavci, če bi opravljati te poklice. Ker dejanski odnosi med migrantskimi delavci, ki imajo delovna dovoljenja in dovoljenja za prebivanje, in delodajalci niso določeni s pravno ureditvijo, ampak z razmerji moči med njimi, lahko govorimo o segmentaciji trga dela, ki ločuje delavce po državljanstvu. Ključni dejavnik, da je tako, je način usmerjanja delavcev iz tretjih držav v deficitarne poklice, kar se zagotavlja tako, da je njihovo prebivanje močno odvisno od zaposlitve. Sistemska krepitev odvisnosti migrantskih delavcev od delodajalcev zmanjšuje avtonomijo migrantske delovne sile. Za »evropske« delavce tovrstna močna sistemska odvisnost od delodajalcev ne obstaja. Za delavce iz tretjih držav velja, da kljub istemu formalnopravnemu okviru prihaja do znatnih in pogostih odstopanj dejanskih delovnih razmer od zapovedanih in da so ta odstopanja redko ugotovljena in sankcionirana. Ker migrantski delavci praviloma tudi nimajo opore v sindikalnem¹⁵ ali drugačnem organiziranju, so pretežno (pasiven) objekt eksploatacije. Razlikovanje med državljani tretjih držav in »evropskimi« državljani pri vključevanju na trg dela je torej zgolj pogoj za vzpostavitev in vzdrževanje tovrstne segmentacije trga dela, ki pa dejansko vpisuje pojem državljanstva v družbeno-ekonomske hierarhije, v dominantne razredne, etnične, spolne in kulturne norme.¹⁶

Režim delavskih domov

Povezanost dela in bivanja pri migrantskih delavcih iz tretjih držav se kaže v posebnem režimu delavskih domov. Številni »neevropski« delavci ne poznajo ločenosti bivanja od dela. Mnogim, ki opravljajo slabo plačana, nekvalificirana in delovno intenzivna dela, zlasti v gradbeništvu, priskrbijo nastanitev delodajalci v delavskih domovih, ki so bili zgrajeni že v nekdanji Jugoslaviji, pa tudi v raznih drugih zgradbah, hišah, stanovanjih in barakah.¹⁷ Delavci, ki so nastanjeni v delavskih domovih, so moški, med katerimi prevladujejo državljani Bosne in Hercegovine. Delodajalec, ki se odloči zaposliti migrantskega delavca, mu sicer ni zavezan priskrbeti bivališča. Praksa, da delodajalci poiščejo delavcem namestitev v delavskih domovih, se je razvila, ker je za delodajalce učinkovit in hiter način, da dobijo želeno število migrantskih delavcev v Slovenijo, in ker režim delavskih domov omogoča učinkovit nadzor nad migrantsko delovno silo in njeno prerazporejanje.

Pravna ureditev zahteva od migrantskega delavca, da poleg delovnega dovoljenja pridobi tudi dovoljenje za začasno prebivanje, in sicer *preden* pride v Slovenijo. Dovoljenje za vstop v državo in prvo prebivanje v njej je vezano na predhodno pridobitev dovoljenja za zaposlitev. Dovoljenje za zaposlitev pa delavec iz tretje države pridobi na podlagi sklenjene pogodbe o zaposlitvi s slovenskim delodajalcem. Če bi si delavec vse te dokumente urejal sam, bi moral to početi v svoji državi. Ti administrativni postopki so zapleteni, treba je predložiti številne dokumente, takse so visoke, delavec se mora v ta namen (lahko tudi večkrat) odpraviti na slovensko veleposlaništvo, ki je v glavnem mestu in je lahko precej oddaljeno od kraja njegovega bivanja, ipd. Če bi si ob tem še sam iskal nastanitev v Sloveniji, bi naletel na težave. Iz tujine je težko najti stanovanje v Sloveniji, lastniki stanovanj pa niso naklonjeni oddajanju stanovanj migrantskim delavcem. Težave pri urejanju dovoljenj in iskanju stanovanja bi utegnile migrantskega delavca odvrniti od namere, da se napoti v Slovenijo zaradi dela ali zaposlitve. Zato je za delodajalce najučinkoviteje, da migrantskim delavcem sami uredijo dovoljenje za prebivanje in jim poiščejo tudi nastanitev.¹⁸ Pri tem imajo na voljo gosto mrežo delavskih domov.

Delavski domovi so prepolni, številni ne izpolnjujejo sanitarnih in drugih osnovnih bivanjskih meril. Vendar zgolj slabe bivanjske razmere ne bi upravičevale sklepa, da so delavski domovi pomemben dejavnik politike ekonomskih migracij. Dodatne značilnosti tovrstne nastanitve migrantskih delavcev dovoljujejo sklep, da delavski domovi niso zgolj nevtralni prostori, namenjeni bivanju migrantskih delavcev, temveč mehanizem v shemi začasnega prebivanja migrantskih delavcev v Sloveniji in njihovega zaposlovanja.

sko je eden najpomembnejših elementov vpliva organizirane delovne sile pridobitev nadzora nad ponudbo delovne sile. Zato presežek delovne sile, zlasti tiste, ki ni organizirana v sindikatih, ki je na voljo delodajalcem za zaposlitev, znatno spodkopava sindikalno moč. Vendar Avci in McDonald (2000) ugotavljata, da ne velja več nujno, da sindikati načelno nasprotujejo migracijam in podpirajo restriktivne državne migracijske ukrepe na podlagi domneve, da z omejevanjem »rezervne vojske« presežka delovne sile povečujejo lastno moč na trgu dela. Globalizacija na področju trga dela jih sili, da ponovno premislijo, ali so konvencionalne ideje o dinamiki sindikalnega političnega delovanja in mobilizacije še aktualne. Ker delujejo na vse bolj mednarodnem in nadnacionalnem terenu, morajo na novo opredeliti lastna stališča oziroma premagati ozke nacionalne interese in razlikovanje med domačimi in tujimi delavci.

¹⁶ Prevladujoče razumevanje pa je ravno obratno: položaj migrantskih delavcev na trgu dela se pripisuje konstruiranim kulturnim predstavam o njih, ki se kažejo na primer v trditvah, kakršna je »Bosanci so dobri gradbeni delavci«.

¹⁷ Praksa, da delodajalci zagotovijo namestitev svojim zaposlenim, ima dolgo zgodovino v zahodnem in vzhodnem kontekstu industrializacije. Zgodovinsko se je razvila v sistemu pripravišča, obstajala je v angleških in japonskih vaseh bombaža (*cotton villages*) v 19. stoletju, v rudarskih mestih v srednji in južni Afriki v 20. stoletju, zasledimo jo v sodobnih proizvodnih tovarnah v Aziji. Na začetku industrializacije ni bilo ostre ločnice med gospodinjstvom in delom; zarisala se je s tovarniškim sistemom. Zgodnji kapitalisti so delavcem priskrbeli nastanitev, ker so si tako zagotovili lojalen vir delovne sile, ki je bila nenehno v pripravljenosti, da poprime za delo. Nekateri so bili prisiljeni dati delavcem nastanitev, ker so bile tovarne v oddaljenih krajih ali ker so to zahtevale posebne okoliščine. To je bilo značilno za vasi tovarne (*village factories*) v 18. in 19. stoletju v Veliki Britaniji, za predilnice volne in bombaža, rudnike, železarne. Zagotavljanje nastanitve je obenem omogočilo delodajalcem boljše nadzorovanje delavcev, saj so lahko stavkajoče ali problematične delavce

preprosto deložirali. Danes obstaja na Kitajskem edinstven režim dormitorijev v tovarnah ali v bližini tovarn, kjer bivajo notranji migranti, ki prihajajo z ruralnih območij in se zaposlujejo za določen čas (Ngai in Smith, 2007: 29–30).

¹⁸ Glej 28. in 32. člen Zakona o tujcih, ki urejata izdajanje dovoljenja za prvo prebivanje. Tujec mora pridobiti dovoljenje za prvo prebivanje v Republiki Sloveniji pred svojim vstopom v državo. Vendar lahko prošnjo za izdajo dovoljenja za prebivanje zaradi zaposlitve ali dela vložijo – poleg tujca – tudi njegov delodajalec. Tujec mora prošnjo za izdajo dovoljenja za prvo prebivanje vložiti pri diplomatsko-konzularnem predstavništvu Republike Slovenije v tujini, delodajalec pa lahko prošnjo vložijo pri diplomatsko-konzularnem predstavništvu Republike Slovenije v tujini ali pri pristojnem organu v Sloveniji. Če prošnjo za izdajo dovoljenja za prebivanje vložijo tujčev delodajalec, lahko opravi tudi druga dejanja v postopku z izjemo, da mu ni mogoče vročiti izdanega dovoljenja za prebivanje.

¹⁹ Tako je v pravilih o nastanitvi in hišnem redu v delavskem domu na Poljanski 66 v Ljubljani zapisano, da bivanje v samskem domu nima statusa stanovanjskega razmerja.

²⁰ SZ v 4. členu, da so stanovanjske enote v večstanovanjski stavbi stanovanja. Stanovanje je skupina prostorov, namenjenih za trajno bivanje, ki so funkcionalna celota, praviloma z enim vhodom, ne glede na to, ali so prostori v stanovanjski stavbi ali v drugi stavbi. Stanovanjske enote v stanovanjski stavbi za posebne namene pa niso stanovanja, temveč bivalne enote. SZ sicer pozna tudi pojem »službenega stanovanja«, ki pa je najemno stanovanje, četudi veljajo za tovrstno najemno razmerje nekatere posebnosti.

se zaradi izrecne zakonske določbe, po kateri dodeljeni prostori v samskem domu niso stanovanja, za to razmerje ne uporabljajo določbe zakona, ki ureja najem stanovanja, temveč zakon, ki ureja splošno zakupno pogodbo. Četudi je bilo v konkretni zadevi iz sklepa o dodelitvi sobe razvidno, da je uporaba sobe vezana na delovno razmerje, je Višje sodišče odločilo, da to ne pomeni, da delavcu ni mogoče odpovedati uporabe prostorov, čeprav je še zaposlen pri lastniku doma. Pomeni le, da bi mu v vsakem primeru prenehala pravica uporabe prostorov, če ne bi bil več zaposlen pri lastniku doma.

Delodajalec – delavec – lastnik delavskega doma: *ménage à trois*

Nastanitev migrantskega delavca v delavskem domu lahko temelji na različnih dogovorih. Delavci, ki delajo pri manjših delodajalcih, ki zaposlujejo zgolj nekaj migrantskih delavcev, sami sklepajo dogovore o namestitvi v delavskih domovih neposredno z lastniki domov. Tak delavec sam mesečno plačuje lastniku za svoje bivanje v domu. Delavci, ki so zaposleni pri delodajalcih, ki zaposlujejo veliko migrantskih delavcev, pa praviloma ne sklepajo dogovorov z lastniki domov. Njihovi delodajalci sklenejo z lastniki delavskih domov posebne dogovore o najemu določenega števila postelj za nastanitev večjega števila delavcev. Tak delodajalec za najete postelje plača lastniku delavskega doma dogovorjeno ceno, posameznemu delavcu pa vsak mesec zmanjša plačo za toliko, kolikor stane njegova nastanitev. Delodajalec, ki zaposluje migrantske delavce, je lahko obenem tudi lastnik delavskega doma; v tem primeru v delavski dom namešča izključno lastne delavce ali pa del nastanitvenih zmogljivosti nameni za migrantske delavce, ki so zaposleni pri drugih delodajalcih.

Če dogovor o nastanitvi skleneta neposredno delavec in lastnik delavskega doma, pravno razmerje med njima ni klasično najemno stanovanjsko razmerje.¹⁹ Stanovanjski zakon (v nadaljevanju SZ) delavske domove uvršča med stanovanjske stavbe za posebne namene (2. člen SZ). Stanovanjske stavbe za posebne namene so stavbe, namenjene *začasnemu* reševanju stanovanjskih potreb določenih skupin. Bivalne enote v delavskih domovih torej ne veljajo za stanovanja.²⁰ Ker predmet dogovora, ki ga skleneta delavec in lastnik delavskega doma, ni stanovanje, med delavcem, ki je nastanjen v sobi delavskega doma, in lastnikom doma ni pravnega razmerja, kakršno obstaja med najemnikom in lastnikom stanovanja. V pravnem razmerju, ki izhaja iz dogovora o najemu stanovanja, ima najemnik več pravic in bolj gotov položaj kot delavec, ki sklene dogovor o nastanitvi v bivalni enoti delavskega doma. To je razvidno iz obrazložitve sodb št. I Cp 582/2006 (z dne 19. 12. 2006), v kateri se je Višje sodišče v Kopru ukvarjalo s pravno naravo razmerja med osebo, ki je nastanjena v sobi delavskega doma, in lastnikom doma. V obrazložitvi je Višje sodišče zapisalo, da

V koliko slabšem položaju je delavec v razmerju do lastnika delavskega doma v primerjavi z najemnikom stanovanja v razmerju do lastnika stanovanja, je razvidno denimo iz ureditve odpovedi pogodbe. Lastnik stanovanja sme odpovedati najemno pogodbo zaradi nekrivdnih razlogov le, če najemniku priskrbi drugo primerno stanovanje, stroške selitve pa nosi lastnik (106. člen SZ). Lastnik stanovanja odpove najemno pogodbo z odpovednim rokom, ki ne sme biti krajši od 90 dni (112. člen SZ). Ker obstaja med delavcem in lastnikom delavskega doma običajna zakupna (najemna) pogodba, njunega razmerja ne ureja SZ, temveč Obligacijski zakonik (v nadaljevanju OZ). Zakupna pogodba, katere trajanje ni določeno in ga iz okoliščin ali krajevnih običajev tudi ni mogoče določiti, pa preneha z odpovedjo, ki jo vsaka stranka lahko da drugi stranki spoštuječ določeni odpovedni rok (616. člen OZ).

V še bolj negotovem položaju kot migrantski delavci, ki sami sklenejo zakupne pogodbe z lastniki delavskih domov, so delavci, ki bivajo v delavskih domovih na osnovi pogodbe o najemu postelj med delodajalcem in lastnikom delavskega doma. Na osnovi take pogodbe sklene delavec, ki ga namestijo v delavski dom, še poseben »dogovor o nastanitvi« oziroma »dogovor o dodelitvi ležišča« z lastnikom doma. Tako posredno razmerje postavlja delavca v dodatno negotov položaj glede nastanitve, saj ta ni odvisna zgolj od volje lastnika doma, temveč tudi od delodajalca. V dogovoru o nastanitvi delavca v samskem domu na Poljanski 66 v Ljubljani, ki je v lasti javnega podjetja Snaga d.o.o., je na primer določen enomesečni odpovedni rok, v katerem je mogoče delavcu naložiti, da izprazni sobo. Poleg tega se je delavec, ki je podpisal tak dogovor, strinjal, da mu lastnik doma s takojšnjo veljavnostjo in sočasno izselitvijo odpove bivanje, če mu odpove delo in bivanje njegov delodajalec.

Odtegotvanje plačila za nastanitev v delavskem domu od plače

S podpisom dogovora o nastanitvi v samskem domu delavec in lastnik doma med drugim skleneta, da delavec z odstopno izjavo z administrativno izplačilno prepovedjo na svojo plačo dovoljuje svojemu delodajalcu ali drugemu izplačevalcu denarnih izplačil, da z odtegljajem od plače ali drugih izplačil poravnava lastniku stanarino in morebitno škodo, ki jo povzroči stanovalec ali neznani storilec.²¹ Če obstaja pogodba o najemu namestitvenih zmogljivosti med delodajalcem in lastnikom delavskega doma, delavci ne plačujejo sami za svojo nastanitev lastniku doma. Delodajalec plačuje lastniku doma za najem postelj, delavcem pa ta znesek mesečno odtegne od plač.²² Posamezen delavec ne more izbirati med tem, ali mu bo delodajalec trgal znesek za nastanitev od plače ali pa bo sam plačeval za svojo nastanitev v delavskem domu. Če bi se odselil iz delavskega doma in poiskal nastanitev drugje, bi mu delodajalec še naprej trgal znesek za nastanitev v delavskem domu od plače. Ker bi to pomenilo, da bi plače-

²¹ Tako določbo vsebuje dogovor o nastanitvi v samskem domu na Poljanski 66 v Ljubljani.

²² Vprašanje, »ali delodajalec odtrga znesek najemnine od tvoje plače?«, je eno izmed vprašanj, ki jih je Karl Marx uvrstil v vprašalnik (*Workers' Inquiry*), s katerim je raziskoval položaj francoskega delavskega razreda leta 1880. Vprašalnik velja za prvi poskus t. i. soraziskovanja. Marx je menil, da bi moralo francosko delavsko gibanje opustiti prazen jezik in utopično razmišljanje ter umestiti svoj boj v bolj realistično ozadje. Zato je sestavil vprašalnik, ki je obsegal sto vprašanj. Vprašalnik naj bi zakrožil med tisoči delavcev v tovarnah. Prvi trije deli vprašalnika so obsegali vprašanja, s katerimi je želel raziskati značilnosti izkoriščanja delavcev. Zadnji del vprašalnika pa je bil zasnovan tako, da naj bi spodbudil delavce k razmišljanju o tem, kako bi se uprli eksploataciji. Tovrsten vprašalnik zavrača nevtralen pristop k raziskovanju, katerega cilj je zgolj pridobivanje uporabnih podatkov za potrditev določenih dejstev. Gre za raziskavo, ki se odprto postavi na stran delavcev, tako da jim zastavlja vprašanja, ki bi jih bilo mogoče označiti za pristranska. Namen tovrstne raziskave ni odkrivanje neposrednih izkušenj delavcev, temveč spodbujanje, da kritično razmišljajo o svoji konkretni realnosti (de Molina, 2004). Marxov vprašalnik je dostopen na spletni strani: <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1880/04/20.htm> (28. 9. 2009).

val dvojno nastanitev, se skoraj nihče od delavcev, ki bivajo v delavskih domovih, ne odloči za selitev. Način plačevanja za bivanje v delavskih domovih je torej pomemben dejavnik družbene nemobilitnosti delavcev iz tretjih držav.

Znesek, ki ga delodajalec plača lastniku delavskega doma za najete postelje, v računovodskih izkazih verjetno prikaže kot materialni strošek (ne pa kot strošek dela), kar je zanj davčno ugodno. Zato so zneski, ki se odtegujejo delavcem za nastanitev v delavskem domu, razmeroma visoki glede na to, kakšne so bivalne razmere po domovih. V Ljubljani so ti zneski od 120 do 150 evrov. Če delodajalec plačuje za nastanitev, izplačuje delavcu plačo, ki je zmanjšana za znesek nastanitve. Tovrstna praksa plačevanja za nastanitev v delavskem domu delavcem znižuje višino plače. Ker je plača osnova, na podlagi katere se izračunajo zneski prispevkov za pokojninsko in zdravstveno zavarovanje, delodajalec plačuje manj prispevkov.

Dejstvo, da je plača migrantskega delavca znižana za strošek njegove nastanitve v delavskem domu, vpliva na uveljavljanje tistih pravic delavca, ki so odvisne od višine njegovih dohodkov, kakršna je denimo pravica do združitve z družino. Migrantu, ki v Republiki Sloveniji zadnje leto prebiva na podlagi dovoljenja za začasno prebivanje in ima dovoljenje za začasno prebivanje izdano z veljavnostjo najmanj enega leta, se namreč prizna pravica do združitve, ohranitve in ponovne pridobitve celovitosti družine z ožjimi družinskimi člani. Dovoljenje za prebivanje zaradi združitve družine se izda in podaljšuje na prošnjo migranta, ki mora priložiti dokazila o zadostnih sredstvih za preživljanje tistih ožjih družinskih članov, ki nameravajo prebivati v državi (36. člen ZTuj). Delavci, katerim znesek, ki se plačuje za nastanitev, ni prištet v plačo, ta dohodkovni cenzus težko dokažejo.

Premeščanje delavcev iz enega delavskega doma v drugega

Bivanje v delavskih domovih vnaša v življenje migrantskih delavcev negotovost glede nastanitve in kraja bivanja. Ker delavec ni v najemnem stanovanjskem razmerju in je njegova nastanitev v delavskem domu odvisna od delodajalca, slednji ni zavezan upoštevati strogih postopkov in pogojev, kakršni so določeni za prekinitev dogovora o najemu stanovanja. Zato lahko delodajalec najema postelje v raznih delavskih domovih in premešča delavce iz enega doma v drugega. Delodajalec lahko odredi premestitev delavca v drug delavski dom, ki je v drugem kraju, tako da delavec biva bližje delovnemu mestu. Gosta mreža delavskih domov v Sloveniji omogoča delodajalcem, da hitro in poceni preseljujejo svoje delavce. Delavski domovi torej povečujejo mobilnost migrantskih delavcev v državi glede na spreminjajoče se potrebe delodajalcev. Ta možnost je ugodna zlasti za delodajalce v gradbeništvu, ki izvajajo gradbene storitve v različnih krajih. Preprosto premeščanje delavcev omogoča delodajalcem, da učinkoviteje izkoristijo migrantske delavce. Če namreč delavec živi blizu kraja dela, so stroški prevoza na delo nižji in čas, potreben za prihod na delo, krajši. Zato je z razporeditvijo na drugo gradbišče, ki je v drugem kraju, delavec pogosto preseljen v drug delavski dom. Za selitev ima navadno na voljo le nekaj dni. Dejstvo, da je delavec spletel prijateljske in druge družbene vezi z drugimi delavci, ki so živeli ali delali z njim, in z ljudmi zunaj doma, nima nikakršnega pomena.

Bivanje v delavskih domovih vpliva na to, kako imajo migrantski delavci strukturirano vsakdanje življenje. Za režim delavskih domov je značilno, da omogoča delodajalcem, da organizirajo vsakodnevni prevoz delavcev na delo in z dela najučinkovitejše in najceneje. Delodajalec lahko organizira dnevni prevoz za večjo skupino svojih delavcev, namesto da bi vsakemu posebej izplačeval stroške za prevoz na delo. Ker so delavci pri prevozu na delo odvisni od delodajal-

ca, v manjši meri uporabljajo sredstva javnega prevoza oziroma se ne dogovarjajo med seboj, da bi si skupaj organizirali prevoz na delo, kar je dodaten dejavnik njihove manjše družbene vključenosti.²³ Ta praksa zožuje priložnosti za medsebojno druženje in organiziranje migrantskih delavcev.

Samski dom: nastanitev za samske moške?

Ko delavec podpiše dogovor o nastanitvi v delavskem domu, se med drugim zaveže, da je uporaba prostorov doma namenjena izključno osebam brez otrok, zakoncev ali drugih družinskih članov. Lastnik doma sme odpovedati bivanje delavcu, če sprejme na prenočevanje družinskega člana. Ne glede na tovrstne prepovedi pa so že bivanjske razmere v delavskih domovih take, da odvrčajo delavce, da bi družinske člane ali prijatelje povabili na obisk. Delavec si navadno deli sobo s tremi tovariši, obstajajo pa tudi večje sobe z več deset posteljami, kar popolnoma izniči kakršnokoli zasebnost.

Zato so delavski domovi bivališča izključno za moške, od tod tudi pejorativno ime »samski domovi«. Ta označevalec ne kaže zgolj na spol, temveč tudi status oseb, ki bivajo v delavskih domovih, ki naj bi bile samske oziroma neporočene, četudi delavci, ki bivajo v delavskih domovih, večinoma niso samski. Pogosto s svojimi dohodki, ki jih zaslužijo v Sloveniji, pomagajo družinam, ki so ostale v njihovi matični državi. Bivanje v delavskem domu torej vključuje posebno družbeno umestitev migrantskega delavca. Pridevnik »samski« označuje inferiorni status migrantskega delavca, ki je ujet v bivanjski režim delavskih domov. Razkriva manjvredno identiteto »neevropskega« delavca iz tretje države, ki ni vpisana zgolj v odnose na delovnem mestu, temveč v družbene odnose na splošno.

Bivanjski režim delavskih domov učinkovito vzdržuje ločnico med delavcem, ki dela v Sloveniji, ter njegovo družino in prijatelji, ki ostanejo v matični državi. Migrantski delavci imajo pravico do združitve z družino, vendar je izvrševanje te pravice odvisno od pogojev, ki jih delavci, ki prebivajo v delavskih domovih, ne morejo izpolniti. Če bi se delavec odločil za združitev z družino, bi se moral odseliti iz delavskega doma in najeti stanovanje, kar bi – kot je bilo omenjeno zgoraj – za marsikaterega pomenilo, da bi plačeval dvojno nastanitev. Vzrok za tovrstno omejevanje združevanja z družino je uveljavljanje začasnosti ekonomskih migracij. Zagotavlja, da delavci ostanejo v državi, v katero so prišli zaradi dela, zgolj za omejen čas in se nato vrnejo v matično državo. Vendar temelji na enodimenzionalnem pojmovanju migranta; njegov gospodarski prispevek je dobrodošel, njegove potrebe, ki so onstran dela in zaslužka, pa ostanejo nezadovoljene in njegove svoboščine okrnjene. Vloga migranta kot družinskega člana je povsem spregledana. Zato ga namestijo v delavski dom, kjer nima nikakršne zasebnosti in možnosti za družinsko ali družabno življenje. Možnosti za geografsko in poklicno mobilnost so omejene, njegove kulturne potrebe so zanemarjene, kot politični akter pa ne obstaja.²⁴ Politika, ki migranta obravnava izključno kot delavca, ga odvrča od stalne naselitve v državi zaposlitve. Ta politika zasleduje tudi cilj, da bi bila osebna sestava migrantske delovne sile v Sloveniji nestabilna. Delavec naj bi se po nekaj letih vrnil v matično državo. Odhajajoče delavce naj

²³ Drugače je, če delodajalec delavcu plača mesečno avtobusno vozovnico. Tako vozovnico namreč lahko delavec izkoristi tudi za prevoze v prostem času.

²⁴ Upravljanje migracij je razmeroma nov pojav s konca devetnajstega stoletja, integracijske politike pa obstajajo šele od šestdesetih let prejšnjega stoletja. Enega od pristopov k upravljanju migracij Castles in Davidson (2000: 60–1) imenujeta diferencirano izločevanje (*differential exclusion*). Gre za sprejemanje migrantov izključno znotraj strogih funkcionalnih in časovnih omejitev. Dobrodošli so kot delavci, ne pa kot priseljenci, kot posamezniki, ne pa s svojimi družinami ali kot skupnosti, začasni, ne pa kot dolgoročni rezidenti. Ta pristop temelji na ideji, da se ne sme dopustiti, da bi migracije prinesle znatne družbene in kulturne spremembe v dano družbo. Gre za idejo, da je razlike mogoče nadzorovati, tako da se migranta odslovi, ko njegovo delo ni več potrebno, domača nacionalna skupnost pa ostane pri tem nespremenjena.

bi nadomestili novi prišleki. Kljub številčnosti migrantske delovne sile ter njeni koncentraciji v določenih dejavnostih (zlasti gradbeništvu) in v delavskih domovih so odnosi med samimi delavci zato nestalni in površinski, njihova skupna asociacijska moč pa je okrnjena.

Delavski dom: geto za migrantske delavce?

Delavski domovi so mesta nastanitve za specifično družbeno skupino, ki jo tvorijo delavci moškega spola, pretežno iz Bosne in Hercegovine, zaposleni na slabo plačanih, nekvalificiranih in delovno intenzivnih delovnih mestih, večinoma v gradbeništvu. Ti delavci zato niso skupaj zgolj tedaj, ko delajo, temveč tudi ko se prehranjujejo, počivajo in spiyo. Bivanje v delavskih domovih pomeni prostorsko koncentracijo in segregacijo migrantskih delavcev, ki spominja na geto.

Wacquant (2006: 138) razlikuje štiri konstitutivne elemente geta: stigmo, prisilo, prostorsko konfrontiranje in institucionalno vdelavo. Geto je družbeno-organizacijski dispozitiv, ki uporablja prostor tako, da povezuje dva antinomična namena: (1) maksimirati materialni dobiček, pridobljen iz skupine, ki velja za omadeževano in omadežujočo, in (2) minimizirati sleherni stik z njenimi člani, da bi odstranili grožnjo simbolične korozije in okužbe, za katerih nosilce veljajo. Geto je v svoji dovršeni obliki institucija z dvema obličjema, ker izvršuje nasprotni funkciji za skupini, ki ju povezuje v nesimetrično razmerje odvisnosti. Za gospodujočo kategorijo je razlog za obstoj geta konfiniranje in kontroliranje gospodovane kategorije. Za slednjo pa je geto instrument integracije in varovanja, kolikor članom omogoča, da se znebijo nenehnega stika z gospodujočimi, in spodbuja konsociacijo in skupnostno konstrukcijo znotraj omejene sfere razmerij, ki jih ustvarja. Prisilna osama v razmerju do zunanosti vodi v intenziviranje družbenih menjav in udeležbe v kulturi v notranjosti (Wacquant, 2006: 140). Geto je tako tudi močan stroj kolektivne identitete. S tem na dva načina pripomore k vdelavi in izdelavi same delitve, katere izraz je. Na eni strani zaostruje mejo med kategorijo parija in obdajajočo populacijo, ker pogloblja družbenokulturni prepad med njima. Na drugi strani pa raztaplja ločitve znotraj konfinirane skupine in podžiga njen kolektivni ponos, saj zmanjšuje notranje razlike (Wacquant, 2006: 147).

Podobno kot za geto je tudi za delavske domove značilno, da udejanjajo dva namena. Na eni strani so dejavnik optimalnega ekonomskega izkoriščanja nekvalificirane delovne sile iz tretjih držav, tako da omogočajo racionalizacijo stroškov, ki jih imajo delodajalci s prevozom delavcev na delo, preprosto premeščanje delavcev z enega gradbišča na drugo, podaljševanje delovnega časa ipd. Na drugi strani pa bivanje v delavskem domu pomeni večje ali manjše družbeno izobčenje migrantskih delavcev, pri čemer prisilnost ni oblastno zaukazana. Migrantski delavec, ki biva v delavskem domu, ne bi imel večjih formalnih težav, če bi se hotel izseliti in si poiskati nastanitev drugje, vendar bi se moral spopasti s številnimi neformalnimi ovirami in težavami. Te bi bile finančne narave, saj so najemnine za stanovanja visoke, delodajalec pa delavcu v primeru izselitve iz delavskega doma ne bi začel izplačevati zneska, ki ga je do tedaj namenjal za njegovo posteljo v delavskem domu. Verjetno bi naletel tudi na diskriminacijo pri najemodajalcih, ki niso naklonjeni oddajanju sob ali stanovanj migrantskim delavcem. Vse to so dejavniki družbene segregacije delavcev iz tretjih držav, ki so med delom za ograjami gradbišč, v prostem času pa znotraj zidov delavskih domov. Zaradi dolgega delovnika in posledičnega pomanjkanja prostega časa delavci velik del slednjega dejansko preživijo v svojih sobah.

Člane geta je družila etnična pripadnost, znotraj geta pa so razvijali samostojne institucionalne strukture za zadovoljevanje svojih potreb in za odločanje v lastnih zadevah. Za stanovalce

delavskih domov to ne velja. Četudi so pretežno iz Bosne in Hercegovine, jih ne zaznamuje predvsem etnična pripadnost, temveč razredna pripadnost.²⁵ Medtem ko je geto preprečeval stike med pripadniki dominantne in getoizirane skupine, delavski dom učinkuje tudi navznoter, tako da onemogoča oblikovanje kolektivne moči migrantskih delavcev, ki bivajo v delavskih domovih. Delavski dom ne minimizira zgolj stikov med migrantskimi delavci in »zunanjo« populacijo, temveč tudi zmanjšuje kakovost stikov med migrantskimi delavci v delavskih domovih. Četudi je tovrstno bivanje intenzivno kolektivno z malo zasebnega prostora, delavski dom navznoter krči možnosti za izraze avtonomije, saj ne omogoča razvijanja samostojnih institucionalnih struktur za zadovoljevanje lastnih potreb in za odločanje v lastnih zadevah.²⁶ Zato ni mogoče skleniti, da je delavski dom tudi orožje in ščit za migrantske delavce. Bivanje v delavskem domu ne pomeni zgolj družbene osamitve migrantskih delavcev, temveč tudi sistematično amputacijo njihovih življenjskih možnosti. Migrantski delavci torej niso samo ekonomsko optimalno izkoriščani, so tudi politično nevtralizirani.

Wright (2000: 962) razlikuje med asociacijsko in strukturno močjo delavcev. Asociacijska moč je rezultat njihove kolektivne organiziranosti: združevanja v sindikate in politične stranke, sodelovanja delavcev pri upravljanju, skupnostnega organiziranja ipd. Strukturna moč pa izvira iz vloge, ki jo imajo delavci v ekonomskem sistemu. To je na primer moč, ki jo ima posamezen delavec, ker njegov delodajalec na trgu dela nima na voljo drugih delavcev, ki bi imeli enakovredne veščine ali sposobnosti in ki bi ga lahko nadomestili. Skupina delavcev lahko črpa strukturno moč iz svojega strateškega položaja v ključnem gospodarskem sektorju. Med obema vrstama moči ni popolne ločnice. Za migrantske delavce v gradbeništvu je denimo značilno, da bi logično morali imeti znatno strukturno moč. Gradbeništvo, ki je bilo zadnja leta pomemben dejavnik slovenskega gospodarskega napredka,²⁷ zaposluje velik delež migrantske delovne sile iz tretjih držav. V gradbeništvu je migrantsko delo pomembno, ker zamude pri gradnji znatno povečujejo stroške investitorjev. Migranti torej delajo v sektorju, v katerem je za delodajalce izjemno pomembno, da se dela opravijo v vnaprej dogovorjenih rokih, saj morajo investitorji plačati visoke kazni za zamude.²⁸ Njihove strukturne moči torej ni mogoče zanamari. Vendar je moč migrantskih delavcev znatno zmanjšana na račun onemogočanja formiranja njihove asociacijske moči.

Na prvi pogled se morebiti zdi, da bi segregacija in prostorska koncentracija, ki sta posledici bivanja v delavskih domovih, lahko bila dejavnika krepitve asociacijske moči migrantskih delavcev.²⁹ Kot kaže primer geta, okrepljena notranje komunikacije in interak-

²⁵ Med bosanskimi delavci, ki bivajo v delavskih domovih, in bošnjaško skupnostjo, ki obstaja v Sloveniji (tj. slovenski državljani, ki so bosanske narodnosti), tako rekoč ni stikov, kaj šele skupnih institucij, izrazov solidarnost in podobno.

²⁶ Nasprotno velja za geto. Wacquant (2006: 137–8), ko opisuje judovski geto, pravi, da sta teritorialno fiksiranje in osama vodila tudi v institucionalni razcvet in kulturno konsolidacijo, ker so urbani Judje odgovarjali na množenje državljan-skih in poklicnih omejitev, tako da so stkali gosto mrežo organizacij, specifičnih za svojo skupino, ki so bile instrument kolektivne pomoči in solidarnosti, trgov in trgovskih združenj prek krajev verskega kulta in študija vse do dobrodelnih in vzajemnih združenj. *Judenstadt* v Pragi, ki je bil največji geto v Evropi v osemnajstem stoletju, je imel celo svojo mestno hišo, naloga njegovih sinagog pa ni bila izključno duhovna oskrba, ampak tudi administrativno in pravosodno nadziranje prebivalstva.

²⁷ Glej denimo podatke Statističnega urada RS o bruto domačem proizvodu v drugem četrtletju leta 2008: http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=1849 (28. 9. 2009).

²⁸ Gradbeništvo je predindustrijska industrija, zato se ga zgodovinski prehodi k industrializaciji in postindustrializaciji niso bistveno dotaknili. V fevdalizmu so gradbena dela opravljali mojstri, ki so znanje prenašali na vajence. Monopolizirali so vednost o gradnji, zato so sami odločali o višini plačil, delovnem času in novačenju novih mojstrov. Načrtovanje gradnje ni bilo ločeno od njene izvedbe. V sedemnajstem stoletju pa so se uveljavili arhitekti in inženirji, ki so jih najemali za načrtovanje zlasti večjih gradenj. Ščasoma se je načrtovanje in oblikovanje ločilo od izvedbe gradnje, kognitivno delo od ročnega dela. Vednost o gradnji je prevzel nastajajoči srednji razred. Poleg tega je nastala množična gradnja na podlagi standardiziranih načrtov. V devetnajstem stoletju so gradbeni delavci prešli v delavski razred. Vendar zaradi narave gradbenih del v gradbeništvu ni nikdar prišlo do popolne ločitve kognitivnega dela od ročnega. Ta se ni spremenila, četudi so orodja in materiali

sodobnejši. Izvajanje gradbenih del ni zgolj mehanska uporaba telesa delavca, ampak nenehno kognitivno-telesno učenje in inovacije. Ta kompleksnost je preprečila, da bi vednost o gradbeništvu povsem monopolizirali strokovnjaki in da bi se izvajanje gradbenih del avtomatiziralo, birokratiziralo in bilo popolnoma podrejeno menedžerski dominaciji. Gradbišče – delovno mesto gradbenih delavcev – se nenehno spreminja, kar znatno onemogoča nadzor. Vsebinska del ne more biti povsem načrtovana vnaprej, ker je tudi kontekstualna in nepredvidljiva. Zato pogosto prihaja do odstopanj od prvotnih načrtov, kar zahteva inovativno in hitro reševanje zapletenih težav. Velik delež gradbenih del zahteva posebna znanja, ki jih ni mogoče razcepiti na posamezne naloge, standardizirati ali vnaprej predvideti (Thiel, 2007). Ta lastnost dela v gradbeništvu povečuje strukturno moč gradbenih delavcev, četudi tovrstno nematerialno delo, ki ga opravljajo delavci na gradbiščih, ni priznано in ovrednoteno. Za ustrezno izvajanje gradbenih del je zato pomembno, da delavci nadzornike redno in pravočasno obveščajo o poteku gradnje in zapletih. To zahteva učinkovito in popolno komunikacijo med tovrstnimi hierarhičnimi strukturami. Ker je izvajanje nadzora omejeno, je strukturna moč delavcev v gradbeništvu, ki izvira iz narave njihovega dela, toliko večja.

²⁹ Na primer v Franciji so bili *Sonacotra* (*Société nationale de construction de logements pour les travailleurs*) domovi za samske delavce, ki jih je subvencionirala država, ključna točka mobilizacije migrantov in stavk med letoma 1976 in 1980 (Castles in Davidson, 2000: 79).

³⁰ Foucault uvršča delavska mesta in stanovanja med tovrstne dispozitive. Za delavska stanovanja, ki so jih zgradili v Lillu sredi devetnajstega stoletja, je bilo značilno, da je bila snaga duša pravilnika. Ta je vseboval nekaj strogih določb zoper razgrajanje, pijance in vsakršen nered. Hudi pregrehi je sledila izključitev. Delavci, ki so se navadili na red in varčnost, ob ponedeljkih tako niso več izostajali iz delavnic (Foucault, 2004: 326–7).

³¹ V pravilih o nastanitvi v delavskem domu na Poljanski 66 v Ljubljani je zapisano, da so obiski dovoljeni ob delavnikih

cije, kar ima potencial spodbujanja skupnosti in notranje solidarnosti. Skupni prostori imajo moč povezovanja posameznikov v skupen koncept realnosti (Mellucci in Avritzer, 2000: 510). Vendar v delavskih domovih ni tako, saj so ukrojeni tako, da se namerno in sistematično preprečuje udeležanje skupnostnega potenciala delavcev, ki skupaj bivajo in delajo ter si delijo marsikatero problem in pomembne življenjske izkušnje. Geto je deloval tako, da je bil član getoizirane skupnosti zunaj njega izpostavljen nevarnosti, takoj ko je prestopil meje geta, pa se je znašel »na varnem med svojimi«. Fizična meja med getom in zunanostjo je ločevala prostor, kjer sta bili članu getoizirane skupnosti zagotovljeni pripadnost in odsotnost nadzora gospodujoče kategorije, od območja, kjer je bil stigmatiziran, izpostavljen strogemu nadzoru in prepovedim. Delavski dom deluje drugače. Bivanje v delavskem domu za posameznega delavca ne pomeni prostorske stalnosti in gotovosti, saj ga lahko delodajalec premesti v drug dom. To premeščanje je lahko posledica spremenjenih potreb delodajalca, ki določnega delavca potrebuje na drugemu gradbišču v drugem kraju. Lahko pa je to tudi premeščanje, ki je disciplinske narave, če se zdi delavec delodajalcu problematičen. Zaradi narave razmerij v trikotniku, ki ga tvorijo delodajalec, lastnik doma in delavec, je slednji v negotovem položaju glede svoje namestitve. Negotovost in fleksibilnost nastanitve onemogoča formiranje kolektivne moči migrantskih delavcev, ki bivajo v delavskih domovih, in sploh preprečuje vzpostavljane trdnejših in dolgotrajnih vezi med njimi. Namerno in sistematično atomizira migrantske delavce v njihovem družbenem življenju in onemogočanje formiranja njihove kolektivne moči.

Poleg tega delavci, ki bivajo v delavskih domovih, ne izvajajo niti minimalnega lastnega nadzora nad življenjem v domu. Delavski domovi predvidevajo določene družbene prakse delavcev, ki v njih bivajo, sosedov, obiskovalcev, naključnih mimoidečih. Delavski dom bi bilo mogoče opredeliti kot obliko dispozitiva, ki neposredno ne posnema grobih značilnosti zapora, vendar prefinjeno uporablja nekatere karceralne mehanizme.³⁰ Ta karceralnost se kaže v zgolj rahlem, neformalnem uokvirjanju življenja migrantskih delavcev, ki je na prvi pogled celo dobrohotno oziroma njim v korist. V delavskih domovih obstajajo pravila obnašanja, ki jih določajo lastniki domov. Ta pravila vedenja, ki se jih morajo držati tako stanovalci kot obiskovalci, so predpisana s hišnim redom. Hišni red je ponavadi nameščen tako, da ga lahko vsakdo prebere. Poleg tega vsak delavec prejme izvod hišnega reda ob vselitvi v delavski dom ali pa je hišni red skoraj povzet v dogovoru o namestitvi delavca v posamezen dom. V nekaterih hišnih redih je izrecno zapisana prepoved manifestiranja in političnega delovanja znotraj delavskega

doma.³¹ Kakršnokoli politično združevanje in delovanje znotraj delavskega doma je tudi dejansko onemogočeno, ker v delavskih domovih ni primernih skupnih prostorov, ki bi omogočali – kaj šele spodbujali – skupno delovanje, udejanjanje skupnostnega potenciala migrantskih delavcev in javni diskurz. V domovih ni prostorov, kjer bi se lahko posamezniki sporazumevali ter vstopali v medsebojna razmerja in jih krepili. Arhitektura in prostorska razporeditev delavskih domov je takšna, da omogoča notranji nadzor, ki ga izvajata delodajalec in lastnik doma, ter atomizira in pasivizira stanovalce. V delavskem domu ni predvideno nikakršno sodelovanje delavcev pri oblikovanju skupnih pravil bivanja, sklicevanje svetov stanovalcev ipd. Delavski domovi posledično skoraj v celoti onemogočajo tiste scenarije življenja migrantskih delavcev, ki bi imeli potencial izzivanja družbenih in političnih dominacij, v katerih se nahajajo. Zasebna sfera migrantskih delavcev, ki je materializirana v njihovih sobah v delavskih domovih, je tako le dodaten vir izkušnje izključenosti iz družbe in medsebojne odtujenosti.

V gradbeništvu obstaja potreba tako po mobilni delovni sili, ki jo je mogoče učinkovito in poceni premeščati z enega gradbišča na drugo, kot po delovni sili, ki je sezonska ali se zaposluje za krajši (določen) čas, ko zaradi povečanih naročil nastane potreba po njej. Delavski dom deluje tako, da učinkovito zadovoljuje to potrebo, saj nenehno poustvarja tovrstno mobilno in negotovo delovno silo med migranti. Delavski dom kot oblika segregacije torej ni primerljiv z getom, saj je ukrojen za eksploatacijo mobilne postfordistične³² delovne sile, medtem ko je bil geto s svojo fiksno teritorialnostjo bogat vir fordistične³³ delovne sile. Delavski dom omogoča zlitje dela in prostega časa (regeneracije v obliki hranjenja in spanja), kar je značilno za postfordističnega delavca, tako da mobilnosti in negotovosti dela združi z mobilnostjo in negotovostjo namestitve.

Za konec

Na podlagi režima delavskih domov je mogoče ugotavljati kompleksno součinkovanje razreda, etnične pripadnosti in spola. Nameščanje delavcev iz tretjih držav v delavske domove ima za delodajalce vsaj dve prednosti. Prvič, delavski domovi omogočajo koncentracijo delavcev, delodajalci si lahko tako zagotovijo zadostno število delavcev za deficitarne poklice. Poleg tega so tudi dejavnik specifične spolne in starostne sestave migrantskih delavcev, ki tvorijo mlado moško delovno silo. In drugič, delavski domovi omogočajo premeščanje (mobilnost) delavcev, kar

od 16h do 20h, ob vikendih in praznikih pa od 8h do 20h. Po 22h mora v domu vladati tišina. Če stanovalci poslušajo preglasno glasbo, jim sme upravnik odvzeti napravo za predvajanje glasbe. V dogovoru o nastanitvi v samskem domu na Poljanski 66 je zapisano, da se stanovalcu dodatno zaračunajo stroški čiščenja in morebitnega beljenja, če pride zaradi njegovega ravnanja do čezmerne onesnaževanja bivalnih prostorov in okolice ter čezmerne porabe vode ali elektrike. Za stanovalca velja tudi objektivna odgovornost, saj je zavezan poravnati škodo, povzročitelj katere ni ugotovljen. Lastnik lahko stanovalcu s takojšnjo izselitvijo odpove bivanje, če kogarkoli sprejme čez noč (tudi če je to družinski član) ali če grobo krši hišni red. Med grobe kršitve hišnega reda pa se štejejo kaljenje nočnega reda in miru, prirejanje manifestacij, plesov, iger in zabav, pijančevanje in nemoralno obnašanje v prostorih doma ali njegovi neposredni okolici, lepljenje slik in pisanje po stenah in pohištvi, sušenje in puščanje razmetanega osebnega perila v sobah ali skupnih prostorih, sprejemanje obiskov zunaj za to določenega časa itd.

³² Za postfordistično fleksibilno akumulacijo, ki je premagala rigidnost fordizma, so značilne fleksibilnost delovnih procesov, trgov dela, trgov proizvodov in vzorcev porabe. Fleksibilnost na področju dela je prinesla na primer odmik od modela redne zaposlitve za nedoločen čas k negotovim oblikam zaposlovanja in dela, pa tudi bolj prilagodljive režime dela, ki so ukrojeni tako, da zadostijo pogosto izjemno specifičnim potrebam določene panoge ali podjetja (Harvey, 1989: 147, 150).

³³ Težnja, da bi se temnopolte prebivalce gospodarsko izkoriščalo, družbeno pa izobčilo, je vodila genezo, strukturo in delovanje afroameriškega geta v fordističnih metropolah dvajsetega stoletja. Rekrutirala so jih mesta na severu ZDA po pričetku prve svetovne vojne, ker je bila njihova nekvificirana delovna sila potrebna industrijam, ki so bile ogrožene tovarniške ekonomije v ekspanziji. Vendar se temnopolti niso smeli mešati z belci ali občevati z njimi v njihovih zasebnih sferah, ker so jih imeli za ničvredne, nizkotne in brez etične časti zaradi izvorne zaznamovanosti s suženjstvom. Ko so

črnci z Jugu v milijonih prišli v mesta, je bela sovražnost narasla, diskriminacijske in segregacijske prakse, ki so bile do tedaj neformalne in nekoherentne, so postale trše na raznih področjih družbenega življenja. Afroameričani niso imeli druge izbire, kot da si poiščejo zatočišče znotraj sklenjenega oboda črnega pasu in tam razvijejo mrežo ločenih institucij (lastne cerkve, časnike, prostozidarske lože, klube, šole, podjetja, združenja) za zadovoljevanje potreb skupnosti v eksilu. Tako je nastalo vzporedno mesto v osrčju bele metropole, vendar nepropustno ločeno od nje z neprekoračljivo mejo (Wacquant, 2006: 138).

je prednost zlasti za gradbeno dejavnost, v kateri se kraj dela (gradbišča) nenehno spreminja.

Poleg tega delavski domovi vzpostavljajo intenziven režim upravljanja delavcev iz tretjih držav, katerih število ni zanemarljivo. Obsežno migrantsko delovno silo, ki se krožeč med gradbišči nenehno premešava, delodajalci obvladujejo tako, da nadzirajo nastanitvene potrebe delavcev, država pa tako, da nadzira njihova dovoljenja za začasno prebivanje. Z integracijo dela in bivanja tako na ravni države (izdaja delovna dovoljenja in dovoljenja za prebivanje) kot na ravni delodajalcev (zagotavljajo zaposlitve in postelje v delavskih domovih) se reproducira segmentiran trg dela. Razmerje, ki ga ima migrantski delavec z državo, v kateri dela in prebiva, se ponovi na ravni delavskega doma v razmerju,

ki ga ima z delodajalcem. Na podlagi režima delavskih domov se oblastni sistem, ki ga tvorijo kvote, paleta različnih delovnih dovoljenj in ureditev pridobivanja pravice do prebivanja, zgolj neposredno odraža na telesih migrantskih delavcev. Sistemsko okrepljena odvisnost migrantov od delodajalcev vzpostavlja segmentiran trg dela, ki jamči, da so plače v poklicih, ki jih opravljajo migranti, izjemno nizke, da je delovni čas (pogosto protipravno) dolg in da so delovni pogoji na sploh slabi. Delavski domovi prispevajo k optimalnemu izkoriščanju delavcev iz tretjih držav, tako da nenehno poustvarjajo njihovo mobilnost in negotovost na področju dela in bivanja. Mehanizmi na ravni delavskih domov onemogočajo formiranje kolektivne moči migrantskih delavcev, saj prostorska integracija dela in prostega časa delodajalcem omogoča, da izvajajo nadzor nad obema. Kot disciplinarni dispozitiv so delavski domovi dejavnik ustvarjanja pohlevnih teles neorganizirane migrantske delovne sile. Delavski domovi zagotavljajo, da migrantski delavci ne tvorijo zgolj uvoženega proletariata, ki živi na družbenem obrobju brez političnih in državljanskih pravic (Gorz, 1970: 28), temveč so dejavnik izolacije in politične nevtralizacije migrantskih delavcev iz tretjih držav, ki utelešajo t. i. evropskega Drugega (Ward, 2002: 219).

Delavski domovi optimalno ujamejo in integrirajo migrantske delavce v negotova delovna razmerja in zagotovijo, da ostanejo onstran družbene vidnosti ter so politično in kulturno izključeni iz glavnega toka družbe. Nastanitveni režim delavskih domov za migrantske delavce je neformalen oziroma tihi (in pogosto spregledani) instrument politike ekonomskih migracij. Uporaba delavskih domov za nastanitev migrantske delovne sile je sistemska značilnost upravljanja ekonomskih migracij v nekvalificiranih poklicih. Udejanja politiko ekonomskih migracij, ki optimalno kombinira potrebo države, da nadomesti manko določene delovne sile oziroma zadosti povpraševanju po njej na trgu dela, željo po maksimiranju pozitivnih ekonomskih učinkov migracij in skrb, ki je posledica strahu pred stalno nastanitvijo migrantov.

Literatura

- AVCI, G., McDONALD, C. (2000): *Chipping Away the Fortress: Unions, Immigration and the Transnational Labour Market*. International Migration, let. 38, št. 2, str. 191–213.
- CASTLES, S., DAVIDSON, A. (2000): *Citizenship and Migration: Globalization and the Politics of Belonging*. London, Macmillan Press.
- Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions On Circular Migration and Mobility Partnerships Between the European Union and Third Countries (16. 5. 2007). Bruselj, COM(2007) 248 končno.
- CRAIG, P., DE BÚRCA, G. (1998): *EU Law: Text, Cases and Materials* (2. izd.). Oxford University Press.
- FOUCAULT, M. (2004): *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*. Ljubljana, Krtina.
- GORZ, A. (1970): *Immigrant Labour*. New Left Review, let. 1/61, str. 28–31.
- HARVEY, D. (1989): *The Condition of Postmodernity: An Inquiry into the Conditions of Cultural Change*. Oxford, Blackwell.
- INŠPEKTORAT RS ZA DELO (2008): Poročilo o delu za leto 2008: http://www.id.gov.si/fileadmin/id.gov.si/pageuploads/Splosno/Letno_porocilo_IRSD_2008.pdf (28. 9. 2009).
- MALACIČ, J. (2008): *Imigracije in trg dela v Sloveniji: od priseljevanja sodržavljanov do zaposlovanja tujcev*. Znanstvena konferenca »Gospodarski razvoj – odprta vprašanja teorije in politike« (Ekonomsko-poslovna fakulteta, Maribor). Naše gospodarstvo, let. 54, št. 1/2, str. 45–53.
- MELLUCI, A., AVRITZER, L. (2000): *Complexity, Cultural Pluralism and Democracy: Collective Action in the Public Space*. Social Sciences Information, let. 39, št. 4, str. 507–527.
- MERRILL, H., CARTER, D. (2002): *Inside and Outside Italian Political Culture: Immigrants and Diasporic Politics in Turin*. GeoJournal, let. 58, št. 2/3, str. 167–175.
- DE MOLINA, M. M. (2004): *Common Notions, Part1: Workers-Inquiry, Co-Research, Consciousness-Raising*. Transform: <http://transform.eipcp.net/transversal/0406/malo/en> (28. 9. 2009).
- NGAI, P., SMITH, C. (2007): *Putting Transnational Labour Process in its Place: The Dormitory Labour Regime in Post-socialist China*. Work, Employment & Society, let. 21, št. 1, str. 27–45.
- OBLIGACIJSKI ZAKONIK (uradno prečiščeno besedilo oz-upb1), Uradni list RS, št. 97/2007.
- PREDLOG STRATEGIJE EKONOMSKIH MIGRACIJ (februar 2008). Ljubljana: http://www.google.si/url?sa=t&source=web&ct=res&cd=1&url=http%3A%2F%2Fwww.mddsz.gov.si%2Ffileadmin%2Fmddsz.gov.si%2Fpageuploads%2Fdokumenti_pdf%2Fsem_ess.pdf&ei=ca7ASuijIMPdsgb9vbAt&rct=j&q=Predlog+strategije+ekonomskih+migracij+2008&usq=AFQjCNG_jPUcyAW6zAysLz9Lf4ZhVn8TpA (28. 9. 2009).
- ROSENHEK, Z. (2003): *The Political Dynamics of a Segmented Labour Market: Palestinian Citizens, Palestinians from the Occupied Territories and Migrant Workers in Israel*. Acta Sociologica, let. 46, št. 3, str. 231–249.

- RUHS, M. (2006): *The Potential of Temporary Migration Programmes in Future International Migration Policy*. International Labour Review, let. 145, št. 1–2, str. 7–36.
- SARGENT, C. F., LARCHANCHÉ-KIM, S. (2006): *Liminal Lives: Immigration Status, Gender, and the Construction of Identities Among Malian Migrants in Paris*. American Behavioral Scientist, let. 50, št. 1, str. 9–26.
- SASSEN-KOOB, S. (1981): *Towards a Conceptualization of Immigrant Labor*. Social Problems, let. 29, št. 1, str. 65–85.
- Stanovanjski zakon, Uradni list RS, št. 69/2003 in 57/2008.
- THIEL, D. (2007): *Class in Construction: London Building Workers, Dirty Work and Physical Cultures*. The British Journal of Sociology, let. 58, št. 2, str. 227–251.
- Uredba o določitvi kvote delovnih dovoljenj za leto 2008, s katero se omejuje število tujcev na trgu dela, Uradni list RS, št. 25/2008.
- Uredba o določitvi kvote delovnih dovoljenj za leto 2009, s katero se omejuje število tujcev na trgu dela, Uradni list RS, št. 8/2009.
- Uredba o omejitvah in prepovedih zaposlovanja in dela tujcev, Uradni list RS, št. 44/2009.
- Uredba o spremembah in dopolnitvah Uredbe o določitvi kvote delovnih dovoljenj za leto 2008, s katero se omejuje število tujcev na trgu dela, Uradni list RS, št. 73/2008.
- WACQUANT, L. (2006): Kaj je geto? Konstruiranje sociološkega koncepta. V: BOURDIEU, P., WACQUANT, L.: *Načela za refleksivno družbeno znanost in kritično preučevanje simbolnih dominacij*. Koper, Annales, str. 133–150.
- WARD, I. (2002): *Identifying the European Other*. International Journal of Refugee Law, let. 14, št. 2–3, str. 219–237.
- WRIGHT, E. O. (2000): *Working-Class Power, Capitalist-Class Interests, and Class Compromise*. American Journal of Sociology, let. 105, št. 4, str. 957–1002.
- Zakon o delovnih razmerjih, Uradni list RS, št. 42/2002 in 103/2007.
- Zakon o ratifikaciji Sporazuma o socialnem zavarovanju med Republiko Slovenijo in Bosno in Hercegovino ter Administrativnega dogovora o izvajanju Sporazuma o socialnem zavarovanju med Republiko Slovenijo in Bosno in Hercegovino (BBHSZ), Uradni list RS-MP, št. 10/2008.
- Zakon o ratifikaciji Sporazuma o socialnem zavarovanju med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško (BHRSSZ), Uradni list RS-MP, št. 21/1997.
- Zakon o tujcih (uradno prečiščeno besedilo ZTUJ-UPB6), Uradni list RS, št. 64/2009.
- Zakon o zaposlovanju in delu tujcev (uradno prečiščeno besedilo ZZDT-UPB2), Uradni list RS, št. 76/2007.
- Zakon o zaposlovanju in zavarovanju za primer brezposelnosti (uradno prečiščeno besedilo ZZZPB-UPB1), Uradni list RS, št. 107/2006.

Izhodišča in zahteve IWW (Nevidnih delavcev sveta)

Nevidni delavci sveta na podlagi skupnega zavzemanja za izboljšanje življenjskih razmer delavcev po svetu – v okviru radijske oddaje delavcev za delavce Viza za budućnost, aktivističnega soraziskovanja razmer življenja in dela, ki jo skupaj izvajajo delavci/ke, aktivisti/ke Socialnega centra Rog, študenti/ke, univerzitetni/e raziskovalci/ke, in v okviru drugih različnih aktivnosti IWW – predlagamo skupen boj na podlagi naslednjih izhodišč in zahtev:

1. Različni statusi (napoteni delavec, sezonski delavec, začasno delovno dovoljenje) omogočajo delodajalcem in državi brezvestno izkoriščanje delavcev. Tako vzpostavljajo delavce kot manjvredno populacijo, ki so ji odvzete temeljne pravice. Izhod iz takšnih stranskih prostorov proizvodnje omogoča pridobitev osebnega delovnega dovoljenja. Po obstoječi zakonodaji lahko pridobi delavec osebno delovno dovoljenje po dveh letih neprekinjenega dela pri istem delodajalcu in če ima srednješolsko izobrazbo. Sama zakonska ureditev je nepravilna in omogoča izsiljevanje s strani delodajalcev. Poleg tega se delodajalci poslužujejo različnih trikov, s katerimi podaljšujejo čakanje na osebno delovno dovoljenje tako rekoč v nedogled. Zato so zahteve IWW takojšnja zakonska preprečitev manipulacij z različnimi statusi (primer: en šef ima več podjetij, med katerimi prerazporeja »svoje« delavce, slovenska podjetja ustanavljajo svoje pravne osebe v drugih državah, s čimer je delavec, ki dejansko dela in živi v Sloveniji, obravnavan kot delavec druge države, ki je na terenskem delu v Sloveniji, itd.). Tako je lahko delavec leta zablokirani v mavrici statusov odvisnega in nesvobodnega dela. Zahtevamo tudi spremembo Zakona o zaposlovanju tujcev, ki naj pripelje do preprečitve izsiljevanja s strani delodajalcev v dveh letih. Končni cilj je izenačitev vseh delavcev v pravicah, brez prehodnega obdobja oziroma čakalnice.
2. Za delavce sveta očitno ne veljajo isti standardi pravic iz dela kot za delavce državljane, čeprav bi morali biti enaki za vse na ozemlju Republike Slovenije. Kriv je manjvreden formalen status delavcev sveta, hkrati pa za nastalo neenakopravnost nosijo odgovornost tudi tisti, ki imajo v tej družbi vlogo definiranja delavskih pravic in njihove zaščite. Zato zahtevamo, da se takoj začnejo spoštovati delavske pravice delavcev sveta, da tudi zanje velja zaščita pred vsiljevanjem podplačanih ali

neplačanih nadur ter zadržanih ur, da so za svoje delo pošteno plačani in da niso izpostavljeni šikaniranju in izsiljevanju na delovnem mestu. Zahtevamo plačan dopust, prevoz na delo, malico, bolniški staž (vključno s pravico do odškodnine), regres in vse, kar naj bi po zakonu in kolektivnih pogodbah pripadalo vsakemu delavcu in vsaki delavki. Zahtevamo takojšnjo prepoved prelaganja stroškov proizvodnje na delavce (ponekod morajo delavci sami kupiti delovno obleko, zaščitno opremo, celo orodje). Zahtevamo takojšnjo preprečitev prelaganja stroškov pridobivanja vizumov na delavce ter prelaganja stroškov nujnega usposabljanja na delavce (različni tečaji, ki so pogoj, da obdržijo delo). Ravno tako zahtevamo zagotovitev možnosti pregleda pogodb, ki jih podpisujejo delavci, kar jim je pogosto onemogočeno zaradi nerazumevanja jezika ali odtegnitve potrebnega časa. Zahtevamo tudi, da se v kolektivnih pogajanjih in v spreminjanju delavske zakonodaje upoštevajo potrebe in interesi delavcev sveta.

3. Delavski domovi imajo ključno vlogo pri avtoritarnem upravljanju delavcev po svetu. Življenjske razmere v delavskih domovih so izjemno slabe. Obenem so delavcem, nastanjenim v delavskih domovih, odvzete pravice do zasebnosti in združevanja. Še več, naveza delodajalcev in stanodajalcev jemlje delavcem pravico do izbire, ki je neodtujljiva. Stanodajalci in delodajalci poskušajo delavcem sistematično preprečiti izselitev iz delavskih domov in nastanitev na trgu stanovanj. Zahtevamo takojšnje izboljšanje življenjskih razmer v delavskih domovih, pri čemer je treba absolutno upoštevati potrebe delavcev. Zahtevamo takojšnje prenehanje razširjene prakse neprikazovanja stroškov za stanovanje na plačilnih listah. S tem bo delavcem omogočeno, da svobodno razpolagajo s težko prisluženim denarjem (ga na primer vložijo v najemnino zunaj delavskih domov), obenem pa ne bodo oškodovani glede pokojninskega in socialnega varstva. S tem, ko stroški najemnin niso prikazani, so prav tako oškodovani vsi davkoplačevalci. Zahtevamo, da se takoj zagotovi pravica do zasebnosti in združevanja v delavskih domovih. Lastniki in upravniki nimajo nikakršne pravice do nadzora nad stanovalci v delavskih domovih. Zahtevamo absolutno prepoved nastanitve delavcev v kontejnerjih ali kakršnih koli drugih provizoričnih oblikah nastanitve.
4. Nevidni delavci sveta zahtevamo, da se upošteva glas samih delavcev. Ne sprejemamo nikakršne poteze ali javne izjave, pa naj bo mišljena še tako dobronamerno (ali prihaja iz organizacij, ki se zavzemajo za pravice delavcev), ki ne upošteva potreb in interesov, kot jih definiramo sami delavci.

Socialni center Rog, november 2008

Aktivistična raziskava, biosindikalizem in subjektiviteta migrantskih delavcev

Uvod v glokalni lok gospodstva in osvoboditve

Iniciativa IWW je po eni strani kontinuiteta političnega aktivizma, ki ga poznamo pod imenom alterglobalizacijsko gibanje, po drugi strani pa nam predstavlja ostro zarezo in kvalitativen skok.

Je kontinuiteta, kar zadeva analitičen okvir kritike globalnega režima kapitalističnega gospodstva, je skok in zareza, kar zadeva potopitev analize na raven neposredne izkušnje izkoriščanja, kjer se na vsakodnevni ravni, znotraj proizvodnje blaga in subjektivitete, vzpostavlja odnos gospodstva in izkoriščanja ter s tem razredni antagonizem, ki ga lahko kapital danes obvlada le z gradnjo globalne dimenzije gospodstva. Ta odnos med mikro in makro ravno, med sfero lokalizirane produkcije in globalizirane reprodukcije kapitala, smo v okviru aktivistične raziskave IWW skušali artikulirati skozi branje prehodov v organizaciji gospodstva iz oblike nacionalnih držav k obliki postnacionalne politične oblike globalizacije ter skozi raziskovanje in organiziranje subjektivitete migrantskega dela v transformacijah režima produkcije iz fordizma k postfordizmu. Tako smo po eni strani študirali režime migracij, krizo nacionalnih političnih oblik, transformacije državljanstva, spremembe v diskurzih rasizma, po drugi strani pa smo v okviru aktivistične raziskave organizirali prostore, ne zgolj preučevanja, ampak prostore delavskih in družbenih bojov. Na ta način smo skozi intenzivno delo na terenu na novo osvetlili nekatere temeljne dileme političnega delovanja za radikalno družbeno transformacijo.

¹ K temu spadajo tako različni poskusi organiziranja zunaj civilnodružbenih okvirjev, kar je tudi izkušnja Socialnega centra Rog in IWW (Nevidnih delavcev sveta), kot tudi teoretske kritike. V pričujoči številki ČKZ se eksplicitno ukvarjamo s kritiko civilne družbe v članku Rezident tujec: izkušnja Roga na margini.

Vrnitev k perspektivi revolucionarne politike

Civilna družba in teogonija oblasti

Vsak poskus delovanja za radikalno družbeno transformacijo se mora najprej kritično lotiti organizacijskih oblik, ki so na tak ali drugačen način predpisane. Že velikokrat smo artikulirali kritiko civilnodružbenih organizacijskih oblik.¹ Naj na tem mestu zgolj ponovimo najbolj očitno:

² S konceptom konstituirajoče oblasti skuša Negri konstituirajočo aktivnost živega dela ločiti od nenehne rekupe-racije in subsumpcije pod konstituirano oblastjo. Pri tem nekako združi filozofijo praksis in filozofijo dogodka. Definiranje konstituirajoče oblasti pomeni »iskanje ustreznega subjekta, ki lahko danes pod-pira absolutno konstitucionalno procedu-ro, ki je nasprotna konceptu suverenosti. Gre torej za iskanje kraja, kjer danes biva živo delo moči, kot tudi načinov, kako se danes predstavlja in deluje« (Negri, 1997: 52).

³ Kategoriji dela in potreb sta središčni za moderno politiko. Imperativ njenega obuzdenja in udomačitve je vgrajen v moderne institucije oblasti. Kot pravi Hegel: »Potreba in delo, dvignjena na ta nivo univerzalnosti, si zgradita ... veli-kanski sistem skupnostnosti in vzajemne odvisnosti, življenje mrtveca, ki se slepo spotika sem in tja, in ki mora biti kot divja zver, nenehno podrejen in udoma-čen« (Hegel, cit. po Negri, 1999: 124). Napreden koncept civilne družbe je zgra-jen okrog tematike univerzalnosti dela in potreb ter nujnosti njune vpreženosti v idejo občega, v idejo države. Realnost socialističnih režimov in nepovratna kriza socialne države sta diskreditirala idejo, da je mogoče vpreči divjo zver dela in potreb v koncept razvoja. V tej luči se nam današnja kriza sindikalizma kaže kot kriza sistemskega sindikalizma.

civilna družba v Sloveniji je mreža institucij, katerih namen ni organiziranje konfliktov in antagonizmov v disenzualno politiko, v konstituirajočo oblast,² ampak njihovo pomirjanje in predelava v partikularne interese, ki tvorijo obče s subsumpcijo pod oblast. To dokazuje tako teoretična kritika koncepta civilne družbe kot praksa civilnodružbeništv.

Danes z lahkoto trdimo, da je kriza države blaginje in socia-listične države – formacij, ki sta skušali vpreči divjo zver dela in potreb³ v projekt kapitalističnega in socialističnega reformizma, v katerem bi se razmerje med delom in kapitalom poglobilo v konceptu razvoja – nepovratna kriza samega (naprednega) koncepta civilne družbe. Danes si težko predstavljamo koncept delavske oblasti, ki bi za podvrženost živega dela pod normo abstraktnega dela nudil kompenzacijo v obliki gradualne onto-loške razširitve njegove uporabne vrednosti in s tem univerzal-nosti potreb, kapacitet, uživanja. Kot je pokazala divja stavka v Gorenju, je postsocialističen gradualizem, pri katerem je kom-penzacija za podreditev gradualno manjšanje sfere potreb in s tem uporabne vrednosti, končno v krizi.

V ostankih civilne družbe ni več nobene sledi politične dialek-tike, ki bi razširjala svobodo, pravice in sfero potreb. Dialektika je sedaj le še teogonija oblasti, ki v institucijah civilne družbe reku-perira in normalizira vsak družbeni konflikt. In triumf civilne družbe (pa naj gre na primer za pomiritev divjega stavkovnega gibanja in njegovo kanaliziranje v pogajanja socialnih partnerjev ali za krajo protagonizma izbrisanih) vedno učinkovito zamaši razpoke v dominaciji, in to seveda z dobrimi nameni. Zamaši razpoke, ki bi lahko bile osnova političnega projekta radikalne družbene transformacije. Na tak način pa vsaka epizoda konflik-

tnosti delavcev služi za pozivanje h krepitvi socialnega dialoga, podobno kot je bil na primer boj izbrisanih dojet kot priložnost za izpopolnjenje pravnega in ustavnega reda države.

Delavska moč in delavska oblast, 68', alterglobalizacijsko gibanje

Za vzpostavitev možnosti radikalne spremembe sveta ni ključno vprašanje dobrih namenov, ampak organizacije. Alterglobalizacijsko gibanje – in iniciativa IWW je kontinuiteta tega novega politične-ga aktivizma – je uspelo postaviti praktično razpravo o spontanosti in organiziranosti na raven, ki omogoča deblokado politične prakse. Vsebinske blokade, ki je hromila kratko dvajseto stoletje, je dobro znana. Izhajala je iz specifičnega pojmovanja tranzicije in vstajništva, kot se je oblikovalo v revolucionarnih gibanjih devetnajstega in dvajsetega stoletja. Oblikovalo se je kot odgovor na nasle-dnje vprašanje: ali za radikalno družbeno transformacijo zadostuje destrukcija obstoječe oblasti ali pa je potrebno obdobje tranzicije, v katerem se bo oblikoval nov človek, subjekt nove družbe?

Kot odgovor na to vprašanje se zoperstavita dve revolucionarni strategiji. Prva izhaja iz predpostavke, da je človek proizvod oblastnih razmerij, ki jih ne moremo zreducirati zgolj na manifestne instance državne oblasti. Zato mora strmoglavljenju državne oblasti slediti obdobje

tranzicije, v katerem se oblikuje nov človek s prevzgojo. To je boljševiška revolucionarna strategija, ki postane stališče in praksa uradnega komunističnega gibanja tretje internacionale. Druga izhaja iz predpostavke, da samo dejanje strmoglavljenja državne oblasti zadostuje. Nove družbe potemtakem ni treba proizvesti, nastavki za humano družbo so naravna danost človeka, ki je zaradi oblasti zatrta.⁴ To je revolucionarna strategija, ki se večinoma enači z anarhizmom. Okrog obeh pozicij se je ustvarila huda polarizacija in čakati je bilo treba prelomno leto '68, da je prišlo do premestitve pogojev razprave in deblokade politične prakse. Ta deblokada je lahko dokončno zaživela po koncu hladne vojne v alterglobalističnem gibanju.

Revolucionarna strategija, ki je predpostavljala obdobje tranzicije, je izhajala iz imanence družbenih odnosov, iz marksovske analize kapitalizma, po kateri je bil rezultat zgodovinskega poslanstva kapitala, ki ga vseskozi definira razredni boj, pretvorba naravnih potreb v umetne in razširitev delovne zmožnosti oziroma uporabne vrednosti dela. Ta strategija žal ni videla onkraj »prijaznostne« zgodovinske vloge kapitala, ko postane do popolnosti razvita univerzalnost kapitala, ki je rezultat zgodovine razrednega boja, izhodišče za eksplozijo singularitet, oblik življenja, multiverzalnosti. Komunistične revolucije so odstranile predkapitalistične pregrade kapitalističnemu razvoju, poslednje pregrade za razcvet svobodne družbene individualnosti, pregrade, ki je kapital sam, pa se niso lotile. Zato so socializmi celotno družbo organizirali kot tovarno – uniformirano in disciplinirano. Po izhodiščni izkušnji povečanja svobode, družbenega bogastva in družbene biti so postali avtoritarni in disciplinarni dušilci svobodne družbene individualnosti.

Danes se upravičeno kritizira avantgardno politiko, ob tem pa je treba vedeti, da sta njen koncept postvarili teleologija in filozofija zgodovine. Namreč, avantgardna politika in avantgarda pri Leninu nista imeli zgolj in prvenstveno vloge transcendentnega načelovanja družbi skladno s kapitalističnim in socialističnim imperativom razvoja in napredka, ampak je bila njuna vloga opredeljena iz analize kompozicije razreda v takratni Rusiji.⁵ Lenin je v industrijskem proletariatu, ki je bil maloštevilen, vendar bojevit nosilec objektivne vloge v kapitalistični produkciji in akumulaciji, identificiral revolucionarni subjekt. To so okoliščine, ki so Lenina pripeljale do tega, da je avantgardno vlogo industrijskega delavstva povnanjil v partiji. Po okto-brski revoluciji, ko se začne revolucionarna tranzicija, pa postane industrijski delavski razred model, po katerem se modelira nova družba, partija, ki bi naj vsebovala kvintesenco družbene biti industrijskega delavskega razreda, pa to tranzicijo nadzoruje in organizira.⁶

Tragedija boljševizma in s tem komunistične politike 20. stoletja je v tem, da po eni strani dobro razume, kako pomembno je nasloniti revolucijo na materialne in realne družbene sile, na realno obstoječe subjektivitete, kako pomembno je izhajati iz kompozicije razreda, tako v smislu revolucionarne politike destrukcije oblasti kot v smislu revolucionarne gradnje nove družbe. Po drugi strani pa ne uspe videti samega subjekta revolucije kot tranzitornega, subverzivnega, kot subjekta v postajanju in ne kot subjekta normiranja. Komunistični revolucionarji boljševiškega kova so se želeli izogniti kritičnemu postajanju revolucije, zato so izgnali revolu-

⁴ O ločenih političnih strategijah, ki nastanejo v revolucionarnem gibanju in ki so grobo rečeno povezane z vprašanjem človekove narave, na zgoščen način piše Michael Hardt (Hardt, 2007). Sicer je za to temo indikativna sedaj že razpita polemika o vprašanju človekove narave med Chomskym in Foucaultom.

⁵ To je trditev, ki jo v svoji knjigi 77 lekcij o Leninu razdelja Antonio Negri. Sicer je to delo nastalo v letih 1972/73 kot polemika z dogmatičnimi marksisto-leninisti na tere-nu politične misli samega Lenina. Negri v tej knjigi trdi, da je Lenin pojmoval partijo in avantgardo iz konkretne družbene formacije oziroma kompozicije razreda. Ker je torej danes (v času, ko je nastalo to delo) kompozicija razreda drugačna, je razveljavljena tudi teorija partije in avantgarde (glej Negri, 2004). Kljub temu, da je to delo nastalo v nekem drugem zgodovinskem kontekstu, se zdi, da je aktualno tudi danes, ko se prav tako skuša pogosto teoretizirati hegemonsko silo, ki bi dala gibanju politično usmeritev od zunaj.

⁶ O tem, kako je bila konstituirajoča oblast množic zaprta v perspektivo partijske diktature, glej Negri (1999: 268–292).

⁷ Določeno družbeno formacijo definira razmerje med produkcijo in njenimi objektivnimi pogoji. Njena kritičnost izhaja iz razvoja produktivnih sil, zaradi katerega so objektivni pogoji produkcije vedno temeljni, omejujoči in prehodni. Z analizo primitivne akumulacije Marx pojem določene družbene formacije nadgradi s pojmom kompozicije razreda. V slednjem je subjektivna volja in spopad med subjektom kapitala in delavskega razreda tista, ki organizira ali uniči odnose nujnosti. Glej Negri (1996: 195–202).

⁸ Za ilustracijo tega časa glej Lotringer in Marrazi (2007).

⁹ Mude opredeli prakse gibanja Avtonomija v Italiji z naslednjimi besedami: »Kolektivi, ki so se povezovali v Avtonomiji, krize niso več razumeli kot 'družbeni kolaps', eksplozijo, ki bi jo sprožila nezmožnost kapitalistov, da bi se soočili z družbenimi potrebami, ampak prej kot eksplozijo družbenih odnosov, ki jih zaradi velike kompleksnosti ne bi mogli zreducirati na zlomljene odnose med kapitalom in delom« (Mude, 2004: 920).

¹⁰ Hardt v že omenjenem besedilu premesti pogoje polemike med boljševiki in anarhisti tako, da se nasloni na Jeffersovo politično misel (Hardt, 2007).

cionarno dialektiko, ki se je, kako ironično, zagnala v kapitalističnih deželah, kjer sta država in kapital v obliki socialne države skušala amortizirati vstajniške pritiske, ki so se napajali ravno iz izkušnje sovjetske revolucije.

Aktualen problem, ki ga nakazujeta vzpon in padec komunistične politike 20. stoletja, je torej sledeči: kako izhajati iz določene družbene formacije oziroma iz kompozicije razreda,⁷ kako izhajati iz dane subjektivitete dela, ki jo določa raven potreb, vedenja in vedenja, pri čemer je subjektiviteta razumljena kot prehodna, tranzitorna, v postajanju – subjektiviteta torej, ki ni subjekt družbenih norm, ampak ekspanziven dispozitiv potencialnosti. Kako razumeti subjektiviteto kot dinamični rezultat, ki je obenem nosilec boja in izhodišče novih in novih procesov osvobajanja? Kako misliti subjektiviteto, ki ni delavska oblast, temveč delavska moč? Rešitev so nakazali delavski in družbeni boji leta '68.⁸ Teoretično in praktično so uveljavljali revolucionarno metodologijo, ki izhaja iz »razumevanja temeljnega odnosa (izkoriščanja, op. p.) v vsej njegovi subjektivnosti, s čimer ga lahko razumemo kot ključ realne transformacije« (Negri, 1996: 193). Delavski boji so bili vse bolj boji proti delu, obenem pa so se iz tovarn prenašali na teren družbe, s čimer so se odtegnili redukcionizmu odnosa med delom in kapitalom. Odtegnili so se interesno-predstaviški mašineriji, ki je nenehno obnavljala dominacijo mrtvega dela nad živim delom, s čimer je zmanjšala kompleksnost družbenih odnosov. In politična strategija heretičnih komunističnih gibanj postane večanje kompleksnosti družbenih odnosov in s tem eksodus iz dialektike

dela in kapitala.⁹ Tisto, kar je bilo nakazano v zadnjem ciklu bojev kratkega dvajsetega stoletja, pa se je v politični praksi polno razživelo v alterglobalističnem gibanju.

Zavračanje oblasti postane na nek način *trademark* alterglobalističnega gibanja. Vendar pa to zavračanje oblasti ne oživlja anarhistične tradicije, ki se je postavila kot alternativa boljševiški revolucionarni strategiji. Alterglobalistično gibanje ni – kljub tovrstni šibki tendenci znotraj njega – anarho-insurekcionistično. Radikalne transformacije sveta ne razume kot destrukcijo (simbolne) oblasti, ki bo osvobodila posameznikom tako rekoč vrojene nastavke za tvorjenje humane družbe, ampak kot nenehen in nikdar zaključen proces revolucionarne tranzicije, ki pa, za razliko od boljševiške strategije, ni vezan na enkratni revolucionarni dogodek in enkratno utemeljitev nove oblasti, ampak je nenehno upiranje, destrukcija konstituirane oblasti in s tem nenehno sproščanje konstituirajoče oblasti.¹⁰ V alterglobalističnem gibanju je zavračanje oblasti pojmovano kot destrukcija suverene oblasti, ta destrukcija pa ni enkratna, ampak se nenehno dogaja v praksah boja, ki so konstituirajoče. Za te prakse boja je torej značilno, da niso homologne z oblastjo, katere negacija so. Raznorodnosti oblasti in upora pa ne zagotavljajo zimzeleni principi organiziranja, ampak razumevanje subjektivitete kot materialnega, telesnega nosilca boja, ki je subverziven, tranzitoren in v nenehnem postajanju. Subjektiviteta, ki ni transcendenten subjekt, na osnovi katerega naj bo modelirana nova družba, ampak je produkt boja, nosilec trenutnega boja in premisa za naslednje boje. Načini organiziranja boja se morajo podrediti temu imperativu – nobenim večnim resnicam, ampak tej utelešeni resnici.

Alterglobalistično gibanje je polno primerov vstajništev, ki izpričujejo tovrstno strategijo radikalne družbene preobrazbe: od zapatističnega upora proti uničenju staroselske kulture v imenu civilizacijske misije kapitalizma do bojev prekernih in migrantov v Evropi. Zapatisti svojega upora ne gradijo na predmoderni identiteti, ampak so obrambo pred genocidnostjo kapitalistične modernizacije preusmerili v proces postajanja nove skupnosti. To izraža njihovo geslo, da se ne borijo zato, da bi lahko bili, kar so, ampak zato, da bi lahko postali, kar hočejo. Skoraj ne bi mogli najti bolj ilustrativnega primera subjektivitete kot produkta bojev, njihovega nosilca in premise absolutne odprtosti postajanja. Podobno ilustrativna sta primera bojev prekernih in migrantov. V obeh imamo subjektiviteto izkoriščanja, ki je v tranziciji in nenehnem postajanju. Zato težko pride do »kemije« med gibanji prekercev in migrantov na eni ter institucionaliziranimi sindikati oziroma tradicionalnimi organizacijami delavskega gibanja nasploh na drugi strani. Gibanje se od tradicionalnih organizacij delavskega gibanja ne razlikuje po tem, da je utopično in da je tako rekoč dežurni kritik »reformističnih« zahtev. Razlikuje se po tem, da njegove politike ne narekuje normativen subjekt dela, kot v primeru tradicionalnih delavskih organizacij, ampak subjektiviteta delavcev. Oblika reformizma sindikatov se zato definira glede na cilj zapiranja delavčeve eksistence v normo dela in s tem v odnos delo – kapital. Cilj revolucionarnega reformizma gibanj pa je nasproten, je proces osvobajanja od dela in od razmerja delo-kapital ter sprostitev nepredvidljivega postajanja novih oblik življenja in družbenosti, ki so proizvod in tvorec skupnega.

Aktivistična raziskava IWW in politični potencial bojev migrantskih delavcev

Raziskava kot orodje organiziranja

Aktivistična raziskava IWW ni zgolj raziskava, je obenem orodje organiziranja. Je epistemologija in praksa organiziranja, ki ne izhaja iz transcendentnih ali transcendentalnih resnic, kar pa ne pomeni, da se odreka proizvodnji resnice. Po eni strani ne izhaja iz apriornih resnic, je kritika odnosov dominacije, ki obstajajo v znanstveni produkciji, obenem pa proizvaja resnico, ki se uteleša v subjektiviteti. Morda je to pravi odgovor vsem tistim, ki metodi aktivističnega raziskovanja očitajo intervencijo v družbene realnosti. Vsaka produkcija znanja ima politične učinke. Tudi tedaj, ko zgolj spremljamo »spontano« nastala gibanja in potem skušamo v gibanjih proizvedeno vednost epistemološko kodificirati v znanstveni ali politični obliki. Drugače kot v aktivistični raziskavi, z epistemološko kodifikacijo nam zunanjih družbenih gibanj izgubimo subjektiviteto, ki je telesni nosilec resnice in vednosti. In vse, kar lahko naredimo, je, da se bodisi nekritično navdušujemo nad določenimi družbenimi praksami ali pa jih zavračamo.

Skratka, brez produkcije vednosti, ki sloni na utelešeni subjektiviteti, nam uidejo protislovja, ki izhajajo iz dvojne narave subjektivitete. Ta je obenem prenosnik izkoriščanja in oblasti ter konstituirajoč upor proti njima. Šele če zapopademo to dvoumno naravo subjektivitete, lahko v njej iščemo politični potencial. Slednjega pa ne moremo iskati drugače kot aktivisti oziroma militanti. Hardt in Negri intervencijsko in organizacijsko naravo aktivistične raziskave, ki ji pravita »strateška raziskava«, pojasnita s pomočjo Foucaultovega koncepta dispozitiva in pojmovanja strateške vednosti, ki nam »omogočata, da razumemo kolektivno produkcijo skupnega kot intervencijo v trenutna razmerja sil z namenom, da subvertiramo gospodujoče moči

¹¹ Marksistični revolucionarni misli, ki je bila ujeta v partijskih šolah, so upravičeno očitali teleološkost. Partija je bila tista, ki je definirala poslednji smoter revolucionarne akcije. Seveda teleološkost ni bila zgolj hiba marksistične revolucionarne misli, ampak moderne nasploh. Kritika moderne teleologije pa se je pogosto iztekla v slikanju podobe nenehnih uporov in njihovih rekuperacij v gospodstvu. Koncept materialističnega telosa nam omogoča, da mislimo ontološki rezultat uporov. Ta obstaja pri Marxu kot univerzalnost produktivne zmožnosti in potrebe. Materialistični telos pa najdemo tudi pri velikem kritiku marksistične teleologije, Foucaultu. Upori širijo življenje in tako razširjene možnosti življenja postanejo premisa za nove upore.

in preusmerimo sile v določeno smer. Strateška proizvodnja vednosti v tem smislu takoj vsebuje alternativno proizvodnjo subjektivitete. Dinamika *dispozitiva* je, poleg tega, da razširja proces vednosti k predpisovanju subjektivitete, vedno odprta za konstitucijo skupnega, ki je notranje zgodovini in življenju ter se angažira v njunem revolucioniranju» (Hardt in Negri, 2009: 126, 127). Intervencionizem in organizacijskost aktivistične raziskave nimata nič skupnega z avantgardizmom. Aktivistična raziskava je produkcija vednosti, ki je alternativna proizvodnja subjektivitete. Njen telos, ki je notranji zgodovini in življenju in s tem nedvomno materialističen, je revolucioniranje življenja in konstitucija skupnega proti njegovemu kapitalističnemu prilaščanju. Alternativna proizvodnja subjektivitete je namreč mogoča le tako, da subjektiviramo odnos izkoriščanja in gospodarstva oziroma da ga razumemo kot spopad subjektivnih volj izkoriščanih in izkoriščevalcev. Da sprejmemo teren spopada,

ne pa da govorimo o dialogu. Drugače rečeno, da ne delegiramo svojih bitk in spopadov, kar pomeni, da ne pustimo, da bi nam bila vednost o njih odtujena. Objektivne pogoje produkcije subjektivitete pa si lahko prilastimo le tako, da konstituiramo skupno. Ekscesi subjektivitete, ki se proizvedejo v bojih, se morajo nalogati v novih skupnih prostorih, novih oblikah kolektivne proizvodnje vednosti, novih oblikah odprte kode v produkciji in v razširjanju te vednosti. Migracije so zaradi konfliktnosti polje izjemnega znanstvenega interesa. Raziskovalne prakse pa večinoma pretakajo vednost o življenjskih pogojih migrantov od migrantov samih k nosilcem družbene moči. IWW raziskava je materialna kritika tovrstnih oblik razlaščenja. Vednost, ki je bila proizvedena v njenem okviru, je bila v prvi vrsti namenjena migrantom samim, njihovem razumevanju lastnega položaja, njegove specifičnosti in paradigmatškosti, razvijanju moči delovanja.

Pregnantnost pojma kompozicije razreda

Aktivistična raziskava IWW, opredeljena kot dispozitiv upora in projekta transformacije, je lansirala raziskovalne sonde, katerih namen je raziskovanje političnega potenciala subjektivitete migrantskih delavcev v Sloveniji. V operaistični tradiciji je izhajala iz koncepta razredne kompozicije in ne iz koncepta razredne zavesti. To pomeni, da se ukvarja z identificiranjem konkretnih praks, vednosti, vedenj in potreb delavcev na eni ter z detajlno analizo režima nadziranja migracij v Republiki Sloveniji na drugi strani. Pri tem sloni na predpostavki, da nastajajo na trku med subjektivno kompozicijo (ki jo lahko imenujemo tudi avtonomija migracij) in objektivno kompozicijo migrantskega dela (režim nadzora in izkoriščanja migrantskega dela) dejanja upora, ki se lahko artikulirajo v politični projekt, katerega materialistični telos¹¹ izhaja iz same kompozicije migrantskega dela. Kot opozarjajo teoretiki tega koncepta (Mezzadra, 2004; Bojadžijev, 2009), avtonomijo migracij vedno spremlja ambivalentnost, ki izhaja iz tega, da sta dejanje migracije in svoboda gibanja, ki jo vsebuje, vedno obenem surovini kapitalističnega izkoriščanja in orožji v boju proti njemu. To je pomemben poudarek, saj protagonizma migrantov ne moremo iskati v neki absolutni svobodi gibanja, kot v primeru nomadstva, ampak v pojavljanju ekscesov svobode gibanja. Operacija ekstrakcije presežne vrednosti, ki jo omogoča režim svobo-

de gibanja, režim obuzdene mobilnosti, vedno nehoti proizvede presežek (ekscses) svobode gibanja. In ravno na te presežke svobode gibanja se med drugim osredotoča aktivistična raziskava IWW.¹² Kot njihov zapisovalec in kot njihov spodbujevalec.

Na primeru migracij in izkoriščanja migrantskega dela lahko beremo prehod politične oblike režima kapitalističnega izkoriščanja in akumulacije iz nacionalne države v postnacionalno politično obliko. Ugotovimo lahko, da je Evropska unija verjetno prva politična tvorba v zgodovini, ki je zgrajena na ideji prostega kroženja, ne samo kapitala, storitev in blaga, ampak tudi specifičnega blaga, ki je delovna sila. Režim prostega kroženja in svobode gibanja, ki ga gradijo nastajajoče politične oblike kapitalističnega izkoriščanja, po eni strani stratificira trg dela z mehanizmi hierarhičnega vključevanja, po drugi pa vzpostavlja nov teren boja za osvoboditev živega dela od kapitalističnega gospodstva. To je teren, na katerem se svobodo gibanja vzame zares in na katerem se ekscsesi svobode gibanja organizirajo v projekt radikalne transformacije družbe.

V tem smislu lahko beremo paradigmatiskost migracij. Izkoriščanje skrajno preernih migrantskih delavcev v lateralnih prostorih proizvodnje¹³ ni anomalija, ki se jo da odpraviti s ponovno uveljavitvijo fordističnega kanona meznega dela, z nefleksibilno in v nacionalne države organizirano delovno silo. Prav tako migrantski delavci niso zgodovinski subjekt, ki naj bi predstavljal revolucionarno avantgardo in naj bi po njem normirali celotno družbo. Migracije so paradigmatске zato, ker pričajo o tem, da so postali beg, želja po spremembi življenja, mobilnost ključna surovina kapitalistične valorizacije oziroma produkcije kapitala. To je pogoj gospodstva in osvobajanja, ki je skupen tako mednarodnemu migrantu kot delavcu, ki beži iz režima tovarniške discipline. Ta beg je kanaliziran in obuzden v lateralnih prostorih proizvodnje in v preernih oblikah dela in življenja, obenem pa nenehno pljuska čez bregove kanalov izkoriščanja in kontrole, s čimer proizvaja naplavine drugačne družbe.

Ko govorimo o tem, da sta svoboda gibanja in režim njene kontrole tvorca stratifikacije trga dela, in ko govorimo o tem, da je treba iskati gradbeni material za alternativno družbo v naplavinah, ki jih prinašajo ekscsesi svobode gibanja, se moramo dotakniti še enega pomena kompozicije razreda. Ta je povezan z možnostjo politične rekompozicije segmentiranega živega dela, ki je ujeto v lateralnih prostorih proizvodnje in preernih oblikah dela in življenja. Prvi pomen pojma kompozicije razreda se dotika materialne kritike globalnega gospodstva kapitala in globalne delitve dela ter izhaja iz konkretne ravni potreb, vedenja in vedênj migrantskih delavcev. Tako lahko sondiramo subjektiviteto, ki je notranja zgodovini in življenju. Temu pomenu pa moramo dodati novo vsebino pojma kompozicije razreda, ki se dotika možnosti političnega projekta na osnovi današnje subjektivitete delavcev. Drugače rečeno, gledišče kompozicije razreda nam omogoča snovanje projekta politične rekompozicije na osnovi trenutnega – postfordističnega – režima izkoriščanja in akumulacije. Na osnovi takšnega dvojnega pojmovanja kompozicije razreda – subjektiviteta kot izkoriščanje, subverzija in tranzicija ter subjektiviteta kot zgodovinska predpostavka političnega projekta radikalne družbene transformacije – lahko razumemo vse bolj manifestno nestrinjanje s sindikati ter civilnodružbeniki.

To nestrinjanje se najprej dotika vprašanja protagonizma samih delavcev migrantov in delavcev nasploh. Samo pojmovanje protagonizma narekuje politično strategijo. Razlika med gibanji,

¹² Yann Moulier Boutang je pokazal, da je zgodovinsko gledano svobodno mezdno delo zgolj vrh ledene gore odvisnega dela. Pod vrhom ležijo številne oblike nesvobodnega odvisnega dela, med njimi je aktualno pogodbeno delo migrantov. V konstituciji meznega dela je torej ključna politična operacija omejevanja mobilnosti delavcev (Boutang, 1998). Glede nesvobodnega dela v politični konstituciji trga dela pri Boutangu glej Kurnik (2009: 122–124).

¹³ Po Ong so lateralni prostori proizvodnje »zaporniške oblike delovne discipline«, ki na transnacionalni ravni reproducirajo pogoje vse bolj etnicizirane segregacije dela (Ong, 2006: 121, 124). S tem pojmom spodbija razširjeno predstavo, da vodi globaliziran trg k homogenizaciji načinov organiziranja trgov dela, kar bi naj bila vsebina prehoda od disciplinarne k regulativni obliki.

¹⁴ Pri razumevanju bojev izključenih kot državljskih praks se lahko opremo na Balibarja. Slednji desubstancionalizira državljanstvo tako, da ga razume kot proces, ki ga zaženejo tisti, ki se sklicujejo na *droit de cité* – na pravico biti državljan, imeti državljske pravice, soodločati glede njihove opredelitve in glede okvirjev njihovega uresničevanja (Balibar, 2007). Glede državljanstva in izključevanja pri Balibaru glej Kurnik (2009: 120–122).

¹⁵ Na predvečer vstopa Slovenije v Evropsko unijo, 30. aprila 2004, so alterglobalizacijska gibanja iz Slovenije in Italije skupaj z izbrisanimi organizirala demonstracijo v Novi Gorici. Namen demonstracije je bil prenesti problematiko izbrisanih na evropsko raven. V pismu takratnemu predsedniku evropske komisije Prodiu, ki so ga podpisovale javne osebnosti iz Italije in Slovenije, je bila zapisana zahteva, da v Novi Gorici, na večer slavlja ob vstopu Slovenije v EU, sprejme izbrisane kot nove evropske državljanke. Sama demonstracija je izražala zahtevo po ekspanzivnem in vključujočem evropskem državljanstvu.

ma boj izbrisanih kot nova državljska praksa¹⁴ je izzival okvirje formalnega državljanstva in začel artikulirati transnacionalno subjektiviteto, ki je materialna kritika oblike državljanstva, ki je vezana na nacionalno državo, hkrati pa postaja politična zahteva po novi obliki vključujočega državljanstva v globalizaciji.¹⁵ Boj izbrisanih je tako dobival obeležje boja za globalno državljanstvo, saj je vedno znova destabiliziral vsak poskus nekonfliktne reintegracije izbrisanih v ustavni, pravni in simbolni red nacionalne države. Izbrisani kot žrtve pa so tako v diskurzih kot praksah civilnodružbenih organizacij izgubili politični potencial. Služili so zgolj kot vzvod za izpopolnjenje ustavnega, pravnega in simbolnega reda nacionalne države, ne pa kot njegova kritika.

Razlika med dispozitivi gibanja in dispozitivi civilne družbe potemtakem ni povezana z narcisizmom razlik, ampak s politično strategijo. V primeru dispozitivov gibanja izhaja politična strategija iz protagonizma izkoriščanih, izključenih, podrejenih. V dispozitivih civilne družbe pa je prevajanje subjektivitete izkoriščanja, upiranja in projekta v subjekt skrbi in integracijskih politik odraz politične strategije oblasti. V civilnodružbenih diskurzih se ne trdi, da izkoriščanje in izključevanje ne obstajata. Nasprotno, v tovrstnih praksah oblasti lahko vidijo in obsojajo ultimativno barbarstvo. Vendar v njih nikoli ne bodo videli odgovora oblasti na prakse nepodredljivosti in zavračanja režima organiziranja mnogoterosti, režima, ki določa pripadnosti, usmerja v izključujoče identitete in tako vzpostavlja globalne hierarhije moči. Verjetno ne pretiravamo, če rečemo, da je civilna družba uničila protagonizem izbrisanih. Danes je konflikt glede izbrisanih banaliziran v navideznem nasprotovanju med parlamentarno pozicijo in opozicijo. Izbrisani kot materialna kritika integracije v globalni kapitalizem, ki je morala za organizacijo globalne delitve dela oziroma za oblikovanje »heterogenosti globalnega prostora kapitalizma« (Mezzadra, 2007; Kurnik, 2009:125–128) artikulirati kolonialne in rasistične oblike dominacije, so danes izbrisani. Ostala pa je vednost o potencialih in porazih bojev, ki nam narekuje gradnjo

ki so danes zaradi terena boja, ki je globalizacija, alterglobalizacijska, in civilno družbo, pa naj gre za sindikate ali nevladne organizacije, je v pojmovanju protagonizma. Prva vztrajajo na protagonizmu izkoriščanih, podrejenih in izključenih družbenih skupin, pri čemer si ne delajo iluzij glede dvoumnosti, ki označuje ta protagonizem, dvoumnosti, ki izhaja iz že večkrat omenjene dvojne narave subjektivitete, ki je obenem prenosnik gospostva in upor proti njemu ter s tem izhodišče za destrukcijo oblasti in radikalno družbeno transformacijo. Civilnodružbene formacije pa subjektiviteto viktimizirajo, ustvarjajo subjekt žrtve, ki rabi predstavnštvo in ga je treba podvreči dispozitivom paternalizma.

Protagonizem izbrisanih in njegov izbris

Boj izbrisanih, ki ga lahko vidimo kot uvod v družbene boje proti oblikam gospostva, ki so v obliki rasizma in inferioriziranja izkoriščanih populacij nenehno spremljale kapitalistično ekspanzijo in gospostvo, danes pa imajo v režimih svobodnega kroženja osrednjo vlogo pri stratificiranju trga dela, je v popolnosti izostril alternativo med protagonizmom in žrtvijo. Glede na izpostavljanje bodisi protagonizma izbrisanih bodisi izbrisanih kot žrtev so se opredelile politične strategije. Protagonizem izbrisanih oziroma

dispozitivov gibanj, novih institucij gibanja, ki bodo omogočale artikuliranje protagonizma izkoriščanih in izključenih kot izhodišča in rezultata politične strategije.

Izbrisani imajo za gibanje prehodni značaj, v smislu, da je boj izbrisanih zgradil most do bojev migrantskih delavcev. Boj prvih je namreč razkril pomen in mehanizme politik izključevanja za etabliranje režima globalne delitve dela. Meje oziroma stopnja vključenosti in izključenosti iz državljanstva so postale ključne za globalni režim izkoriščanja živega dela. Državljanstvo kot oblika vključevanja in izključevanja je danes ključni mehanizem razporejanja svetovnih populacij znotraj heterogenega globalnega prostora kapitalizma. Slednji se za razliko od modernega kolonializma in imperializma ne artikulira več na osnovi stabilne meje med centrom in periferijo, ampak na osnovi fleksibilne, premikajoče se meje med bolj ali manj avtoritarnimi prostori proizvodnje, ki jih določa večja ali manjša izključenost iz formalnega državljanstva. Danes je za materialno konstitucijo državljanstva značilna heterogenost, v smislu, da materialno dimenzijo državljanstva vse bolj sestavljajo tisti, ki so izključeni iz formalnega državljanstva. Dekonstrukciji režima meja med nacionalnimi državami sledi proces rekonstitucije meje, ki se projicirajo v notranjost teritorijev nacionalnih držav, ki niso več homogeni glede vključenosti v formalno državljanstvo. Vzpostavljane inferioriziranih populacij, kar se tiče pasivnega (uživanje pravic) in aktivnega državljanstva (opredeljevanje okvirov definiranja in uresničevanja pravic), postaja torej ključna operacija v instituiranju globalne delitve dela.

¹⁶ *Closed shop* je izraz za protekcionistično politiko, ki se je razvila v zgodovini sindikalnega gibanja. Po njej je delo v določeni tovarni ali sektorju rezervirano le za člane sindikatov.

¹⁷ Glej analizo IWW glede režima kvot s stališča pravic in moči migrantskih delavcev ter protest proti zmanjšanju števila delovnih dovoljenj v tej številki. Očitno je Slovenija pritisk krize v veliki meri amortizirala z migrantskimi delavci. Napad na pravice in dohodke je bil namreč najhujši ravno v tej populaciji. Za to so v veliki meri odgovorni obstoječi reprezentativni sindikati.

Protagonizem migrantskih delavcev in kritika sindikatov

Heterogenost globalnega prostora kapitalizma, ki se projicira v notranjost nekoč (kar se tiče pravic) formalno homogenih nacionalnih teritorijev, naslavlja vprašanje delavske moči. Za postfordizem ni značilna zgolj prostorska in časovna razpršitev proizvodnje in s tem razgradnja centraliziranega modela fordistične proizvodnje, ampak tudi razpršitev v smislu hierarhizacije delavcev glede na njihovo vključenost ali izključenost iz pravic. Tudi v teh procesih lahko prepoznamo temeljno dvoumnost. Stališče sindikatov, ki so organizirani na osnovi fordističnega kanona dela, je, da pomeni postfordistična razpršitev proizvodnje erozijo moči delavcev. Aktivistična raziskava IWW pa je pokazala, da lahko režim postfordističnega izkoriščanja in akumulacije razumemo kot dispozitiv vpreganja moči delavcev, ki je v njihovi mobilnosti. Strategija delavskega boja bi morala zato v središče postaviti osvoboditev mobilnosti delavcev in ne branjenje rigidnih stratifikacij trga delovne sile. Slednja strategija objektivno podpira globalni režim izkoriščanja živega dela. Noben paradoks torej ni, da fordistični sindikati z gesli proti socialnemu dumpingu in s *closed shop* praksami¹⁶ krepijo postfordistični režim izkoriščanja in dominacije. V slovenskem primeru so to tezo sindikati dokončno potrdili, ko so dosegli zmanjšanje števila delovnih dovoljenj za migrantske delavce.¹⁷ Protekcionizem in razisem strategije etabliranih sindikatov pa izhajata iz zanikanja protagonizma samih delavcev v delavskem boju. Sindikati so predstavniške organizacije, ki predstavljajo in disciplinirajo delavce v skladu z normo dela, ki se je vzpostavila v fordizmu, socialni in socialistični državi.

¹⁸ Kanon fordističnega mezdnega dela označuje režim produkcije, za katerega so značilni veliki tovarniški obrati, množična produkcija za tekočim trakom, politično definirano razmerje med mezdo in potrošjo skozi različne oblike pogajanja med delojemalci in delodajalci. Fordistična tovarna je bila v zgodovini socialne države vstavljena v okolje države blaginje. S tem je bila omogočena rast življenjske ravni in prenos bremena fluktuacije trga dela na institucije socialne države. Neoliberalizem je projekt razgradnje fordističnega režima produkcije: razprši proizvodnjo, breme fluktuacije trga dela pa prenese na delavce.

¹⁹ V konceptu vladljivosti se oblast izvaja tako, da razvija svojo strategijo na osnovi uporov. Ta koncept omogoča misliti tudi proti-strategije. Danes se često uporablja koncept vladovanosti (*governance*), ki izraža racionalno upravljanje, ki se izvaja zunaj državnih institucij in se ne artikulira glede na upore.

²⁰ Mezda je kategorija, v kateri kapital zagradi in mistificira kompleks družbenih zgodovinskih in človeških aspektov proletariata. Kljub temu, ali pa ravno zato, ima mezdni boj revolucionarni značaj. Kot pravi Rosa Luxemburg, je boj proti znižanju relativne mezde vedno pomenil boj proti blagovnemu značaju delovne sile, proti kapitalistični produkciji nasploh (glej Negri, 1994).

²¹ Glej poročila aktivistov in aktivistk SC Rog o dnevih delavskega upora v Gorenju na www.njnetwork.org/Upor-delavcev-in-delavk-Gorenja.

²² Glej disciplinirajočo okrožnico Sindikata delavcev gradbenih dejavnosti Slovenije na www.njnetwork.org/Delavci-in-sindikati.

Zanikanje protagonizma delavcev v delavskem boju, ki ga narekuje njihova oblika organiziranja na osnovi fordističnega kanona mezdnega dela,¹⁸ sindikatom onemogoča, da bi brali kompozicijo razreda in na tej osnovi ne samo definirali politične strategije, ampak razvili delavsko moč. Ta nezmožnost sindikatov, ki izhaja iz arhaičnosti njihove organizacijske oblike, je povezana z njihovo umeščenostjo v specifično obliko vladljivosti,¹⁹ ki bi jo lahko opredelili kot mistificirano socialno državo. Za socialno državo najprej velja, da ima delo oziroma subjekt produkcije status izvora družbenega bogastva in družbenih norm (glej Negri, 2004). Delo je potemtakem subjekt materialne in formalne konstitucije. Celotna družba je tovarna, saj se povsod, tako na ravni produkcije kot na ravni reprodukcije, odvija operacija prevajanja živega dela na normo abstraktnega dela. Za socialno državo pa velja tudi, da v svojo obliko vladljivosti vključuje razredni boj. To počne tako, da ga mistificira v regulirani obliki (skozi pogajanja med predstavniki interesov dela in kapitala) mezdnega boja.

Za mezdni boj pa je značilna ambivalentnost, ki izhaja iz tega, da mezda po eni strani na mistificirajoč način organizira vse vidike življenja proletariata, obenem pa je osrednji teren njegovega boja.²⁰ Proletariat si torej skuša skozi mezdni boj ponovno prilastiti njemu odtujene pogoje. Ne samo pogojev produkcije, ampak tudi svoje reprodukcije. Mezdni boj mora biti zato obenem tudi družbeni boj. Boj za prilastitev odtujenih pogojev produkcije bogastva mora biti obenem boj za prilastitev odtujenih pogojev produkcije subjektivitete. Zato so strategije kapitala vedno usmerjene v umetno ločevanje mezdnih bojev od družbenih bojev. In močno orodje tega ločevanja v režimu tako imenovanega interesnega predstavištva so sindikati. Le-ti so omejeni na vprašanje delovnih razmerij, kar pomeni na sfero neposredne proizvodnje. Kolikor pa se dotaknejo razširjenega vprašanja produkcije kapitala oziroma sfere družbene reprodukcije, ki jo lahko enačimo s sfero produkcije subjektivitet, pa to počnejo kot nevladne organizacije prek diskurzov identitetne politike. Sindikati v sferi neposredne produkcije delavce zapirajo v normo dela, v sferi produkcije subjektivitet pa se udeležujejo kampanj za sprejemanje različno-

sti in strpnosti in s tem delavce zapirajo v normo identitete.

Od tod izvira tragikomična absurdnost sindikalnih intervencij v vprašanje delovnih in življenjskih pogojev delavcev in še posebej migrantskih delavcev. Ko se začne protestna stavka delavcev, jo skušajo zatreti na najbolj zavržne šovinistične in avtoritarne načine.²¹ Že naslednji dan pa imajo recimo tiskovno konferenco, na kateri se zavzemajo za enakost žensk in proti diskriminaciji na osnovi katerekoli posebne okoliščine. Ali pa obsodijo rasizem v izjavah direktorice velike gradbene gospodarske družbe, istočasno pa na ravni podjetja sankcionirajo delavce, ki so o tem spregovorili.²² Razlagajo, da so Bosanci dobri gradbeni

delavci, če pa se želijo ti delavci zaposliti na drugih trgih dela, s čimer napadajo rigidno stratifikacijo trga dela, pa jih označijo kot kombi delavce, ki so socialni dumping.²³ Zavzemajo se za izboljšanje bivalnih razmer za migrantske delavce, vendar tako, da jih spremenijo v še eno deprivilegirano družbeno skupino, ki bi morala biti objekt skrbi države in nevladnih organizacij. Vzporedno s to medijsko eksponirano velikodušno akcijo pa izvedejo tihi manever, s katerim dosežejo zapiranje meja za migrantske delavce, s čimer naredijo delavce še bolj odvisne od delodajalcev in še bolj zožijo njihovo pravico do izbire. Vse dobro o delavcih torej, dokler so subjekt dela na ravni produkcije in viktimološki subjekt na ravni reprodukcije. In ravno ta separacija subjektivitete na normiran subjekt dela in identitetni subjekt, ki je bodisi viktimiziran bodisi v vojni vseh proti vsem, je osrednja operacija oblasti.

Drugače rečeno, neoliberalni oziroma neokonzervativni koncept oblasti in socialistični koncept oblasti si morda vendarle ne nasprotujeta tako zelo.²⁴ Morda bi celo lahko rekli, da se dopolnjujeta. Neoliberalizem po eni strani vzpostavlja prosto kroženje denarja in blaga, istočasno pa se opira na sile državne regulacije, da bi nadzoroval in izkoriščal kroženje tistega specifičnega blaga, ki je delovna sila.²⁵ Identitetna vojna vseh proti vsem, ki vzpostavlja kapitalistično suverenost, ne bi bila mogoča, če ne bi bila divja zver dela in potreb zaprta v stanovske organizacije, če bi torej subverzivnost živega dela animirala tako sfero produkcije kot sfero družbene reprodukcije.

Uveljavitev biopolitične narave delavskih bojov, ki pomeni nič več in nič manj kot odpravo ločitve subjektivitete na normo dela in identiteto in ki zahteva oblikovanje biosindikalističnih političnih dispozitivov, je predpogoj političnega projekta radikalne transformacije družbe. In to se že dogaja. Dogaja se tam, kjer je ločitev mnogoterosti na dualnost norme dela in identitete skrajno nasilna in nevzdržna: v primeru subjektivitete migrantov in prekernih delavcev. Pri migrantih je ločitev nasilna najprej objektivno, saj je organiziranje v izključujoče identitete takoj v funkciji izkoriščanja živega dela. Tukaj identitetna politika neposredno vzpostavlja globalno delitev dela. Nasilna pa je tudi subjektivno, saj so migracije vedno povezane s subverzijo režima svobode gibanja. Kot je dokazala tudi aktivistična raziskava IWW, migracij ne moremo pojasniti z ekonomskim determinizmom oziroma s potrebami trga delovne sile. Akt migracij je vedno tudi dejanje osvobajanja iz obstoječih družbenih spon. Zato se boj migrantskih delavcev nujno dotika vseh vidikov življenja proletariata. Boj, ki bi bil ujet in mistificiran v obstoječih sindikalnih in nevladnih organizacijah, bi zgolj reproduciral kastno družbo. Prekerni delavci so večinoma nematerialni, kognitivni, afektivni delavci. Zato sta proizvodnja blaga in subjektivitete ena in ista stvar in ločitev, ki pravzaprav vzpostavlja preknost, je nevzdržna. V tem primeru se zgodi nasilna blokada delovne zmožnosti. Če je nematerialna proizvodnja podvržena normi dela na eni strani in izključujočnosti identitete na drugi, postane tako rekoč nemogoča. V režimu norme dela in izključujočih identitet pač ne moremo proizvajati novih potreb, jezikov in oblik življenja.

²³ Glej javno izjavo Lidije Jerkič, predsednice SKEL na www.njetwork.org/Izjava-Lidije-Jerkic-predsednice-in-odgovor-IWW-nanjo-v-tej-stevilki.

²⁴ Socialistični koncept oblasti oziroma socialistična oblika vladljivosti (slednji pojem lahko uporabljamo zato, ker gre za strategiziranje na osnovi uporov, kar pomeni poskus kanaliziranja upiranja in bojev) prebiva v slovenskem primeru v tako imenovanem socialnem partnerstvu. Njegova ideološka podlaga je teorija neokorporativizma. Korporativizem je bil doktrina družbenega reda fašizma, kar pomeni, da se ta oblika socialistične oblasti nevarno nagiba k fašistični obliki oblasti. Vsako zatiranje bojevitosti delavcev lahko torej razumemo kot prevlado fašističnega momenta v neokorporativnem socialnem partnerstvu.

²⁵ Državna regulacija trga delovne sile, ki podpira apartheid, nastaja v Sloveniji v organu socialnega partnerstva, v Ekonomsko socialnem svetu. To dejstvo in izjemen pomen, ki ga ima državna regulacija za režim globalne delitve dela, kaže bedastost tistih kritik globalnega kapitalizma, ki mantrajo o tržni dereguliranosti.

Zaključek: aktivistična raziskava in biosindikalizem kot dispozitiva radikalne transformacije sveta

Aktivistična raziskava in biosindikalizem sta izjemno pregnantna pojma. Omogočata misliti nove oblike delovanja, katerih namen je radikalna družbena transformacija, oblike delovanja, ki niso utopične, ampak izhajajo iz materialnosti in telesnosti subjektivitete. Aktivistična raziskava v odnosu izkoriščanja in dominacije, v katerem vedno obstajata boj in upor, zagrabí subjektiviteto kot ključ realne transformacije. Biosindikalizem pa naredi iz bojev na ravni produktivne moči subjektivitete in bojev na ravni konstitucije subjektivitete enotno bojišče. Biosindikalizem poenoti v osvobodilnem boju tako boje, ki potekajo okrog »redukcije subjektivne ‘zmožnosti proizvodnje bogastva’ na normo abstraktnega dela«, kot boje, ki potekajo okrog »konstitucije subjektivnega vedenja« (glej Mezzadra, 2007). Iz subjektivitete naredi ključ realne transformacije tako, da jo osvobodi ločitve na normo dela in identitetni subjekt, da locira in organizira antagonizme na obeh nivojih produkcije subjektivitete, tako na nivoju produktivne moči subjektivitete kot na nivoju konstitucije subjektivitete. Tak odgovor terja globalni kapitalistični režim delitve dela in hierarhije, ki jih vzpostavlja. Edina alternativa političnemu projektu multitudine, pri čemer je treba nenehno poudarjati, da je multituda razredni koncept, edina alternativa povezovanju vprašanja svobodnega izražanja različnosti z razrednim vprašanjem, je apartheid. Migranti so tu med drugim zato, da nam pokažejo ta skrajni in neizogibni rezultat ločevanja na sindikalno interesne in civilnodružbeno identitetne boje.

Aktivistična raziskava in biosindikalizem sta politični projekt. Ne samo zato, ker imata politične učinke, ampak zato, ker sta praktična artikulacija altermoderne zastavitve politike. Da bi lahko (soočeni z vso grozo moderne politike) ponovno začeli delovati, da bi si (soočeni s tragedijami moderne revolucionarne politike) zamislili politični projekt radikalne transformacije družbe in sveta, se ni treba vračati v antične zastavitve politike. Politike vendarle ne moremo misliti brez kapitalizma. Politika je namreč kritičen koncept, ki se artikulira na osnovi antagonizma. In natanko tu, v bojih in uporih proti izkoriščanju in gospostvu, lahko raziskujemo alternativne zastavitve politike, tiste, ki ne predpostavljajo dialektične mašinerije posredovanja antagonizmov v projekt restavracije oblasti, ampak teoretsko in praktično gradijo dispozitive realne družbene transformacije. Dispozitive, ki niso homologni z dispozitivi oblasti, realne družbene transformacije, ki so popolnoma v življenju in zgodovini. Hranijo in animirajo jih boji ter upori, ki se akumulirajo, množijo, zaganjajo v vedno večji kompleksnosti, in to ravno zaradi sposobnosti nenehnih rekompozicij, ki jih vsebujejo dispozitivi. Lahko bi dejali, da je v tem primeru razmerje med singularnim in univerzalnim, za razliko od razmerja med partikularnim in občim, nenehno odprto. Zato v aktivistični raziskavi in biosindikalizmu dualnost subjekt-objekt ne obstaja, ampak le odprto razmerje med singularnim in skupnim.

Aktivistična raziskava in biosindikalizem sta torej dispozitiva, ki nam omogočata zagrabiti subjektiviteto v antagonizmu, na njeni osnovi artikulirati politični projekt radikalne družbene transformacije na način združitve bojev za svobodo različnosti z razrednim bojem. To seveda ne pomeni, da je treba prve podrediti drugemu, ampak, da se tako sfera produkcije družbenega bogastva kot sfera družbene reprodukcije – v kolikor je takšno razlikovanje sploh še relevantno – podvržeta boju, subverziji in postajanju. Da torej subjektiviteto osvobodimo spon norme dela in identitetnega subjekta. Hkrati pa sta dispozitiva, ki sta tudi sama popolnoma potopljena v logiko boja. Zato si morata agresivno in ekspanzivno prilaščati objektivne pogoje proizvodnje znanja, bojev in življenja. Prilaščanje, ki je lahko samo skupnostno, ki je torej lahko le reappropriacija

objektivnih in odtujenih pogojev kot konstituiranje skupnega. To je politični potencial aktivistične raziskave in biosindikalizma, ki ga je treba dati v diskusijo v času, ko se ponovno odpira možnost, da bo dialektična mašinerija oblasti pokopala upanje še ene generacije.

Literatura

- BALIBAR, É. (2007): *Mi, državljani Europe? Meje, država, ljudstvo*. Ljubljana: Založba Sophia.
- BOJADŽIJEV, M. (2009): *Migration Struggles and the Global Justice Movement*. V: Imanuell Ness (ur.) *International Encyclopedia of Revolution and Protest*, str. 2305-2308. Blackwell Publishing.
- BOUTANG, Y. M. (1998): *De l'esclavage au salariat. Économie historique do salariat bridé*. Paris: Presses universitaires de France.
- HARDT, M. (2007): *Thomas Jefferson, or, the Transition of Democracy*. V: Thomas Jefferson, *The Declaration of Independence*, str. vii-xxv. London, New York: Verso.
- HARDT, M., NEGRI, A. (1994): *Labor of Dionysus*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- HARDT, M., NEGRI, A. (2009): *Commonwealth*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University.
- KURNIK, A. (2009): *Migracije in transformacija državljanstva*. V: Slavko Gaber (ur.) *Za manj negotovosti*, 117–131. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- LOTRINGER, S., MARAZZI, C. (ur.) (2007): *Autonomia: Post-political politics*. Los Angeles: Semiotext(e).
- MARX, K. (1985): *Kritika politične ekonomije 1857/58*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- MEZZADRA, S. (2004): *The Right to Escape*. V: *Ephemera: Theory and Politics in Organization*, str. 267-275. Ephemera.
- MEZZADRA, S. (2007): *Living in Transition, Toward a Heterolingual Theory of the Multitude*. Dostopno prek: <http://translate.eipcp.net/transversal/1107/mezzadra/en> (18. 5. 2009).
- MUDE, P. (2004): *Resisting and Challenging Neoliberalism: The Development of Italian Social Centers*. V: *Antipode*, str. 917–941. Oxford: Blackwell Publishing.
- NEGRI, A. (1996): *Marx au-delà de Marx*. Paris: Editions L'Harmattan.
- NEGRI, A. (1999): *Insurgencies: Constituent Power and the Modern State*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- NEGRI, A. (2004): *La fábrica de la estrategia: 33 lecciones sobre Lenin*. Madrid: Akal Ediciones.
- ONG, A. (2006): *Neoliberalism as Exception. Mutations in Citizenship and Sovereignty*. Durham: Duke University Press.
- RIGO, E. (2007): *Europa di confine. Trasformazioni della cittadinanza nell'Unione allargata*. Roma: Meltemi Editore.
- WRIGHT, S. (2002): *Storming Heaven: Class composition and struggle in Italian Autonomist Marxism*. London: Pluto Press.

»Od delavca do delavca, za boljše življenje«

Intervju z Arminom Salihovićem, aktivistom Nevidnih delavcev sveta

Armin Salihović je aktivist IWW (Nevidljivi radnici svijeta – Nevidni delavci sveta – Invisible Workers of the World) in Socialnega centra Rog. Od marca 2008 je eden od ustvarjalcev in voditeljev oddaje *Viza za budućnost*, ki je vsako drugo nedeljo na sporedu Radia študent (89,3 MHz).¹ Oddaja je eno od najpomembnejših orodij IWW za samoorganizacijo migrantskih delavcev. Ker jo pripravljajo delavci sveta za delavce sveta, je njeno geslo: »od delavca do delavca za boljše življenje«. Armin v pogovoru pripoveduje tako o izkušnji migrantskega delavca iz Bosne in Hercegovine kot o udejstvovanju v IWW: o odločitvi za migracijo, delu in izkoriščanju, iskanju izhoda (pobega), svobodi gibanja, majhnih, vendar pomembnih korakih samoorganiziranja, bojevitemu prizadevanju za boljše življenje.

HAKIMOVA: Povej nekaj o sebi! Kako si prišel v Slovenijo? Kako dolgo že soustvarjaš družbeno bogastvo tukaj? In kaj ti pomeni osebno udejstvovanje v družbenem boju, ki naslavlja vprašanja, ki so neposreden del tvojega življenja?

SALIHIVIĆ: V Slovenijo sem prišel iz Bosne in Hercegovine, iz Kladnja v Tuzlanskem kan-

tonu. Prišel sem tako, da sem se zaposlil v gradbenem podjetju, ki ima sedež v Bosni. To podjetje, ki je izvajalo gradbena dela v Sloveniji, me je poslalo delati na gradbišče v Slovenijo. Za to podjetje sem najprej delal leta 2000, vendar samo šest mesecev. Nato sem službo pustil zaradi nerednega izplačevanja plače in se vrnil v Bosno. V Slovenijo sem se vrnil februarja 2004 preko istega gradbenega podjetja s sedežem v Bosni. Po enem letu sem prešel v slovensko gradbeno podjetje, za katero je moj predhodni delodajalec izvajal storitve oziroma je bil njegov kooperant. Na gradbiščih po Sloveniji sem delal do decembra 2008.

V Sloveniji sem dolgo živel v delavskih domovih. Nekaj dni sem bil v delavskem domu v Mostah, na Ulici Vide Pregarčeve, osem mesecev v paviljonih motela Medno pri Medvodah, kjer so bili življenjski pogoji res nevzdržni. Ker se je plesen razširila po vseh sobah in ni bilo ogrevanja, so nas razselili po raznih delavskih domovih v Ljubljani. Namestili so me v delavski dom na Poljanski 66.

HAKIMOVA: Veliko tvojih prijateljev in sošolcev iz domačega kraja dela v Sloveniji? Dejstvo je, da v Sloveniji dela približno 47.000 ljudi iz Bosne in Hercegovine.

SALIHIVIĆ: Iz moje generacije je ostalo doma v Kladnju mogoče pet do deset odstotkov mladih ljudi. Ostali so odšli v tujino. Spomnim se, kako je odšel moj *komšija*, ki je dobil delovno dovoljenje in dovoljenje za prebivanje preko istega podjetja kot kasneje jaz. Vendar on ni šel v Slovenijo, ampak v Italijo. Iz Italije je nato »pobegnil« v Francijo, kjer je kasneje dobil državljanstvo, pridružila se mu je tudi družina na podlagi pravice do združitve z družino. V moji družini sem prvi zapustil rojstno vas. Za menoj so prišli v Slovenijo še brat, zet in veliko prijateljev. Večina preko istega podjetja.

Preden sem prišel v Slovenijo, sem opravljal razna dela. Po srednji lesarski šoli sem se zaposlil kot mesar, ker so bile tovarne v Bosni, ki so včasih zaposlovale delavce z mojo izobrazbo, zaprte. Pred vojno je bila v Kladnju najbolj raz-

vita lesna industrija v kantonu. Tudi moj oče je v nekdanji Jugoslaviji delal v tovarni za masivno obdelavo lesa. Po vojni so tovarne propadle. Za mojo generacijo tam ni bilo prihodnosti. Zato smo odšli.

Nisem bil slab učenec, vendar me starši niso mogli finančno podpirati, da bi nadaljeval šolanje. Zato sem po zaključeni srednji šoli moral delati. Ko sem odslužil vojsko, sem leta 1999 večinoma delal v gozdu. Težko je bilo dobiti delo in kaj zaslužiti. Pričel sem razmišljati, da bi odšel iz Bosne. Ena izmed možnosti je bila, da odidem v Italijo in tam delam na črno. Iskal sem kakšne zveze in poznanstva, vendar se mi je ta možnost zdela preveč negotova. Nisem zaupal ljudem, ki naj bi jim plačal, da me pretihotapijo v Italijo. Nato sem slišal za podjetje, ki pošilja delavce v Slovenijo. To se mi je zdelo boljše, kot da bi bil ilegalec. Največ ljudi se odloči za Slovenijo, ker je blizu, lahko se vračajo domov ob vikendih ali vsaj enkrat mesečno. Ogromen delež mladih moških iz Kladnja in okoliških vasi dela v Sloveniji. Ne vem, koliko jih dela v drugih državah. Tisti, ki se niso odločili za Slovenijo, se vračajo domov redkeje, vsake tri ali štiri mesece, nekateri samo enkrat na leto. Delajo v Franciji, na Danskem, v Italiji, Nemčiji in drugod.

HAKIMOVA: Je to edini način, na katerega ljudje iz Bosne prihajajo v Slovenijo, tj. preko podjetij, ki imajo sedeže v Bosni (kooperantov)? Kako to poteka? Tako podjetje razpiše prosta delovna mesta za delo v Sloveniji?

SALIHović: Mnogo mladih pride v Slovenijo na tak način. Obstajajo tudi drugi načini, ki pa so na voljo zlasti tistim, ki premorejo dobre zveze in poznanstva. Večina delavcev pride v Slovenijo preko kooperantov. To so družinska zasebna podjetja, ki imajo sedeže v Bosni. Rekrutirajo mlado bosansko delovno silo in jo pošiljajo v Slovenijo in ostale evropske države. Takšni delavci, ki so zaposleni v podjetju s sedežem v Bosni, dobijo dovoljenje za napoteno delo v Sloveniji. Vsi, ki pridejo v Slovenijo preko kooperantov, delajo na gradbiščih.

Nekoč ta podjetja niso bila tako pomemben dejavnik pobega iz Bosne; če si hotel iz države, si potreboval dobre zveze in poznanstva. Danes je drugače. Takšnih podjetij je vse več, med ljudmi pa je razširjeno mnenje, da jim gre zaupati, saj so njihovi lastniki naši ljudje. V Slovenijo lahko delavec pride tudi tako, da ga rekrutira slovensko podjetje, tj. podjetje, ki ima sedež v Sloveniji. V tem primeru pridobi delavec delovno dovoljenje za sezonsko delo ali dovoljenje za zaposlitev.

Podjetja oglašujejo možnost zaposlitve v Sloveniji po radijskih valovih in drugih množičnih medijih. Ti oglasi so povsod. Organizirajo tudi posebne dogodke oziroma zbiranja, ki se jih udeležuje veliko ljudi. Govorijo jim, da je Slovenija obljubljen dežela. Na tak način uspejo rekrutirati ogromno delavcev. Meni je na primer delodajalec obljubljal, da bom v Sloveniji užival. Dejansko pa sem »užival«

1. radijska emisija

VIZA ZA BUDUĆNOST

Imaš osjećaj, da nemaš dostojnog boravka?

Imaš osjećaj, da je stanarina, koju plaćaš, nepravedna i previsoka?

Imaš osjećaj, da nemaš pravo na privatni život i slobodu udruživanja?

Ako imaš takav osjećaj, poslušaj nas!

NEDELJA, 21.09.2008 U 20:00

NA RADIO ŠTUDENT 89,3 MHz

Socialni center ROG
www.njetwork.org
www.tovarna.org

ROG SOCIALNI CENTER

WWW
Private partners of the world

SHARD PUBLISH

tako, da sem delal po dvesto štirideset ur na mesec, pogosto tudi veliko več. Kot kvalificiran delavec in vodja skupine delavcev sem delal za dva evra na uro.

HAKIMOVA: Po dveh letih delovanja Nevidnih delavcev sveta (IWW) migrantski delavci niso več toliko nevidni, kot so bili nekoč. V prizadevanja za pravice migrantskih delavcev v Sloveniji si vključen od začetka. Opiši prve korake tega družbenega boja!

SALIHOVIĆ: Ko sem živel v delavskem domu na Poljanski 66 v Ljubljani, sem spoznal aktivistke in aktiviste Socialnega centra Rog. Zanimalo jih je, v kakšnih razmerah živijo delavci v delavskih domovih. Pogoji so zelo slabi, delavci pa nimajo možnosti, da bi živeli drugje. Sobe v delavskih domovih so majhne in natrpane. V nadstropju živi od trideset do štirideset ljudi, ki skupaj uporabljajo eno kuhinjo, dve stranišči in dve kopalnici. Živel sem tudi že v kleti s trinajstimi tovariši. Imeli smo eno stranišče in tuš kabino, bili smo brez kuhinje. Pravila hišnega reda prepovedujejo lastne električne kuhalnike v sobah, ki bi delavcem omogočili pripravo hrane brez čakanja v vrsti. Ker v sobah niso dovoljeni lastni hladilniki, morajo kupovati hrano vsak dan sproti. Perilo però na roke. Pozimi je mrzlo, ker delavskih domov ne ogrevajo. Ni dovolj tople vode, da bi se lahko vsi stuširali. Delavski domovi so polni ščurkov. Prostori, ki so bili nekdanj namenjeni druženju, so danes namestitvene sobe s posteljami. Zato v delavskih domovih ni skupnih prostorov za druženje, pogovarjanje, prijateljevanje. V hišnih redih piše, da so obiski dovoljeni le do dvajsete ure zvečer. Če pride kdo na obisk v delavski dom, mora pri vratarju pustiti osebni dokument. Človek, nastanjen v domu, nima svobode, nenehno je pod nadzorom. Gre za svojevrsten zapor. Postelja v domu stane od sto trideset do sto petdeset evrov. Če so v sobi štirje delavci, skupaj plačujejo od petsto do šeststo evrov za sobo. To je ogromno glede na

velikost povprečne sobe v delavskem domu in bivalne razmere. Na trgu najemnih stanovanj v Ljubljani je mogoče dobiti take »luknje« za veliko nižje najemnine. Največji problem je način plačevanja najemnine. Trgajo jo od plač, kar ni prikazano na plačnih listah. Delodajalci nas sicer hočejo preslepiti. Hilda Tovšak, direktorica Vegrada, ki je eno največjih gradbenih podjetij v Sloveniji, je na primer javno izjavila, da delavci v delavskih domovih živijo zastoj.² Resnica pa je, da bivanje v domovih ni brezplačno, ampak zanj delamo. Migrantski delavci delamo od deset do dvanajst ur na dan za res nizka plačila, pogosto delamo ob sobotah in nedeljah. Delodajalci vzbujajo vtis, da so dobri do delavcev, češ da jim dajejo zastoj stanovanja. Dejansko pa prikazujejo najemnine kot svoj materialni strošek in zato plačujejo manj davka. Tako oškodujejo državo in delavce. Ker ne prikazujejo, da smo delavci dejanski plačniki najemnin, znižujejo naše bruto plače, kar pomeni, da plačajo manj prispevkov v pokojninsko blagajno. Delavski domovi so ključni za izkoriščanje in segregacijo migrantskih delavcev.

HAKIMOVA: Na kakšen način ste delavci sodelovali s Socialnim centrom Rog? Najbrž ni bilo preprosto, saj je upravnik delavskega doma na Poljanski 66 skušal preprečiti obiske Rogovcev, tako da je poklical policijo.

SALIHOVIĆ: Konec leta 2007 in na začetku leta 2008 smo organizirali nekaj delavskih skupščin v delavskem domu na Poljanski 66. Udeležili so se jih skoraj vsi stanovalci. Skupščine so bile kar na hodniku in stopnišču, saj v delavskem domu ni nobenega skupnega prostora. Na skupščinah smo skupaj oblikovali prve zahteve IWW. Naslovljene so bile na javno podjetje Snaga d.o.o., ki je lastnik doma. Zahtevali smo izboljšanje pogojev bivanja. Zbrali smo tudi podpise delavcev za prijavo na Zdravstveni inšpektorat RS in Inšpektorat RS za okolje in prostor. Zbiranje podpisov je prekinila policija, ki jo je poklical upravnik delavskega doma. Če se prav spomnim, je

bila zato naslednji dan akcija pred sedežem Snage, kjer je Socialni center Rog s protestom opozoril na nemogoče življenjske pogoje. To je bila pravzaprav prva javna akcija aktivistov Socialnega centra Rog in delavcev. Na tej podlagi je nastal IWW. Sčasoma smo se začeli delavci udeleževati rednih tedenskih sestankov v Socialnem centru Rog in na njih sodelovati. Spomin se, da sem se na začetku udeležil tudi zanimivega predavanja o migracijah cazinskih delavcev, ki ga je organiziral Socialni center. Vsa ta srečanja, druženja, pogovarjanja in skupna razmišljanja so ključnega pomena za družbene boje in gibanja, tudi za IWW. Po dveh letih delovanja lahko rečem, da sem aktivist Socialnega centra Rog in IWW obenem.

HAKIMOVA: Kar si opisal, je bilo del t. i. aktivistične raziskave, v kateri so delavci, aktivisti, raziskovalci, študentje in drugi skupaj raziskovali pogoje dela in življenja migrantskih delavcev v Sloveniji. Začela se je z raziskovanjem pogovov bivanja v delavskih domovih, a se je kmalu razširila na ostale vidike življenja migrantskih delavcev. Povedal si, da migranti delajo od deset do dvanajst ur na dan. Nekoč si tudi omenil, da se na gradbiščih dela pozno v noč, tudi do enih zjutraj. Kako je tolikšno izkoriščanje delavcev sploh mogoče?

SALIHović: Delodajalci zagotavljajo delavcem, ki živijo v delavskih domovih, skupen prevoz na delo. Ko sem sam živel v domu, smo čakali na avtobus tudi do pol ure, ker nismo vedeli vnaprej, kdaj točno bo prišel po nas. Na gradbišče smo se vozili uro in pol v eno smer. Če je delavec zamudil avtobus, si je moral sam plačati prevoz na delo. Ker smo bili odvisni od njegovega prevoza, nam je delodajalec lahko enostavno podaljševal delovni čas. Prevoz je pač naročil kasneje. Spomnim se, kako smo betonirali ploščo v nekem skladišču v Škofji Loki. Investitor je zaukazal, da se betoniranje ne sme prekiniti in da je treba ploščo napraviti do konca. Sicer bi jo betonirali na primer deset ur prvi dan in osem ur naslednji dan, vendar je investitor zahteval, da mora biti beton enoten.

Ker se pri izkoriščanju delavcev ne izbira sredstev, sem tisti dan delal osemnajst ur skupaj. Naslednji dan pa sem moral biti kot po navadi že ob pol šestih zjutraj na avtobusni postaji, da sem bil ob sedmih na delovnem mestu. To se dogaja pogosto in mnogim delavcem.

HAKIMOVA: Delavci ponoči pod žarometi delajo na gradbiščih. Če ne ubogajo, so kaznovani. Poleg tega jim ne plačujejo nadur.

SALIHović: Da, to je pogost prizor. Delavci so pod velikim pritiskom. Delovodja jim reče, da morajo delati do polnoči. Če bi se kdo uprl, bi imel težave. Dobil bi odpoved ali bi ga premestili na drugo delovno mesto, ne bi mu priznali norme, lahko bi dobil vabilo, da se mora zglasiti pred disciplinsko komisijo. Dogaja se tudi, da delavca premestijo v nižji plačni razred. Poznam primer, ko je delavec dobil kazen »šest mesecev minus deset«. To pomeni, da mu je delodajalec šest mesecev trgal deset odstotkov od bruto plače. Ko sem se sam uprl delovodji, ker nisem hotel delati ob sobotah, me je poslal na drugo gradbišče. Rekel mi je, naj se to zmenim z drugim delovodjem. Tudi iz tega gradbišča so me premestili. Nisem hotel slepo ubogati. Če se upreš, te najprej kaznujejo, potem te disciplinirajo.

Z nadurami pa je tako, da na plačnih listah niso prikazane kot nadure, ampak kot materialni dodatek. Iz plačnih list zato ni razvidno, koliko ur delavci delajo, saj delajo veliko več, kot je dovoljeno. Če se ta znesek deli s številom nadur, se izkaže, da je nadura plačana manj od redne ure. Meni so plačevali dva in pol evra za redno uro in le dva evra za naduro. Nadure bi sicer morale biti boljše plačane kot redne ure. Slišal sem tudi, da nekateri delodajalci delavcem sploh ne plačujejo nadur.

HAKIMOVA: Ko je konec leta 2008 izbruhnila ekonomska kriza, so delavcem na gradbiščih povedali, da jim ne bodo plačali po 20 nadur. Kaj je bil razlog temu?

SALIHović: Delodajalci so se odločili, da ne bodo plačali dvajset nadur zaradi krize. Delavcem so enostavno rekli, da jim teh nadur

ne bodo plačali in konec. Vprašal sem, kam bodo šle te ure: bodo prikazane kot zadržane ure, ki jih bo mogoče uporabiti kot dopust, ali jih bodo plačali enkrat v prihodnosti? Odgovora nisem dobil. Dejstvo je, da jih niso niti plačali niti prikazali kot zadržane ure, podjetja so jih preprosto ukradla. Sam sem se takrat odločil, da zastonj ne bom delal, in sem zapustil podjetje. Slišim, da je danes še slabše. Delodajalci so uradno skrajšali delovni čas zaradi krize. Delavci na gradbiščih naj tako ne bi več delali deset do dvanajst ur dnevno, ampak le osem ur. Dejansko pa delavci še vedno delajo več kot osem ur dnevno, vendar jim ne plačujejo nadur. Ne glede na to, koliko ur delavec dejansko naredi, mu delodajalec plača le osnovno število ur. Ko sem bil pred kratkim v delavskem domu, mi je tovariš povedal, da delodajalci zmanjšujejo tudi obseg osnovnega števila ur za deset ur. Delavci tako ne dobijo plačanih desetih ur, četudi delajo poln obseg ur. Januarja so delavcem v nekaterih podjetjih znižali plače za pet odstotkov. Delodajalci vse te ukrepe opravičujejo s krizo. To pomeni, da delavci to krizo plačujejo.

HAKIMOVA: Nesreče in poškodbe na delovnih mestih (posebej na gradbiščih) so med migrantskimi delavci pogoste. V medijih pogosto zasledimo novice o delovnih nesrečah in poškodbah migrantov, zlasti tistih s smrtnim izidom. Kljub temu ostane večina nesreč nevidnih, celo namerno prikritih. V začetku 2009 se je pripetila delovna nezgoda, v kateri je umrl migrantski delavec na gradbišču Celovski dvori na Celovski cesti v Ljubljani. Umrl je osemindvajsetletni Adis Lagundija iz Olova v Bosni in Hercegovini. Malo pred njim sta umrla dva fanta na gradbišču nekje na Primorskem. Zakaj so med migranti delovne nesreče tako pogoste? In zakaj podjetja in njihovi odgovorni zanje ne odgovarjajo?

SALIHOVIČ: Vsak delavec mora uspešno opraviti izpit iz varnosti pri delu, da bi smel stopiti na gradbišče. Ampak ti izpiti se opravljajo na način, da se delavca kar najhitreje spravi na

gradbišče, četudi skoraj nič ne ve o varnosti pri delu. Tudi sam sem pred nekaj meseci uspešno opravil izpit v podjetju, v katerem se delal. To je izgledalo tako, da smo delavci označevali pravilne odgovore, ki jih je inšpektor za varnost pri delu kar narekoval. Delavci so tako formalno opravili izpit, nič pa se niso naučili o varnosti pri delu. To pomeni, da je podjetje zavarovano, saj se bo v primeru nesreče sklicevalo na to, da je bil delavec malomaren. Podjetje bo trdilo, da je delavec sam odgovoren za nesrečo: ker je opravil izpit, se domneva, da je poznal pravila varnosti pri delu, a jih ni upošteval. Poleg tega so delavci v gradbeništvu nenehno pod pritiskom, da morajo delati posebej hitro, ker je treba delo zaključiti v rokih. Vedno se mudi, zato delaš, četudi si utrujen, delavcev pa je navadno premalo. Delovodje včasih tudi namignejo delavcem, naj zanemarijo varnost pri delu (na primer uporabo varnostnih čelad), saj sploh ni na voljo sredstev za zagotavljanje varnosti pri delu. Tudi v primeru Adisove smrti je podjetje trdilo, da je bil delavec sam odgovoren za nesrečo. Delavci, ki so bili tam, pa so pripovedovali, da usodni jašek ni bil pravilno zavarovan. Kadar se zgodi nesreča pri delu, posebej če se konča s smrtjo delavca, je za prisotne delavce zelo travmatično. Delodajalci pa za to nimajo najmanjšega posluha. Ko je Adis umrl, so morali njegovi tovariši nadaljevati z delom na gradbišču, kot da se ni nič zgodilo. Morali so delati, medtem ko so se mrliški oglednik, policija in drugi ukvarjali s truplom. Sramota!

HAKIMOVA: Obstajajo različna delovna dovoljenja za migrantske delavce iz tretjih držav. Delovna dovoljenja so podlaga za pridobitev dovoljenja za vstop v Slovenijo in prebivanje v njej. Sistem delovnih dovoljenj omogoča delodajalcem izkoriščanje migrantov. Kakšna delovna dovoljenja obstajajo? Katera od teh dovoljenj si imel sam? Kakšen je sedaj tvoj status v Sloveniji?

SALIHOVIČ: Preden sem prišel v Slovenijo leta 2004, sem v Sarajevu preko podjetja, ki ima sedež v Bosni, dobil delovno dovoljenje za

napotenega delavca. To dovoljenje je veljalo eno leto. Dovoljenje za napoteno delo dobijo delavci, ki so zaposleni pri bosanskem delodajalcu, ki izvaja dela v Sloveniji. Napoteni delavci delajo v tujini za delodajalca, ki ima sedež v njihovi državi. Plačo sem dobival na roko (v kuverti) v Sloveniji, prispevke pa je delodajalec plačeval v Bosni. Zdravstveno sem bil zavarovan v Bosni, v Sloveniji pa nisem imel zavarovanja. To je problem, ker napoteni delavci opravljajo nevarna in tvegana dela, pri katerih so nesreče pogoste. Če se jim kaj zgodi, morajo sami plačati za zdravstveno storitev v Sloveniji. Ko sem zbolel, mi je delodajalec sam prinesel zdravilo za prehlad, da ne bi šel v bolnico. Je on moj delodajalec ali zdravnik? Delodajalec nas je delavce kasneje zdravstveno zavaroval kot turiste za tri mesece in nam za to mesečno odtegoval petnajst evrov od plače. Vendar tistim, ki so se poškodovali, v bolnišnicah tega zavarovanja niso priznali in so morali vseeno plačati za bolnišnično oskrbo. Prebivanje na podlagi dovoljenja za napoteno delo se ne všteva v dobo za pridobitev stalnega prebivališča ali osebnega delovnega dovoljenja. Veliko delavcev, ki so prišli v Slovenijo kot napoteni delavci, je bilo premeščenih v slovenska podjetja, tako da so dobili dovoljenja za sezonsko delo ali dovoljenja za zaposlitev. Sam sem dobil enoletno dovoljenje za zaposlitev, nikdar nisem bil sezonski delavec. Dovoljenje za sezonsko delo v gradbeništvu velja do devet mesecev, nato mora delavec zapustiti državo. Šele čez sedem mesecev se lahko vrne kot sezonski delavec. Tudi trajanje dovoljenja za sezonsko delo se ne všteva v obdobje za pridobitev osebnega delovnega dovoljenja ali stalnega prebivališča. Upošteva pa se začasno prebivanje na podlagi dovoljenja za zaposlitev. Problem dovoljenja za zaposlitev, ki traja eno leto in se ga lahko podaljša, pa je, da je to dovoljenje last delodajalca in ne delavca. Delavec z dovoljenjem za zaposlitev ne more zamenjati delodajalca. Če izgubi službo oziroma ga delodajalec odpusti, mu preneha dovoljenje za začasno prebivanje

in mora zapustiti državo. Sam se pridobil že osebno delovno dovoljenje.

HAKIMOVA: Delavec, ki ima dovoljenje za zaposlitev, se ne more prijaviti na Zavod za zaposlovanje, če izgubi službo. Na Zavod se lahko prijavijo zgolj delavci, ki so uspeli pridobiti osebno delovno dovoljenje. Kakšni so pogoji za pridobitev osebnega delovnega dovoljenja? Znano je, da delodajalci ovirajo delavce na poti do pridobitve osebnega delovnega dovoljenja, ki daje migrantskemu delavcu več življenjskih možnosti. Poznaš kakšen primer, ko je delodajalec onemogočal delavcu, da bi izpolnil pogoje za pridobitev osebnega delovnega dovoljenja?

SALIHOVIĆ: Osebno delovno dovoljenje sem pridobil leta 2008. To dovoljenje velja tri leta. Osebno delovno dovoljenje ni vezano na delodajalca in delavcu dopušča, da si poišče drugo službo. Z osebnim delovnim dovoljenjem pridobi delavec prost dostop do trga dela, njegova svoboda izbire je nekoliko večja. Še zmeraj pa migrantski delavec z osebnim delovnim dovoljenjem ni povsem enakopraven s slovenskim in evropskim delavcem, ker je njegovo prebivanje v Sloveniji podvrženo strožjim zahtevam. Delavec lahko zaprosi za osebno delovno dovoljenje, če je pred tem dve leti neprekinjeno delal pri istem delodajalcu na podlagi dovoljenja za zaposlitev in če ima zaključeno vsaj srednjo šolo. Dogaja pa se, da delodajalci zlorabljajo to ureditev. Nekateri kapitalisti so na primer lastniki več podjetij. Če premeščajo delavca iz enega podjetja v drugega, ta ne more izpolniti pogoja dvoletnega neprekinjenega dela pri istem delodajalcu.

HAKIMOVA: Delavci pogosto nimajo lastnega izvoda pogodbe o zaposlitvi. Delodajalci zahtevajo, da podpišejo razne dokumente na hitro, ne da bi jih prebrali in kar na gradbišču. Dokumenti so v jeziku, ki ga ne razumejo. Zato so delavci preslepljeni. Prepričani so, da so ves čas delali za isto podjetje, potem pa se izkaže, da so delali za več podjetij.

SALIHOVIĆ: Res je. V podjetju, v katerem sem bil zaposlen, smo podpisovali pogodbe in dokumente kar na gradbišču. Ni bilo mogoče dobiti izvoda pogodbe vnaprej, da bi jo v miru prebral ali se celo s kom posvetoval. Delodajalci silijo delavce, naj hitro podpišejo, češ da se mudi, da bo sicer zamudil rok za prijavo delavca, ali pa jih prepričujejo, da gre za nepomemben podpis. Delavci pogosto ne vedo, kaj so podpisali. Šele naknadno se potem izkaže, da so bili na primer zaposleni v raznih podjetjih in da zato niso upravičeni do osebnega delovnega dovoljenja. Dogaja se tudi, da delavci vnaprej podpišejo sporazumne odpovedi, na katerih ni datumov. Ko jih delodajalec odpusti, preprosto vnese datum, delavec pa ni upravičen niti do odpravnine niti do upoštevanja odpovednega roka. Obstajajo tudi primeri, ko delodajalci ponaredijo podpise delavcev, ker računajo na to, da se delavci ne bodo pritožili, prijavi tako dejanje ali vložili tožbe.

V IWW in Socialnem centru Rog smo se srečali s primerom, s katerim smo preko medijev seznanili javnost. To je bil primer Rama Derviševića. Dervišević je delal v Sloveniji misleč, da dela legalno, saj je imel dovoljenje za sezonsko delo in pogodbo o zaposlitvi, ki jo je podpisal delodajalec. Dejansko pa ni bil nikjer prijavljen, delal in bival je na črno. Ker ni prebral pogodbe, ki jo je podpisal, ni vedel, da bo pogodba pretekla kmalu po njegovem prihodu v Slovenijo. Delodajalec mu je dal to pogodbo, da bi ga preslepil, da je z njegovim statusom v Sloveniji vse v redu. Ramo je temu nasedel. Da nekaj ni v redu, se je zavedel takrat, ko je prišla na gradbišče inšpekcija in ga je delodajalec pred njo skril. Dejansko delodajalec zanj ni niti plačeval prispevkov za pokojninsko in zdravstveno zavarovanje niti mu ni priskrbel dovoljenja za začasno prebivanje. Delal je za delodajalca, ki je posredoval delovno silo drugim. Tako je delal za več gradbenih podjetij, med drugimi za ljubljansko Toplarno. Plačo je dobival na roko, nikdar ni videl plačne liste. Če kakšne nadure ni dobil plačane, mu

je delodajalec rekel, da ima dovolj za preživetje ali mu je obljubil, da bo plačal naslednji dan, teden, mesec, kar se seveda nikdar ni zgodilo. Primer Dervišević smo skupaj prijavi Inšpektoratu RS za delo, ki je ugotovil več kršitev delovnopravne ureditve, tudi neplačevanje prispevkov v primeru več delavcev. Primer je preiskovala tudi Davčna uprava RS.

HAKIMOVA: Primer Ramo Dervišević je razkril, da veliko delodajalcev ne plačuje prispevkov za pokojninsko zavarovanje. Ali je delodajalec plačal prispevke, se uradno preverja po enem letu, ko delodajalec zaprosi za podaljševanje dovoljenja za zaposlitev.

SALIHOVIĆ: Da bi pripeljal delavca v Slovenijo, mora delodajalec z njim podpisati pogodbo o zaposlitvi. To je podlaga za izdajo delovnega dovoljenja in dovoljenja za prebivanje. Tako je prišel v Slovenijo tudi Dervišević, vendar ga delodajalec ni prijavil in zanj ni plačeval prispevkov. Trik je v tem, da se preverja, ali je delodajalec plačeval prispevke za delavca šele po enem letu, če se delodajalec odloči, da zaprosi za podaljšanje delavčevega dovoljenja za zaposlitev. Takrat mora delodajalec dokazati Zavodu za zaposlovanje, da je plačal prispevke. Pri delavcih, ki se jim izteče dovoljenje za sezonsko delo, in pri delavcih, za katere delodajalec ne zaprosi za podaljšanje dovoljenja za zaposlitev, pa takega uradnega preverjanja ni. Taki delavci mnogokrat zapustijo državo, ne da bi vedeli, da delodajalec zanje ni poravnal prispevkov.

V številnih pogovorih z delavci smo v IWW ugotovili, da je neplačevanje prispevkov pogosto. Zato svetujemo delavcem, naj sami preverjajo na Zavodu za pokojninsko in invalidsko zavarovanje, ali delodajalci zanje plačujejo prispevke za pokojninsko zavarovanje. Tako delavci vzamejo lastne usode v svoje roke in lahko v primeru neplačevanja prispevkov pravočasno ukrepajo in zaščitijo svoje interese.

HAKIMOVA: Število izdanih dovoljenj za napoteno delo in dovoljenj za zaposlitev se vsako leto določi s kvoto, ki jo sprejme Vlada. Osebnost

³ Glej *Izjava proti novi uredbi o kvoti delovnih dovoljenj za tuje delavce* v tej številki.

⁴ Glej *Izhodišča in zahteve IWW* v tej številki.

delovna dovoljenja niso del kvote. Kvota se je v preteklih letih povečevala, v letu 2009 pa je bila precej zmanjšana. IWW in Socialni center Rog sta nasprotovala predlogu vladne uredbe, ki je določila kvoto za leto 2009.

SALIHOVIČ: Leta 2008 je kvota zajemala 32.000 delovnih dovoljenj, letos pa le 24.000 dovoljenj. Ko je prišel predlog kvote za 2009 v javnost, je IWW pripravil tiskovno konferenco v Socialnem centru Rog. Javno smo nasprotovali zmanjševanju števila vseh delovnih dovoljenj v letu 2009.³ Vlada mnenja delavcev ni upoštevala in je vseeno sprejela zmanjšano kvoto. Problem pa ni le obseg kvote, ampak tudi to, da se je razmerje med posameznimi vrstami delovnih dovoljenj znotraj kvote močno spremenilo na škodo delavcev. Leta 2008 je bilo v kvoti, ki je obsegala 32.000 delovnih dovoljenj, 21.000 dovoljenj za zaposlitev. Prebivanje na podlagi dovoljenja za zaposlitev se vštevava v obdobje za pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje in osebne delovne dovoljenja. Leta 2008 je bilo v kvoti 8000 sezonskih dovoljenj. Prebivanje zaradi sezonskega dela se ne vštevava v obdobje za pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje in osebne delovne dovoljenja. Leta 2009 je bila kvota sestavljena povsem drugače. Delež sezonskih dovoljenj in dovoljenj za zaposlitev je bil skoraj izenačen. S povečevanjem deleža sezonskih delavcev se vse več migrantom onemogoča, da bi izpolnili pogoj petletnega neprekinjenega prebivanja v Sloveniji, na podlagi katerega lahko zaprosijo za dovoljenje za stalno prebivališče. Otežuje pa se jim tudi pridobitev osebne delovne dovoljenja, saj mora biti delavec dve leti neprekinjeno zaposlen pri istem delodajalcu na podlagi dovoljenja za zaposlitev, da lahko zaprosi za osebno delovno dovoljenje. V IWW (na primer v Izhodiščih in zahtevah IWW⁴ ali v peticiji, ki so jo delavci množično podpisovali) nenehno poudarjamo, da sta kvotni režim ter sistem delovnih dovoljenj in dovoljenj za prebivanje vzroka slabih življenjskih in delovnih razmer migrantnih delavcev.

HAKIMOVA: Kako bi pojasnil dejstvo, da večina migrantskih delavcev v Sloveniji prihaja iz Bosne in Hercegovine in ostalih držav nekdanje Jugoslavije? Zakaj jih toliko dela na gradbiščih? Tudi sam si vrsto let delal na raznih gradbiščih. Ali to res pomeni, da ste Bosanci dobri *građevinci*?

SALIHOVIČ: Jaz sem enostavno hotel ven iz Bosne, ni mi bilo važno, kako. Ne vem, ali so Bosanci dobri *građevinci*, imajo pa veliko domišljije. To je razvidno iz hiš, ki se gradijo v Bosni, ki so raznih barv in oblik (smeh). Mislim, da večina išče načine, kako pobegniti iz Bosne. Žal je delo v Sloveniji, zlasti v gradbeništvu, možnost, ki je dostopna največ ljudem. Ampak to ne pomeni, da smo sposobni zgolj za tovrstna težaka in nekvalificirana dela. Dejstvo, da sem delal na gradbišču, ne pomeni, da sem se za to prostovoljno odločil. Ko sem prišel v Slovenijo, nisem pričakoval tolikšne prisile in tolikšnega izkoriščanja. Pred tem nisem delal v gradbeništvu. V Bosni sem opravljal razna dela ob predpostavki, da je vsako delo, ki sem se ga naučil dobro opravljati, dobro zame. V Sloveniji je drugače. Delavci so povsem odvisni od delodajalcev, ki odločajo o njihovem delu in življenju.

Slovenski sindikalisti trdijo, da so Bosanci dobri gradbeni delavci. To je zgrešena trditev. Statistično dokazano dejstvo sicer je, da večina Bosancev, ki delajo v Sloveniji, dela težka fizična dela. Vendar je razlog v temu, da se ne smejo zaposliti v drugih poklicih, četudi imajo zahtevano izobrazbo. Delovna dovoljenja so vsaj prvi dve leti, ko pride delavec v Slovenijo, last delodajalcev. Kdor dve leti dela na gradbišču, težko najde službo drugje. Sporočilo stroge in selektivne migracijske politike je: če nočeš delati na gradbišču, se kar vrni v Bosno!

HAKIMOVA: Opisal si namerno usmerjanje migrantov iz Bosne in Hercegovine v določene slabo plačane in težke poklice, zlasti v gradbeništvo. To je strašno sistemsko nasilje. Zakaj delavci prihajajo delat v take razmere?

SALIHOVIĆ: Spomnim se prijatelja iz Stupara, ki je zapustil Bosno pred mano. Klicali smo ga Šećo. V Sloveniji je živel v sobi delavskega doma, v kateri je njegov oče dočakal penzijo. Sin je nasledil očeta tako na delovnem mestu kot v sobi delavskega doma. Že v nekdanji Jugoslaviji je veliko Bosancev prihajalo zaradi dela v Slovenijo. Ta migracijska pot obstaja desetletja. Delavci iz Kladnja in okolice, ki so odšli v Slovenijo v času Jugoslavije, niso bili kvalificirani delavci in so že tedaj v glavnem našli delo v gradbeništvu. Po razpadu Jugoslavije in vojni je bosansko gospodarstvo propadlo. Podjetja in tovarne so zaprli, delovnih mest ni bilo na voljo. Gospodarske razmere v Bosni so še vedno zelo slabe. Zato se mladi ljudje odločijo za migracijo. Na tak način pobegnejo od brezposelnosti in sploh od brezperspektivnosti. Upajo, da jih čaka v Sloveniji boljša prihodnost. Žal pa je sistem zaposlovanja in dela tujcev v Sloveniji tak, da mladim iz Bosne veliko vzame in nič ne da v zameno. Meje sistematično zapirajo možnosti za boljše življenje množicam ljudi, kar ni pošteno. Poleg tega si ljudje želijo v tujino iz različnih razlogov, ne zgolj zaradi zaposlitve. Želijo si potovati, spoznavati ljudi, zamenjati okolje, preprosto videti svet. Zaradi nepropustnosti meje, ki obdaja Bosno in Hercegovino, so vse te želje težko uresničljive.

HAKIMOVA: Sam več ne delaš v gradbeništvu. Si imel težave, ko si iskal zaposlitev zunaj gradbeništva? Kakšno je tvoje življenje zdaj? Kaj bi po tvojem mnenju izboljšalo položaj migrantskih delavcev?

SALIHOVIĆ: Gradbeništvu sam zapustil iz več razlogov. V petih letih, kolikor sem delal v gradbeništvu, sem najmanj desetkrat zaprosil za izobraževanje oziroma dokvalifikacijo. Prošnjam niso ugodili. Poleg tega nisem imel nobenega prostega časa. Delo na gradbišču človeka izčrpa, delati mora ob vikendih in praznikih, ni zaželeno, da koristi dopust. Razen osem ur, ki jih ima za spanje, nima časa zase. Povrh vsega se ta trud ne izplača. Nekoč sem naredil tristo dvajset ur, pa sem prejel le petsto

evrov plače. Zato sem se odločil, da se tega ne grem več. Nisem se več hotel dokazovati, da sem dober delavec, zahteval sem več prostega časa. Zato sem nekaj časa vztrajal, da sem delal zgolj osnovni obseg ur in nič več. Ampak so me takoj označili, da sem slab delavec. Danes je delavcem na gradbiščih še težje zaradi krize. Ko sem izpolnil pogoje za pridobitev osebnega delovnega dovoljenja, sem zaprosil zanj in ga tudi dobil. Z osebnim delovnim dovoljenjem sem pričel aktivno iskati drugo službo. Ko sem jo našel, sem zapustil gradbišče. Najti drugo službo je bilo težko, ker sem imel veliko let delovnih izkušenj v gradbeništvu. Vendar mi je uspelo. Služba, ki jo imam trenutno, ni moja sanjska služba, vendar so pogoji dela boljši. Izselim sem se iz delavskega doma. Živim v najemniškem stanovanju z nekaj sostanovalci. Za najemnino plačujem približno toliko, kolikor so mi odtegovali od plače za posteljo v delavskem domu. Seveda je življenje v stanovanju, kjer imam lastno sobo, mnogo boljše. Danes živim veliko bolj kakovostno kot pred kakšnim letom, ko sem še delal na gradbišču.

Če je delavec močno odvisen od delodajalca, pristane na vse. Delodajalec pogosto grozi delavcu, da mu bo odvzel delovno dovoljenje, kar za migranta pomeni, da mora zapustiti državo. Osebno delovno dovoljenje to močno odvisnost nekoliko razhlaja, saj si končno lahko poišče drugega delodajalca ali obstoječemu delodajalcu zagrozi, da si bo našel službo drugje, če ne izboljša pogojev dela. Osebno delovno dovoljenje omogoči delavcu bistveno boljše življenje, saj ima na voljo več možnosti. Vendar tudi obstoječa ureditev osebnega delovnega dovoljenja in izdajanja dovoljenj za prebivanje ni dobra. Zato je ena od zahtev IWW, da bi imeli migrantski delavci prost dostop do trga dela in da posledično ne bi bili tako močno odvisni od delodajalcev. Delavci bi morali biti enakopravni ne glede na državljanstvo. Če bi imeli migrantski delavci prost dostop do trga dela že ob prihodu v državo, bi si lahko izpogajali boljše pogoje dela od teh,

v katerih delajo in bivajo sedaj. Lahko bi zahtevali enake pogoje, kot veljajo za slovenske državljane, tj. plačan dopust, plačani prispevki, regres, plačane nadure, pravico do bolniškega staleža ipd. Lahko bi torej udejanjili ali zahtevali spoštovanje pravic, ki jim pripadajo, vendar jih sedaj delodajalci sistematično kršijo.

HAKIMOVA: IWW ima lastno radijsko glasilo. To je oddaja Viza za budućnost, ki jo poslušamo vsako drugo nedeljo ob 20h na Radiu študent. Oddaja je namenjena informiranju delavcev, njihovemu povezovanju in organiziranju. Sam si eden od špikerjev in soustvarjalcev oddaje. Si imel že prej kakšne izkušnje z ustvarjanjem medijskih vsebin? Kako se počutiš kot del ekipe, ki ustvarja radijsko oddajo? Kakšno je tvoje mnenje o pomenu oddaje? Kako so oddajo sprejeli delavci, katerim je namenjena?

SALIHović: Oddaja Viza za budućnost je nastala zaradi potrebe po širjenju idej IWW, spodbujanju samoorganiziranja delavcev in njihovemu opolnomočenju. Oddaja je orodje ne samo širjenja informacij, ampak organiziranja. Spomnim se, kako smo na eni od delavskih skupščin prišli do ideje, da bi imeli radijsko oddajo. Razpravljali smo, kako bi se oddaja imenovala. Eden od delavcev je predlagal, da bi se imenovala Viza za budućnost. Predlog se nam je zdel odličen, čeprav smo naknadno ugotovili, da obstaja nanizanka z istim naslovom. Z oddajo želimo informirati delavce in širšo javnost, spodbujati komunikacijo in povezovanje med delavci. Zato je oddaja kontaktna, delavci lahko pokličejo po telefonu in v eter povedo, kaj mislijo in kaj se jim dogaja.

Osebnostno mi ustvarjanje oddaje pomeni ogromno. Prej mi nikdar ni padlo na pamet, da bi se ukvarjal z radijem, kaj šele, da bi vodil oddajo. Pot od ideje, da bi imeli oddajo, do izvedbe je zahtevala nekaj truda in udejstvovanja. Potrebno je bilo na primer posneti tri jingle. Hoteli smo posneti take jingle, da bi delavci prepoznali, da je ta nova oddaja namenjena njim. Zato smo se odpravili na gradbišče in posneli hrup, ki ga povzročajo stroji, orodje, govorjenje delavcev, kričanje delovodij. Nato smo napisali scenarije. Jingle smo najprej amatersko posneli kar v Socialnem centru na diktafon. Veliko smo se presmejali, ker smo se stalno motili pri branju teksta. Nato smo odšli na radio in posneli jingle s pomočjo radijskih mojstrov z Radija študent. Takrat sem bil prvič na radiu. Če se prav spomnim, smo morali snemanje velikokrat ponoviti, da je bil rezultat zadovoljiv. Te jingle še vedno vrtimo.

Kolektiv Radija študent nas je lepo sprejel. Razkazal nam je prostore, studio, glasbeni arhiv. Vsi ti ljudje in stvari, s katerimi se ukvarjajo, so bili zame nekaj novega in nadvse zanimivega. Čeprav so vedeli, da nimamo pojma o radiu in ustvarjanju oddaj, so začutili, da nas vodi močna želja. Želja, da javno spregovorimo in se vzdignemo iz nevidnosti. Prva oddaja je bila na sporedu marca 2008. Oddaja je bila najprej na sporedu enkrat mesečno, od novembra 2008 pa dvakrat na mesec, vsako drugo nedeljo. Želja IWW je, da bi bila oddaja prepoznavna med delavci, da bi jo vzeli za svojo. Zato pred skoraj vsako oddajo izdelamo letake ali posebne nalepke, s katerimi pozivamo delavce po delavskih domovih, naj poslušajo oddajo.

»Kako su radnički domovi prošli kroz tranziciju?«

Od socialnovarstvenih institucij do institucij migracijske politike

O delavskih domovih

Besedna zveza »delavski domovi« ne označuje skritih nastanitev za migrantske delavce, ki so v državi imigracije protipravno in delajo »na črno« brez delovnih dovoljenj in dovoljenj za prebivanje. V delavskih domovih so nameščeni migrantski delavci, ki delajo in prebivajo v Sloveniji skladno z njeno pravno ureditvijo, ki uokvirja delo in zaposlovanje ter status državljanov t. i. tretjih držav. Državljan tretjih držav so pravzaprav »neevropski« tujci, saj Zakon o zaposlovanju in delu tujcev (Uradni list RS, št. 76/2007) mednje uvršča posameznike, ki niso državljanji katere od držav članic Evropske unije, Evropskega gospodarskega prostora ali Švicarske konfederacije. Če bi se lotili preštevanja stanovalcev delavskih domov, bi bili po številnosti daleč na prvem mestu državljanji Bosne in Hercegovine. Poleg njih v posteljah delavskih domov spijo državljanji drugih držav, ki so nastale na pogorišču nekdanje Jugoslavije, tu in tam kakšen državljan Ukrajine in drugih držav nekdanje Sovjetske zveze, pa še kdo.¹

Delavski domovi so realnost, v kateri prebiva znaten del tistih delavcev iz tretjih držav, ki so v Sloveniji našli zaposlitev v deficitarnih poklicih, za katere ni na voljo dovolj domače delovne sile, ki bi bila voljna opravljati delovno intenzivna dela za mizerno plačilo v slabih in negotovih delovnih razmerah. Nekatere zgradbe, ki služijo kot delavski domovi, že desetletja dajejo streho migrantskim delavcem. Zlasti za bosanske delavce velja, da že več generacij prebiva v tovrstnih domovih. Zato se lahko zgodi – kot je povedal eden od njih –, da posameznika ob prihodu v Slovenijo namestijo v isto sobo, v kateri je njegov oče nedavno dočakal upokojitve. A četudi so to iste zgradbe, se je vloga delavskih domov skozi zadnja desetletja spreminjala vzporedno z razpadanjem Jugoslavije, nastajanjem novih nacionalnih držav na njenem ozemlju in vzpostavlja-

¹ Ta vtis se ujema s statističnimi podatki Zavoda za zaposlovanje RS o številu državljanov tretjih držav, ki so zaposleni ali delajo v Sloveniji: <http://www.ess.gov.si/slo/Dejavnost/StatisticniPodatki/MesecneInformacije/MesecneInformacije.htm> (29. 9. 2009). V avgustu 2009 je kar 94,5 odstotkov veljavnih delovnih dovoljenj (tj. osebnih delovnih dovoljenj, dovoljenj za zaposlitev in dovoljenj za delo) pripadalo državljanom držav z območja nekdanje Jugoslavije. Pri tem so vodili državljanji Bosne in Hercegovine, saj so imeli kar 48,5 odstotkov veljavnih delovnih dovoljenj.

² Izraz »tranzicija« se navadno uporablja za označevanje prehodov iz planskega v tržno gospodarstvo ter iz nedemokratskega sistema v sistem predstavniške demokracije, kar je zasidralo hegemonijo (neo)liberalizma.

³ O gibanju in obsegu povojnih medrepubliških migracij in razlogih zanje razpravlja Mežnarič (1986: 25–38).

njem tržnega gospodarstva. Z razpadom nekdanje skupne države, tranzicijo² iz socialističnega sistema v kapitalistični sistem temelječ na zasebni lastnini, uvedbo predstavniške demokracije ter vstopom Slovenije v Evropsko unijo in udejanjanjem njene apartheidske (Balibar, 2007: 62–4) migracijske politike se je bistveno spremenila vloga delavskih domov v socialni in migracijski politiki.

Delavci brez stanovanjske pravice v nekdanji Jugoslaviji

V nekdanji Jugoslaviji je obstajal sistem notranjih migracij med republikami oziroma sistem migracij v okviru enotne države, ki je združevala več narodov. Zaposlovanje delavcev iz drugih republik in medrepubliško preseljevanje je bilo v nekdanji skupni državi razmeroma obsežno. V Slovenijo so prihajali večinoma delavci iz tedanje jugoslovanske republike Bosne in Hercegovine.³ Migrantski delavec se je v tem sistemu gibal kot jugoslovanski državljan z vsemi državljanskimi pravicami. Bil in ostal je polnopraven jugoslovanski državljan ne glede na to, v katero republiko nekdanje Jugoslavije se je odločil trajno ali začasno preseliti in si tam najti delo. Znotraj Jugoslavije je delavec, ki je prišel iz druge republike, prinesel v novo okolje svoje državljanske pravice v celoti. To je sploh značilnost sistemov notranjih migracij. A v nekdanji Jugoslaviji je veljalo še več: delavec je v novo okolje prinesel še posebno pravico in dolžnost, da se je udeleževal delitve dohodka in upravljanja podjetja, tj. pravico in dolžnost, da je sodeloval pri ustvarjanju in delitvi družbenih stroškov reprodukcije in vzdrževanja delovne sile v novem okolju (Mežnarič, 1982: 24–5). To upravičenje je bilo vezano na nekdanji socialistični sistem. Povsem drugačna usoda je doletela tiste jugoslovanske državljane, ki so se odločili, da si poiščejo delo zunaj meja nekdanje Jugoslavije, denimo v tedanji Zvezni republiki Nemčiji. Jugoslovanski gostujoči delavec v Nemčiji (*Gastarbeiter*) namreč ni bil enakopraven nemškemu državljanu, saj je imel status tujca (nedržavljana) in s tem manjši in drugačen obseg pravic in dolžnosti kot nemški državljani.

V nekdanji skupni državi so delavski domovi zagotavljali začasno in prehodno nastanitev delavcem, ki so prihajali iz drugih jugoslovanskih republik. V sistemu notranjih migracij so delavski domovi služili nekakšnemu socialnovarstvenemu namenu, ki je deloma podoben današnjemu zagotavljanju nastanitve v študentskih domovih študentom med študijem. Z mrežo študentskih domov namreč država zagotavlja razmeroma poceni bivališča študentom, ki pridejo študirat v univerzitetna mesta iz drugih krajev in izkažejo nizek socialni standard. Do tovrstne nastanitve so študenti upravičeni izključno med študijem. Delavski domovi so imeli v nekdanji Jugoslaviji podobno vlogo, le da so bili namenjeni migrantskim delavcem, ki so prihajali iz drugih jugoslovanskih republik. V sobi delavskega doma je bila delavcu takoj ob prihodu v Slovenijo zagotovljena nastanitev, ki naj bi predvidoma trajala krajši čas. V tem prehodnem obdobju naj bi se delavec prilagodil novemu družbenemu in delovnemu okolju. Poleg tega naj bi si v tem vmesnem obdobju priskrbel oziroma naj bi se mu zagotovila ustrežnejša nastanitev, zlasti tako, da bi se mu dodelilo družbeno stanovanje. Ker je smel v delavskem domu praviloma bivati zgolj delavec sam, se mu je njegova družina lahko pridružila v novi republiki šele tedaj, ko se je preselil v dodeljeno družbeno stanovanje ali si zagotovil drugo, za družinsko življenje primernejšo nastanitev. Zgolj izjemoma je bilo namreč mogoče, da so bile

v delavskih domovih skupaj nastanjene družine.⁴ Pejorativna označba »samski dom«, ki se uporablja kot sopomenka izraza »delavski dom«, kaže na prav to značilnost nastanitve delavcev v domovih. Dejansko v delavskih domovih niso prebivali delavci, ki so bili samski oziroma neporočeni, temveč delavci, ki so prihajali iz oddaljenih krajev drugih republik in so potrebovali nastanitev za določeno prehodno obdobje, v katerem naj bi zagotovili možnosti, da bi se k njim preselili družinski člani. Delavski domovi so bili torej zasnovani kot nekakšne socialnovarstvene institucije, ki naj bi olajševale medrepubliške migracije. Tako je v Sloveniji nastala razvita in gosta mreža delavskih domov, ki jih je mogoče najti povsod: v urbanih središčih mest, na obrobjih mest in na podeželju.

Zaradi zagotavljanja zgolj kratkotrajne nastanitve, ki naj bi bila začasna in predhodna bivalna rešitev do dodelitve družbenega stanovanja, bivalna enota delavskega doma ni veljala za stanovanje.⁵ Ker ni veljala za stanovanje, delavec ni pridobil stanovanjske pravice na bivalni enoti delavskega doma, v katerem je bil nastanjen.⁶ Stanovanjsko pravico je delavec pridobil šele na družbenem stanovanju, če mu je bilo in ko mu je bilo dodeljeno. V nekdanjem socialističnem sistemu je namreč obstajal stanovanjski sklad, v katerega so vsi aktivni prebivalci prispevali določen delež mesečnega dohodka. Na tej podlagi so se nekateri lahko odločili za posojilo in si kupili lastno stanovanje, drugi pa so se potegovali za družbeno stanovanje, na katerem so pridobili stanovanjsko pravico. To možnost so imeli tudi delavci iz drugih

⁴ V obrazložitvi sodbe upravnega oddelka Vrhovnega sodišča RS št. U 1801/94 (z dne 22. 05. 1996) je tako zapisano: »Pravilnik o upravljanju in uporabi samskih domov delovne organizacije iz leta 1982 [...] je sicer opredelil, da je samski dom izjemoma namenjen tudi poročenim članom kolektiva z otroki, vendar samo začasno, dokler jim ni mogoče dodeliti ustreznega stanovanja.«

⁵ Nekdaj veljavni Zakon o stanovanjskih razmerjih (Uradni list RS, št. 35/82 in 14/84) je v 4. členu določal, da prostori v stavbi, zgrajeni za nastanitev posameznikov – *samski* in študentski domovi, domovi za ostarele občane in podobno – niso stanovanja.

⁶ Stanovanjska pravica, ki jo je urejal nekdanji veljavni Zakon o stanovanjskih razmerjih, zdaj veljavni Stanovanjski zakon pa je ne pozna več, je lahko obstajala le na »stanovanju«, kot ga je opredeljeval Zakon o stanovanjskih razmerjih.

⁷ Bosanski delavec je v intervjuju, ki je bil narejen leta 1983 in je objavljen v monografiji Mežnaričeve (1986: 114–7), povedal, da je delal v Sloveniji deset let, pri čemer je ves čas stanoval v samskem domu.

jugoslovanskih republik. V današnji pravni ureditvi stanovanjske pravice ne poznamo več, v socialističnem pravnem sistemu pa je bila ena najpomembnejših pravic na stanovanjskem področju. Zaradi trdnosti in varnosti najemnega razmerja, ki ga je zagotavljala stanovanjska pravica, je bila v pravni teoriji opredeljena tudi kot stvarna pravica ali kot obligacijska pravica z absolutnim varstvom oziroma kot pravica *sui generis*. Poleg premoženjske komponente, ki je obsegala predvsem pravico trajno uporabljati – sicer družbeno – stanovanje in braniti to pravico pred posegi vsakogar, je stanovanjska pravica zajemala tudi javnopravno komponento. Imetnikom pravice je namreč zagotavljala trajno in neovirano posest ter rabo stanovanja. Bila je absolutno nedotakljiva in neodtujljiva, po smrti imetnika pa prenosljiva na njegove družinske člane. Kot ustavna kategorija je bila primerljiva samo z lastninsko pravico. Do uveljavitve Ustave samostojne Republike Slovenije leta 1991 je bila namreč stanovanjska pravica zajamčena in varovana tudi kot ustavno varovana pravica. Imetnik stanovanjske pravice se je zato v ekonomskem pogledu pravzaprav štel za lastnika (Finžgar, 1993). Zaradi gotovosti in stalnosti, ki jim jo je dajala stanovanjska pravica, so imetniki stanovanjske pravice v družbeno stanovanja tudi vlagali znatna lastna sredstva.

Vendar je bila praksa takšna, da delavski domovi številnim delavcem, ki so prišli iz drugih jugoslovanskih republik, niso zagotavljali zgolj kratkotrajne in prehodne bivanjske rešitve. Med deklariranim in dejanskim delovanjem sistema zagotavljanja ustrezne nastanitve (zlasti dodeljevanja družbenih stanovanj) delavcem je obstajala precejšnja razlika. Nekateri delavci, ki so prišli iz drugih republik, so zato prebivali v sobah delavskih domov precej dolgo; marsikateri delavec je živel v delavskem domu dolga leta.⁷ Med delavci so bili na primer takšni, ki so

⁸ Delavec, s katerim je tudi objavljen intervju v knjigi Mežnaričeve (1986: 141), je povedal, da je najprej stanoval v baraki, pozneje pa v kadrovskem domu. V domu je stanoval od leta 1963 do leta 1976, torej trinajst let, preden se je preselil v garsonjero.

⁹ Stanovanja v družbeni lastnini so najprej postala lastnina tistih pravnih oseb, ki so kot družbene pravne osebe do tedaj imele pravico razpolagati s takim stanovanjem, ga prenesti na drugo pravno osebo ali prodati. Novi lastniki pa so bili zavezani prodati stanovanja prejšnjim imetnikom stanovanjske pravice po predpisanih pogojih, zlasti tudi za predpisano ceno. Že tedaj pa je obstajal pomislek zoper tovrstno lastninjenje, saj je šlo tukaj za različna stanovanja, na primer za stanovanja, ki so bila sredstva za skupno porabo delavcev v podjetjih v družbeni lastnini (Finžgar, 2008: 587).

prvotno nameravali ostati v Sloveniji zgolj krajši čas, vendar se je njihovo prebivanje in delo v Sloveniji iz različnih razlogov raztegnilo na daljše obdobje. Ti niso načrtovali v Slovenijo pripeljati svojih družin in se niso potegovali za družbena stanovanja; ker so se prvotno nameravali kmalu vrniti v matično republiko, si sploh niso začeli urejati drugačne nastanitve. Tistim, ki so nameravali delati in bivati v Sloveniji daljši čas, pa tudi niso bila nujno dodeljena družbena stanovanja ali pa so morali nanje dolgo čakati.⁸ Številni delavci so se tekom dela v Sloveniji selili iz enega delavskega doma v drugega, kar je bilo med drugim v interesu njihovih delodajalcev, ki so jih premeščali iz delovnega mesta v enem kraju na delovno mesto v drugem kraju. Starejši delavec je na primer povedal, da je s tovariši takoj po prihodu v Slovenijo pred desetletji najprej nekaj časa bival v vagonu vlaka, ki je bil premično bivališče, nato pa so ga premeščali iz enega delavskega doma v drugega. Tudi upokojitev je dočakal v enem od ljubljanskih delavskih domov.

Poleg tega, da na bivalni enoti delavskega doma ni bilo mogoče pridobiti stanovanjske pravice, je bila značilnost tovrstne nastanitve tudi ta, da delavci v delavskih domovih niso mogli imeti prijavljenega stalnega bivališča. Stalno prebivališče ima namreč posameznik po definiciji lahko zgolj v naselju, kamor se je naselil z namenom, da tam *stalno* prebiva. Ker naj bi delavski domovi načeloma zagotavljali zgolj kratkotrajno in prehodno nastanitev, so lahko imeli delavci tam prijavljena kvečjemu začasna bivališča. To je veljalo tudi tedaj, ko so delavci v delavskih domovih dejansko prebivali daljši čas oziroma so bili zanje delavski domovi trajna bivanjska rešitev.

Tranzicija in lastninjenje nepremičnin v samostojni Sloveniji

Poosamosvojitvena oblast je za vzpostavitev novega finančnega sistema in zagotavljanje njegove stabilnosti potrebovala devize, ki so jih imeli prebivalci Slovenije. Slednji so namreč zaradi visoke inflacije v Jugoslaviji svoje dohodke, ki so jih prejeli v nekdanih dinarjih, takoj zamenjali v nekdanje nemške marke. Koliko deviz so prebivalci imeli, je bilo težko natančno oceniti, ker vseh niso naložili v banke, ampak so jih imeli doma. Poleg tega so dinarje zamenjali za devize na črnem trgu, ne pa v uradnih menjalnicah, zato transakcije niso bile uradno zabeležene. V tovrstnih političnih razmerah je bil proces lastninjenja družbenih stanovanj inovativen način izvajanja nemških mark od prebivalcev. Obenem se je s privatizacijo družbenih stanovanj v pravni sistem nove države uvedlo lastninsko pravico, tj. stvarnopravni koncept, ki je paradigma tičen za kapitalistični sistem, in vzpostavilo nepremičninski trg.

Stanovanja in stanovanjske hiše v družbeni lastnini so se lastninita tako, da so postala lastnina Republike Slovenije, občin in pravnih oseb, ki so imele pravico uporabe na družbenih stanovanjih in stanovanjskih hišah.⁹ Ti lastniki so bili obenem zavezanci v postopkih denacionalizacije, v preostalih primerih pa so bili zavezani pod posebej ugodnimi pogoji prodati stanovanjske objekte osebam, ki so imele na stanovanjih stanovanjsko pravico. Stanovanjski zakon iz leta 1991 (Uradni list RS, št. 18/1991-I, 19/1991-popr.) je namreč vsem, ki so imeli stanovanjsko pravico na druž-

benih stanovanjih, omogočil, da so stanovanja odkupili po nizkih cenah, ki so bile daleč pod tržnimi. S tem je oblast dosegla hitro privatizacijo družbenih stanovanj. Imetniki stanovanjske pravice so v zameno za razmeroma nizke kupnine prišli do lastnih nepremičnin.¹⁰ Nizke kupnine naj bi upravičevalo, da so bila stanovanja zgrajena z družbenim prispevkom in da so se lastnila polna (tj. naseljena) stanovanja. Poleg tega je morala bila predlagana kupnina toliko ugodna, da je večino motivirala, da se je odločila prihranjene devize zamenjati za lastništvo nepremičnin.¹¹

Pravico do odkupa stanovanja so imeli zgolj tisti, ki so imeli stanovanjsko pravico.¹² Ker delavski domovi niso veljali za stanovanjske stavbe, delavci, ki so bivali v delavskih domovih, niso imeli stanovanjske pravice na bivalnih enotah delavskih domov. Zato niso bili upravičeni do sodelovanja v poosamosvojitvenem procesu lastninjenja družbenih nepremičnin. Delavski domovi, ki so bili tudi družbena lastnina, se niso lastnili na podoben način kot družbena stanovanja. Lastnice delavskih domov so praviloma postale gospodarske družbe, ki so nastale iz nekdanjih podjetij, ki so imela družbeni kapital, skladno z zakonodajo o lastninskem preoblikovanju podjetij.

Ustavno sodišče je z odločbo št. U-I-95/91 (z dne 14. 5. 1992, Uradni list RS, št. 34/92 in OdlUS I, 35) odločilo v postopku za oceno ustavnosti določb Stanovanjskega zakona iz leta 1991, ki so urejale privatizacijo stanovanj in stanovanjskih hiš. Odločilo je, da je zakonodajalec imel pravico in dolžnost, da je uredil problematiko stanovanj v družbeni lastnini na poseben način. Posebnost stvari in pravic se odraža v objektivnih kriterijih, ki so sprejemljivi glede na pravno področje, skladni z lastnostjo stvari in le s tistimi omejitvami, ki so nujne v javnem interesu. Zato po mnenju Ustavnega sodišča *ni mogoče obravnavati na enak način stvari in pravic, ki v podjetju predstavljajo osnovna sredstva* – kamor so spadali tudi delavski domovi – *in stvari, ki so stanovanja*. Enak poseg države v obe omenjeni kategoriji bi predstavljal uporabo enakih pravil na neenaka dejanska stanja, saj je treba *ločevati proizvodni dejavnik od stanovanja kot pretežno socialne dobrine*. Zakonodajalec je torej upravičeno uporabil pri lastninjenju stanovanj drugačen kriterij kot pa pri proizvodnih dejavnikih. Stanovanja v *družbenih pravnih osebah* so bila pridobljena s sredstvi na temelju prispevkov in iz sredstev sklada skupne porabe, kar predstavlja veliko razliko nasproti sredstvom za proizvodne dejavnike. Stanovanja so bila pridobljena s sistemom javnega financiranja oziroma s sredstvi, ki so bila namensko dodeljena za urejanje standarda zaposlenih. Vsak zaposleni je prispeval pri oblikovanju stanovanjskih skladov, kar daje stanovanjem poseben pravni pomen, ki v veliki meri izključuje individualizacijo pravic pravne osebe. Ustavno sodišče je tudi obrazložilo, da se lahko zakonodajalčev pristop utemeljuje tudi z zahtevami časa, ki terja prehod iz neopredeljenih družbenolastninskih razmerij v povsem jasna lastninska razmerja, ki ustrezajo tržnemu sistemu gospodarstva. S pravnimi normami se razrešujejo tudi socialni konflikti. Zato je bila po mnenju Ustavnega sodišča izbira lastninjenja z upoštevanjem prispevkov vseh zaposlenih tudi socialno pogojena in utemeljena. Vendar so se tudi delavski domovi tako po svojem namenu kot po dejanski uporabi razlikovali od osnovnih sredstev podjetij, saj jih je bolj kot proizvodni dejavnik označeval prav socialni namen. Delavski domovi so bili namenjenim delavcem, ki so čakali na družbena stanovanja, praksa pa je bila

¹⁰ Leta 1991 je bilo v Sloveniji približno 229.000 družbenih stanovanj. Od tega je bilo skladno s tedaj veljavnim Stanovanjskim zakonom prodanih približno 113.000, velik del pa je bil vrnjen nekdanjim lastnikom v denacionalizacijskih postopkih (Rijavec in sodel., 2006: 95).

¹¹ Kupec, ki je v 60 dneh po sklenitvi kupoprodajne pogodbe pogodbeno ceno odplačal v enkratnem znesku, je imel pravico do popusta v višini 60 odstotkov od vrednosti stanovanja (119. člen Stanovanjskega zakona iz leta 1991).

¹² Stanovanjski zakon iz leta 1991 je v 117. členu določal, da je bil imetnik stanovanjske pravice, ki je to pravico imel na dan uveljavitve tega zakona (tj. 19. 10. 1991), upravičen zahtevati nakup bremen prostega družbenega stanovanje, na katerem je imel stanovanjsko pravico. Z njegovo pisno privolitvijo so smeli stanovanje kupiti tudi njegovi ožji družinski člani.

¹³ Stanovanjski zakon iz leta 1991 je namreč v 2. členu določal, kaj se šteje za stanovanje: skupina prostorov, namenjenih za *trajno* bivanje, ki so funkcionalna celota, praviloma z enim vhodom, ne glede na to, ali so prostori v stanovanjski hiši ali v drugi zgradbi. V 3. členu pa je določal, da stanovanja med drugim niso prostori v stavbi, zgrajeni za nastanitev posameznikov (samski domovi, dijaški in študentski domovi, domovi za ostarele, socialnovarstveni zavodi in druge skupinske nastanitvene zgradbe). Če je nastal dvom, ali gre za stanovanje, je na zahtevo zainteresirane stranke o tem odločil občinski upravni organ, pristojen za stanovanjske zadeve.

celo taka, da so zaradi dolgotrajnosti bivanja delavski domovi za stanovalce dejansko izvajali stanovanjski namen.

Iz obrazložitve sodbe in sklepa št. Cp 872/97 Višjega sodišča v Celju (z dne 5. 2. 1998) je mogoče razbrati, da je tekstilna tovarna v nekem bloku zagotavljala bivanje svojim delavkam, ki so živele zunaj občine, kjer je bila tovarna. Tako je tovarna delavkam zagotovila bivanje blizu delovnega mesta, ker ni bilo dnevnega prevoza na delo. Stanovalka bloka je lahko bila izključno oseba, ki je bila v rednem delovnem razmerju v tovarni. Pravico do bivanja v bloku je delavki dodelil izvršni odbor delavskega sveta delovne organizacije. Pred vselitvijo je morala delavka podpisati izjavo, s katero se je med drugim zavezala upoštevati določila pravilnika ter hišnega reda in dovolila mesečno odtegotvanje od osebnega dohodka za odškodnino za

bivanje. Taka delavka po mnenju Višjega sodišča v Celju ni pridobila stanovanjske pravice, imela je zgolj pravico do bivanja. Taki prostori se po 4. členu nekdanj veljavnega Zakona o stanovanjskih razmerjih (Uradni list SRS, št. 35/82 in 14/84) namreč niso izrecno šteli za stanovanje, saj so bili to le prostori za začasno prebivanje. Posledično je Višje sodišče razsodilo, da delavka ni mogla uveljavljati privatizacijske pravice do nakupa stanovanja. Višje sodišče je ugotovilo, da lahko privatizacijsko pravico do nakupa stanovanja uveljavlja le imetnik stanovanjske pravice in ne tisti, ki je imel pravico do bivanja v prostorih za začasno prebivanje, kakršni so samski domovi. Višje sodišče je pojasnilo, da so bili lastniki stanovanj sicer zavezani na zahtevo imetnikov stanovanjske pravice, ki so to pravico imeli na dan uveljavitve Stanovanjskega zakona iz leta 1991, prodati bremen prosto stanovanje, na katerem so imeli stanovanjsko pravico. Zakonodajalec je tako določil posebno obliko lastninjenja dela družbenih sredstev, tj. stanovanjskega premoženja. Z zakonom je izvirno vzpostavil lastninsko pravico pravnih oseb, ki so imele prej na družbenih stanovanjih in na stanovanjskih hišah pravico uporabe, in spremenjenemu lastninskemu konceptu tega premoženja ustrezno uredil prost promet. Prost promet stanovanj pa je zakonodajalec omejil s pravicami tistih, ki so bili ob uveljavitvi zakona imetniki stanovanjske pravice na stanovanjih v nekdanji družbeni lastnini. Skladno z nekdanj veljavnim Zakonom o stanovanjskih razmerjih je občan pridobil stanovanjsko pravico na stanovanju v družbeni lastnini na podlagi pravnomočne odločbe. Popolno stanovanjsko razmerje med imetnikom stanovanjske pravice, stanodajalcem, skupnostjo stanovalcev in stanovanjsko skupnostjo pa je po pridobitvi pravnomočne odločbe o dodelitvi stanovanja nastalo s podpisom izjave imetnika stanovanjske pravice, da bo uporabljal stanovanje skladno s samoupravnimi splošnimi akti skupnosti stanovalcev, z vplačilom sredstev lastne udeležbe in s prevzemom stanovanja. Delavke tekstilne tovarne, ki so prebivale v spornem bloku, po mnenju sodišča niso pridobile stanovanjske pravice na opisan način.

V sodbi št. U 1801/94 (z dne 22. 5. 1996) je Vrhovno sodišče Republike Slovenije odločilo v sporu zaradi odločbe Sekretariata za občo upravo občine, s katero je slednji ugotovil, da prostori v samskem domu, v katerih so živeli tožniki, niso stanovanja.¹³ Stanovalci so namreč pravico uporabe pridobili na podlagi sklepov lastnika samskega doma za čas trajanja delovnega razmerja. Samski dom je bil namenjen predvsem bivanju samskih delavcev, vendar so zaradi stanovanjske stiske garsonjere dodeljevali tudi družinam. Pravilnik o upravljanju in uporabi samskih domov delovne organizacije iz leta 1982 je namreč opredelil, da je samski dom izjemo-

ma namenjen tudi družinam, vendar samo začasno, dokler jim ni mogoče dodeliti ustreznega stanovanja. Sekretariat za občno upravo občine je menil, da je bil namen uporabe teh prostorov le začasno bivanje, tako da uporabniki tudi s potekom časa niso pridobili stanovanjske pravice. Čeprav so tako družine kot tudi samski stanovalci, kljub prenehanju delovnega razmerja, še vedno živeli v samskem domu, to ni vplivalo na pridobitev stanovanjske pravice. Z dolžino bivanja niso pridobili stanovanjske pravice, ker niso imeli ustreznega pravnega naslova, to je odločbe o dodelitvi stanovanja. Iz dokumentacije je bilo razvidno, da je lastnik objekt vodil (vpis osnovnih sredstev) in uporabljal kot samski dom. Četudi je lastnik v tej zadevi stanovalec celó ponudil odkup garsonjer po tisoč nekdanjih nemških mark za kvadratni meter, jim po mnenju Sekretariata s tem ni priznal stanovanjske pravice molče in posredno, ker jim je nakup ponudil po tržni ceni, ne pa s popusti po Stanovanjskem zakonu. Stanovalci se s takšno obrazložitvijo občinskega Sekretariata niso strinjali. Trdili so, da stavba nikdar ni bila samski dom. Res so tam stanovali tudi samski delavci podjetja, vendar zgolj izjemoma, saj so v stavbi večinoma stanoval družine. V stavbi tako rekoč ni bilo samskih sob, ampak garsonjere z lastnimi vhodi, kuhinjami in kopalnicami. Tudi pohištvo in oprema niso bili last podjetja, ampak stanovalcev. V stavbi so stanovali tako delavci, ki jim je delovno razmerje v podjetju prenehalo, kot tudi osebe, ki niso bile v tem podjetju nikoli zaposlene. Slednji so bivali v stavbi na podlagi medsebojnega dogovora s tistimi, ki so se iz stanovanj izselili. Podjetje je vse to toleriralo. Stavba je bila vedno pod upravo podjetja, ki je upravljalo stanovanjski sklad podjetja. Stališče stanovalcev je bilo, da je ta praksa, stara najmanj dvajset let, stavbo spremenila v stanovanjski blok. Vrhovno sodišče je odločilo v prid lastnika doma oziroma je potrdilo mnenje Sekretariata za občno upravo občine. Sklicevalo se je na Stanovanjski zakon, ki je določal, da prostori v stavbi, zgrajeni za nastanitev posameznikov (samski domovi, dijaški in študentski domovi, domovi za ostarele, socialnovarstveni zavodi in druge skupinske nastanitvene zgradbe), niso stanovanja. Okoliščine, ki jih je ugotovil Sekretariat za občno upravo občine, so po mnenju Vrhovnega sodišča potrjevale ugotovitev, da sporni prostori niso bili stanovanja v smislu Stanovanjskega zakona.

Delavski domovi so bili v nekdanji stvarnopravni ureditvi umeščeni med stanovanjske stavbe za posebne namene, ker naj bi izpolnjevali nekakšen socialnovarstveni namen, tj. kratkotrajno zagotavljanje nastanitve za delavce v sistemu notranjih medrepubliških migracij. Zato so jih uvrščali v skupino zgradb, ki so zagotavljale časovno omejeno in skupinsko nastanitev, kakršne so dijaški in študentski domovi ali domovi za ostarele. Zaradi začasnosti nastanitve in socialnovarstvenega namena so bili delavski domovi izločeni iz lastninjenja stanovanj po Stanovanjskem zakonu iz leta 1991, podobno kot so bili iz tovrstnega lastninjenja izločeni študentski in dijaški domovi ali domovi za ostarele. Vendar je praksa bivanja v delavskih domovih odstopala od prvotne zamisli, da naj bi delavski domovi zagotavljali zgolj prehodno in začasno nastanitev delavcem do trenutka dodelitve družbenega stanovanja. Drugače kot na primer v študentskih domovih, v katerih so študenti dejansko živeli zgolj med študijem, po študiju ali v primeru izgube študentskega statusa pa so se morali izseliti, so v delavskih domovih delavci živeli daljši čas, nekateri celo z družinami. Za številne delavce se bivanje v delavskem domu dejansko ni razlikovalo od bivanja v stanovanju. Koliko časa naj bi delavec bival v domu, ni bilo niti vnaprej določeno niti ni bilo nujno odvisno od njegove zaposlitve. Delavec je pogosto še naprej bival v istem domu, tudi ko mu je zaposlitev prenehala ali je zamenjal delodajalca ter tudi tedaj, ko se je že upokojil. Kljub temu se je v procesu lastninjenja upošteval prvotni namen nepremičnine. Če je bila namenjena za delavski dom, je bila izločena iz korpusa nepremičnin, ki so se lastninile po Stanovanjskem zakonu iz leta 1991. To je razvidno iz skromne sodne prakse, ki je

¹⁴ To pravzaprav pomeni, da so sodišča v glavnem odločala znotraj jezikovne razlage zakona, niso pa uporabila (tudi) teleološke razlage in argumenta teleološke redukcije, tako da bi se vprašala, zakaj je zakonodajalec uvrstil delavske domove med stavbe, kakršne so dijaški ali študentski domovi in druge v zakonu eksemplarično našete skupinske nastanitvene zgradbe.

na voljo.¹⁴ Posledično so bili posamezniki, ki so bivali v delavskih domovih, izločeni iz izjemno ugodnega lastninjenja družbenega premoženja, h izgraditvi katerega so tudi sami prispevali.

Z izvedbo lastninjenja družbenih stanovanj sicer niso bili vsi zadovoljni. Oškodovani so se čutili zlasti tisti, ki so živeli v denacionaliziranih stanovanjih. Stanovalci v denacionaliziranih stanovanjih so namreč imeli stanovanjsko pravico, a jim ni bila dana možnost odkupa teh stanovanj in posledična pridobitev

lastninske pravice. Stanovalci denacionaliziranih stanovanj so se iz nosilcev stanovanjske pravice, ki je v nekdanjem sistemu družbene lastnine zagotavljala gotovost in nedotakljivost, primerljivi z lastninsko pravico, spremenili v navadne najemnike stanovanj. To jih je na eni strani postavilo v neprimerljivo manj gotov položaj v primerjavi s položajem, v katerem so bili pred lastninjenjem. Na drugi strani so bili s tem obravnavani drugače kot drugi imetniki stanovanjske pravice. Vendar pravnega položaja stanovalcev denacionaliziranih stanovanj ni mogoče enačiti s položajem stanovalcev delavskih domov. Stanovalci denacionaliziranih stanovanj so namreč imeli v nekdanjem pravnem sistemu stanovanjsko pravico, stanovalci delavskih domov pa stanovanjske pravice na bivalnih enotah domov niso pridobili. Poleg stanovalcev denacionaliziranih stanovanj so bili z lastninjenjem stanovanj nezadovoljni tudi tisti, ki so živeli v t. i. hišniških stanovanjih. Pravni položaj stanovalcev hišniških stanovanj pa je primerljiv s položajem delavcev iz delavskih domov. Tudi na hišniških stanovanjih namreč ni bilo mogoče pridobiti stanovanjske pravice, četudi so stanovalci uporabljali hišniška stanovanja kot prava stanovanja. Stanovanjski zakon iz leta 1991 je hišniška stanovanja opredelil kot solastnino lastnikov stanovanjske hiše, stanovalci hišniških stanovanj pa niso imeli možnosti odkupa teh stanovanj.

Kljub večji ali manjši podobnosti med pravnimi položaji se je nezadovoljstvo teh skupin z lastninjenjem stanovanj različno odrazilo v civilni družbi. Najemniki denacionaliziranih stanovanj so se samoorganizirali, ustanovili so društvo, v katero so pridobivali člane, in se lotili političnih prizadevanj za uveljavitev lastnih interesov, ki so bili oškodovani v procesu lastninjenja. Najemnikom denacionaliziranih stanovanj so se pridružili stanovalci hišniških stanovanj, četudi je bil njihov pravni položaj bistveno drugačen: stanovalci denacionaliziranih stanovanj so v nekdanjem sistemu družbene lastnine imeli stanovanjsko pravico, stanovalci hišniških stanovanj pa te pravice niso pridobili. Na drugi strani pa ni bilo nikakršnega organiziranja in vidnega političnega delovanja posameznikov, ki so bili nastanjeni v delavskih domovih. Četudi sta pravni položaj in posledični interes stanovalcev hišniških stanovanj in stanovalcev delavskih domov primerljiva, glasov slednjih ni bilo slišati, glasovi prvih pa so se pridružili razmeroma močni in glasni pobudi stanovalcev denacionaliziranih stanovanj. To je verjetno mogoče pripisati temu, da so bili med stanovalci denacionaliziranih in hišniških stanovanj večinoma novi slovenski državljani, številni stanovalci delavskih domov pa so postali državljani drugih držav, ki so nastale po razpadu Jugoslavije. Poosamosvojitveni proces demokratizacije se je med drugim sicer izražal v nastajanju novih javnih prostorov in povečani prisotnosti civilne družbe pri razpravljanju in odločanju o javnih stvareh, vendar zgolj za državljane nove države Slovenije. Za samoorganizacijo in vidnost skupin, ki so bile nezadovoljne in oškodovane z lastninjenjem stanovanj, je bil pomembnejši dejavnik njihov novi državljanski status kot pa sorodne okoliščine prizadetosti v procesih lastninjenja. Ljudem, ki so v novi državi Sloveniji postali tujci (nedržavljeni), je bila kakršnakoli politična iniciativnost in dostop do javnih forumov onemogočena zaradi delovanja formalnopravnih meja med novimi državami, pa tudi širših družbenih meja. Zaradi prostorske

razpršenosti, zapletenega pravnega položaja in tedanjih družbenopolitičnih okoliščin delavcem, ki so bivali v delavskih domovih, verjetno ni uspelo niti prepoznati sorodnega položaja in skupnih interesov, na podlagi katerega bi se potencialno lahko organizirali in se oglasili v javnem prostoru. Delavci, ki so prebivali v delavskih domovih, v Sloveniji praviloma niso imeli prijavljenega stalnega bivališča.¹⁵ Razpad nekdanje Jugoslavije je začrtal stroge meje med novimi nacionalnimi državami dobesedno prek teles ljudi. Četudi so prišli delavci iz drugih jugoslovanskih republik v Slovenijo kot polnopravni jugoslovanski državljani, so kot novonastali tujci (nedržavljeni) morali zaprositi za dovoljenje za začasno prebivanje zaradi zaposlitve. Mnogi si niso uspeli urediti statusa, ker so izgubili službo v tedanjih gospodarskih razmerah z visoko brezposelnostjo. Odšli so v nove države, ki so nastale na ozemlju njihovih matičnih republik in kjer je bila vojna. Nekateri so zapustili Slovenijo tako, da so bili pridržani v centru za tujce (ali kot se je imenoval nekoč: centru za odstranjevanje tujcev). Če so se kateri pozneje vrnili v Slovenijo, tako da so pridobili delovno dovoljenje in dovoljenje za začasno prebivanje, so se znašli v okolju delovanja politike ekonomskih migracij, ki se radikalno razlikuje od sistema notranjih migracij, kakršnega so izkusili v Jugoslaviji. Prav tako so morali zaprositi za dovoljenje za začasno prebivanje tisti, ki so obdržali službe.

Delavski domovi danes

Na zgoraj opisani način je bil del delavske populacije, ki je bil pretežno neslovenske narodnosti, izločen iz sodelovanja pri poosamosvojitveni »razdelitvi« nekdanje družbene lastnine, tj. pogače, ki jo je tudi sam pomagal speči.¹⁶ Paradokso je tovrstna enostranska apropiacija družbenega premoženja vplivala na možnosti poznejšega upravljanja s populacijami, izigranimi v procesu tranzicije, in njihovimi potomci ter njihovega optimalnega izkoriščanja v novem sistemu tržnega gospodarstva.

Delavski domovi niso izginili iz stvarnopravne ureditve samostojne Slovenije. Tudi veljavni Stanovanjski zakon (Uradni list RS, št. 69/2003 in 57/2008) v 2. členu uvršča delavske domove med stanovanjske stavbe za posebne namene. Stanovanjske stavbe za posebne namene opredeljuje kot stavbe, namenjene začasnemu reševanju stanovanjskih potreb socialno ogroženih oseb, stavbe za bivanje starejših, študentov, otrok, kot so dijaški in študentski domovi, delavski domovi, domovi za starejše, domovi za terapevtske skupine, zavetišča za brezdomce, vzgojni domovi, domovi za skupnosti in druge stavbe, namenjene za izvajanje socialnih

¹⁵ Zato so izpadli iz kroga tistih, ki so bili na podlagi 40. člena Zakona o državljanstvu Republike Slovenije iz leta 1991 (Uradni list RS, št. 1/1991-I) upravičeni vložiti vlogo za pridobitev slovenskega državljanstva, saj je zakon kumulativno določal, da je moral imeti državljan druge republike v Sloveniji prijavljeno stalno prebivališče in je moral tukaj tudi dejansko živeti. Ker delavci iz drugih jugoslovanskih republik, ki so prebivali v delavskih domovih, niso imeli prijavljenega stalnega bivališča v Sloveniji, med njimi ni tistih, ki so bili izbrisani iz Registra stalnih prebivalcev Republike Slovenije. Vendar so številni delavci, ki so prebivali v delavskih domovih, dejansko živeli v Sloveniji dolga obdobja, četudi so lahko imeli prijavljena zgolj začasna bivališča. Edini, ki povezuje položaj izbranih s položajem tistih, ki so v nekdanji jugoslovanski republiki Sloveniji imeli zgolj začasno bivališče, je Mekina (2007: 49–50). To zbujata dvom o dosegu opredelitve izbranih, ki temelji na Registru stalnih prebivalcev in torej zajema zgolj tiste, ki so imeli formalno prijavljeno stalno bivališče v Sloveniji, ne pa tudi tistih, ki so imeli prijavljeno kvečjemu začasno bivališče, vendar njihovo dejansko bivanje v Sloveniji ni bilo zgolj začasno.

¹⁶ Ustavno sodišče je sicer zavrnilo argument, da je prišlo pri lastninjenju do neenakega obravnavanja. Neenakost, ki je bila posledica tega, da so vsi aktivni prebivalci prispevali delež plače v sklade za gradnjo družbenih stanovanj, niso pa enako sodelovali pri njihovi privatizaciji (na primer zato, ker sploh niso dočakali družbenega stanovanja), naj bi bila le navidezna. Ustavno sodišče je odločilo, da načelo enakosti oziroma pravičnosti ni prizadeto, četudi se pri določanju cen, po katerih so bila olastninjena stanovanja, ni upoštevalo različnih prispevkov posameznikov ali dejstva, da je v stanovanju, ki ga je bilo mogoče odkupiti, živelo več oseb, ki so plačevale prispevke v namensko sklade. Upoštevat je namreč treba, da je bil sistem zbiranja prispevkov in sredstev iz sklada skupne porabe solidarnosten. Zato ni mogoča primerjava z morebitnimi kapitalskimi vložki. Prispevek ni dajal nobene pravice. Zato je po mnenju Ustavnega sodišča enako upoštevanje prispevkov v vseh

primerih skladno z načelom solidarnosti. Zato tudi tisti, ki so plačevali prispevke, pa družbenega stanovanja niso pridobili, niso upravičeni do povračila prispevkov. Po oceni Ustavnega sodišča so bili njihovi prispevki porabljeni po načelu solidarnosti (odločba Ustavnega sodišča RS, št. U-I-95/91 z dne 14. 5. 1992, Uradni list RS, št. 34/92 in OdlUS I, 35). Paradoksalnost te odločitve Ustavnega sodišča je, da se je s solidarnostnim namenom sklada, iz katerega so se nekoč gradila družbena stanovanja, opravičil način lastninjenja (prisvojitve) teh stanovanj.

¹⁷ Glej 50. člen Ustave RS, ki določa: »Državljanji imajo pod pogoji, določenimi z zakonom, pravico do socialne varnosti.«

¹⁸ »Trdnjava Evropa« (ang. *Fortress Europe*) označuje paleto restriktivnih migracijskih politik in ukrepov, katerih namen je, da bi prosilci za mednarodno zaščito, priseljenci, ki nimajo dokumentov, in drugi nezaželeni tujci ostali »zunaj« meja Evropske unije (Broeders, 2007: 72; Broeders in Engbersen, 2007: 1593). Temu je mogoče dodati še, da so tisti, ki so izjemoma pripuščeni v notranjost evropskega obzidja, tja pripuščeni večinoma za omejen čas in zgolj za natančno določen namen.

programov, ki vključujejo bivanje. Vendar so med stanovanjskimi stavbami, ki jih eksemplarično našteva veljavni Stanovanjski zakon, delavski domovi edini, ki niso (več) mehanizem udejanjanja socialne politike. V nekdanjem sistemu notranjih migracij so bili do socialnovarstvenih ugodnosti v obliki zagotavljanja prehodne nastanitve v delavskih domovih upravičeni delavci iz drugih republik, ki so veljali za polnopravne jugoslovanske državljane ne glede na to, v kateri republiki so delali in živeli. Migrantski delavci, ki so danes nastanjeni v delavskih domovih, niso deležni primerljivih socialnih ugodnosti, saj imajo v sistemu meddržavnih migracij status tujcev (nedržavljanov) iz tretjih držav. Socialnovarstvene pravice in ugodnosti pa praviloma pripadajo državljanom,¹⁷ nekatere kvečjemu še tistim nedržavljanom, ki imajo dovoljenje za stalno prebivanje. V sistemu meddržavnih migracij ni posebne socialnovarstvene storitve zagotavljanja začasne namestitve za migrantske delavce. Poleg tega delavski domovi niso več družbena lastnina, temveč zasebna lastnina gospodarskih družb ali fizičnih oseb, ki se odločijo svoje nepremičnine uporabljati za nastanitev tujih delavcev. Za druge stavbe, ki jih našteva Stanovanjski zakon, pa velja, da so njihovi lastniki država ali lokalne skupnosti, če pa so lastniki zasebniki, izvajajo socialne programe v svojih nepremičninah praviloma na podlagi podeljene koncesije. Ker migrantskim delavcem ni (več) zajamčena socialnovarstvena storitev zagotavljanja prehodne nastanitve, je treba določbo veljavnega Stanovanjskega zakona, ki po zgledu starega

Zakona o stanovanjskih razmerjih umešča delavske domove med stanovanjske stavbe za posebne namene, pripisati površnosti zakonodajalca, ki je spregledal novo realnost ekonomskih migracij.

V samostojni in v Evropsko unijo vključeni Sloveniji so v sobah delavskih domov prav tako nastanjeni večinoma Bošnjaki, ki so zdaj državljani samostojne države Bosne in Hercegovine. Vendar sta se ureditev in praksa zaposlovanja ljudi, ki prihajajo z območja nekdanje Jugoslavije, bistveno spremenila. Obstaja verjetnost, da so predstave današnjih delavcev, ki prihajajo v Slovenijo iz Bosne in Hercegovine, daleč od realnih, ker so si jih oblikovali iz pripovedovanja in govoric sorodnikov in znancev, ki so bili kot jugoslovanski državljani notranji migrantski delavci v nekdanji skupni državi. Ko se danes kot tuji delavci iz tretje države soočijo z realnostjo obstoječe migracijske politike, je šok verjetno precejšen.

Populacija, ki je v nekdanji skupni državi delala in živela v sistemu notranjih migracij, se je po njenem razpadu znašla v primežu upravljanja migracij, ki se je s približevanjem vstopa Slovenije v Evropsko unijo čedalje bolj zategoval. Medtem ko so bili nekoč v sistemu notranjih migracij polnopravni nosilci državljanskih pravic in člani politične skupnosti, so danes kot tujci in državljani tretjih držav izključno objekt oblastnih politik in trga dela. V okoliščinah meddržavnih migracij in evropske migracijske politike so državljani tretjih držav izpostavljeni delovanju ukrepov in praks, ki jih slikovito označuje izraz »trdnjava Evropa«.¹⁸ Politika ekonomskih migracij razlikuje med državljani Evropske unije, Evropskega gospodarskega prostora in Švicarske konfederacije na eni strani ter neevropskimi državljani tretjih držav na drugi, tako da imajo slednji manjši obseg upravičenj in dostop skoraj izključno do deficitarnih poklicev

in del. Poleg tega preprečuje dolgotrajne naselitve migrantov iz tretjih držav in spodbuja njihovo vračanje v matične države, pri čemer so delavski domovi pomemben instrument. Delavski domovi so postali dejavnik konstitucije sistemsko podrejene in eksploatirane delovne sile, tako da zagotavljajo omejeno, usmerjeno in nadzorovano vključevanje migrantskih delavcev iz tretjih držav na trg dela. Delavski domovi dajejo namestitev migrantskim delavcem med zaposlitvijo in delom v Sloveniji. Ker so jim na voljo postelje v delavskih domovih, se izognejo mučnemu iskanju stanovanja na trgu oddajanja stanovanj, na katerem so migrantski delavci diskriminirani. Ker pa lahko v domovih delavci bivajo zgolj sami, se jim v državi, v kateri delajo in bivajo, ne morejo pridružiti družine.¹⁹ Zato delavski domovi učinkujejo kot dejavnik začasnosti ekonomskih migracij, tako da se migrantski delavci po določenem in razmeroma kratkem obdobju vrnejo v svoje države. Kljub številnosti so delavski domovi in njihovi stanovalci tako rekoč neopazni, neslišni in odrinjeni iz glavnega toka družbenega življenja, saj domovi učinkujejo kot instrumenti prostorske segregacije migrantskih delavcev in onemogočanja njihove družbene mobilnosti.

Vloga delavskih domov se je odmaknila od njihovega prvotnega socialnovarstvenega namena, saj je mreža delavskih domov danes namenjena delodajalcem, da optimalno izkoristijo migrantsko delovno silo. Ta ne opravlja zgolj deficitarnih del, temveč tudi zadovoljuje potrebe trga dela po poceni, mobilni in fleksibilni delovni sili. Od vzpostavitve sistema tržne ekonomije delodajalci, ki se udeležujejo konkurenčne tekme, čedalje bolj povprašujejo po poceni delovni sili, ki bi delala v neugodnih razmerah. Delavski domovi pa danes delujejo tako, da nenehno proizvajajo delovno silo, ki je mobilna, kar pomeni, da jo je mogoče poceni predstavljati iz enega kraja dela na drugega (na primer z gradbišča v Ljubljani na gradbišče v Koper), in fleksibilna, kar pomeni, da se zaposluje za določen čas, opravlja sezonska dela, vstopa v negotova delovna razmerja ipd. Z nameščanjem migrantskih delavcev v delavske domove delodajalci učinkoviteje pridobijo delovno silo iz tretjih držav in jo zaposlijo za določen čas. V delavskih domovih jim priskrbijo namestitev, tako da živijo blizu delovnega mesta, in poceni organizirajo njihov prevoz na delo, lahko pa jih tudi premeščajo iz enega doma v drugega.

Minimalni standardi bivanja v delavskih domovih

Bivajnske razmere v delavskih domovih so na izjemno nizki ravni. Delavski domovi so prepolni in delavcem ne omogočajo dostojnega življenja. Zaradi zgroženosti nad standardi bivanja migrantskih delavcev v delavskih domovih je nastala ideja, da bi morala država predpisati minimalne standarde bivanja v delavskih domovih. Njeni pobudniki so zlasti sindikati, ki opozarjajo, da je takšen pravni akt obstajal že pred desetletji.²⁰ Leta 1971 je bil namreč sprejet Družbeni dogovor o minimalnih standardih za življenjske in delovne pogoje gradbenih delavcev (Uradni list SFRJ, št. 28-343/71).²¹ Družbeni dogovor je urejal minimalne stanovanjske

¹⁹ Po podatkih Statističnega urada RS (http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=2666 (29. 9. 2009)) je bilo leta 2008 med tujci, priseljenimi v Slovenijo, največ državljanov Bosne in Hercegovine, tj. 13.000 oziroma 46,5 odstotkov vseh priseljenih tujcev. Od leta 2000 se povečuje število v Slovenijo priseljenih državljanov te države. Od leta 1995 med priseljenimi tujimi državljani občutno prevladujejo moški, v letu 2008 je bilo moških 80 odstotkov. V drugih državah EU sta delež moških in žensk veliko bolj uravnotežena. Povprečna starost priseljenega tujca v letu 2008 je bila nekaj manj kot 33 let.

²⁰ Glej izjave predstavnikov Zveze svobodnih sindikatov in Sindikata delavcev gradbenih dejavnosti v člankih Erika Valenčiča (2008 in 2009) v Mladini.

²¹ Družbeni dogovor je na primer določal, da so smele biti v sobah največ štiri postelje, vsak stanovalec pa je moral imeti na voljo od 4,5 do 5 m² osebnega prostora. Domovi so morali imeti tudi skupne prostore, namenjene družbeni, kulturni in športni dejavnosti.

²² To je pojasnil Radivoj Radak z ministrstva za delo v oddaji *Zeitgeist*, ki je bila 1. junija 2009 na Radiu Študent in je bila namenjena nevidnim delavcem sveta: 7:00 – 7:50'. Posnetek oddaje, avtor katere je Medard Kržišnik, je mogoče poslušati na spletni strani: <http://www.radiostudent.si/article.php?sid=19425> (29. 9. 2009).

²³ R. Radak z Ministrstva za delo v radijski oddaji *Zeitgeist* (2009): 7:57 – 8:31'.

pogoje delavcev, minimalne standarde za prehrano delavcev, minimalne pogoje za zagotovitev njihovega zdravstvenega varstva in prevoz delavcev na delo in z dela. Na idejo sindikatov o določitvi minimalnih standardov se je pozitivno odzvala država. Inšpekcijski svet je najprej ugotovil, da nastanitev tujih delavcev v Sloveniji pravno ni urejena. Nato je minister za delo ustanovil medresorsko delovno komisijo, ki je med drugim pripravila bivanjske in higienske normative. Pri tem se je zgledovala po vsebini Družbenega dogovora o minimalnih standardih iz leta 1971.²² Vendar urejanje minimalnih bivalnih standardov bivanja

v delavskih domovih ni povsem neproblematično. Zagata, ki jo najverjetneje občutijo tisti, ki želijo s pravilnikom o minimalnih standardih izboljšati namestitve tujih delavcev v delavskih domovih, je večplastna.

Najprej se zastavlja vprašanje, koga bi tak pravilnik o minimalnih standardih sploh zavezoval: lastnike delavskih domov ali delodajalce ali prve in druge? Nekateri delodajalci, ki zaposlujejo tuje delavce, so obenem tudi lastniki delavskih domov. A četudi gre za iste subjekte, sta narava in vsebina pravnih razmerij, v katera vstopajo kot lastniki delavskih domov, drugačni od narave in vsebine pravnih razmerij, ki jih sklepajo kot delodajalci. Prva možnost, da bi pravilnik o minimalnih standardih zavezoval delodajalce, je nesmiselna. Delodajalci namreč niso zavezani zagotoviti migrantskim delavcem namestitve ali jim pomagati pri njenem iskanju. Tudi ko posamezni delodajalci priskrbijo namestitev svojim delavcem, slednji formalno niso prisiljeni tam bivati in si lahko sami poiščejo druga bivališča. Druga možnost je, da bi pravilnik zavezoval lastnika, ki svojo nepremičnino oddaja za potrebe nastanitve tujih delavcev bodisi tako, da sklene pogodbo o oddaji postelj ali sob z delodajalci, bodisi tako, da oddaja postelje neposredno delavcem. V tem primeru bi bil lastnik nepremičnine zavezan upoštevati minimalne standarde le, če bi se odločil uporabljati svojo nepremičnino tako, da bi jo oddajal za nastanitev delavcev. Ker migrantski delavec ni prisiljen bivati v sobi delavskega doma, ni razloga, zakaj bi bilo treba lastnike delavskih domov zavezati, da upoštevajo kakšne minimalne standarde, saj podobni standardi ne zavezujejo drugih lastnikov, ki oddajajo svoje nepremičnine za nastanitev študentov, zaposlenih, posameznikov ali družin in drugih. Tudi na Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve ugotavljajo, da Ustava vsakomur zagotavlja svobodo gibanja in prebivališča. Delavci migranti formalno niso vezani na nastanitev v prostorih, ki jim jih zagotovi delodajalec, in si lahko prosto na trgu pridobijo (najamejo) druge prostore za bivanje. Migrantski delavec ima svobodo, da si sam poišče nastanitev; če mu delodajalec pri tem pomaga, mu pač pomaga. Zato je po mnenju Ministrstva težko najti način, da bi zavezali (prisilili) delodajalce, ki zaposlujejo tuje delavce, da zagotovijo minimalne nastanitvene pogoje zanje.²³

Država ponavadi določa podrobne standarde bivanja v karceralnih institucijah, kakršne so na primer zapor, pripor, center za tujce, kjer nedržavljeni čakajo na deportacijo, oddelek za pridržanje v azilnem domu, zaprti oddelek psihiatrične ustanove in podobno. Gre torej za oblastne institucije, katerih namen je različno dolga nastanitev oseb, ki jim je vzeta prostost. V njih so zaprti posamezniki, ki teh prostorov ne morejo prostovoljno zapustiti. Zato je določitev standardov bivanja za osebe, ki jim je vzeta prostost, jamstvenega pomena. Ker ni prisilnosti in je načelna svoboda gibanja zajamčena migrantskim delavcem, delavski domovi ne veljajo za karceralne institucije. Vendar so migrantski delavci dejansko prisiljeni bivati v delavskih domovih, njihova možnost izbire drugačne nastanitve pa je minimalna. Njihove plače so namreč tako nizke, da

si ne morejo privoščiti najema stanovanja, zlasti če želijo del zaslužka privarčevati ali ga poslati svojim družinam. V Sloveniji nimajo socialne mreže, ki bi jim bila v pomoč pri iskanju stanovanja. Ob prihodu v Slovenijo še ne poznajo ljudi (na primer drugih migrantskih delavcev), s katerimi bi lahko skupaj najeli stanovanje, saj je tovrsten skupinski najem stanovanja ugodnejši. Navadno ne premorejo finančnih sredstev (v višini večkratnika najemnine), ki jih lastniki stanovanj takoj ob sklenitvi pogodbe o najemu stanovanja zahtevajo kot varščino. Lastniki nepremičnin, ki oddajajo svoja stanovanja, večinoma niso naklonjeni oddajanju stanovanj migrantskim delavcem. Poleg tovrstnih težav, ki jih imajo migranti na trgu oddajanja sob, obstaja še močan interes delodajalcev in države, da migrantski delavci bivajo v delavskih domovih, pri čemer je sistem plačevanja za tovrstno nastanitev eden pomembnejših instrumentov zadrževanja delavcev v domovih. Zaradi sistema plačevanja postelj v delavskih domovih, ki je tak, da delodajalec mesečno odteguje delavcu stroške nastanitve od plače, delavec ne more samostojno razpolagati s tem zneskom. Odloča se lahko zgolj med tem, da biva v delavskem domu ali da se izseli in plačuje tako za izbrano namestitve kot tudi za delavski dom, saj mu bo delodajalec še naprej odtegoval od plače znesek za bivanje v domu. Možnost izbire, ki naj bi jo imeli migrantski delavci, je torej zgolj navidezna. Zaradi naštetih in drugih dejavnikov so »obsojeni« na bivanje v delavskih domovih. Vendar je ta »obsodba« posledica sistema zaposlovanja in dela tujcev iz tretjih držav, ne pa oblastnega akta odvzema prostosti posamezniku in njegovega zaprtja v karceralno institucijo. Četudi formalno niso prisiljeni bivati v delavskih domovih, je ta prisilnost realna in sistemska posledica ureditve in prakse zaposlovanja in prebivanja delavcev iz tretjih držav v Sloveniji.

Družbeni dogovor o minimalnih standardih iz leta 1971 je bil sprejet v pravnem sistemu, ki je temeljil na družbeni lastnini, in na samoupravnih osnovah. Z drugimi besedami: s tem družbenim dogovorom je delovno ljudstvo samo sebi določilo (predpisalo), kakšni morajo biti pogoji bivanja v delavskih domovih, ki so bili tedaj družbena lastnina. Družbeni dogovor iz leta 1971 torej ni nalagal lastniku delavskega doma, kakšne standarde mora zagotavljati delavcem, saj ni bilo razločka med lastnikom in delavci. Družbeni dogovor o minimalnih standardih torej ni zavezoval nekoga drugega, ni posegal v lastnino nekoga drugega oziroma ga ni omejeval pri uresničevanju njegove lastninske pravice; z družbenim dogovorom je ljudstvo samo sebi določilo, kakšna naj bo njegova lastnina, kako naj se z njo ravna. Zato se zastavlja vprašanje, kako bi bilo mogoče podoben pravni akt umestiti v sedanji pravni sistem, v središču katerega je zasebna lastnina.²⁴ Delavski domovi danes niso več družbena lastnina. Zaradi spremembe ekonomske in pravne ureditve je družbena lastnina kot ustavna kategorija prenehala obstajati z uveljavitvijo Ustave Republike Slovenije, odpravljena pa je bila z vrsto zakonov o lastninjenju, privatizaciji in denacionalizaciji. Delavski domovi so danes zasebna lastnina zlasti različnih gospodarskih družb, lahko tudi posameznikov.

Zasebna lastnina je ustavno varovana kategorija od uveljavitve Ustave Republike Slovenije. Ta v 33. členu določa: »zagotovljena je pravica do zasebne lastnine in dedovanja«. Ta določba ima dvojni varovalni učinek. Na eni strani varuje položaj imetnika lastninske pravice pred posegi

²⁴ Socialistična ustavna ureditev je poznala drugačno obliko lastnine, kot jo poznamo danes. Najpomembnejša je bila družbena lastnina, četudi je obstajala tudi zasebna lastnina (občani so na primer imeli lastninsko pravico na predmetih za osebno rabo, lahko so imeli zasebno pravico tudi na stanovanjskih hišah in stanovanjih za osebne in družinske potrebe). Družbena lastnina je bila značilnost različice socializma SFRJ. Bila je odmik od stalinistične ideje, da mora biti večina lastnine državna. Strogo gledano družbena lastnina ni bila lastnina v pravnem pomenu besede (še najbližja je današnjemu pojmu javnega dobra), ampak družbeno-ekonomska kategorija. Ker pa jo je bilo treba upravljati, se je v pravi razvil koncept »upravljalških pravic« na družbeni lastnini, ki je nadomeščal klasične stvarne pravice. Stvari, ki so bile izločene v družbeno lastnino, so v praksi delovale kot *res extra commercio*, zato je bilo na njih mogoče pridobiti samo pravico uporabe, nikakor pa ne zasebne lastnine (Rijavec in sodel., 2006: 73–4).

²⁵ Ker ni bil upoštevan tretji pogoj testa sorazmernost, je Ustavno sodišče presodilo, da je v neskladju z Ustavo ureditev sodelovanja delavcev pri upravljanju, ki je določala najmanj polovično število predstavnikov delavcev v nadzornem svetu delniške družbe. Sama zastopanost predstavnikov delavcev v nadzornem svetu sicer izpolnjuje prvi in drugi pogoj testa sorazmernosti. Vendar bi uresničevanje pravice do soodločanja zagotavljala tudi manj kot polovična zastopanost predstavnikov delavcev v nadzornem svetu. Obvezna paritetna sestava nadzornega sveta čezmerno (nesorazmerno) poseže v ustavno pravico lastnikov kapitala oziroma delničarjev do uživanja lastnine in do svobodne gospodarske pobude (odločba Ustavnega sodišča RS št. U-I-302/97 z dne 15. 06. 2000, Uradni list RS, št. 61/2000 in OdlUS IX, 158).

²⁶ R. Radak z Ministrstva za delo v radijski oddaji *Zeitgeist* (2009): 8:33 – 8:39'. Sprejetje pravilnika v obliki vladne direktive je bilo v oddaji napovedano za junij 2009.

²⁷ Glej 87. člen Ustave RS, ki določa: »Pravice in obveznosti državljanov ter drugih oseb lahko državni zbor določa samo z zakonom.« Ustavna določba je podrobneje izpeljana v prvem odstavku 37. člena Stvarnopravnega zakonika (Uradni list RS, št. 87/2002), ki določa, da lastninska pravica pomeni imeti stvar v posesti, jo uporabljati in uživati na najobsežnejši način ter z njo razpolagati. Omejitve uporabe, uživanja in razpolaganja pa lahko določi samo zakon.

države v njegovo lastninsko sfero (varstvo lastninske svobode). Na drugi strani pa varuje sam pravni institut lastnine in lastninske pravice (Rijavec in sodel., 2006: 71). Ustava torej varuje uresničevanje svobode imetnika lastninske pravice na premoženjskem področju. Določitev prisilnih standardov, ki bi jih morale izpolnjevati bivalne enote, ki bi jih lastnik nepremičnine želel oddati za namestitev migrantskih delavcev, je mogoče opredeliti kot način poseganja v lastnikovo uresničevanje lastninske pravice v njeni gospodarski funkciji ter tudi v njegovo pravico do svobodne gospodarske pobude. Ker Ustava pravico do zasebne lastnine in svobodno gospodarsko pobudo umešča med človekove pravice, bi bila oblastna določitev tovrstnih standardov celo poseg v ustavni pravici. Lastninska pravica sicer ni absolutna pravica, v katero bi bilo povsem nedopustno posegati ali jo omejevati, vendar mora tako poseganje temeljiti na legitimnem, stvarno upravičenem cilju. V tem smislu je treba razumeti tudi 67. člen Ustave, ki z opozarjanjem na gospodarsko, ekološko in socialno funkcijo lastnine med drugim sporoča, da se lastninska pravica ne more izvajati absolutno in neodvisno od javnih koristi in pravic drugih. Po ustaljenem in splošno sprejetem pravnem pojmovanju so omejitve ustavnih pravic dopustne le, če so skladne s t. i. načelom sorazmernosti. Slednje izhaja iz načela pravne države, ki ga najdemo v 2. členu Ustave, in prepoveduje čezmerne posege države tudi v tistih primerih, ko se z njimi poskuša doseči legitimen cilj. Ocena, ali ne gre morda za čezmeren poseg, se opravi na podlagi t. i. strogega testa sorazmernosti, ki vsebuje tri pogoje. (1) Poseg mora biti nujen (potreben) za dosego cilja, tako da cilja ni mogoče doseči z nobenim blažjim posegom v ustavno pravico ali celo brez njega. (2) Poseg mora biti primeren za dosego zaželenega, ustavno dopustnega cilja, tako da je ta cilj s posegom dejansko mogoče doseči. In (3) upoštevati je treba tudi t. i. sorazmernost v ožjem pomenu, kar pomeni, da je pri ocenjevanju nujnosti posega

treba tudi tehtati pomembnost s posegom prizadete pravice v primerjavi s pravico, ki se s tem posegom želi zavarovati, in odmeriti nujnost posega sorazmerno s težo prizadetih posledic. Gre za vprašanje, ali je teža posledic ocenjevanega posega v prizadeto človekovo pravico proporcionalna vrednosti cilja oziroma koristim, ki bodo nastale zaradi posega.²⁵

Oblastna določitev minimalnih standardov bivanja v delavskih domovih, ki bi jih morali upoštevati lastniki delavskih domov, ker bi bili v primeru njihovega neupoštevanja sankcionirani, bi bila najverjetneje ustavnopravno sporna. Kompromis, ki omogoča, da se dejansko ne bo nič zgodilo glede izboljšanja pogojev bivanja migrantskih delavcev, obenem pa ohranja dobro ime protagonistov tega navideznega prizadevanja za izboljšanje standardov nastanitve v delavskih domovih, je sprejetje vladne uredbe. Vlada naj bi pravilnik o minimalnih standardih delavskih domov sprejela v obliki uredbe.²⁶ Uredba je akt Vlade, torej izvršilne oblasti. Vlada z uredbo ne more določati obveznosti oseb, to bi lahko naredil le zakonodajalec (Državni zbor) z zakonom.²⁷ Če bo pravilnik o minimalnih standardih sprejela Vlada v obliki uredbe, ne bo imel obvezne moči, temveč bo

kvečjemu podajal določeno moralno sporočilo delodajalcem ali lastnikom domov. Z uredbo ne bo mogoče določiti sankcij za kršitve pravilnika niti pristojnosti inšpekcijskih služb za preverjanje takih kršitev. Zato minimalni standardi, če bodo določeni z uredbo, ne bodo imeli nikakršne prisilne moči. Pravilnik bo t. i. nepopolni pravni predpisi (*lex imperfectae*). Nepopolni pravni predpisi so pravna pravila, ki hočejo veljati kot obvezni pravni predpisi ali zapovedi, a je izostala določitev sankcije za primer njihovega neupoštevanja. Zato je njihova pravna narava problematična. Zaradi strukturno izrazito podrejenega položaja migrantskih delavcev obstaja znaten dvom o tem, da bo moralno sporočilo Vlade, ki bo pravilnik o minimalnih standardih sprejela v obliki uredbe, pripomoglo k izboljšanju realnosti, v kateri bivajo migrantski delavci v Sloveniji.

Sklepno

V nekdanjem jugoslovanskem sistemu notranjih medrepubliških migracij so veljali delavci, ki so se odločili poiskati zaposlitev v drugi republiki, za polnopravne državljane, ki so s seboj prenašali celoten spekter pravic in obveznosti. Z razpadom Jugoslavije in nastankom novih nacionalnih držav na njenem ozemlju so se začrtale meddržavne meje dobesedno preko ljudi, ki so tukaj prebivali in delali. Delavci, ki prihajajo iz držav, nastalih na ozemlju nekdanje Jugoslavije, danes veljajo za neevropske državljane tretjih držav. Ti smejo praviloma opravljati le deficitarna dela, večina je izrinjena v tisti segment trga dela, ki je namenjen delavcem, ki opravljajo slabo plačana, nekvalificirana, mobilna in negotova dela, ki veljajo za neugledna.

Spreminjanje (tranzicija) političnega in ekonomskega okolja po razpadu Jugoslavije je vodilo k vzpostavitvi konfiguracij interesov države in delodajalcev v novem okolju tržnega gospodarstva, ki so med drugim pripeljale do predrugačenja delovanja delavskih domov. Ti so v nekdanjem sistemu notranjih migracij igrali specifično socialnovarstveno vlogo, tako da so delavcem iz drugih republik zagotavljali kratkotrajno in prehodno nastanitev. Iz socialnovarstvenih institucij so se delavski domovi pretvorili v neformalne instrumente sistema meddržavnih migracij in migracijske politike, tako da udejanjajo cilj vračanja migrantov in omejujejo možnosti njihovega dejavnega vključevanja v družbo, v kateri delajo.

Delavski domovi so danes izraz posebne oblike sistemskega nasilja nad migrantskimi delavci, posledica katerega je med drugim njihova prostorska segregacija. Gre za način, kako sta se družbena neenakost in institucionalizirana diskriminacija vpisali tudi v prostor. Delavci iz tretjih držav sicer imajo formalno možnost izbire drugačne namestitve, a je ta izbira zgolj navidezna. Iz poskusov oblikovanja pravilnika o minimalnih standardih bivanja v delavskih domovih je mogoče med vrsticami prebrati, da postaja prisilnost, v kateri bivajo migranti, čedalje bolj prepoznana. A tovrstne humanitarne pobude za izboljšanje življenjskega standarda migrantskih delavcev bodo ostale impotentne, če ne bo onespособljen mehanizem, ki proizvaja sistemsko podrejenost delavcev iz tretjih držav.

Literatura

- BALIBAR, É. (2007): *Mi, državljani Europe? Meje, država, ljudstvo*. Ljubljana, Založba Sophia.
- BROEDERS, D., ENGBERSEN, G. (2007): *The Fights Against Illegal Migration: Identification Policies and Immigrants' Counterstrategies*. *American Behavioral Scientist*, let. 50, št. 12, str. 1592–1609.

- BROEDERS, D. (2007): *The New Digital Borders of Europe: EU Databases and the Surveillance of Irregular Migrants*. International Sociology, let. 22, št. 1, str. 71–92.
- FINŽGAR, A. (1993): Denacionalizacija stanovanjskih hiš, v katerih so posamezna stanovanja izvzeta iz nacionalizacije. Pravna praksa, let. 12, št. 14, str. str. 17.
- KRŽIŠNIK, M. (2009): *Zeitgeist: nevidni delavci sveta (radijska oddaja)*. Radio študent, 1. 6. 2009: <http://www.radiostudent.si/article.php?sid=19425> (29. 9. 2009).
- MEKINA, B. (2007): *Spomenik izbrisanim*. Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo, let. XXXV, št. 228, str. 48–54.
- MEŽNARIČ, S. (1982): *Delavci iz drugih jugoslovanskih republik in pokrajin*. Ljubljana, Raziskovalni center za samoupravljanje pri Republiškem svetu Zveze sindikatov Slovenije.
- MEŽNARIČ, S. (1986): »Bosanci«: A kuda idu Slovenci nedeljom? Ljubljana, Krt.
- RIJAVEC, V., KERESTEŠ, T., VRENČUR, R., KNEZ, R., EKART, A. (2006): *Pravna ureditev nepremičnin*. Ljubljana, GV založba.
- VALENČIČ, E. (2008): *Evropski standardi za delavce iz tujine*. Mladina, št. 48/2008 (28. 11. 2008): str. 10 ali http://www.mladina.si/tehdnik/200848/evropski_standardi_za_delavce_iz_tujine (29. 9. 2009).
- VALENČIČ, E. (2009): *Kako bivajo tuji delavci?* Mladina, št. 5/2009 (6. 2. 2009), str. 10 ali http://www.mladina.si/tehdnik/200905/kako_bivajo_tuji_delavci_ (29. 9. 2009).

Izjava proti novi uredbi o kvoti delovnih dovoljenj za tuje delavce

Ekonomsko-socialni svet (ESS) je na seji 19. decembra 2008 potrdil predlog Direktorata za trg dela in zaposlovanje (MDDSZ), v katerem vladi predlaga, naj za prihodnje leto (2009) določi bistveno manjšo kvoto delovnih dovoljenj za tuje delavce, kot jo je vlada določila lani. S tem vladi logično predlaga, da odstopi od povečevanja letne kvote delovnih dovoljenj za tuje delavce, ki ga je bilo do zdaj zaznati iz uredb, ki jih je vlada sprejela v preteklih letih.

Predlog ESS predvideva drastično zmanjšanje letne kvote delovnih dovoljenj. Medtem ko je bila kvota leta 2008 32.000 delovnih dovoljenj, je v predlogu ESS za leto 2009 zmanjšana za kar četrtno, in sicer na zgolj 24.000 delovnih dovoljenj.

Dodatno je skrb zbujajoče, da predlog predvideva spremembo razmerij med posameznimi vrstami delovnih dovoljenj. ESS tako predlaga, da bi se kvota dovoljenj za sezonsko delo tujcev (10.300 oziroma 45,8 odstotka letne kvote) skoraj izenačila s kvoto dovoljenj za zaposlovanje tujcev (11.000 oziroma 42,9 odstotka letne kvote). Lani je bilo to razmerje 65,3 odstotka proti 25 odstotkov v korist dovoljenj za zaposlovanje tujcev.

IWW nasprotujemo predlogu direktorata za trg dela in zaposlovanje, ki ga je potrdil ESS, da bi vlada za leto 2009 določila bistveno nižjo kvoto delovnih dovoljenj kot leta 2008, kar je v nasprotju s trendom povečevanja te kvote v preteklih letih! Hkrati obsojamo spremembo razmerij med posameznimi vrstami delovnih dovoljenj v korist dovoljenj za sezonsko delo, saj bi ta povzročila bistveno zmanjšanje pravic tujih delavcev!

- (1) ESS je predlog o zmanjšanju in prestrukturiranju letne kvote delovnih dovoljenj sprejel brez upoštevanja interesov in potreb tujih delavcev, ki so izraženi v dveh dokumentih pobude Nevidnih delavcev sveta (IWW): v Izhodiščih in zahtevah IWW ter v Peticiji IWW. Oba dokumenta kot vzrok slabih življenjskih in delovnih razmer delavcev migrantov opredeljujeta vizumski in kvotni režim. Ta režim jemlje delavcem pravico do izbire, spravlja jih v odvisnost od delodajalcev ter omogoča kršitve pravic delavcev, ki izhajajo iz dela; tako tistih, ki izhajajo iz zakonsko urejenih delovnih razmerij ter kolektivnih pogodb, kot tistih, ki izhajajo iz vključitve delavcev v socialno državo. Oba

dokumenta IWW, ki sta nastala na podlagi aktivistične soraziskave med migrantskimi delavci, vidi izhod iz ponižujočih delovnih in življenjskih razmer delavcev v zagotavljanju enakopravnosti delavcev. Podpora temu izhodišču se kaže v množičnem podpisovanju peticije IWW. ESS je torej popolnoma zaobšel artikulirane interese in potrebe migrantskih delavcev, ki pomenijo desetino delovno aktivnega prebivalstva RS. Zato od Vlade RS zahtevamo, da ne podpre predloga ESS. V družbi, ki se je zavezala demokratičnim načelom odločanja, je nelegitimno, da se pomembne odločitve sprejemajo s popolnim neupoštevanjem volje in glasu tistih, ki jih te odločitve zadevajo in ki obenem pomembno pripomorejo k razvoju celotne družbe.

- (2) V IWW ocenjujemo, da bi se zaradi zmanjšanja letne kvote delovnih dovoljenj poslabšale delovne in življenjske razmere migrantskih delavcev. Vladna uredba, ki bi sledila predlogu ESS, bi imela izrazito disciplinarne učinke na tuje delavce. Avtoritarno upravljanje migrantskih delavcev bi se zaostri. Delodajalci bi zmanjšanje števila delovnih dovoljenj uporabili za večje izsiljevanje in razlašanje delavcev. Zaradi manjšega števila delovnih dovoljenj, ki bi bila na voljo, bi bili tuji delavci prisiljeni med seboj gojiti odnose konkurence, kljub dejstvu, da lahko njihov položaj spremeni le kolektivna akcija, ki temelji na solidarnosti.

Zaradi zmanjšanja kvote bi prihajalo do dejanskega odpuščanja delavcev oziroma do primerov, ko delodajalci delavcem ne bi podaljšali pogodb o delovnem razmerju za določen čas. To bi delodajalcem obenem omogočalo, da delavcem, ki bi se morali vrniti domov, ne bi poravnali obveznosti, zlasti za pokojninsko in zdravstveno zavarovanje. Naj omenimo enega od razlogov, ki nas navaja k temu prepričanju. Delodajalec mora dokazati, da je delavcu poravnal obveznosti, ko zaprosi za podaljšanje delovnega dovoljenja in s tem bivalnega vizuma. Ker zaradi zmanjšanja kvote delodajalci ne bodo prosili za podaljšanje dovoljenj, bo izginil eden od kontrolnih mehanizmov, ki preprečuje, da bi delodajalci kršili svoje obveznosti, ki jih imajo do tujih delavcev. Ko delavec zapusti RS, obstaja majhna verjetnost, da bo nepoštenega delodajalca terjal, naj poravna neplačane obveznosti.

- (3) Prestrukturiranje letne kvote oziroma spremenjeno razmerje med številom različnih vrst delovnih dovoljenj bi povzročilo bistveno zmanjšanje pravic tujih delavcev in prenos tveganja zaradi predvidenih gospodarskih nihanj na delavce. Vse vrste delovnih dovoljenj (dovoljenje za zaposlovanje tujcev, dovoljenje za sezonsko delo, dovoljenje za napotene delavce), ki so zajete v letni kvoti, uvajajo odvisnost delavcev od delodajalcev, saj je delovno dovoljenje (in posledično pravica do bivanja v RS) vezano na delodajalca, ne pa na delavca. Izjema so osebna delovna dovoljenja, ki niso zajeta v letni kvoti. Po Zakonu o zaposlovanju in delu tujcev lahko delavec pridobi osebno delovno dovoljenje po dveh letih neprekinjenega dela pri istem delodajalcu. Osebno delovno dovoljenje prinese tujemu delavcu bistveno ugodnejši položaj na trgu dela. Delavec, ki ima osebno delovno dovoljenje, namreč lahko zapusti delodajalca, ne da bi bil obenem zavezan zapustiti državo, in si poišče drugega delodajalca. Gre za pomembno svobodo izbire, ki tuje delavce obenem postavi tudi v bolj enakopraven položaj v razmerju do delodajalcev, kar preprečuje, da bi slednji sistematično kršili delavske pravice in ne bi izpolnjevali svojih obveznosti. Nasprotno pa v razmerah odvisnosti od delodajalcev tuji delavci trpijo zlorabe in kršitve pravic, ki so sistemske narave; vsak spor z delodajalcem se najverjetneje konča z izgubo zaposlitve in posledičnim prenehanjem pravice do bivanja v RS.

Prestrukturiranje letne kvote v prid večjega deleža sezonskih dovoljenj bi povečalo sistemske pritiske na tuje delavce. Tovrstna struktura letne kvote namreč zapira možnosti za pridobitev osebnega delovnega dovoljenja, ker se delo na podlagi sezonskega dovoljenja ne všteva v zahtevani čas zaposlitve (dve leti) za pridobitev osebnega delovnega dovoljenja. Z večjim deležem sezonskih

dovoljenj se torej dejansko podaljšuje čas za pridobitev osebnega delovnega dovoljenja in zmanjšuje verjetnost njegove pridobitve.

Pridobitev osebnega delovnega dovoljenja je povezana še z drugimi socialnimi pravicami, na primer s pravico do denarnega nadomestila za primer brezposelnosti. Tuji delavci lahko načeloma prejema nadomestilo za čas brezposelnosti, če imajo osebno delovno dovoljenje in dovoljenje za začasno prebivanje v RS. Izjema so državljani BiH in Makedonije, ki morajo imeti v RS kar dovoljenje za stalno prebivanje. Pravico do ureditve dovoljenja za stalno prebivanje pa ima tujec šele po petih letih neprekinjenega bivanja v RS na podlagi urejenega dovoljenja za začasno prebivanje, kar pa ne vključuje bivalnega statusa, izdanega na podlagi dovoljenja za sezonsko delo. Izjema, ki je predvidena za tuje delavce iz Makedonije in BiH – delež slednjih je daleč največji med tujimi delavci v RS – nazorno kaže bistvo migracijske politike RS, ki se izvaja predvsem prek kvotnega režima. Da predlog zmanjšane letne kvote zaostre položaj migrantskih delavcev in povečuje njihovo izključenost iz nabora pravic, ki izhajajo iz dela, dokazuje tudi ureditev, da lahko postane delavec davčni rezident in s tem upravičenec do povrnitve dela dohodnine, če je v koledarskem letu zaposlen več kot 183 dni. Zaradi večanja deleža sezonskih delovnih dovoljenj bo tujih delavcev, ki bodo upravičeni do vrnitve dela dohodnine, najverjetneje manj.

- (4) Predlog ESS o kvoti delovnih dovoljenj za leto 2009 spodbijamo tudi zaradi hudih posledic, ki jih bo imela za konkretne migrantske delavce v RS. Ljudje smo avtonomna bitja, ki jih ni mogoče upravljati z ekonomsko logiko. Konkretni tuji delavci, ki delajo v RS, trpijo številne zlorabe delodajalcev in izjemno težke delovne in bivalne razmere, da bi si sčasoma po trnovi poti skozi sistem različnih delovnih dovoljenj zagotovili enakopraven položaj na trgu dela in posledično možnost za pošteno plačilo. Zaradi manjše letne kvote bi nekateri tuji delavci, ki trenutno delajo v RS, v prihodnjem letu izgubili možnost legalnega dela v RS. Sprememba razmerja med sezonskimi delovnimi dovoljenji in dovoljenji za zaposlitev bi povzročila degradacijo statusov: nekateri delavci, ki zdaj delajo v RS z dovoljenjem za zaposlitev, bi morali v prihodnjem letu privoliti v sezonsko dovoljenje in manjši obseg pravic, ki izhaja iz sezonskega dela. S tem bi delavcem, ki živijo med nami, prelomili obljubo in odvzeli upanje. Zmanjšanje letne kvote delovnih dovoljenj in njeno prestrukturiranje bi brutalno zarezala v populacijo, ki gradi Slovenijo in obenem goji upanje v boljše življenje.

IWW (Nevidni delavci sveta) in Socialni center Rog, december 2008

Delavske migracije iz Cazinske krajine

¹ Cazinska krajina oziroma širše območje bihaške regije je severozahodni del BiH na meji s Hrvaško. V etničnem pogledu je regija pretežno homogena, več kot 90 odstotkov je bosanskih Muslimanov – Bošnjakov.

Interesni izhodišči, ki sta pripeljali do nastanka pričujočega članka na tematiko bosanske (cazinsko-krajinske)¹ delavske migracije v Sloveniji, sta predvsem dve: prostorsko-antropološki in kulturno-etnološki vidiki omenjenega modela delavske migracije na

eni strani ter zgodovinska in migracijska kontekstualizacija tega fenomena na drugi.

Že pred leti sem opazil, da sta avtobusna postaja in železniški kolodvor v Ljubljani kraja rednih srečanj večjih in manjših skupin moških, ki sproščeno postopajo in kramljajo. Kmalu sem ugotovil, da so to skupine, ki jih večinoma sestavljajo delavci iz nekdanjih jugoslovanskih republik in pokrajin. Zanimalo me je, zakaj so prav postaje in kolodvori kraji njihovega pogostega srečevanja in kaj ti kraji v tem kontekstu pravzaprav simbolizirajo. Vemo, da so postaje in kolodvori prostori nenehne tranzicije, premika, prihoda in odhoda. V kontekstu omenjenega fenomena so lahko tudi metafora delavske razcepljenosti. Simbolizirajo »shizofrenijo«² njihove realnosti: virtualni občutek večje bližine domu na eni strani ter sočasna prostorska umeščenost teh delavcev v vsakdanjost slovenskega okolja na drugi. Postaje in kolodvori so tudi kraji večje možnosti srečanja, predvsem znancev in prijateljev, ki prihajajo iz domačega okolja ali vanj odhajajo, ter za kroženje informacij, vezanih na domači kraj.

To dejstvo me je navedlo na premišljevanje o delavski migraciji v kontekstu svojevrstnega etnografskega opazovanja z udeležbo. Šlo je za večkratne priložnosti, ko sem se vozil v »delavskem«³ avtobusu, ki redno, dvakrat na teden, pelje na relaciji Koper – Postojna – Ljubljana – Novo mesto – Bihać. Ko smo se na poti skozi Hrvaško približevali meji z BiH, njenemu severozahodnemu delu, sem lahko opazoval vidno transformacijo ozračja v avtobusu, večjo sproščenost in boljše razpoloženje med delavci. Na podobnih začetnih izkušnjah, ki pa so precej bolj poglodbene, analizirane in raziskovalno dodelane, temeljijo tudi dela sociologinje in etnologinje Silve Mežnarić. Te študije so še vedno nekakšen epistemološki kanon v raziskovanju omenjene tematike v Sloveniji ter so kot takšne tudi pomembne reference v pričujočem članku.

Oris znanstvenoraziskovalne kontekstualizacije delavske migracije

V širšem družboslovnem in ožjem sociološko-ekonomskem pogledu se delavska migracija umešča med dva sektorja: demografskega (prebivalstvo) in ekonomskega (zaposlovanje) ter pomeni kritično vez, ki povezuje ti dve polji. Predpostavka v ekonomiki migracij je, da ima emigrantska regija (v tem primeru BiH oziroma Cazinska krajina) presežek delovne sile, imigrantska (v tem primeru Slovenija) pa primanjkljaj. Te procese ekonomika ponavadi predstavlja z modelom pritegovanja (*pull*) in odbijanja (*push*). Veriga ekonomske teorije migracij je torej naslednja: presežek delovne sile $\Rightarrow$ visoka nezaposlenost (*push* faktorji) $\Rightarrow$ emigracija; visoka zaposlenost $\Rightarrow$ primanjkljaj delovne sile (*pull* faktorji) $\Rightarrow$ imigracija. Vendar so uravnotežene tendence migracijskih procesov dokaj šibke. Raziskave kažejo, da so te tendence bolj odvisne od sposobnosti imigracijskega področja, da privlači delovno silo, kot pa od izvrženja delovne sile v področjih, kjer obstajajo presežki delovne sile. Tretji pomemben dejavnik je dinamičnost lokalnega trga delovne sile, saj ta spodbuja mobilnost, tako imigracijo kot emigracijo (glej Mežnarič, 1982).

Vendar menim, da je za kompleksnejše razumevanje delavske emigracije Bosancev v Slovenijo potrebna tudi analiza zgodovinskih, socialnih in kulturnih kontekstov področja, delavskega domačega okolja in regije, kakor tudi analiza elementov razvoja sprejemne družbe, torej Slovenije. Prav to je primaren namen tega članka.

Migracije v luči zgodovine industrializacije

Po drugi svetovni vojni, med letoma 1947 in 1957, se je delež kmečkega prebivalstva v SFRJ s 70 odstotkov zmanjšal na 56 odstotkov, do leta 1961 pa na polovico prebivalstva oziroma na 50 odstotkov. Tako je v tem času iz kmetijskega v nekmetijski sektor migriralo skoraj tri milijone ljudi. Sočasno se je država industrializirala, še zlasti njen severozahodni del, torej Slovenija in Hrvaška. Slovenija se je v tem obdobju (1953–1961) migracijsko umirjala, prebivalstvo je dobilo pozitiven migracijski pribitek, njegova struktura pa je prevzela industrijske in mestne oblike (Mežnarič, 1986: 33). Slovenija je bila ob koncu sedemdesetih in na začetku osemdesetih let eno najmočnejših imigrantskih področij v Evropi ter dejansko (kakor tudi v projekcijah) odvisna od »uvoza« delovne sile iz drugih republik. Ko SFRJ leta 1965 odpre svoje meje in omogoči zaposlovanje v tujini, Slovenija postane tudi nekakšna vmesna postojanka na poti v Avstrijo in Nemčijo. V njej so se delavci migranti začasno ali za stalno nastanili ali pa so se vanjo po določenem času vrnili. Ekonomska kriza in zapiranje zunanjih trgov delovne sile v Evropi med letoma 1973 in 1975, ki sovpadata s preходом iz industrijske v postindustrijsko družbo, povzročita povečanje migracijskih tokov v Slovenijo kot najbolj razviti del nekdanje skupne države. To potrjuje tudi statistika priseljevanja iz BiH v Slovenijo: 24 odstotkov vseh priseljenih v Slovenijo med letoma 1971 in 1975 ter 46 odstotkov med letoma 1976 in 1981 je prihajalo iz BiH. Vrhunec migracijskega priliva v Slovenijo je bilo leto 1978 z okoli 13.000 priseljenimi (Mežnarič, 1982). Nedavne raziskave kažejo, da je bila leta 1981 (če ne upoštevamo hrvaških občin na meji s Slovenijo) cazinska občina ena izmed treh občin v Jugoslaviji, za katere je bila Slovenija emigracijsko prvi zunajrepubliški cilj (Josipović, 2006: 316). To so bili večinoma delavci, z družinami ali brez njih. S prihodom delavcev iz drugih jugoslovanskih republik Slovenija delno prevzame oblike večetnične družbe, upoštevajoč seveda zgodovinsko narodnostno prepletenost mejnih območij z Italijo, Avstrijo ali Madžarsko.

V nasprotju s Slovenijo BiH že od konca petdesetih let 20. stoletja kaže oblike brezposelnosti, tipične za območja, ki so v procesu prehoda iz primarnih v sekundarne dejavnosti ... Kaže

neskladnost med populacijskim stanjem in zmožnostjo primarnega in sekundarnega sektorja, da absorbira delovne kontingente prebivalstva (Mežnarić, 1986: 56). Severozahodna Bosna oziroma Cazinska krajina, ki je geografsko in komunikacijsko bolj povezana s Hrvaško in Slovenijo kot z osrednjo Bosno, že takrat pomeni tradicionalno emigracijsko območje, s katerega odhaja kmečko prebivalstvo. Gre za razvojno in emigracijsko periferijo, za katero so značilni »visoka nataliteta, opuščanje zemlje in s komunikacijami slabo povezani kraji, tradicionalno 'praznjenje' v tujino in druge republike ter nekoliko zapoznel koncept razvojnih možnosti« (Ibid.: 50). Kot opaza Mežnarićeva, gre za polproletariziranega kmeta, delavca v Sloveniji, ki ga označujejo specifične podobe sveta oziroma »podobe, organizirane v domenah bega z zemlje, bega od razširjene družine, bega pred lokalno kontrolo nad individuom« (Ibid.: 20). Podoba sveta tega bosanskega polproletarca v Sloveniji, tako navaja Mežnarićeva, »vključuje podobo spopadov, podobo razcepljenosti imigrantske družbe« (Ibid.: 24).

Polpretekla zgodovina območja Cazinske krajine

Za popolnejše razumevanje relativno množične delavske migracije z območja severozahodne Bosne je treba nanizati nekaj zgodovinskih dejstev iz časa druge svetovne vojne in neposredno po njej. Najprej omenimo relativno neznan dogodek, tako imenovano *cazinsko buno* oziroma *cazinsko vstajo*, ki se je zgodila leta 1950. To je bilo izrazito nerodovitno leto, kar je še dodatno spodbudilo nasprotovanje lokalnih kmetov neusmiljenim zahtevam komunistične oblasti po izredno visoki materialni dajatvi v pridelanih proizvodih, ki so jih kmetje le s težavo pridelali. Lakota lokalnega prebivalstva je bila velika, vendar Komunistična partija ni pokazala nikakršnega razumevanja za dejstvo, da kmetom ni uspelo pridelati dovolj hrane niti za lastne potrebe, kaj šele za državo. Vstaji je sledila odločna in uničevalna reakcija Komunistične partije in Jugoslovanske armade. Vodje vstaje, ki je bila prej stanovska (kmečka) kot politično-ideološka, so pobili, njihove družine pa razselili po vsej federaciji. Za nameček je dogodek (sicer neuspešno) skušala politično instrumentalizirati takratna monarhistična emigracija Kraljevine Jugoslavije v Veliki Britaniji. Skratka, v popolni informacijski blokadi se je samo v dveh tednih zgodil svojevrsten genocid kmetstva. Dogodek je bil popolnoma cenzuriran, vsa regija Cazinske krajine pa kaznovana za daljši čas. Temu je po vsej verjetnosti botrovalo tudi dejstvo, da je bilo območje Cazinske krajine med drugo svetovno vojno središče ustaštva med bosanskimi Muslimani, kakor tudi središče pronacistične muslimanske zelene milice. V takratni pronacistični Neodvisni Državi Hrvaški je bilo območje Cazinske krajine znano kot »hrvaška Turčija«. Torej, za stigmatizacijo tega kraja je imela povojna oblast več razlogov.

Več kot deset let po vstaji je še vedno vladala lakota, primanjkovalo je osnovnih živil. V nekaj letih je na območju Cazinske regije zaradi tifusa umrlo približno dva tisoč nosečnic. Navadno milo je bilo prestižni izdelek. To je bil popolnoma zanemarljiv kraj, imenovan tudi »drugo Kosovo«. Množična delavska migracija s tega območja v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja, po tem, ko je Jugoslavija odprla meje za svoje prebivalstvo, je iz te perspektive popolnoma razumljiv pojav, do katerega je prišlo zaradi odhoda, ali natančneje, pobega iz obupnih življenjskih razmer. Natančna analiza Vere Kržišnik-Bukić o cazinski vstaji s konca osemdesetih let 20. stoletja pokaže, kako so člani najbolj izpostavljenih družin iz časa vstaje – skoraj štirideset let po tem dogodku in že desetletja živeči v oddaljenih krajih Jugoslavije – v pogovorih o teh dogodkih še vedno izražali določen strah in zadržanost (Kržišnik-Bukić, 1991).

Drugi pomemben moment za zgodovinsko kontekstualizacijo delavske migracije iz zahodne Bosne je razvojni uspeh firme »Agrokomerc« v osemdesetih letih 20. stoletja in ustvarjanje svojevrstnega kulta osebnosti oziroma poveličevanja direktorja »Agrokomerca« in poznejšega pomembnega bosanskega politika Fikreta Abdića. Takrat je morda prvič v svoji zgodovini prebivalstvo Cazinske krajine zaživelo boljše, lažje življenje. Posledično se je tudi odhajanje delavcev v tujino (in Slovenijo, ki je takrat še vedno bila območje notranje migracije) delno zmanjšalo. No, »pravljica« je trajala le kratek čas. Leta 1987 je izbruhnila afera »Agrokomerc«. Šlo je za domnevno nezakonito poslovanje z menicami, z napihnjeno vrednostjo podjetja, kar je tedaj počelo na stotine podjetij v takratni državi. Kmalu se je pokazalo politično ozadje afere, ki je dobilo svojo nadaljevanko med vojno v BiH. Fikret Abdić, nesojeni predsednik BiH, ki je na prvih parlamentarnih volitvah leta 1990 dobil največ glasov med bosanskimi Muslimani, je pod pritiskom v njegovi takratni stranki SDA prepustil mesto predsednika države Aliji Izetbegoviću. Leta 1993, sredi bosanske vojne, je Abdić razglasil nastanek separatistične Avtonomne pokrajine Zahodna Bosna ter podpisal kolaboracionističen sporazum z Miloševićem in Karadžićem, kar je pripeljalo do hudega medmuslimanskega spopada v tem delu Bosne, do krvave vojne med privrženci Abdića in Petim korpusom vojske BiH s sedežem v Bihaću, ki je ostal zvest vladi v Sarajevu.

Zakaj so ti zgodovinski podatki pomembni v zvezi z bosansko delavsko migracijo? Vsaka vojna je, kot vemo, dobičkonosen posel za posameznike in skupine posameznikov. Kmalu po začetku vojne se je začela vzpostavljati siva ekonomija, pri kateri so domnevni sovražniki zelo uspešno poslovno sodelovali. V severozahodni Bosni, ki se je v času vojne lahko merila z nekdanjo Srbsko krajino na Hrvaškem, ki so jo Hrvati in Bošnjaki s pomočjo ameriških letal uničili leta 1995, je bil črni trg med vojno precej razvit. Po neuradnih ocenah se je na tem trgu med vojno skozi trgovino z orožjem, hrano in podobnim obrnilo povprečno milijon takratnih nemških mark na dan. Skratka, srbska stran je imela neposreden finančni interes, da ta kraj, območje Cazinske krajine, preživi.

In ravno tukaj se lahko končno dotaknemo pomena in vloge delavske migracije. Ravno delavska migracija, skupaj z bosanskimi begunci, razsutimi po vsem svetu, je zagotavljala poglaviten vir denarja, ki je po različnih kanalih prihajal v Cazinsko krajino, s katerim je bilo mogoče trgovati s Srbi in konec koncev preživeti. V tem primeru še najbolj pride do izraza pomen »sive ekonomije« doma, v Bosni, in tradicionalno patriarhalnega obrazca prenosa denarja skozi razširjeni družinski krog. Tako je tudi migracija precej sodelovala pri obrambi Bosne pred srbsko agresijo. Lahko rečemo, da je prav delavska migracija kupovala čas svojim rojakom v domovini.

Sklep

Za konec bom ponudil nekaj premislekov o aktualni, sodobni perspektivi bosanskih delavcev v Sloveniji. To so ljudje, ki so bili v času Jugoslavije »domača«, »notranja« migracija, zdaj pa so tujci oziroma delavci iz tretjih držav, ki se soočajo z nenehnimi težavami pri pridobivanju delovnih dovoljenj. Postali so del mednarodnih migracijskih tokov. Danes v Sloveniji obstaja formalen, administrativen poskus pridobivanja poceni delovne sile iz vzhodnoevropskih držav Evropske unije (iz Slovaške, Bolgarije, Romunije, na primer), ki imajo avtomatično pravico do dela v vseh državah članicah. Hkrati je očitno, da je prisotnost bosanskih gradbenih delavcev v Sloveniji še danes trdno zakoreninjena. Slovenski delodajalci radi poudarjajo njihovo pridnost

² O težkih razmerah vsakdanjega življenja v samskih domovih glej Gačić, 2007, in Skupno poročilo stanovalcev delavskega doma na Poljanski 66 v Ljubljani in aktivistov in aktivistk Socialnega centra Rog na www.tovarna.org/node/1380.

in pripravljenost, da delajo več, njihovo tradicijo (zdaj že druga in tretja generacija), kakor tudi kulturno in jezikovno bližino v primerjavi z delavci z območja Vzhodne Evrope. Zgovoren je primer nedavnega obiska namestnice direktorice ljubljanskega Zavoda za zaposlovanje v Bihaću, katerega namen je bil podpis

pogodbe o sodelovanju oziroma »izvozu« gradbenih delavcev s tega območja v Slovenijo. Zdaj je v Sloveniji približno 35.000 delavcev iz BiH in večinoma delajo v gradbeništvu. Za svoje delo prejemajo skoraj enkrat nižjo plačo kot njihovi kolegi iz držav članic EU.

Kot že rečeno, v nasprotju z delavskimi priseljenci iz BiH v Slovenijo v času nekdanje Jugoslavije so delavci, ki prihajajo danes, v administrativnem pogledu tujci, s čimer sta jim že na sistemski ravni oteženi sama migracija ter vzpostavitev dostojnih delovnih in življenjskih razmer. Večinoma živijo v samskih domovih,² skoraj celotna tedenska aktivnost teh delavcev pa je usmerjena le na delo in čakanje petka popoldne, ko bodo šli domov, v Bosno. To je osnovna strukturiranost njihovega bivanja, zato nimajo razvite komunikacije s »simboličnim prostorom« Slovenije, z njegovo kulturo, jezikom, navadami, kar ustvarja razmere za medsebojno, vzajemno stereotipizacijo. S tem so bolj podobni prvemu valu delavskih priseljencev v šestdesetih letih kot drugemu valu v sedemdesetih. V nasprotju s prvim valom so se ti delavci bolj nagibali k stalni priselitvi, zato so razvili raznovrstne oblike komunikacije s slovensko družbo. Večplastna interakcija s slovensko družbo je bil del njihovega vsakdanjika. Priča smo torej svojevrstnemu zgodovinskemu reverzibilizmu glede položaja in umeščenosti zdajšnjih bosanskih delavcev tukaj, v Sloveniji, kar je seveda mogoče opazovati in razumeti v luči dogodkov ob začetku devetdesetih let, torej ob razpadu nekdanje skupne države.

Za sam konec še en napotek. Verjetno najlepšo literarno referenco na temo življenja bosanskih gradbenih delavcev v Sloveniji je že pred več kot dvajsetimi leti napisal Miha Mazzini v kultnem romanu *Drobtinice* (Mazzini, 1987). Obvezno branje.

Literatura

- GAČIĆ, S.: *DOM ZA OBEŠANJE*. MLADINA 51, 21. december 2007, http://mladina.si/tebnik/200751/clanek/nar--delavci-sinisa_gacic/.
- JOSIPOVIČ, D. (2006): *Učinki priseljevanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni*. Ljubljana, Inštitut za slovensko izseljenstvo, ZRC SAZU.
- KRŽIŠNIK-BUKIĆ, V. (1991): *Cazinska buna: 1950*. Sarajevo, Svjetlost (Biblioteka Refleksi).
- MAZZINI, M. (1987): *Drobtinice*. Ljubljana, Prešernova družba.
- MEŽNARIĆ, S. (1982): *Delavci iz drugih jugoslovanskih republik in pokrajin v Sloveniji: Slovenija kot sprejemna družba*. Ljubljana, Raziskovalni center za samoupravljanje, RS ZSS.
- MEŽNARIĆ, S. (1986): *»Bosanci«: a kuda idu Slovenci nedeljom?* Ljubljana, Republiška konferenca ZSMS: Univerzitetna konferenca ZSMS.
- Stališča IWW (Invisible Workers of the World) do odgovorov Snage, d.o.o, na skupne zahteve. <http://tovarna.org/node/1380>.

Etnija in razred v misli Louisa Adamiča

Ko potujemo med stvaritvami različnih avtorjev, se nemalokrat zgodi, da naletimo na osebe, ki so jih spremembe razpoloženj Zgodovine – in te so bile navadno tragične – nekako odrinile v skrito rano človeških prigod.

Ena takih oseb je Louis Adamič¹ (Grosuplje, 1898 – Milford, 1951), nanj pa lahko naletimo, medtem ko beremo članke velikega francoskega avtorja »črnih« kriminalk, Jeana Patricka Manchettea. Prva Adamičeva knjiga iz leta 1931, *Dinamite!*, je po Manchetteovem mnenju »temeljno besedilo« za razumevanje mehanizma, skozi katerega je poklicni sindikalizem Združenih držav Amerike v dvajsetih letih dvajsetega stoletja prešel v eno izmed oblik organiziranega kriminala (Manchette, 1996). Ta Manchetteova teza je spodbudila mojo radovednost, ki je postala še večja takrat, ko sem odkril, da je bil Adamič rojen le nekaj kilometrov od Ljubljane in da njegovo delo o migrantskih razmerah v ZDA v prvi polovici devetnajstega stoletja še danes predstavlja temeljno delo tudi onkraj Atlantika.²

Adamič je bil rojen in vzgojen v zadnjih vzdihljajih despotičnega avstro-ogrškega imperija. Komaj petnajstleten, s končano osnovno šolo, je zapustil družino in emigriral v Združene države Amerike. Če njegovo migracijo interpretiramo kot »avanturo v razumevanje« (začel je kot nekvalificiran delavec in se razvil v nekakšno čudno figuro avtodidaktičnega intelektualca, novinarja, zgodovinarja in literata), si je v dvajsetih letih neutrudno prizadeval skozi »vrsto knjig in na stotine konferenc [...] spodbuditi javni interes za novo sintezo Stare in Nove Amerike« (Vecoli, 1996: 22), v trdnem prepričanju, da korenine

¹ Glede imena osebe, ki ji je posvečen ta članek, bom ohranil angleško različico (Louis), razen tam, kjer avtor izrecno uporabi slovensko različico Alojz, pri čemer pa avtor pravzaprav zapiše Alojze in ne Alojz. Ta dodatni avtorjev samoglasnik (–e) kaže pripisati posebnostim italijanskega jezika, ki ne pozna glasov te vrste, zato samoglasnik nastopa kot pripomoček pri izgovorjavi dveh zvonečih soglasnikov. Kljub avtorjevi uporabi amerikaniziranega priimka (Adamic) sem se odločil za slovensko različico (Adamič), saj se v slovenski javnosti uporablja bodisi njegovo slovensko bodisi njegovo amerikanizirano ime, vendar vselej njegov slovenski priimek (op. prev.).

² Glede pomembnosti Adamičevega dela v okviru t. i. *ethnic revival* glej predvsem Rudolph J. Vecoli (1978). Adamiča so citirali v več delih, ki se ukvarjajo s temami multikulturalizma in pluralizma v Združenih državah. Zaradi slovesa in pomembnosti besedila je zanimivo videti, kako ga Werner Sollors (1986) umesti v njegovem delu *Beyond Ethnicity: Consent and Descent in American Culture*.

³ Avtor uporabi besedo *funambolo*, kar pomeni tako ekvilibrist ali vrvohodec kot tudi spreten diplomat, kar je Adamič vsekakor bil, če verjamemo zgodovinskim podatkom, da je Adamič svetoval predsedniku Rooseveltu, naj podpre NOB, itd. (op. prev.).

⁴ Najbolj izčrpen povzetek o življenju in delu Louisa Adamiča se nahaja v Henry A. Christian (1971). Za najnovejšo monografijo tega avtorja glej Dan Shiffman (2003) in slovenski prevod (2005) *Korenine multikulturalizma: delo Louisa Adamiča*, prevod Cirila Toplak in Janja Žitnik Serafin.

ameriške identitete dvajsetega stoletja izhajajo tako iz Plymouth Rocka, kraja, kjer so pristali ustanovitveni očetje, kot Ellis Islanda, otoka, kjer so pristajali migranti, izhajajo pa tudi iz prvih suženjskih ladij Jamestowna. Predvsem pa koncept ameriške identitete temelji v zavedanju nove pluralne identitete, ki sestoji iz spletnja razlik v smeri kontinuirane, vendar tudi konfliktne redefinicije. Je zdravilo za katastrofo, imenovano nacionalizem, diskriminacija in ekonomska neenakost ter pravi vir avtentične univerzalne demokracije.

Adamiča bi torej lahko razumeli tudi kot ekvilibrista³ na tanki niti zgodovine. Bil je sanjač zelo posebne vrste, ki se je nahajal v preknem ravnotežju med kategorijami in svetovi, ki si stojijo nasproti in so med seboj v konfliktu, vendar kljub temu med

seboj komunicirajo. Združene države/Evropa, Združene države/Jugoslavija, kapital/delo, roden/tuj, demokracija/podjetništvo, amerikanizem/eticizem, razred/eticizem: Adamičevo delo se vrti okoli nasprotujočih si kategorij, množičnih pomenov in nerešenih protislovij. Po svoje je figura, ki je padla v past dualizmov, nezmožna razdreti vozle, ki se še danes prikazujejo v vsej svoji zapletenosti. Adamič tako postane žrtev te nezmožnosti, za katero pa ni sam kriv, saj je živel v epohi, ki je protislovja akumulirala, namesto da bi jih razreševala.⁴ Po drugi strani pa imamo občutek, da se Adamič postavlja onkraj teh dualizmov, in sicer takó, da prefigurira svet, ki mu prihaja nasproti. Tega sveta sicer ne bo nikoli videl, je pa k njemu nedvomno veliko prispeval in ga ne nazadnje tudi napovedal.

Na tem mestu predlagam ponovno branje tega avtorja, ki bi sledilo rdeči niti konceptualnega para *razreda* in *eticizma* ter v polnosti osvetlilo njegovo raziskovanje konceptov in dramatičnih osebnih dogodkov. Gre za priložnost histografičnega branja, ki ga je predlagal Rudolph J. Vecoli, zgodovinar migracij in ameriškega delavskega gibanja, ki opaza, da so se od šestdesetih let 19. stoletja študije o migracijah in delu gibale na »vzporednih, vendar nasprotujočih si smereh«, in trdi, da so »v obeh disciplinah najbolj zanimiva in relevantna dela, ki so nastala ravno v srečanju konceptov razreda in etnicizma« ter da se taki koncepti »morajo ohraniti in biti ponovno vzpostavljeni kot uporabne kategorije za zgodovinsko analizo« (Vecoli, 1995: 13–22). Delo in dogodki, ki jih je predstavil ta avtor, tudi po vseh teh letih kažejo na določene karakteristike migracij, ki jih je tradicionalna levica vedno zanikala, hkrati pa dajala prednost enopomenski interpretaciji lika migranta kot šibkega subjekta, potrebnega pomoči: kažejo pomembnost subjektivnih vidikov, ki jih vsak migrant nosi v sebi, in ki realizirajo tisto, kar je Sandro Mezzadra poimenoval »pravica do bega«, oziroma močan element družbene dinamizacije, ki je postavljen nasproti omejeni mobilnosti, vsiljeni s strani kapitalizma (Mezzadra, 2001). Ni dvoma, da je Louis Adamič – ki je imel vsakega Američana za nosilca »svoje« Amerike – kot človek in kot avtor popolnoma udejanjal tako pravico.

Adamič prepozna razredni konflikt kot temeljni del *njegove* Amerike in se zato odloči, da bo pred paradoksnim kontinentom, ki ga fascinira s svojo kruto naravo in človeško mnogoterostjo ter neusmiljenostjo ekonomskega sistema, ki živi na račun trpljenja drugih, stavil na svojo zmožnost opazovanja in razumevanja zato, da bi lahko živel lastno življenje kot »avanturo v razumevanju« (Adamic, 1932). Še preden je leta 1934 napisal prvo knjigo, *Dynamite: The Story of Class Violence in America*, in celo preden je popolnoma obvladal angleščino, je mladi Alojz, v tistem času še ne Louis, na lastni koži izkusil težavnost mezdne delo in z veliko mero

⁵ Prevedena avtorjeva opomba: *Izkoriščenje zguba, pridanič (izjemši pri napornih delih), mezdni suženj*. Naslednji izraz, *dung*, pomeni ekskrementi, a tudi gnojilo (op. prev.).

⁶ O tej temi glej predvsem Louis Adamic (1934).

ironije zaznaval, da ima večji del zaničljivih izrazov, ki so mu jih namenjali rojeni Američani – kot *underdog*, *working-stiff* ali *wage-slave*⁵ – po svoje opraviti ravno z delom, izčrpanostjo in izkoriščanjem. Celo najbolj vulgarna beseda, *dung*, vsebuje nenavadno ambivalenco: beseda pomeni tudi »gnojilo« in brez dvoma je množstvo migrantov, h katerim spada tudi Alojz – na ameriško celino je med letoma 1890 in 1920 prispelo osemnajst milijonov ljudi – in delo, ki so ga opravljali, pomenilo vodilno napajalno silo ekonomskega sistema, ki danes uživa sloves najmočnejšega na svetu.

Adamičevo življenje v Združenih državah pa se je še malce zapletlo: pogosto so ga imenovali tudi *bohunk*. To je beseda, ki je sestavljena iz dveh izrazov: *bohem* in *oger*. S tem izrazom so poimenovali vse migrante iz Vzhodne Evrope, skovanka pa je nosila izrazito žaljivo konotacijo, podobno izrazu *nigger*, ki so ga Američani uporabljali v razmerju do oseb afriškega rodu. Mladi Adamič je kmalu začutil težo, ki jo začenja ustvarjati njegova etnična pripadnost. Čeprav je želel ostati distanciran opazovalec, ga je skrbela vloga tujca, v kateri se je znašel, saj je nujno pomenila zahtevo po odpovedi lastni subjektivnosti in enkratnosti. Jasno je uvidel, da je bila na delu vztrajna in nasilna akcija, ki je merila na amerikanizacijo tujcev, ki je prinašala nasilno asimilacijo v anglo-saksonski kulturni model, hkrati pa je vedel, da ni mogoče zanikati lastnega izvora.

Ko je že postal uspešen pisatelj in se uveljavil kot eden pomembnejših poznavalcev ameriških razmer, je v letu 1941 zapisal, da je »amerikanizem gibanje, ki sta mu uniformnost in slepi konformizem tuja, [gibanje, ki] sprejema razlike [...]« (Adamic, 1941: 12). Še nekaj let prej, ko je komentiral kompleksne razloge za polom *wobblyja* oziroma *Industrial Workers of the World*, je zapisal, da je slogan »one big union« pomenil pravzaprav »enotnost, radikalizem in amerikanizem«, ki vsi skupaj pomenijo predpostavko za rast močnega delavskega gibanja. To je pripomnil tudi v kontekstu nekega diskurza, v katerem je kritiziral boljševiške različice marksizma, ki so bile nekritično prevzete iz ruske izkušnje in ki jih je razumel kot škodljive za avtonomijo ameriškega delavskega gibanja.

Vendar, kako spraviti to napetost v raznovrstno enotnost, kjer preti nevarnost, da bi etnicizem postal zaprta in nespremenljiva identiteta, namesto da bi pomenil odprtosti do raznolikega?

Z velikim uspehom knjige *A Native's Return* iz leta 1934, v kateri prvič opisuje jugoslovansko dejanskost ameriškim bralcem, in sicer po prvem obisku domače zemlje po dvajsetih letih odsotnosti, je Adamič postal poznan predvsem v ameriških emigrantskih skupnostih, v katerih je imel možnost, da se prosto giblje in raziskuje družbeno dogajanje, česar si prej ni mogel niti predstavljati. Zaradi zakona *Immigration Act* iz leta 1921 in *National Origins Act* ali *Quota Act* iz leta 1924 so bile meje Združenih držav takrat še zaprte. S pogledom, usmerjenim v bližnjo prihodnost, se je Adamič v svojem raziskovalnem delu osredinil predvsem na razmere druge in tretje generacije prišlekov, ki so skupaj pomenili kar trideset milijonov ljudi,⁶ med katerimi so bile predvsem mlade družine migrantov, ki jim je grozila izključitev iz ameriškega življenja, ker so jih zatirali Američani starejšega rodu. Slednjim je vsako zavedanje ali instinktivni občutek za kakršnokoli kulturno zaledje umanjkal, posledično pa se niso čutili del kakšnega tipa kontinuitete v človeški in zgodovinski izkušnji. Nešteto mladih ljudi, ki so zaradi gospodarske krize in rasizma doživljali konflikte tudi v družinskem krogu, je zavzelo obrambni položaj in se začelo zapirati v lastne kulturne navade in domači jezik. Veliko ljudi je bilo stigmatiziranih že od samega začetka šolanja, saj so njihovi nevedni učitelji med učenci še povečevali nestrpnost in se pogosto šalili na račun njihovih težko izgovorljivih priimkov.

⁷ Avtor uporabi besedno igro, ki temelji na kategorizaciji časa zaposlitev. V tem primeru gre za parodijo na zaposlenega novinarja za polni delovni čas oziroma v italijanščini »*giornalista a tempo pieno*« (op. prev.).

⁸ Glede razlike med pojmom »prisilna amerikanizacija« in »počasna amerikanizacija« ter na splošno o pojmovanju amerikanizma glej Louis Adamič (1941).

Dejstvo je, da ne moreš biti nekaj drugega kot to, kar si. Vendar je Adamič sprevidel nevarnost, kateri je večina mladih novopečenih Američanov hodila naproti. Po njegovem mnenju sta obstajali dve razrešitvi konflikta, ki so ga občutili v sebi. Lahko bi postali izrazito šovinistični in patriotski ter »potencialni privrženci vsakršnih vrst nacionalizma in fašizma« ter tako izrazili jezo zaradi prvobitne pripadnosti drugi kulturi in svojim staršem. Lahko bi razvili »antisocialno držo« in to tako, da bi zadovoljili javni prostor, saj je bilo v tistem času to mnenje zelo

aktualno, skladno z njim so imeli tuje prirojeno težnjo h kriminaliteti. V obeh primerih je pravzaprav šlo – tako pravi Adamič – za ekstremne razmere, ki pa so proizvajale prej izolacijo in izgubo kot karkoli drugega.

V nekem drugem romanu iz leta 1935, ki je bil pomenljivo naslovljen *Grandsons*, je Adamič upodobil različne modalitete tega izkoreninjenja s pomočjo likov štirih vnukov nekega slovenskega migranta, delavca in radikalnega aktivista, ki je bil ubit v Haymarketovem pokolu v Čikagu leta 1886. Andy Gale je bil tihotapec, ki je delal za Al Caponeja in je pod izmišljenim imenom izjemno bogatelj; Catherine je bila komolčarka, ki se je poročila z bogatim industrijskim mogotcem; Peter je bil vse in hkrati nič: novinar na izgubljeni čas,⁷ živel je v popolni samoti, nezmožen, da bi se ustalil na enem mestu ali v kakšnem poklicu, predstavljal je tisto, kar je Adamič imenoval *shadow America*; eksistencialna slabost tretje generacije. Zadnji, Jack Gale, pa je bil *wobbly* aktivist, ki je izbral očetovo in dedovo pot in ostal delavec, predvsem pa poklicni revolucionar. Roman nedvomno kaže na določene Adamičeve stilistične omejitve, vendar ne glede na to še vedno nosi močan čustveni naboj, tudi zato, ker avtor svojih likov ne ocenjuje, temveč o njihovih dejanjih pripoveduje na način, ki najbolje izrazi njegove ideje v tistem času.

Adamič namreč meni, da je Amerika tista, ki je izdala zaupanje teh ljudi, ko jim ni dovolila, da bi se »amerikanizirali« skladno z lastnim intimnim doživljanjem.⁸ Migranti so glavne žrtve tistega, kar Adamič pojmuje kot »*the country's fundamental incongruity between its political democracy and its economical royalism*« – ali drugače, žrtvovanje revolucionarnih idealov enakosti in svobode na oltarju ekonomskega dobička in kapitalizma. Med omenjenimi štirimi vnuki v knjigi je lik, katerega odlikuje dejstvo, da se je edini zmožen soočiti z lastno sedanostjo in hkrati še vedno polno živeti. To je Jack Gale, aktivist IWW, ki mu je ravno s tem, da je bil del konflikta med delom in kapitalom, in s tem, da ni sebično uporabljal individualne strategije preživetja, uspelo postati del ameriške realnosti in oblikovati idejo, ki je bila adekvatna lastni zgodovini, in pripraviti razmere nekega polnega državljanstva za sina, ki seveda simbolizira Adamičevo upanje za četrto generacijo.

Grandsons je dramatičen tekst, ki je v opisovanju psiholoških muk njegovih protagonistov morda celo preveč neposreden, vendar nas to ne sme čuditi, glede na to, da je Adamič kot novinar blestel predvsem v pisanju reportaž. Kljub temu iz njegovih knjig vselej vznikne pomembna značilnost: vedno gre za zgodbe o potovanjih in množičnih izselitvah, ki so rekonstruirane s pomočjo majhnih in velikih avantur ter vtikanje v spletke stoterih obrazov in srečanj. Kot je dejal Carey McWilliams, so vse te zgodbe zaznamovane s podrobnim in pronicljivim zaznavanjem konfliktov in dogodkov, ki spreminjajo tudi najbolj normalno in vsakdanje življenje v dramatične in ekscentrične dogodke (glej McWilliams, 1935: 41, 56). In ne samo to: vse Adamičeve knjige prežema avtobiografskost – kar je zelo pogosto v emigrantski literaturi – hkrati pa so v veliki meri neintimistične. Ta značilnost je bila potrebna zato, da je povabil bralca v isti meha-

nizem raziskovanja osebne izkušnje, dvoma in radovednosti, ki je vodil tudi njega samega. Lahko bi rekli, da Adamič v svojem pisanju zastavlja nekatera vprašanja, ne da bi predlagal kakršenkoli odgovor.

V tem smislu se nam Adamič razkriva kot etičen in angažiran pisatelj v najglobljem pomenu. Nepreklicno je odločen, da bralcu ne bo lagal ali ga zapeljeval z retoričnimi pripombami, ampak bo raje spodbujal zavest v smeri kolektivne raziskave skupnega dobrega. Zelo neposreden primer te naravnosti lahko najdemo na nekem mestu v knjigi, ko pravi, da prav nič ne mara besede *toleranca*: čeprav se preferira toleranca pred netoleranco, pa se pri toleranci, ki se večkrat priključuje na pomoč kot zdravilo, nazadnje izkaže, da je pravzaprav zgolj negativna netoleranca, torej v najboljšem primeru zgolj negativna vrлина. »Toleranca je torej nežna in vpljudna netoleranca.« (Adamič, 1941: 14–15) To dejstvo je proizvedlo nemožnost konfrontacije z življenjskimi vprašanji, hkrati pa je bilo krhki vetrobran za netoleranco, ki se je v tistih letih večkrat raztreščil zaradi Depresije in dogodkov v Evropi – dovolj je, da pomislimo na prihod organizacij sredi tridesetih let minulega stoletja, kot so *Ku-Klux-Klan* s Severa ali paranacistične organizacije *Bunds*, ki so jih oblikovali Američani nemškega rodu.

Toleranca sama po sebi torej ni bila dovolj. Treba je bilo *sprejeti* drugega. In to sprejetje je bilo daleč od neke splošne pietetne prakse. Moralo je biti akt aktivnega državljanstva: treba se je bilo torej združiti v *Javne svetove* na *javnih mestih*. Gre za koncept, ki ga je Adamič predstavil, ko je na koncu tridesetih in na začetku štiridesetih postal član organizma, imenovanega *Common Council for American Unity*, kjer je vodil časopis z naslovom *Common Ground*. To je bil eden najuspešnejših poskusov razvoja časopisa na nacionalni ravni, ki je bil posvečen konstrukciji temeljev za novo multikulturno delo, usmerjeno v vse izobraževalne, družbene in pridruželne strukture države.⁹

Adamiča je večkrat kritizirala »levica«, ker naj bi v nekaterih izmed svojih klicev k enotnosti uporabil določena gesla, ki so vsebovala sledi patriotizma. Kritiko levice je mogoče umestiti v posebnost ameriške zgodovine, v kateri je koncept nacije nosil drugačno konotacijo kot tisto v Evropi; pri tem je seveda treba upoštevati, da je bil Adamič priča prihodu nacifašizma v Evropi in je torej občutil nujnost intervencije Združenih držav Amerike v vojno. Vendarle je zanimivo poudariti, da je ravno v trenutku, ko je F. D. Roosevelt, ker so ZDA stopile v drugo svetovno vojno, množil pozive k enotnosti, Adamič izražal dvom glede pomena predsednikovega koncepta »totalne obrambe«. Njegovega pomena se namreč ni dalo reducirati na zgolj vojaško konfrontacijo, kjer bi prevladal najmočnejši. Tukaj se je pokazalo nekaj, kar bi lahko definirali kot Adamičevo univerzalistično držo. Gre namreč za idejo, da bi ZDA lahko bile zarodek svetovne demokracije, ki jo je Adamič označil za »panhumanistično«, takšno torej, ki bi bila sposobna odpraviti vse rasizme in nacionalizme. Lahko bi, ampak s pogojem, da udejanji, predvsem v svoji notranjosti, razmere enakosti, ki ne bi bile zgolj formalne narave.

Vračamo se torej k vprašanju razredne neenakosti, substancialne ločitve na kaste, ki jo je kapitalizem vsilil ameriški družbi, in Adamičevemu zavedanju, da se je treba onkraj nujnosti po vključitvi etnične in kulturne razlike neizogibno lotiti tudi ekonomske neenakosti, se boriti proti neizpodbitni prepotentnosti kapitalizma in rešiti »temeljno ameriško neskladnost«, ki je bila konec koncev osnova rasizma in rasistične diskriminacije.

My America je morda najbolj celovito in obenem spletkarsko Adamičevo delo: kronika desetletnega potovanja po Združenih državah, o katerem je trdil, da je na njem prepotoval približno sto tisoč milj. V knjigi, ki povzema delo treh let, med letoma 1936 in 1939, najdemo tri glavne

teme, lahko bi rekel skoraj tri kategorije, v katerih lahko ponovno opazimo konceptualne pare in nasprotja, ki sem jih navedel že na začetku: razmere migrantov (*Ellis Island and Plymouth Rock*), dejanske posledice ekonomske krize (*The Depression*) in delavsko gibanje, soočeno z New Dealom (*The Workers*). Tretji del je po svoje dejanska evolucija romana *Dynamite!*, iz katerega Adamič črpa številne teme za razmislek in jih razširi, vendar tokrat z vidika izkušenega poklicnega pisatelja, ki se zaveda lastnih zmožnosti in realnosti, ki ga obdaja.

Dve temi iz romana *Dynamite!* sta tesno prepleteni in smiselno si ju je priklicati v spomin. Prva zadeva preplet ekonomije in kriminalitete ter kriminalitete in sindikalizma oziroma je to zgodba o skorumpiranosti, na kateri temelji ekonomski kapitalistični sistem. Adamič je tako z drugo izdajo knjige leta 1934 razblinil ideje, ki so bile prej skrbno negovane: da bodo velike *corporations* in *trusts* sčasoma postale sposobne prevzeti družbeno odgovornost. Ko je uvidel, da lahko skorumpiranost napade in razžre tudi organizacije za varovanje in obrambo delavcev (kot so pokazali dogodki *American Federation of Labor* Samuela Gompersa), je Adamič na več mestih v romanu opozarjal, da so nujna avtonomna in radikalna delavska gibanja v ZDA, ki bi bila organizirana na podlagi industrijske pripadnosti in ne na poklicnih korporacijah. To je druga tema, kateri je vredno nameniti pozornost, saj je le-ta spodbudila Adamičevo refleksijo, ki ga je spremljala vrsto let.

Vprašanje vstopa kriminalitete v polje konflikta med kapitalom in delom je element, ki označuje, skladno z Adamičem, da se je eno obdobje bojov končalo ter da je umik kriminalitete začetek poloma največjega sindikata tistega časa, AFL, ter da je na obzoru prihod *labour movement*, ki bo, po Adamičevem mnenju, tudi vlečna sila, ki bo rešila ameriško neskladnost. Dinamitni atentat na *Los Angeles Times* leta 1910, v katerem je življenje izgubilo dvajset ljudi in ki je dvajset let pozneje spodbudil Adamičevo pisanje romana *Dynamite!*, je dokončno zakoličil ločitev med tem, kar je bilo pred veliko industrijsko restrukturacijo na začetku stoletja ter poznejšo afirmacijo fordizma in taylorizma kot načina kapitalistične produkcije. Adamič pokaže, da se je kaj hitro naučil lekcijo historičnega materializma, razumljenega kot interpretativni instrument realnosti. Na več mestih namreč trdi, da je prebral Marxov *Kapital* in da ga dobro pozna, in to kljub svojemu tedanjemu neideološkemu pristopu, ki je pozneje povzročil, da je začel prezirati vodilne člane AFL. Vodilni ljudje v tem sindikatu so bili jezni na njegovo neusmiljeno analizo sindikalne korupcije. Adamiča je vrh ameriške Komunistične partije zato obdolžil, da je anarhist in simpatizer IWW.

To, kar nas tukaj torej zanima, je uporaba neideološkega ključa, ki nam bo pomagal brati dinamično razmerje med delavskimi boji, delavsko organizacijo in odgovorom kapitala. Adamič pripoveduje o »svoji« Ameriki kot o *procesu*, v katerem imajo vsi, tudi pred kratkim prispeli migranti, pravico do državljanstva; in to stori, ne da bi se lotil vprašanja odnosa med reformizmom in revolucijo, ki je ohromilo veliko organizacij, predvsem pa komunistično. Adamič je raje opazoval mnogotere in kreativne forme, v katerih so delavski boji izražali enotnost in radikalnost.

Adamič je prispel v Združene države ravno v času, ko se je v okviru industrijske proizvodnje udejanil prehod iz *fittinga* – *American System of Manufacturing* iz osemnajstega stoletja – v *assembling*, ki je povzročil množično uvedbo strojev in novih tehnologij, na katerih so ameriški kapitalisti vneto delali, da bi tako onemogočili poklicne sindikalne organizacije, kot je AFL, tiste torej, ki so branile kvalificirane delavce (*skilled*). Adamič se je zavedal, da je bil tudi sam del množice migrantov, ki so jih Združene države privabile prav zato, da bi oblikovale velikanško vojsko nekvalificiranih delavcev (*unskilled*), ki jih je potrebovala nova paradigma fordistične

¹⁰ S tem terminom nekateri zgodovinarji označujejo obdobje po prvi svetovni vojni (1919–1920), v katerem je bil predvsem severni del Italije priča kmečkim uporom, delavskim manifestacijam, okupacijam zemlje in tovarn ter določenim poskusom samoupravljanja (op. prev.).

produkcije. Šlo je torej za delovno silo po nizki ceni v primerjavi s specializirano delovno silo, ki si je pred industrijsko revolucijo lahko privoščila boljše pogoje in višje plače.

AFL se je torej odločila braniti produktivni model, ki mu je bilo usojeno izginiti. Če se ozremo po prvem dvajsetletju 20. stoletja namreč ugotovimo, da je AFL posegala tudi po skrajnih mehanizmih izsiljevanja, da bi ohranila sistem *closed shop*, ki je zaposloval le člane poklicnih sindikatov; AFL si je tako hotela zagotoviti svoj delež moči, ki je bil kompatibilen z *big business*. Adamič je jasno zaznal, prvenstveno skozi izkušnjo *Industrial Workers of the World*, da je problem, ki ga izkušajo prišleki, pravzaprav problem delavske organizacije, ki bi bila sposobna reprezentirati množico novega nekvalificiranega dela. Nekvalificirano delo pa je bilo pravzaprav migrantsko delo, ki je bilo predvsem v državah Vzhoda pojmovano kot nomadsko in občasno. V romanu *Dynamite!* so ti odtenki natančno opisani, predvsem pa je v njem prisotno poročilo o neposredni izkušnji mladega Adamiča, ki se je ob več priložnostih srečal z izkušnjo gibanja *wobbly*. Ne glede na lastno kritiko boljševiškega nagnjenja samega gibanja je Adamič ohranil globoko spoštovanje do njegovih voditeljev, kot sta bila npr. »Big Bill« Haywood in Arturo Giovannitti.

V romanu *My America* se lahko prepričamo, v kolikšni meri je bila Adamiču pomembna vloga delavske subjektivitete in migranta pri artikulaciji lastnih oblik bojov in organiziranja. To je razvidno predvsem v poglavju, posvečenem praksi *sitdown*, ki so jo v tridesetih letih razvili industrijski delavci v pnevmatski proizvodnji in ki je pomenila inovacijo »delovne stavke«, ki prvotno izhaja iz tradicije *wobbly*. Vendar v nasprotju z *wobbly* delavsko stavko, pri kateri so se delavci pretvarjali, da delajo (z namenom, da bi upočasnili proizvodnjo), so pri praksi *sitdown* nekateri delavci prekinili proizvodnjo tako, da so sedli poleg svojih strojev in na ta način prizadejali uničujoče posledice za celotno proizvodno verigo.

Nekatere značilnosti *sitdowna* so po Adamiču zagotavljale učinkovitost te prakse, poleg tega pa so izkazovale notranjo nujnost avtonomije delavstva. *Sitdown* je zmagovita in fleksibilna praksa tudi zato, ker se je njeno delovanje lahko podaljševalo iz izmene v izmeno na skoraj epidemičen način, hkrati pa je omogočila, da so se delavci izognili vojaški konfrontaciji s policijo in delodajalčevo stražo, in ne nazadnje tudi konfliktu s stavkokazi. Ta praksa je lahko tudi vodila do začasne zasedbe tovarne – in na tem mestu Adamič poudarja pomembnost prispevka migrant-skih delavcev. Ti naj bi stavkajočim posredovali izkušnje o oblikah boja, ki so jih že prakticirali v Evropi (predvsem o zasedbah tovarn v Italiji med t. i. *Biennio Rosso*).¹⁰ Po Adamiču se je v tej praksi nahajal tudi nek anarhični, izrazito ameriški, demokratični in pragmatični element. Med stavkajočimi je namreč obstajala močna in vsesplošna odgovornost glede izvedbe in zaključka protesta. Ohraniti je bilo treba mirno kri in imeti vselej v mislih predvsem končni rezultat same stavke. *Sitdown* je omogočal usmerjeno koncentracijo na omenjene elemente (končni rezultat, odgovornost itd.), namesto na samo izvedbo stavke, ki je sama po sebi zahtevala malo energije. Kolektivna avtodisciplina je bila mogoča, ker je izhajala iz dejstva, da se je problem reševal v tistem trenutku in na tistem kraju, med delavci in šefi. Socializacija med delavci je tako dosegla svojo najvišjo točko, saj so vsi razpravljali z vsemi, se tako bolje spoznavali in laže vztrajali pri premagovanju etničnih, rasnih in spolnih razlik. In naprej, *sitdown* je postavljaval v ozadje sindikalne reprezentacije, saj so ga neposredno vodili delavci sami, dajali so pobude in se udeleževali pogajanj ter se tako izognili nevarnosti, da bi njihov boj prodali sindikati.

Vse to se je dogajalo sredi *New Deals*, v letih, ko je ameriška vlada predlagala novi pakt za upravljanje konflikta med kapitalom in delom. Ta pakt je pomenil začetek velikih delavskih

bojev, njihovo osrednjo vlogo pa je nosila sindikalna organizacija, ki je izšla iz stare AFL, *Congress of Industrial Organization* (CIO). Organizirana je bila glede na industrijske panoge in odprta za članstvo velikemu številu nekvalificiranih delavcev, ki niso bili izpostavljeni etnični diskriminaciji.

Adamič je v tistem času močno upal v uspeh delavstva, ni pa zaupal sindikalistom CIO, saj je menil, da bodo potem, ko jim bo uspelo privabiti množico delavcev in delavk k njihovi organizaciji, začeli dvomiti o spontanosti delavstva in razmišljati o potrebi po »discipliniranju« delavcev, ki bi bili preveč naklonjeni uporabi prakse *sitdown*: »To se mi je zdelo nekoliko neumno, saj ko sem se potepal po državi in opazoval razvoj *sitdowna*, sem videl, da gre za temeljno prakso, manifestacijo upora modernega industrijskega delavca proti načrtu aktualnega ekonomskega političnega sistema, ki je želel delavca spremeniti v nekaj manj pomembnega od stroja, na katerem je delal. Orožje je *bilo* nevarno, vendar sem čutil, da ga je treba uporabiti. Ni šlo samo za to, da so nekateri levi militantni voditelji v njem videli propedevtično orodje za rast delavske organiziranosti, ampak je na delavce delovalo izjemno spodbudno« (Adamič, 1938: 415).

To, kar zanima Adamiča, je torej zmožnost, da bi ameriški delavci razvili kolektivno zavedanje delavstva, vendar ne s pomočjo posredovanja sindikatov, ampak z razvojem svojstvenih vodilnih vlog v boju za svoje pravice in da bi ta boj občutili globoko v svoji notranjosti.

Adamič zato pripisuje izredno pomembnost izobrazbi in študiju, ki sta po njegovem mnenju temeljni element polnega državljanstva in samodoločanja ljudi. Njima je v svojih spisih namenil osrednjo vlogo tako v migrantskih kot v delavskih razmerah. Brezkompromisno je vztrajal, da ZDA v vse javne izobraževalne institucije ter v vse medije in kulturo vključijo zgodovinske in kulturne izobraževalne programe, ki bi omogočili vključitev pred kratkim prispelih migrantov in pripomogli k rešitvi problematike druge in tretje generacije v ZDA. Takšni izobraževalni programi bi morali biti naslovljeni na vse študente, vključno z Američani starega anglo-saksonskega rodu, da bi promovirali avtentično in vzajemno vednost o različnosti kultur in ameriški realnosti.

Prav tako Adamič nikoli ni prenehal vztrajati, predvsem v okviru sindikatov, pri zahtevi po sprejetju izobraževalnih projektov za delavce. Njihov namen je bil pripomoči k povečanju razredne in družbene zavesti in vzajemnega pripoznanja različnih etničnih in kulturnih pripadnosti. Da bi jasneje predstavil svojo idejo, je Adamič v romanu *My America* ponazoril primere samoupravnih šol, kot je npr. *Highlander Folk School*, kjer je nova rudarska naselitev povzročila negativne posledice v družbenem tkivu majhne skupnosti. *Highlander Folk School* je nastala, da bi delavcem omogočila razumeti ekonomske fenomene, ki so bili v ozadju teh sprememb. Te šole so se sčasoma razvile v prave šole, kjer so se poučevali ekonomski in družbeni predmeti, prevzele pa so tudi temeljno vlogo samoorganizacije delavstva. To je potekalo v okviru intelektualnih izmenjav med progresisti in radikalc, omenjene šole pa so tako postale nosilke gibal družbenih bojev.

Adamičevo vztrajanje pri izobraževanju je bilo brez dvoma posledica njegovih osebnih intelektualnih pripetljajev in zavedanja, da je postal uspešen pisatelj v jeziku, ki ni bil njegova materinščina. Izkoristil je vse možnosti, da bi se v življenju izkazal tako v pisanju kot v misli. Deloval je pri manjših lokalnih časopisih, v čitalnicah in na samoupravljanih tečajih, ki so jih ustanavljali na sedežih IWW. Zavedal se je, da sledi svojemu ameriškemu snu, medtem ko je črpal dragocene izkušnje iz suženjskega mezdnege dela, kateremu je bil, tako kot milijoni drugih ljudi, zapisan ob svojem prihodu v Združene države. Menim, da je zato treba Adamičeve

pripetljaje razumeti kot vajo iz *pravice do bega* in da je vredno ponovno prebrati njegove knjige skozi prizmo sedanjosti, v kateri je nasilje kapitala, ki pokuši zaježiti vsak poskus bega, tako v ZDA, v Evropi ter ne nazadnje tudi v mladi, demokratični Sloveniji, ponovno na delu.

Prevod Tomi Bartole

Literatura

- ADAMIC, L. (1932): *Laughing in the Jungle*. New York and London, Harper & Brothers.
- ADAMIC, L. (1934a): *Dynamite: The Story Of Class Violence In America*. New York, Viking Press.
- ADAMIC, L. (1934b): Thirty Million New Americans. *Harper's Magazine*. Ponovni natis (1935) Service Bureau for Education in Human Relations, New York.
- ADAMIC, L. (1938): *My America: 1928–1938*. New York and London: Harper & Brothers: Hamish Hamilton.
- ADAMIC, L. (1941): *On Unity and Uniformity*. Cleveland, The Cleveland Council for American Unity, Cleveland Press Building.
- BEYER, W. C. (1981): Louis Adamic and Common Ground. *Louis Adamic: Symposium*, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani.
- CHRISTIAN, H. A. (1971): *Louis Adamic: a Checklist*. Kent, Ohio, Kent State University Press.
- MANCHETTE, J. P. (1996): *Chroniques*. Pariz, Éditions Payot et Rivages.
- MCWILLIAMS, C. (1935): *Louis Adamic and Shadow America*. Los Angeles, Arthur Whipple.
- MEZZADRA, S. (2001): *Diritto di fuga*. Verona, Ombre Corte.
- MODIC, J. L. (1981): Louis Adamic and the Story of Common Ground. *Louis Adamic: Symposium*, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani.
- SHIFFMAN, D. (2003): *Rooting Multiculturalism: the Work of Louis Adamic*. Farleigh Dickinson University Press.
- SOLLORS, W. (1986): *Beyond Ethnicity: Consent and Descent in American Culture*. New York, O.U.P.
- VECOLI, R. J. (1993): Emigranti italiani e movimenti operai negli Stati Uniti. Una riflessione personale su etnicità e classe sociale. *Acoma*, 2 (5).
- VECOLI, R. J. (1996): The significance of Immigration in the Formation of American Identity. *The History Teacher*. Vol. 30, No.1.
- VECOLI, R. J. (1978): Louis Adamic and the contemporary search for roots. *Ethnic Studies* 2.

»Kakšna kriza?«¹

¹ Za izvirnik in ostale okrožnice glej www.noborder.org/crossing_borders/.

² Ime se nanaša na eno izmed znamk papirnatih robčkov. Označuje delovno silo za enkratno uporabo, ki se jo potem zavrže (op. prev.).

»Kakšna kriza?«, je odvrnil aktivist iz Malija, ki so ga prosili, naj komentira gospodarski zlom. »Živimo v stalni krizi!«. Če se ozremo po državah globalnega juga, ugotovimo, da ima prav. Kljub temu je zadnjih devet mesecev na poseben način prizadelo življenja milijonov migrantov, in to ne samo v evropskem prostoru.

Migracije in delo v času krize sta kot nit, s katero sledimo in opisujemo materialne učinke recesije v različnih sektorjih, a hkrati tudi izkušnje upora in zavračanja. Z našega gledišča je družbeno politična organizacija migrantskega dela ključno vprašanje.

Evropa se sooča s krizo. In pri tem ni sama. Kriza je dejstvo od Združenih držav Amerike do Afrike in Azije. Njeni neposredni učinki so jasni: zmanjšanje proizvodnje, odpušcanja, nezaposlenost. Milijski ljudi po svetu plačujejo krizo, strah se vse bolj razrašča. Če pogledamo neposredne učinke in gremo onkraj obljube gospodarskega okrevanja, velja razmišljati o krizi tako, da izpostavimo njene dolgoročne posledice, ki bodo pospešile in utrdile splošno preobrazbo delovnih odnosov.

Zadnja leta smo migrantsko delo razumeli kot paradigmo procesov prekarizacije sodobnega dela. Danes želimo razumeti njegovo vlogo v krizi in se sprašujemo, ali ponuja priložnost za »branje« današnjih gibanj delovne sile. Da bi se izčistilo trg dela, se uvaja institucionalni razizem, ilegalizacijo in kriminalizacijo, ki proizvajajo naraščajoče napetosti med segmenti delovne sile. Migrantom nenehno grozi izgon. Podoba »*cleanex-delavca*«² ni bila nikdar tako ustrezna kot danes. Migrante najprej odpustijo, med prvimi izgubijo delo. Ko z odpovedjo izgubijo dovoljenje za prebivanje, centri za tujce zagotavljajo njihov izgon že znotraj evropskega teritorija, še pred dejansko deportacijo. In vendar prav v tem prostoru – med možnostjo izгона in učinkovitostjo izгона – nastajajo na eni strani prakse hierarhizacije in izkoriščanja, na drugi strani pa subjektivne strategije migrantov, ki iščejo izhod iz krize.

Primer dela v kmetijstvu v Almeriji kaže, da včasih delodajalci raje najemajo ilegalizirane migrante, kakršni so novi prišleki, zaradi manjših proizvodnih stroškov. Ranljiva delovna sila, ki je

podvržena grožnji deportacije, tako tekmuje z delavci, ki si želijo izboriti pravice in višje plače, in s tistimi (med katerimi niso izključno migranti), ki so bili odpuščeni v drugih proizvodnih sektorjih (na primer gradbeništvu). Ti postanejo sezonski delavci v kmetijstvu, kar sproži nove procese notranje migracije. Zdi se, da ekonomsko krizo spremlja nova izkušnja notranje mobilnosti. Prvič, migrantski delavci prehajajo od »rednih« k »nerednim« zaposlitvam, da bi zaslužili plačilo, četudi izjemno nizko. Drugič, premikajo se znotraj države, v kateri živijo, kot na primer delavci, ki migrirajo iz tovarn severne Italije v »zelene tovarne«³ južnih polj. Naposled se tako legalno kot nelegalno gibajo znotraj ali onkraj schengenskega prostora, s čimer dodatno zapletajo že tako fragmentirano podobo in notranjo stratifikacijo dela na transnacionalni ravni.

Na preseku med čedalje bolj diferenciranimi statusi (nedokumentirani migranti, državljani, dolgoročno dovoljenja za prebivanje, prijave prebivanja za državljane novih držav članic EU) in ekonomsko krizo se zdi, da je delu kot takemu usojeno postati neformalno, skladno z matrico migrantskega dela. Ta neformalnost se ne nanaša zgolj na prisotnost ali odsotnost pravne ureditve delovnega razmerja, tj. na obstoj ali neobstoj pogodbe o zaposlitvi. Prej pomeni popolno redukcijo delovnega odnosa na odnos oblasti, ki je pogosto individualiziran, na frontalni spopad med izkoriščevalskimi strategijami in strategijami migrantov, da bi ubežali izkoriščanju. Upoštevač njegovo skoraj popolno individualizacijo, je skrbstveno in gospodinjsko delo migrantk najboljši primer neuradnega in migrantskega dela.

V analizi procesov »mobilizacije« in »deformalizacije« dela v obdobju krize postaja vse bolj očitna vztrajna sposobnost migrantskega dela, da nakazuje splošne trende dela kot takega. Vendar nastaja in se pogloblja določena vrzel, neke vrste naraščajoča razdalja med migrantskim delom in migrantskimi delavci. Soočamo se s paradokso situacijo. Delo kot tako postaja migrantsko, vendar se migrantskim delavcem ne priznava osrednja vloga v sodobnem delu. Migrantsko delo resnično postaja splošni pogoj sodobnega dela, za katerega so vse bolj značilni prekernost, izkoriščanje in osamljenost. A pomen migrantov v svetu dela se vse bolj zanika, kar jih sili v politično marginalnost, rezervirano za rezidualne segmente delovne sile. V najboljšem primeru se jih obravnava kot del univerzalnega in nediferenciranega subjekta, vendar le, če se odrečejo svojim posebnostim, v prvi vrsti kompleksnemu in spreminjajočemu se odnosu s produktivnim in reproduktivnim delom.

V sedanji krizi so ekonomske politike držav določile, da morajo največjo ceno za krizo plačati migranti: odpuščanja, omejevanje dostopa do socialne države in vse bolj neregulirani ter brutalni izgoni. Zdi se, da nacionalne zakonodaje zmagujejo v boju z globalnim gibanjem migrantov. Zdi se, da meje, ki jih zaradi krize ponovno vzpostavljajo nacionalne države, podjamrljajo gibanja migrantov. Zdi se, da se hierarhije financ, mednarodne menjave in odnosov ponovno vzpostavljajo kot edino merilo vsakega gibanja. Zdi se, da je evropskemu prostoru usojeno, da ne bo nič drugega kot vsota nacionalnih prostorov. Prav tako se zdi, da nobena ekonomska analiza ne poudarja v zadostni meri, da je kriza primarno boj na notranjih in zunanjih mejah globalnega ekonomskega sistema. Vseeno nam je, kdo bo imel dobiček avtomobilске industrije v Evropi ali svetu. Vemo pa, da bodo dobički skovani na delu tisočih migrantskih delavcev. Če so tako imenovani *toxic assets* bolezen, ki se je boji in jo uspešno prikriva finančni sistem, pa se migrante označuje kot virus, ki razkriva krizo discipline in reda sodobnega kapitalizma. Trenutna kriza je namreč najprej kriza reda. Zdi se, da se migranti upirajo nameram, da bi jih zamejili na zanje predvidene prostore, prav tako zavračajo urejevalno gibanje v skladu z ekonomskimi nujami. Menimo, da kljub maščevanju nacionalnih zakonodaj in kljub omejitvam, ki so vsiljena globalnim gibanjem, migrantsko delo še naprej nakazuje nekatere pglavitne trende sodobnega dela in da globalna gibanja migrantov še vedno povsod vnašajo nered.

Divje jagode: migranti in kriza v Almerii

Almeria je postala področje praznine in žalosti. Migranti brezciljno tavajo po ulicah Roquetasa, El Ejida, La Mojonerte, Las Noriasa itn. Zanje ni dela. Vsaj ne za tiste, ki so brez dokumentov. Žrtev nepremičninskega zloma je sedaj nešteto. Tujci z dovoljenji za prebivanje imajo težave pri iskanju dela v rastlinjakih in se ne morejo ponovno zaposliti v kmetijstvu: predragi so. Poljedelci raje zaposlujejo delavce, ki so brez zaščite in ne govorijo špansko. V obratih, kjer pakirajo izdelke, je bila migrantskim ženskam po letih lojalnosti pravica do dela zanikana. Začetek obdobja žetve, ki se trenutno končuje, je bil zanje težak. Številne ženske so izgubile mesta, do katerih so prišle po letih dela. Ker so se prepozno obrnile na sodišče, da bi odločilo v sporu, z zahtevki niso bile uspešne.

Anna Mendy živi v La Mojoneri, delala je v Costa de Almeria od 2002. V letu 2007 je prestala zapleteno nosečnost. Ko se je po porodniškem dopustu vrnila k delodajalcu, ji je vodja osebja rekel, da trenutno ni dela. Ko je ugotovila, da kolegica, ki jo je nadomeščala med porodniškim dopustom, nadaljuje z delom, se je konec leta 2008 prijavila na SOC (*Sindicato de Obreros del Campo y del Medio Rural*, tj. sindikat delavcev v poljedelstvu). Na njen primer so postali pozorni v Delovnem odboru (*Bordo de Trabajo*). Ker se stranki nista mogli sporazumeti, je o primeru odločilo delovno sodišče (*juzgado laboral*). Anna je tožbo dobila. Ljudje, kot je ona, prihajajo v pisarno SOC-a v Almerii vsak dan. Vsi so delavci z večletnimi delovnimi izkušnjami v rastlinjakih, ki so bili odpuščeni brez razloga in v nasprotju z delovnimi standardi.

V splošnem je povprečni španski državljan prevzel ksenofobni politični diskurz: »Migranti so odgovorni za to krizo ...« Dejanja državne uprave, z vodstvom na čelu, vsakodnevno kažejo to ksenofobijo.

Pravica do bivanja in delovno dovoljenje se ljudem, ki niso plačali dovolj v socialno blagajno, enostavno ne podaljšata. Tako postajajo zaradi krize delavci, ki niso plačali prispevkov tri, morda štiri leta, čez noč nedokumentirani tujci! Policija je stalno prisotna na osrednji avtobusni postaji in kontrolira le ljudi, ki imajo drugačen videz – drugačno barvo kože ali določene telesne značilnosti. Izgon nedokumentiranih tujcev skladno z evropsko politiko je imperativ, ki je nad in onstran nacionalne zakonodaje.

V imenu te brutalnosti policijsko nasilje zmaga nad človekovimi pravicami. Če to ne drži, kako razložiti dejstvo, da so ljudje, lačni begunci, vsakdan aretirani in nadlegovani; strpajo jih v zapore in jih deportirajo, ne da bi bili privedeni pred sodnika ali imeli možnost zagovora z odvetnikom? Kako pojasniti dejstvo, da ljudi, katerim niso dali dela v rastlinjakih, in ki sedaj živijo v hišah iz lepenke in plastike, ves čas nadleguje policija? S krizo je postalo težko udeležati tudi povsem običajne ekonomske pravice; ljudem, ki bi sicer štiri mesece prejeli nadomestilo za čas brezposelnosti, se je ta čas zmanjšal na tri mesece. V okolici El Ejida se je v času od aprila do konca maja govorilo o skrivnostnih smrtih v maroški skupnosti. Štirje ljudje so umrli od strelnih ran, nekaj so jih našli obešene na poljih. Preiskava ne bo obrodila sadov, kot se to ni zgodilo v podobnih primerih v zadnjih letih...

V določenih delih Andaluzije, kot na primer v Jaenu v času žetve oljk, je ponovno zaposlovanje domorodnih Špancev v poljedelstvu povzročilo veliko problemov. Migranti, ki so v času žetve prihajali več let zaporedoma, so se znašli iz oči v oči z »gospodarji« območja, ki so zahtevali višje mezde od njih. Blizu Antequere (v regiji Malaga) so se ljudje skoraj stopli z golimi pestmi.

V Huelvi migranti, ki so prišli v velikem številu, niso mogli dobiti dela: delodajalci še naprej uvažajo delavce iz Maroka in Senegala in s tem dodatno doprinejajo k zmedbi med prebivalci

in nedokumentiranimi migranti. Medtem ko ljudje čakajo, kakšna bo naslednja žetvena sezona v Almeriji, strah pred krizo udarja tudi v srcih najbolj optimističnih.

Spitou Mendy – sindikalna aktivistka – SOC Almeria

Kriza kot običajno: migrirati v in iz domače sfere ...

Delo v gospodinjstvu je postalo eno najpomembnejših delovnih možnosti za migrantke po celem svetu. Obstajajo različne vrste gospodinjanskega dela: nekaj ur čiščenja ali čuvanja otrok, celodnevno delo varuške ali pa življenje s starejšo ali slabotno osebo ter pomoč tej osebi pri vsakodnevem življenju. Čeprav obstaja legalni način vstopa v državo, v nekaterih državah ta segment delovnega trga znatno temelji na neformalni migraciji in zaposlovanju žensk, ki se organizirajo s pomočjo mrež, s čimer zaobidejo migracijske politike. Mnogo teh gospodinjanskih delavk z nakazili finančno podpira družine v izvornih državah.

Plačano delo v gospodinjstvu je povezano s posebno spolno delitvijo dela: skrbstveno delo je delegirano na ženske migrantke, da bi se rešil problem hkratnega upravljanja s službo, družino in gospodinjstvom. Tako se ženske, ki niso tujke, lahko osvobodijo spon reproduktivnega in gospodinjanskega dela le, če to za mezdo počnejo druge ženske. Tako delo v gospodinjstvu ni le »eticizirano«; migranti, ki so jim vnaprej določena opravila in službe, ki veljajo za ženske, so tudi spolno referirani na specifičen način. To vodi v nastanek dveh antagonističnih stereotipov: tistega o emancipirani, moderni ženski, ki dela v javni sferi, in tistega o podrejeni, tradicionalni migrantki, ki je vezana na hišo, v kateri dela.

Kriza pa vpliva tudi na ta stereotipiziran odnos, ki gre skozi pomenljive spremembe. Na eni strani so nemigrantke, ki so izključene iz trga dela oz. odpuščene, prisiljene opravljati gospodinjansko delo, ker si zaradi zmanjšanja družinskega prihodka ne morejo privoščiti migrantskega delavca za gospodinjstvo. Na drugi strani je gospodinjansko delo v zameno za mezdo možnost za zaposlitev žensk, ki niso migrantke. Vse ženske, migrantke in ne-migrantke, bodo na takšen ali drugačen način prisiljene kontinuirano migrirati v sfero gospodinjanskega dela in iz nje. Z nekaterih vidikov je to običajna kriza za ženske, saj ni jasne ločitve med »znotraj« in »zunaj« trga dela, ki se nasilno in prisiljeno širi v domačo sfero. Istočasno pa je jasno, da bo kriza določala prihodnje opredelitve odnosov med produktivnim in reproduktivnim delom.

Nadalje, zaradi krize se bo višina mezd verjetno dodatno znižala. Vendar kriza ne bo zmanjšala povpraševanja po ženski delovni sili v gospodinjstvu. Zaradi večinoma neuradnih odnosov v teh delovnih razmerjih so pogajanja za mezdo in delovni čas težavnejša; ker ni pogodbe, je odločilno razmerje moči. Povečana ranljivost migrantskih žensk, ki jo tako kot razizem, kriminalizacija in ilegalizacija migrantov določa kriza, jih bo še bolj kot prej izpostavila izsiljevanju. Z drugimi besedami, zmanjšanje prihodkov njihovih delodajalcev bo neposredno vplivalo na mezde gospodinjanskih delavcev. Učinek tega trenda je treba preučiti in upoštevati transnacionalno, saj imajo migrantske mezde poseben pomen tudi kot denarna nakazila v države izvora.

Kljub omenjenim problemom obstajajo dobri primeri organiziranja gospodinjanskih delavcev. Organizirali so se, da bi postali vidni in da bi se lahko borili za dostojne delovne in življenjske pogoje. Takšna primera sta *Kalayaan* v Londonu in *Respect* v Berlinu. Zaradi krize je možnost, da bi se ti organizacijski procesi izboljšali in multiplicirali, otežena. Boji ne zadevajo le delovnih pogojev, ampak tudi organizacijo spolnih ločitev delavstva na transnacionalni ravni. Vprašanje je, kako se v krizi preusmerja ženske znotraj in zunaj sfere domačega dela.

Gradbeništvo: kriza, migrantsko delo in novo organiziranje v gradbenem sektorju

Ekonomska kriza je imela velik vpliv na gradbeništvo. Ker na gradbiščih v Evropi delajo večinoma migranti iz vzhodne Evrope, se zdi samoumevno, da so prvi, ki izgubijo službe, in da nato zapustijo države gostiteljice. Vendar je dejansko ta slika veliko bolj zapletena.

Res je, da je gradbeni sektor v Španiji, ki je bil eden najhitreje rastočih sektorjev v zadnjih letih, – z izkoriščanjem tisočih romunskih in ukrajinskih delavcev –, zaradi krize zelo hitro propadel. Precej romunskih delavcev se je vrnilo domov. Ker pa je kriza močna tudi v njihovi državi, se jih je veliko odločilo ostati. Nekateri so poskušali najti službo v poljedelstvu, posledično se je tekmovalnost v tem sektorju povečala, mezde pa so se to sezono dodatno znižale (delo, opravljeno med žetvijo, je bilo slabo plačano že prej – glej tekst o Almeriji). Strategija »čakanja« je najpogostejša med migrantskimi delavci, ki prihajajo npr. iz Ukrajine in ki občutijo posledice krize ne le v Španiji, ampak tudi na Češkem in v Rusiji, kjer tvorijo glavnino delovne sile v gradbeništvu. V nasprotju z gradbenimi delavci iz Poljske in Romunije so Ukrajinci podvrženi strogemu viznemu režimu Evropske unije. Ker se drugače kot državljani novih članic Evropske unije ne morejo gibati svobodno, temeljiteje pretehtajo odločitev, ali naj zapustijo *Schengenland* ali ne. Navadno ga ne zapustijo. Ostanejo, poskušajo preživeti v svojih skupnostih ali se preživljajo s prihranki in čakajo nove priložnosti.

Tudi vtisi iz Norveške in Nemčije dopolnjujejo kompleksnost slike. V obeh državah je gradbeništvo prizadeto zaradi krize. Vendar je znano, da so zahodnoevropske vlade oblikovale ekonomske stimulacijske programe, ki so zadevali tudi gradbeni sektor, npr. tako, da so se lotile prenavljanja javnih zgradb, v katerih so šole in univerze. Ker te državne intervencije deloma nadomeščajo zasebna vlaganja, ki jih je manj, potreba po gradbenem delu še obstaja. Norveško so nekateri delavci iz Vzhodne Evrope zapustili, večinoma tisti, ki niso bili dolgo v državi in tisti, ki nimajo družine. Vendar so prišli novi, na primer iz Irske ali Velike Britanije, kjer je še slabše, in to ne le ekonomsko. V Veliki Britaniji se je pojavil slogan »Britanske službe za britanske delavce«, ki ga uporabljajo protekcionistični sindikati in nacionalistične skupine za kampanjo, v kateri migrantski delavci služijo kot grešni kozli za krizo. Toda v gradbeni dejavnosti na Norveškem obstajajo tudi drugačni primeri. Že leta 2004 so v sindikatu *Byggningsarbeiderforening* iz Osla sprejeli pomembno odločitev: jasno so povedali, da niso sindikat norveških delavcev, ampak sindikat delavcev, ki delajo na Norveškem. Od takrat naprej so v sindikat povezali ljudi, ki govorijo poljsko, rusko, litvansko, litovsko, bosansko-hrvaško-srbsko, romunsko-moldavsko, nemško, bolgarsko in slovaško. To je bilo bistveno, ker je pomembno imeti nekoga, ki v tuji družbi govori tvoj materni jezik. Namesto da bi delali ločene informacijske letake za tuje člane sindikata, njihovi časopisi vsebujejo strani v poljščini, litvanščini, litovščini, slovaščini in srbohrvaščini. Poskušajo se izogibati »naravnim« ločitvam, ki se zdijo samoumevne, in tako ustvarjati skupno platformo za norveške in tuje delavce – tudi v političnih zahtevah in kampanjah.

Ogromno energije so porabili za informiranje tujih kolegov o pravicah, ki jih imajo kot delavci na Norveškem. In migrantski delavci so se odzvali na pravi način: tisoče se jih je organiziralo v sindikat in več kot tretjina članstva v oslovskem *Byggningsarbeiderforening* je sedaj poljskega izvora. To je najbrž eden od pozitivnih primerov v Evropi, ki ohranja vitalnost ideje, da je »svet drugačnega delavskega gibanja mogoč«, kar je v času krize še pomembnejše!

Več informacij o sindikatu v Oslu na: <http://www.constructionworker.no>

»Veste kaj? Naslednje leto grem v Ameriko!«

Migranti in kriza v sektorju mehanikov: primer okrožja Suzzara (Mantova, Italija)

Kriza je udarila tudi v južnem okrožju Mantove, ki je sicer del poljedelske regije sredi porečja reke Pad. Tu je po drugi svetovni vojni zrastle pomembno industrijsko področje. V sektorju mehanikov, v katerem je vodilno podjetje *Iveco* (katerega lastnik je družba Fiat), je bilo v zadnjih desetih letih ustvarjenih tisoče novih delovnih mest, tako z odprtjem novih tovarn kot s širjenjem že obstoječih.

Čeprav kriza vpliva na vse vrste dela in delavcev v podjetjih, so migrantski delavci oškodovani prvi: »45 nas je bilo odpuščenih, od tega 35 migrantov, vsi s pogodbami za nedoločen čas«. Še huje je, da skoraj nobena kratkoročna pogodba oziroma pogodba za določen čas – večina je bila sklenjenih preko agencij za posredovanje začasnega dela – ne bo podaljšana. Ker imajo take pogodbe večinoma migrantski delavci (oz. delavci, ki prihajajo z juga Italije), se zdi, da imajo nekvalificirana mesta v delavski hierarhiji. Z drugimi besedami, zahvaljujoč povezavi med pogodbo o zaposlitvi in dovoljenjem za prebivanje, ki jo je vzpostavil zakon Bossi-Fini, in zahvaljujoč agencijam za posredovanje začasnega dela, nastajajo v tovarni velike razlike med samimi delavci, delavstvo se fragmentira: »Šefi so nam rekli, da nam bodo podaljšali pogodbe, če bomo sprejeli delo v nočnih izmenah in delali nadure. Ne verjamemo jim, saj so veliko kolegov odpustili!« Ureditev, ki zahteva, da ima delavec sklenjeno pogodbo o zaposlitvi, da bi pridobil dovoljenje za prebivanje, učinkuje kot izkoriščevalsko orodje, ko je treba optimizirati delovno silo. Delavci so med krizo bodisi odpuščeni bodisi jim s potekom pogodbe za določen čas preneha delovno razmerje, ne da bi bili uradno odpuščeni.

Migranti, ki so sindikalizirani in aktivni znotraj RSU (delavsko predstavništvo znotraj tovarn), jasno razložijo, da med krizo sindikati »branijo« le delavce, ki imajo pogodbe za nedoločen čas, ne da bi upoštevali, da trenutna organizacija dela temelji na hierarhizaciji delovne sile in na zaposlovanju delavcev za določen čas glede na potrebe produkcije. Logika ločevanja, ki se kaže v besedah nekaterih migrantov (»Ne vem, zakaj dovoljujejo novim ljudem, da pridejo v Italijo, če še za nas ni dela«), se napaja s strani samih sindikatov; ti prispevajo k fragmentaciji in izolaciji tistih delavcev, ki znotraj RSU poskušajo spremeniti sindikat, katerega realnost je vedno bolj ločena od delavske organizacije.

Pogosta subjektivna rešitev kot odgovor na krizo je migracija v druge države. »Pojdite v Ameriko!«. Fatamorgana srečne migracije se vrača v krizi dozdevno stabiliziranega migracijskega projekta. Kakorkoli že, kljub selektivnim odpuščanjem in institucionaliziranim rasizmom so migranti uspeli doseči marsikaj med življenjem v Suzzari, zato tudi mit o migraciji v Ameriko izgublja svojo moč. Četrtna migrantov, živčih na tem območju, je kupila hiše, odplačujejo hipoteke, njihovi otroci hodijo v šolo. To območje je bilo prizorišče družinske migracije, katere protagonisti so se ustalili in so pripravljeni zahtevati svoje pravice. Če se vlada z zakonom Bossi-Fini pretvarja, da se bo delovna sila gibala izključno v skladu s potrebami produkcije, se moti. Migranti enostavno želijo ostati. Ravno v Suzzari so se migranti začeli pred meseci avtonomno organizirati. V kratkem času se je mobiliziralo dvesto migrantov, ki so se udeležili nacionalnega dneva migrantov in antirasistične demonstracije, ki je bila v Milanu 23. maja, in sicer kot del kampanje »Zavzemi stran« (www.dachepartestare.org). Proti politikam kriminalizacije in izganjanja migrantov, ki jih je zaradi krize sprejela vlada; proti rasizmu, ki se je institucionaliziral preko tako imenovanega *pacchetto sicurezza*, ki ga je nedavno sprejel italijanski parlament! Migranti so pripravljeni odgovoriti: tukaj smo, tukaj ostanemo, tukaj se borimo!

Kronike iz krize

Zaradi globalne ekonomske krize vlade v Evropi in zunaj nje, torej tudi v Ameriki in azijskih državah, uvajajo politike, katerih namen je odstranitev »odvečnih« migrantskih delavcev iz nacionalnih trgov dela. Nekatere so se odločile za politike »prostovoljne« vrnitve v matične države, druge za strožje ureditve pridobivanja dovoljenj in podaljševanje pridržanja. Prav tako ukrepi »prostovoljnega« vračanja v izvorne države zakrivajo nove trende višanja števila deportacij. Še več, kriza je povzročila povišanje brezposelnosti in tako povečala napetosti med migranti in državljanji. Nekateri novi zakoni spodbujajo rasizem,

tako da stigmatizirajo migrante kot kriminalce. Tukaj navajamo zbrane fragmente o krizi in migracijah. Namen teh kronik ni prikaz migrantov kot tarč ali žrtev naraščajočih represivnih politik. Poudarjajo strukturni pomen migrantov za razumevanje krize. Spodaj opisana dejstva opisujejo njihove pomembne politične odgovore. Večina razlag krize se začne pri finančni dimenziji. Mi predlagamo, da krizo obrnemo na glavo. Poglejmo jo skozi oči migrantov.

Romunija

Kriza povzroča rast rasizma. Decembra lani so bili odpuščeni kitajski gradbeni delavci, zaradi česar so njihovi tovariši zasedli kitajsko ambasado. Trg delovne sile se spreminja: po eni strani se zdi, da je zaradi krize manjše povpraševanje po migrantih, ki pridejo za dlje časa. Po drugi strani se nadzoruje »prosta delovna sila«, kot se je to zgodilo v primeru bangladeških migrantov, ki so bili »zaprti« v stanovanjih tovarne oblačil.

Španija

Stopnja nezaposlenosti se dviguje in skupaj z njo se dviguje rasizem. Stopnja nezaposlenosti je tako že presegla 31 odstotkov, predvsem pa je prizadela migrante, saj je bilo ogromno število severnoafriških delavcev zaposlenih v sektorjih, ki jih je kriza najbolj prizadela: v gradbeništvu in storitvenem sektorju.

Francija

Ekonomske težave sprožajo tako rasizem kot proteste. Ljudje brez papirjev (*sans-papiers*) so mesece zasedali stavbo sindikatov, saj jih ti ne predstavljajo; pred kratkim so jih odstranili iz sindikalnih prostorov. V času krize se množijo odločitve sodišča o izgonih.

Nemčija

Tisoče migrantov in beguncev je po kampanji »pravica ostati« (*right to stay-campaign*) leta 2006/07 dobilo dvoletno pravico do začasnega oz. t. i. poskusnega bivanja. Vendar če do decembra ne dokažejo, da imajo lasten prihodek, jim grozi prekarizacija ali deportacija. Toda, kakšne službe lahko najdejo v času krize? Sindikat storitvenega sektorja »Verdi« je podprl gospodinjke delavce v njihovih zahtevah glede mezde, kar bo, upajmo, postal ključni primer za prihodnost.

Madžarska

Številna podjetja so bankrotirala, naraščata rasizem in protiromsko vzdušje. V Budimpešti je 16. maja demonstriralo 3000 Romov in meščanov.

Italija

Vlada skuša razdeliti delavski razred, tako da migrantske delavce krivi za krizo. Novi zakoni so dodatno poslabšali njihov položaj: vlada želi z deportacijami in podaljševanjem pridržanja izločiti migrante iz trga delovne sile. Kriza je vse še dodatno zaostрила: posebej na severu in severovzhodu Italije so migrantski delavci prvi odpuščeni, v nekaterih primerih s pomočjo lokalnih delavcev in sindikatov.

ZDA

Ekonomska kriza širi razdor med ilegalnimi migranti in Američani na trgu delovne sile. Tisti, ki so izgubili službo, se obračajo po pomoč na vlado, toda nedokumentirani migranti nimajo pravice do državne podpore. Naraščajočim pritiskom navkljub se mnogi ilegalni migranti upirajo temu, da bi zapustili državo. Medtem ko se recesija pogloblja, se oprijemajo nizko plačanih del, pogosto delajo več ur za manj denarja in vzamejo katerokoli delo, ne glede na pogoje.

Ukrajina

To zimo je naraslo število gradbenih in drugih delavcev, ki se vračajo iz Rusije. Ker je dela vedno manj, se lahko zgodi, da se bodo težko vrnili. Zaradi krize veliko podjetij zaposlenih ne plačuje. Pogoji so še slabši v rudnikih vzhodne Ukrajine.

Malezija

Migranti, ki sicerasedajo četrtno delovnih mest v Maleziji, so žrtve krize. Tovarne so zaprte ali delajo polovični delovni čas. Zaposlitveni centri nimajo dela, zadnjih nekaj mesecev niso plačali ničesar, pisarne za migrante tistim, ki povzročajo težave, grozijo z zaprtjem.

Rusija

Povečevanje števila brezposelnih iz Armenije, Azerbajdžana, Uzbekistana in Tadžikistana, ki delajo v Rusiji na gradbiščih in v tovarnah, je zmanjšalo količino denarja, ki so ga delavci sicer pošiljali svojim družinam v državah izvora. V nekaterih primerih ta denar predstavlja skoraj polovico bruto družbenega proizvoda v državi izvora. Torej se ekonomske posledice krize čutijo tisoče kilometrov stran.

Združeno kraljestvo

Migrantski delavci so na delovnem mestu vse bolj groženi zaradi kontrol in racij, ki jih izvaja migracijska policija (*Migration Police*). Te se pogosto končajo z deportacijami nedokumentiranih migrantov in z odpuščanjem dokumentiranih, še posebej, če so aktivni v sindikatih. V zadnjem času se migranti – kljub ambivalentni politiki sindikatov, ki nočejo pomagati delavcem, ki so jih neupravičeno odpustila čistilna podjetja v Londonu – borijo sami in spodbujajo napredne politike in sindikaliste, da stopijo na njihovo stran. Zadnji množični raciji, ki ji je sledila hitra deportacija latinoameriških čistilcev, zaposlenih na Inštitutu za orientalske študije v Londonu, so z zasedbami nasprotovali študentje, akademsko osebje, sindikalisti in solidarni tovariši. Obenem so protestirali proti vdorom migracijskega nadzora v javnih institucijah.

Gibanja in boji migracij, Transnacionalna okrožnica, številka 7, julij 2009

Prevod Danijela Tamše

MEJE

Multipliciranje meje: meja, ki izginja, in nadzor, ki se povečuje

¹ O različnih pogledih na koncept meje in oblikovanje (ustvarjanje) meje glej Newman, 2006.

² Koncept meje se je povezoval z idejo vojaške obrambe nacionalnega ozemlja pred oboroženimi silami sosednjih držav. Poleg tega je meja veljala za privilegirano mesto ureditve trgovanja, zlasti zaradi plačevanja carin in trošarin (Walters, 2006: 188).

Meja v širšem pomenu besede je linija, ki ločuje in s tem ustvarja kategorije. Na ta način dela red v družbi, krepi občutenje pripadnosti posameznika določenemu prostoru in skupini ter vzpodbuja njegovo identificiranje z njima. Obenem pa vzpostavlja in ohranja občutenje različnosti in idejo drugosti, saj razločuje med tistimi, ki pripadajo, in tistim, ki ne pripadajo. Meddržavna meja je zgolj ena od oblik meja.¹ V pravu (meddržavno) mejo razumemo prostorsko statično. Meja velja za fizični rezultat politične odločitve in mednarodnega dogovora. Imaginarij meje, označene s fizičnimi preprekami (zidovi, ograjami, bodečo žico, mejnimi prehodi, zapornicami, prehodi, tablam, signalizacijami, varnostniki, policisti ipd.) in formaliziranimi obredi prehajanja, je izjemno močan.² Na meji in v njeni okolici se namreč izvaja strog nadzor nad gibanjem.

Mejni nadzor in zasebnost

Mejni nadzor ureja Zakon o nadzoru državne meje (Uradni list RS, št. 60/2007 in 77/2009; v nadaljevanju ZNDM-2). Ta v petem poglavju ureja različne ukrepe mejnega nadzora, ki se praviloma izvajajo na območju mejnega prehoda (33. člen ZNDM-2). Tako sme ob nameravanem prestopu državne meje policist zahtevati predložitev veljavnih dokumentov, ki so potrebni za prestop državne meje za osebe in predmete, vnesti v dokumente podatke o okoliščinah vstopa ali izstopa iz države, opraviti kontrolo potnikov, kontrolo prevoznega sredstva in kontrolo stvari, ki jih ima oseba s seboj, ter tudi zadržati osebo za nujno potreben čas, vendar največ za 48 ur (28. člen ZNDM-2). Kontrola potnikov je ukrep, ki zajema preverjanje dokumentov za prestop državne meje, vključno s preverjanjem biometričnih podatkov ter z ugotavljanjem identitete osebe, ki namerava prestopiti državno mejo. Prav tako predvideva preverjanje drugih pogojev za prestop in tiralčno-tehnično preverjanje

³ Pri opravljanju nalog, določenih z zakonom, lahko policisti v primerih, ko obstaja *verjetnost napada ali samopoškodovanja* s strani določene osebe, opravijo varnostni pregled te osebe. Varnostni pregled obsega pregled osebe, njenih stvari in prevoznega sredstva, pri čemer se ugotavlja, ali je ta oseba oborožena in ali ima pri sebi oziroma s sabo druge nevarne predmete (38. člen ZPol). Na ta način se sme pregledati le vozilo, v katerem je oseba, za katero obstaja verjetnost napada ali samopoškodovanja.

osebe z odvzemom prstnih odtisov in odtisov dlani ter preverjanje drugih telesnih identifikacijskih značilnosti. Policist sme zahtevati od osebe, naj pokaže, kaj ima pri sebi. V primeru suma posedovanja prepovedanih stvari, predmetov ali zaradi ugotavljanja identitete sme policist pregledati ali preiskati osebo. Tovrstna preiskava ne zajema preiskave telesnih votlin (prvi in drugi odstavek 29. člena ZNDM-2). Kontrola prevoznega sredstva je ukrep, ki zajema zunanji in notranji vidni pregled prevoznega sredstva in preiskavo prevoznega sredstva. V primeru suma, da oseba v prevoznem sredstvu prevaža prepovedane predmete ali stvari, ki bi pripomogle k ugotavljanju njene identitete ali identitete drugih potnikov, ter

zaradi preprečevanja nedovoljenega vstopa v državo sme policist preiskati prevozno sredstvo, kar pomeni podroben pregled vseh delov, vključno z razstavljanjem posameznih delov prevoznega sredstva (tretji in četrti odstavek 29. člena ZNDM-2). Kontrola stvari je ukrep, ki zajema kontrolo predmetov in stvari, ki jih ima oseba, ki namerava prestopiti državno mejo, s seboj ali v prevoznem sredstvu. V primeru suma, da so v predmetih ali stvareh, ki jih ima s seboj, ali v prevoznem sredstvu prepovedani predmeti ali stvari, ki bi pripomogle k ugotavljanju njene identitete ali identitete drugih potnikov, sme policist preiskati predmete ali stvari, kar pomeni podroben pregled vseh delov skupaj z razstavljanjem posameznih delov (peti in šesti odstavek 29. člena ZNDM-2).

Opisani ukrepi mejne kontrole so posegi v zasebnost. ZNDM-2 jih razlikuje glede na objekt preiskovanja (oseba – vozilo – predmet), pa tudi intenzivnost poseganja v zasebnost. Tako denimo ukrep mejne kontrole prevoznega sredstva zajema različno močne posege v zasebnost. Kako intenzivno preiskovanje vozila posega v posameznikovo zasebnost, je odvisno od tega, ali se vozilo zgolj opazuje od zunaj ali se preiskuje njegovo notranjost, ali se ga opazuje na zasebnem kraju ali v javnosti ipd. Prvi sklop ukrepov mejne kontrole prevoznega sredstva obsega zunanji vidni pregled prevoznega sredstva in notranji vidni pregled prevoznega sredstva. Vidni pregled pomeni, da se pri izvajanju nadzora fizično ne vdira v vozilo. Četudi se že zunanji in notranji vidni pregled vozila, ki spadata v prvi sklop ukrepov mejne kontrole prevoznega sredstva, pomembno razlikujeta po stopnji vdiranja v zasebnost, ZNDM-2 za njuno izvajanje ne določa različnih pogojev. V drugi sklop ukrepov mejne kontrole prevoznega sredstva pa spada preiskava prevoznega sredstva, ki je močan poseg v zasebnost. Preiskava vozila je namreč podroben pregled vseh delov vozila, vključno z razstavljanjem posameznih delov.

Če ureditev mejnega nadzora primerjamo z ureditvijo vsebinsko primerljivih ukrepov, ki se izvajajo iz drugih razlogov, denimo v kazenskem postopku, ugotovimo, da je zasebnost posameznika pri izvajanju mejnega nadzora veliko manj varovana kot pri preiskovanju in pregledanju kaznivih dejanj. Na primer, ukrepu mejne kontrole vozila so v kazenskem postopku vsebinsko podobni naslednji posegi: varnostni pregled prevoznega sredstva iz 38. člena Zakona o policiji (Uradni list RS, št. 66/2009; v nadaljevanju ZPol), pregled prevoznega sredstva iz 148. člena Zakona o kazenskem postopku (Uradni list RS, št. 63/1994 (70/1994 popr.), 72/1998, 6/1999, 66/2000, 111/2001, 56/2003, 43/2004, 101/2005, 14/2007, 68/2008 in 77/2009; v nadaljevanju ZKP) in hišna preiskava iz 214. člena ZKP. Varnostni pregled prevoznega sredstva, ki je urejen v 38. členu ZPol, je namenjen zagotavljanju varnosti policista in drugih oseb. Zato sme varnostni pregled prevoznega sredstva obsegati zgolj takšno poseganje v zasebnost, ki je nujno za ugotavljanje, ali je oseba oborožena, in da bi se ji s tem preprečilo, da bi koga potencialno napadla ali se samopoškodovala.³ Nekoliko drugačen poseg v zasebnost je pregled prevoznih sredstev,

⁴ Višje sodišče v Ljubljani pa je v sodbi št. I Kp 1717/2004 (z dne 5. 5. 2005) zapisalo, da ne gre za preiskovanje skritih prostorov avtomobila, za kar je potrebna posebna sodna odredba, če je bil avtomobil pregledan samo vizualno, oškodovanec sam pa je odprl prtljažnik, pokrov motorja in pokrov predala pri sovoznikovem sedežu v avtomobilu, pa tudi njegova sopotnika sta sama pokazala vsebino svojih nahrbtnikov.

potnikov in prtljage iz 148. člena ZKP. Tak pregled obsega le zunanjo vizualno kontrolo pregledanega objekta, izključuje pa odpiranje in preiskovanje notranjih delov vozila. Pogoj za izvedbo tega ukrepa je obstoj neindividualiziranih razlogov za sum uradno pregonljivega kaznivega dejanja. Namen pregleda je najdba sledi ali predmetov kaznivega dejanja ali storilca. Če je pregled prevoznih sredstev, potnikov in prtljage iz 148. člena ZKP neformalizirano dejanje, ki ne zahteva določenega procesnega ravnanja, je hišna preiskava iz 214. člena ZKP formalno preiskovalno dejanje, za izvedbo katerega mora biti podana sodna odredba in veliko višja stopnja verjetnosti (tj. utemeljeni razlogi za sum), da je določena oseba storila določeno kaznivo dejanje. Oba posega pa sta – za razliko od varnostnega pregleda – namenjena preiskovanju kaznivega dejanja oziroma iskanju dokaznih virov. Ločnica med posegoma je opredeljena v šestem odstavku 215. člena ZKP, ki določa, da gre za hišno preiskavo vselej, ko je vozilo namenjeno bivanju ali spanju ali ko gre za preiskavo skritih prostorov prevoznega sredstva.⁴ Odpiranje in preiskovanje notranjih delov vozila ali prtljage, odstranjevanje avtomobilskih delov, prelaganje stvari in podobno, je hišna preiskava. V naštetih primerih gre za preiskovanje in s tem za globlji poseg v posameznikovo pravico do zasebnosti. V ostalih primerih pa zadošča jo že »razlogi za sum, da je bilo storjeno kaznivo dejanje«, katerim je zadoščeno že, če obstaja minimalno obvestilo, ki kaže na to, da je bilo storjeno kaznivo dejanje. Policija namreč ne sme posegati v osebnostno sfero posameznika kadarkoli se ji zahoče. Ker nima bianko pooblastila za preiskovanje, mora biti najprej podan nek minimalni prag, na osnovi katerega lahko sploh prične preiskovati kaznivo dejanje. Ta naj bi zadržal prvi pritisk države na posameznika, ki bi ga lahko uporabila ob splošnem pooblastilu.

ZNDM-2 dopušča podobne posege v zasebnost ob veliko manj strogih pogojih. Na primer, preiskava prevoznega sredstva kot ukrep mejne kontrole je po vsebini primerljiva s hišno preiskavo v kazenskem postopku. Razlika med skritimi prostori prevoznega sredstva in deli prevoznega sredstva, ki so vidni prostemu očesu, je v tem, da posameznik na skritih prostorih upravičeno pričakuje večjo zasebnost kot na delih vozila, ki so po naravi stvari izpostavljeni. Po ZNDM-2 sme policija celovito preiskati prevozno sredstvo že v primeru suma, da oseba v prevoznem sredstvu prevaža prepovedane predmete ali stvari, ki bi pripomogle k ugotavljanju njene identitete ali identitete drugih potnikov, ter zaradi preprečevanja nedovoljenega vstopa v Slovenijo. Varovanje zasebnosti posameznika pri hišni preiskavi v kazenskem postopku je bistveno večje kot pri ukrepu mejnega nadzora. V kazenskem postopku se pred posegom v zasebnost ne zahteva zgolj zahtevnejšega dokaznega standarda, pač pa je zasebnost varovana pred samovoljnimi posegi še z drugimi procesnimi mehanizmi.

Ukrepe mejne kontrole, za katere je iz ZNDM-2 mogoče sklepati, da veljajo za bolj invazivne (pregled ali preiskava osebe, preiskava vozila, preiskava stvari), se izvaja ob skoraj enakih pogojih, tj. obstoj suma posedovanja oziroma prevažanja prepovedanih predmetov ali zaradi ugotavljanja identitet. Izraz »sum« pa označuje eno najnižjih stopenj verjetnosti oziroma dvoma (odločba Ustavnega sodišča RS, št. Up-13/94 z dne 8. 6. 1995, OdlUS IV, 128). V kazenskem postopku se za vsebinsko podobne posege v zasebnost zahteva bistveno zahtevnejši standard. Poleg tega pozna kazensko procesno pravo gradacijo dokaznih standardov. Dokazni standardi so izpeljava ustavnega načela sorazmernosti, kar pomeni, da mora biti invazivnost posega v sorazmerju z dokaznim standardom, ki je pogoj za sam poseg: bolj invaziven kot je poseg,

⁵ Ustava RS v 35. členu določa, da je zagotovljena nedotakljivost človekove telesne in duševne celovitosti, njegove zasebnosti ter osebnostnih pravic. V 36. členu še posebej ureja nedotakljivost stanovanja, v 37. členu zagotavlja varstvo tajnosti pisem in drugih občil, v 38. členu pa varstvo osebnih podatkov.

večja stopnja suma se zahteva. Smisel dokaznih standardov je preprečevanje prekomernih in samovoljnih posegov države v osebnostno celovitost in druge človekove pravice ter temeljne svoboščine posameznikov. Razlika med poseganjem v zasebnost pri mejnem nadzoru in v kazenskem postopku je tudi v postopku odločanja o tovrstnih posegih. Primerljive posege, ki so urejeni v ZKP, praviloma odredi sodišče na obrazložen predlog tožilstva

ali policije. Sodišče odloča o odreditvi posega na kontradiktornem naroku in izda obrazloženo odločbo. Podrobna določitev pogojev za zakonito poseganje v zasebnost in postopka odločanja je odraz ustavne zahteve po določnosti zakona, da mora biti poseganje v ustavne pravice urejeno določno in nedvoumno. Zakonska ureditev mora biti taka, da izključuje možnost arbitrarnega ravnanja države. Poleg predvidljivosti mora zakonska ureditev zagotavljati zlasti učinkovit pravni nadzor ter ustrezna in učinkovita sredstva zoper zlorabe.

Če torej ureditev ukrepov mejnega nadzora, ki posegajo v zasebnost posameznika, primerjamo z ureditvijo vsebinsko primerljivih posegov, ugotovimo, da ima posameznik, v čigar zasebnost se posega, pri mejnem nadzoru veliko manj vsebinskih in procesnih jamstev kot pri vdorih v zasebnost, do katerih prihaja v kontekstu kazenskega postopka. To logično pomeni manjše varstvo pred samovoljnimi posegi v zasebnost in manjši nadzor nad možnimi zlorabami. Vendar bi tovrstna razlika utegnila biti ustavnopravno dopustna v luči pojmovanja »utemeljenega pričakovanja zasebnosti«. Na ta način pravico do zasebnosti razume tudi ustavnosodna presoja. Ustava namreč zagotavlja pravico do zasebnosti, vendar tega koncepta ne opredeljuje natančneje.⁵ Pravica do (nedotakljivosti) zasebnosti vzpostavlja posamezniku krog intimnega lastnega delovanja, kjer sme z garancijo države sam odločati o tem, katere posege vanj bo dopustil. Zasebnost je bolj ali manj sklenjena celota človekovih ravnanj in ukvarjanj, občutij in razmerij, za katero je značilno in konstitutivno, da si jo oblikuje in vzdržuje sam ali sam z najbližjimi, s katerimi živi v intimni skupnosti, in da v njej biva z občutkom varnosti pred vdorom javnosti ali kogarkoli nezaželenega. Predmet z Ustavo varovane zasebnosti je opredeljen funkcionalno in prostorsko: zasebna je lahko zadeva glede na svojo vsebino ali glede na prostor, kjer se odvija. Pred razkritjem so varovane posameznikove osebne zadeve, ki jih ta želi ohraniti skrite in ki po naravi stvari ali glede na moralna in drugače ustaljena pravila ravnanja v družbi veljajo za take (na primer spolno življenje, zdravstveno stanje, zaupni pogovori med bližnjimi, dnevniški zapisi). Posameznik je *pred razkritjem svojega ravnanja varovan tam, kjer utemeljeno pričakuje, da bo sam*. Njegovo domovanje je prvi, ne pa edini tak kraj. Varovan pa je tudi na vsakem kraju, kjer lahko *utemeljeno in s tem razvidno za druge pričakuje, da ne bo izpostavljen očem javnosti* (odločba Ustavnega sodišča RS, št. U-I-272/98 z dne 8. 5. 2003, Uradni list RS, št. 48/03 in OdlUS XII, 42). Po konceptu pričakovanja zasebnosti se tehta dva elementa: pričakovanje zasebnosti in upravičenost pričakovanja. Za poseg v zasebnost gre takrat, ko se človek nahaja v prostoru, kjer upravičeno pričakuje, da bo sam. Tako je dom ponavadi prostor, kjer človek pričakuje zasebnost, vendar izjave, ki jih je izpostavil tretjim, niso zavarovane, ker ni izrazil namere, da jih bo obdržal zase. Po drugi strani pa pogovori na prostem niso zavarovani pred prestrežanjem, saj bi bilo takšno pričakovanje zasebnosti s stališča družbe neupravičeno. Kar oseba vede izpostavi javnosti, pa čeprav na svojem domu ali v pisarni, torej po konceptu pričakovanja zasebnosti ni predmet varstva. Kar pa skuša ohraniti kot zasebno, čeprav na javnosti dostopnem mestu, pa je lahko predmet ustavnega varstva: za poseg v zasebnost gre samo takrat, ko se človek nahaja v prostoru, kjer upravičeno pričakuje, da bo sam (odločba Ustavnega sodišča RS, št. U-I-25/95 z dne 27. 11. 1997, Uradni list RS, št. 5/98 in OdlUS VI, 158).

Pri prečkanju meje je utemeljeno pričakovanje zasebnosti bistveno manjše kot na primer v lastnem domu, pa tudi v javnem prostoru. Pri prehodu državne meje velja, da ima posameznik manjše upravičeno pričakovanje zasebnosti, saj je posebna ureitev mejnega režima posamezniku vnaprej razvidna. Domneva se, da se tisti, ki se odloči prečkati mejo, zaveda, da utegne biti pri tem podvržen določenemu posegu v zasebnost, ker ga o tem vnaprej obveščajo različni znaki in napisi na meji, ki opozarjajo, da mejo nadzorujejo kamere in policija. Pri prehodu državne meje torej velja, da posameznik praviloma ne more upravičeno pričakovati toliko zasebnosti, kot je lahko pričakuje takrat, ko je že na ozemlju države. Domet ustavne pravice do zasebnosti je na meji omejen.⁶ Če se torej posameznik odloči prečkati mejo, pravo vzpostavlja domnevo, da je vnaprej privolil v možnost določenega (sorazmernega) poseganja v svojo zasebnost. Ta redukcija zasebnosti na meji potrjuje Balibarjevo (2007: 132–135) ugotovitev, da so meje območja »brez pravic«, v katerih so človekove pravice in svoboščine ukinjene, v katerih so tujci nedržavljeni in izobčenci. Meje so skrajni primer povsem antinomistične institucije. So kraj, na katerem se celo v najbolj demokratičnih državah status državljana znova izenači s statusom »subjekta«, in na katerih se politična participacija umakne vladavini policije. Meje so zato po njegovem mnenju absolutno nedemokratične institucije.

Meja in (nedokumentirane) migracije

Četudi pravno pojmovanje mejo prostorsko fiksira, se učinkovanje in delovanje meje spreminjata. Slovenija je na primer 21. decembra 2007 formalno postala del schengenskega prostora. Ta se opisuje kot območje, na katerem je odpravljen nadzor na notranjih mejah med schengenskimi državami. Šlo naj bi za praktičen sistem, saj ni več dolgotrajnih kontrol in vrst na mejnih prehodih, kar učinkovito prispeva k dejansko prostemu pretoku blaga, storitev, kapitala in ljudi.⁷ Vendar odprava notranjega mejnega nadzora na mejnih prehodih med državami članicami ne pomeni, da se mejni nadzor na sploh odpravlja. Zaradi bojazni, da bi utegnili imeti schengenska odprava notranjega mejnega nadzora neželene posledice, se manko tovrstnega delovanja meje kompenzira na druge načine.

Ena od predvidenih neželenih posledic odprave nadzora na notranjih mejah naj bi bile nedokumentirane migracije (Guiraudon in Lahav, 2008: 178). Natančno število nedokumentiranih migracij v Evropski uniji je sicer težko oceniti, saj je temno polje veliko. Ker nedokumentirani migranti nimajo političnih, socialnih in ekonomskih ter drugih pravic, so ujeti v družbeno in

⁶ To pa seveda ne pomeni, da se sme pri izvajanju mejnega režima posegati v zasebnost posameznikov brez upoštevanja ustavnopravnega načela sorazmernosti. V ameriški sodni praksi so preiskave na meji izjema od zahteve četrtega amandmaja, da mora pred preiskavo biti podan utemeljen sum (ang. *probable cause*). Ta izjema je toliko stara kot sam četrti amandma in je zgodovinsko nastala zaradi preprečevanja tihotapstva. Preiskave na meji veljajo za razumne v luči ustavnopravne analize, ker oseba ali stvar vstopi v državo od zunaj ali izstopi iz države. Za rutinske preiskave na meji se ne zahteva obstoj utemeljenega suma, za bolj temeljite preiskave pa se tudi pri izvajanju mejnega nadzora zahteva obstoj razumnega suma (ang. *reasonable suspicion*), vendar še vedno manj od utemeljenega suma (Adams, 2005: 354–5; Gilmore, 2007: 764–6).

⁷ Motiv za nastanek schengenskega območja je ekonomske narave. Zlasti transportna industrija si je prizadevala za odstranitev mejnih ovir trgovanja med državami članicami Evropske skupnosti. To idejo je zaslediti že v Beli knjigi Evropske komisije o vzpostavitvi enotnega trga (ang. *Single Market*). Vendar države članice niso dosegle dogovora o prenosu področij, ki veljajo za občutljive domene suverenosti nacionalnih držav na nadnacionalno raven. Med ta področja spadata zlasti nadzor nad gibanjem državljanov tretjih držav in policijsko sodelovanje. Schengenski sistem je tako pravzaprav nastal zaradi neuspeha Evropske skupnosti, da bi vzpostavila enotni trg. Oblikovanje schengenskega območja je sprva temeljilo na medvladnem sodelovanju držav. Medvladni pristop je leta 1993 formalizirala Pogodba o Evropski uniji, ki je ustvarila t. i. tretji steber, znotraj katerega se je vprašanja, povezana z državljani tretjih držav in policijskim sodelovanjem, urejalo medvladno. Do pričetka veljavnosti Amsterdamske pogodbe je bilo vključevanje držav v schengensko območje stvar samih držav. Z Amsterdamsko pogodbo oziroma s Protokolom o vključevanju schengenskega pravnega reda v okvir Evropske unije pa je schengenski pravni red (*Schengen Aquis*) postal del evropskega pravnega reda. Posledično morajo kandidatke za članstvo

v Evropski uniji med drugim izpolnjevati (implementirati) zahteve schengenskega pravnega reda (Dovžan, 2000; Guild, 1999: 420; Staples, 2000: 51).

⁸ Prosilci za mednarodno zaščito so pravzaprav kolateralna škoda restriktivnega upravljanja migracij. Ko se meje zaprejo za dokumentirane migracije, postane mednarodna zaščita ena od redkih možnosti za vstop v državo in dokumentirano bivanje v njej, zaradi česar lahko naraste število prošenj za mednarodno zaščito. Države so tukaj v precepu: po eni strani si prizadevajo preganjati nedokumentirane migracije, na drugi strani jih mednarodno-pravni dokumenti in običajno mednarodno pravo zavezujejo k upoštevanjem vsaj minimalnih standardov prava beguncev. Politično in pravno (tako na ravni ustvarjanja kot uporabe prava) odzivanje je vse bolj punitivno, kar se kaže na primer v pogostosti odrejanja pridržanja prosilcev za mednarodno zaščito in širjenju razlogov za odrejanje pridržanja. Punitivno odzivanje na družbene pojave poudarja njihove negativne posledice (zlasti škodo), ne pa strukturno-politične razloge. Prosilci za mednarodno zaščito so zato upodobljeni kot kriminalni, deviantni in nevarni posamezniki, ki zgolj zlorabljajo postopke priznavanja mednarodne zaščite. Smisel tovrstne stigmatizacije je opravičevanje restriktivnega in kaznovalnega ukrepanja, ki udejanja cilj odvrčanja ljudi, ki bi bili upravičeni do mednarodne zaščite.

⁹ Shengenska ureditev uvaja poostreno kontrolo zunanje meje. S tem naj bi nastala nekakšna nova železna zavesa, ki pušča neželene ljudi zunaj obljubljenе dežele oziroma jih ne spušča noter. Če se je vprašanje varnosti v obdobju hladne vojne nanašalo na grožnje, ki so jih predstavljale države in njihove oborožene sile, so poglavitna skrb schengenske ureditve posamezniki, ki naj bi se nenadzorovano priseljevali, in čezmejna kriminaliteta. To se med drugim upravičuje tako, da se porast kriminalitete deloma pripisuje nezakonitim migracijam, četudi je tovrstna vzročna zveza problematična (McCaron, 1995: 401; Grabbe, 2000: 498). V Evropi tradicionalno podoba zunanjega sovražnika čedalje bolj zamenjuje podoba notranjega sovražnika, zlohotnega tujca, ki se je vrnil med »nas« (Balibar, 2007: 146).

politično nevidnost. Poleg tega je konstitutivna potreba nedokumentiranih migrantov, da se naredijo nevidne, ker jim to jamči varnost. Že s tem, ko se nahajajo na ozemlju države brez zahtevanih dokumentov, namreč ravna protipravno. Po nekaterih ocenah naj bi šlo za letni pritok med 400.000 in 500.000 ljudi; v Evropski uniji pa naj bi živelo okoli tri milijone nedokumentiranih migrantov. Od sredine devetdesetih let prejšnjega stoletja se nekatere evropske države soočajo z vse večjo vidnostjo teh ljudi, ki ne bi smeli obstajati na njihovih ozemljih. V Franciji leta 1996, v Španiji in Švici leta 2001 so nedokumentirani migranti, povečini iz afriških držav, pa tudi iz držav nekdanje Jugoslavije, zasedali cerkve, demonstrirali in zahtevali pravico, da bi živeli in delali na ozemlju teh držav. Zaradi političnih in ekonomskih pritiskov so ponekod njihova bivanja in delo regularizirali, denimo v Franciji junija 1997 in Španiji junija 2001. Poleg tega so nedokumentirane migracije postale pomembna politična tema in predmet javnega diskurza (Laubenthal, 2007: 101–2). Tipologija nedokumentiranih migracij je osnovana na treh kriterijih: obstajajo zakoniti in nezakoniti vstopi v državo, zakonita in nezakonita bivanja v državi ter zakonita in nezakonita zaposlovanja. Te kriterije je mogoče kombinirati, s čimer se tvorijo različni vzorci in stopnje protipravnosti (z vidika države, v kateri je nedokumentiran migrant) položaja posameznega nedržavljanca (Broeders in Engbersen, 2007: 1594). Pri tem na primer vstop nedržavljanca v državo z vsemi potrebnimi dovoljenji in dokumenti ne jamči, da njegovo bivanje v državi kasneje ne bo postalo nedokumentirano.

Izraz »trdnjava Evropa« (ang. *Fortress Europe*) se uporablja za označevanje politik in ukrepov, katerih namen je, da bi prosilci za mednarodno zaščito,⁸ nedokumentirani priseljenci in drugi »neželeni« tujci ostali »zunaj« (Broeders, 2007: 72; Broeders in Engbersen, 2007: 1593). Odpravo mejnega nadzora na notranjih mejah se nadomešča na tri načine, s katerimi se skuša izslediti in preprečevati nedokumentirane migracije: (1) z uvajanjem poostrenega nadzora na zunanjih mejah; (2) z vpeljevanjem nekaterih institutov mejnega nadzora navznoter, po vsem teritoriju držav; (3) s širjenjem mejnega nadzora navzven, tako da ga izvajajo mednarodni akterji. Ideja, na kateri temelji odpravljanje meja znotraj schengenskega območja, je v tem, da notranje meje postajajo mehkejše, hkrati pa zunanje meje postajajo trše. Notranje meje so prepustne za prost pretok ljudi, blaga, storitev in kapitala, zunanje pa so praktično neprepustne. Tako naj bi nastalo veliko območje prostega pretoka, vendar z ostrimi zunanjimi robovi, skozi katere se je težko prebiti od zunaj (Grabbe, 2004: 505). Schengen prinaša strog mejni nadzor na zunanjih mejah držav članic v obliki militarizacije mejnega nadzora.⁹ Zunanja

meja tako postaja vse bolj spektakularna. Vendar velja, da zgolj nadzor na zunanji fizični meji ni optimalno učinkovit pri zmanjševanju in preprečevanju nedokumentiranih migracij.¹⁰ Zato se mejni nadzor seli tudi v notranjost držav in izven držav, ki so članice schengenskega prostora. Tarča notranjega mejnega nadzora so tisti nedokumentirani migranti, ki jim je uspelo priti preko zidov evropske trdnjave.¹¹ Zato se uvajajo in nenehno izumljajo nove dodatne oblike mejnega nadzora. Med tovrstne »izume« je mogoče uvrstiti na primer sistem preganjanja in kaznovanja delodajalcev, ki zaposlujejo migrante brez dokumentov, mehanizme, ki nedokumentiranim migrantom onemogočajo dostop do javnih storitev, poostren policijski nadzor ali kaznovanje prevoznikov, ki niso dovolj skrbni pri preverjanju potnikov (ang. *carrier's liability*) (Broeders 2007: 71–3; Guiraudon in Lahav, 2008: 184–8; Williams, 2006: 194–5). Pri slednjem je mogoče ugotoviti celo delno prenašanje izvajanja mejnega nadzora z države na zasebne akterje (Rumford, 2006: 158). Pomembno vlogo pri izvajanju notranjega mejnega nadzora imajo obsežni elektronski nadzorni sistemi, kot so schengenski informacijski sistem (SIS) za izmenjavo različnih podatkov o ljudeh in stvareh, Eurodac in vizni informacijski sistem (VIS) (Broeders, 2007: 79–87; Jerše in Mrak, 2007; glej tudi 36.a in 36.b člen ZPol). Širjenje mejnega nadzora navzven pa je razvidno na primer iz sklepanja mednarodnih dogovorov, ki določajo, da sme ena država in njene institucije izvajati funkcije mejnega nadzora za drugo državo ali celo v drugi državi.¹² Na ta način nastajajo nekakšne eksternalizirane tamponske mejne cone (ang. *buffer zones*) v sosednjih državah, ki od zunaj odvrtaajo neželene migracije (Green in Grewcock, 2002: 89).

Mejni nadzor v notranjosti (izravnalni ukrepi)

Z odpravo nadzora na notranjih mejah je država odpravila stalen in sistematičen mejni nadzor ljudi, ki vstopajo in izstopajo v državo preko notranjih schengenskih mej (tj. mej z Italijo, Madžarsko in Avstrijo). Zato so bili sprejeti t. i. izravnalni ukrepi za ugotavljanje nedovoljenega vstopa, preverjanja zakonitosti bivanja na ozemlju Republike Slovenije ter preprečevanja in odkrivanja nedovoljenih migracij¹³ in čezmejne kriminalitete (prvi odstavek 35. člena ZNDM-2). Z njimi država širi mejni nadzor navznoter.

Prvotno je ZNDM-2, ki je bil sprejet leta 2007, v 35. členu določal, da sme policija mejni nadzor izvajati ne le na meji, pač pa tudi znotraj države. Policisti so tako smeli opravljati kontrolo potnikov, prevoznega sredstva in stvari zaradi preprečevanja nedovoljenega vstopa in bivanja na ozemlju Republike Slovenije

¹⁰ Kakšne posledice lahko ima povečanje mejnega nadzora, je razvidno iz primera meje med Združenimi državami in Mehiko. Militarizacija meje in sploh intenzivnejše izvajanje mejnega nadzora v zadnjih petnajstih letih z namenom, da bi se zmanjšala prepustnost meje za protipravno prečkanje meje, nista imela zelenega učinka. Stroški vzdrževanja meje so se radikalno povečali, obseg protipravnega prestopanja meje pa se ni zmanjšal. Ker se je povečalo tveganje prijetja, so se spremenile strategije protipravnega prečkanja meje. To je postalo bolj organizirano, dražje za migrante in drugače strukturirano. Iz tega razloga se je zmanjšala verjetnost prijetja oseb, ki so nezakonito prečkale mejo. Od večjega nadzora na meji so tako imeli največje koristi (dobičke) proizvajalci in posredniki pri nabavi tehnologij nadzorovanja ter organizirana kriminaliteta (Sassen, 2007; Cornelius in Salehyan, 2007). Ta vzorec je v kriminologiji poznan kot pojav povečevanja kriminalitete zaradi izvajanja restriktivnih ukrepov, katerih namen je v tem primeru preprečevanje nedokumentiranih migracij. Posamezniki, ki vse težje pridobivajo dovoljenja (vize) za zakonit vstop v državo in bivanje v njej, pričnejo povpraševati po storitvah, ki jih ponuja (organizirana) kriminaliteta. Obenem so na ta način prisiljeni ravnati v skladu s podobo »zločinskega migranta«, ki so jo ustvarile zahodne države.

¹¹ Ne glede na mejo se med ljudmi na eni in drugi strani meje spletajo raznolike čezmejne povezave. Med tovrstnimi povezavami so na primer transnacionalna gospodinjstva in druge transnacionalne skupnosti; digitalne transakcije, ki tvorijo elektronski prostor, se prav tako ne ozirajo na mejo. Realnost meje se tako ne kaže zgolj kot linija, ki ločuje, pač pa je delno denacionalizirana megljena zona, ki prav toliko združuje kot ločuje (Sassen, 2007: 107–108).

¹² Združeno kraljestvo je sklenilo primer takšnega vzajemnega dogovora z Belgijo in Francijo. Leta 2004 so britanski uradniki, ki so pristojni za migracije, pričeli v Lillu, Calaisu in Parizu preverjati dokumente oseb, ki so želele potovati v Veliko Britanijo. Kasneje je tovrstni nadzor vključil tudi Eurostar terminal v Bruslju. To pomeni, da se je učinkovanje britanske meje razširilo v druge države (Rumford, 2008: 157).

¹³ Preprečevanje in preganjanje nedokumentiranih migracij je seveda legitimizirano s podobo tujca, ki se ga upodablja kot nevarnega in deviantnega »drugega«, ki državljanom prevzema delovna mesta ali parazitira na socialni državi. Ta podoba se ne ujema z družbeno-ekonomsko realnostjo. Nedokumentirani migranti tvorijo fleksibilno in poceni delovno silo, ki opravlja določena deficitarna dela, zlasti dela, ki veljajo za umazana, neugledna in nevarna (3D: *dirty, demeaning and dangerous*). Države se pogosto zavedajo, da se v določenih gospodarskih panogah zaposluje tovrstno delovno silo, in na to tiho pristajajo. *Castles* gre še dalje, ko trdi, da je paradoks, ki je rezultat razkoraka med podobo nedokumentiranega migranta in njegovim družbeno-ekonomskim položajem, dejanski, sicer ne odkrito deklariran, politični namen. Namen iregularizacije migrantov je po njegovem mnenju ustvarjanje transnacionalnega delavskega razreda, ki je stratificiran ne zgolj na osnovi svojih veščin in etnične pripadnosti, pač pa tudi pravnega statusa (Broeders, 2007: 75). Zaradi kriminaliziranega in marginaliziranega statusa je nedokumentiran migrant idealen (fleksibilen) delavec za postfordistično ekonomijo (Calavita, 2003: 401).

ter preprečevanja in odkrivanja čezmejne kriminalitete na *mednarodnih prometnih povezavah in objektih, pomembnih za čezmejni promet*, če so to opravičevale varnostne razmere. Za mednarodne prometne povezave in objekte, pomembne za mednarodni promet, pa so veljale avtoceste, počivališča, avtobusne in železniške postaje z mednarodnimi povezavami in drugi podobni objekti ali povezave. Pojem je bil toliko nedoločen, da posameznik ni mogel vnaprej predvideti, katere povezave in objekti so pomembni za čezmejni promet, kaj šele, da bi bili kot taki označeni. Tovrstna ureditev je bila v nasprotju s konceptom pričakovanja zasebnosti, kot se je ustalil v ustavnosodni presoji. Mejni nadzor se tako ni izvajal več na predvidljivih in fiksnih točkah ali linijah (označenih državnih mejah in mejnih prehodih), pač pa je postal povsem nepredvidljiv in razpršen. Odstranitev notranjih meja je prinesla deteritorializiran mejni nadzor, ki se je lahko izvajal povsod; četudi je nadzor na notranjih mejah izginil, je meja učinkovala povsod. Odstranitev fizičnih meja med državami članicami in vidne kontrole na njih je dejansko prinesla okrepitev nevidnih meja v obliki okrepljenega notranjega nadzora, ki je obenem radikalno spremenil pojmovanje zasebnosti. Vlada se je v obrazložitvi predloga ZNDM-2 sklicevala na geografske značilnosti države in njeno majhnost, zaradi česar naj bi bilo na podlagi dosedanjih izkušenj jasno, da državne meje ni mogoče uspešno nadzorovati samo na območju ob mejni črti in na mejnih prehodih, temveč so nujni tudi določeni ukrepi v notranjosti države (Predlog ZNDM-2 2007: 31).

Ta utilitaristični argument je na široko odprl vrata možnosti samovoljnega izvajanja mejnega nadzora v notranjosti države. Ta možnost samovoljnosti je praktično razvidna iz na primer utemeljevanja nizozemskega sodišča. Nizozemska mejna policija je ugotavljala identitete potnikov na mednarodnem vlaku, ki vozi med Brusljem in Amsterdamom. Ta poseg v zasebnost je policija izvajala med postajo Roosendaal, ki je prva postaja, ko vlak vstopi na Nizozemsko, in postajo v mestu Rotterdam. Namen tovrstnih kontrol istovetnosti je bila izsleditev tujcev, ki so brez zahtevanih dokumentov vstopili na ozemlje države. Sodišče je odločilo, da se lahko tovrstno preverjanje identitet izvaja, ko vlak vstopi v državo in ko ni nikakršne možnosti oziroma je ta možnost zelo majhna, da bi se med potnike, ki so prestopili mejo, že pomešali notranji potniki. Namen zahteve, da se tovrstni nadzori izvedejo kar najhitreje po vstopu vlaka na državno ozemlje, je v preprečevanju, da preverjanje identitete ne bi temeljilo zgolj na golem sumu protipravnega bivanja (Staples, 2000: 59–60). Poseganje v zasebnost velja za mejni nadzor le v primeru, če se izvaja na posameznikih ali stvareh, ki so pravkar prečkali mejo, ne pa na populaciji na sploh. Izjema meje je posledica tehtanja med posameznikovim interesom po varovanju zasebnosti in državnim interesom, da preprečuje protipravne vstopne v državo, pri katerem je pretehtal slednji. Ohlapnejši pogoji za zakonito poseganje v zasebnost pri mejnem nadzoru so zato dopustni zgolj v primerih, ko je gotovo, da so osebe ali stvari pravkar prečkale mejo, ne pa pri naključnih ustavitvah kjerkoli na ozemlju državi.

V ameriški sodni praksi se je za preprečevanje možnosti samovoljnih posegov v zasebnost pri izvajanju notranjega mejnega nadzora oblikoval koncept *funkcionalnega ekvivalenta*

¹⁴ Četrti amandma Ustave Združenih držav določa: »*The right of the people to be secure in their persons, houses, papers, and effects, against unreasonable searches and seizures, shall not be violated, and no Warrants shall issue, but upon probable cause, supported by Oath or affirmation, and particularly describing the place to be searched, and the persons or things to be seized.*«

meje (ang. *functional equivalent of the border*). Da bi učinkoviteje preprečevala nedokumentirano priseljevanje, je vlada Združenih držav uvedla mejno nadzorovanje tudi na območjih, kjer ni fizične meje. INS (*Immigration and Naturalization Service*) je tako smela brez obstoja kakršnegakoli dokaznega standarda, da je v vozilu skrita oseba, preiskati katerikoli vozilo, ki se je nahajalo na katerikoli cesti na območju, ki se je raztezalo 100 milj (tj. prib. 161 km) od zunanje meje Združenih držav v notranjost. Vrhovno sodišče Združenih držav se je v zadevi *Almeida-Sanchez v. United States*, 413 U.S. 266 (1973) ukvarjalo z vprašanjem zaščite, ki jo pravica do zasebnosti iz četrtega amandmaja k ameriški ustavi¹⁴ jamči posameznikom, ki se sicer nahajajo blizu meje, vendar ne ob samem prečkanju meje. V tej zadevi je policija ustavila vozilo, ki ga je vozil *Condrado Almeida-Sanchez* po cesti *Route 78* na jugu Kalifornije. Čeprav ni imela niti odredbe za preiskavo niti ni bil podan utemeljen sum (ang. *probable cause*), je policija preiskala avtomobil, pri čemer je v njem iskala ljudi, ki bi utegnili skriti prečkati državno mejo. Skritih prebežnikov ni našla, pač pa je našla marihuano, ki je bila skrita pod zadnjim sedežem avtomobila. Ta najdba je služila kot podlaga za popolno preiskavo vozila, v katerem so našli 73 kg droge. Vrhovno sodišče je odločilo, da je bila preiskava vozila v nasprotju s četrtnim amandmajem, ker je bila opravljena brez privolitve oziroma brez predhodnega obstoja utemeljenega suma. Po mnenju sodišča preiskava avtomobila ni bila izvedena kot mejna kontrola, ker ni bila opravljena na kraju, ki bi ga bilo mogoče označiti kot funkcionalni ekvivalent meje. Funkcionalni ekvivalent meje je namreč lahko zgolj kraj, kjer je razumno gotovo, da so vse osebe, ki se tam nahajajo, pravkar vstopile v državo (ang. *where it is reasonably certain that all persons present have just entered the United States*). To je na primer stičišče več cest, ki potekajo od meje, kjer zaradi odsotnosti lokalnega prometa ni razumno, da bi se na cesti nahajala tudi vozila, ki niso prečkala meje. Primer funkcionalnega ekvivalenta meje je tudi letališče, ki je sicer v notranjosti države, vendar je to prva učinkovita točka vstopa v državo (Rivers, 1981).

Določba 35. člena ZNDM-2 je bila leta 2009 spremenjena, tako da je zakonodajalec ustavnopravno korektno uredil notranji mejni nadzor, natančneje določil okoliščine in pogoje, pod katerimi policisti lahko uporabijo pooblastilo. V notranjosti države se smejo izravnalni ukrepi izvajati le pri osebah, ki so prestopile notranjo mejo. ZNDM-2 sedaj v 35. členu določa: »Zaradi ugotavljanja nedovoljenega vstopa, preverjanja zakonitosti bivanja na ozemlju Republike Slovenije ter preprečevanja in odkrivanja nedovoljenih migracij in čezmejne kriminalitete lahko policisti zoper osebo, za katero obstaja utemeljena verjetnost, da naj bi prestopila notranjo mejo, izvajajo izravnalne ukrepe, kot jih določa ta zakon.« Policisti torej morajo predhodno z utemeljeno verjetnostjo ugotoviti, ali je oseba prestopila notranjo mejo ali ne. Pojem »utemeljena verjetnost« je vsebinsko podoben pojmu »večja verjetnost« in mora izhajati iz okoliščin in podatkov, ki kažejo na možnost, da je oseba prestopila notranjo mejo. Pomeni, da je mogoče iz okoliščin in podatkov (listine, dovolilnice, vozne karte, potrdila o plačilu cestnin) utemeljeno sklepati, da je oseba prestopila notranjo mejo. S tem so iz izvajanja izravnalnih ukrepov izvzete osebe, ki so vstopile v Slovenijo na mejnem prehodu na zunanji meji in so bile kontrolirane v okviru mejne kontrole (kar kaže na primer žig mejne kontrole v potni listini), ter osebe, ki se gibljejo izključno znotraj ozemlja Slovenije. Tako lahko policisti uporabijo to pooblastilo na primer pri potniku, ki potuje iz Gorice v Ljubljano, ne pa pri potniku, ki potuje iz Nove Gorice v Ljubljano, torej znotraj Slovenije. Pri tovornih vozilih in avtobusih je ugotavljanje smeri poto-

vanja za policiste v praksi lažje. Smer potovanja je namreč razvidna iz potnih nalogov, dovolilnic in drugih dokumentov, ki jih morajo imeti osebe, ki izvajajo prevoz. Pri potnikih v osebnih avtomobilih in drugih, ki potujejo sami, pa je treba prestop meje ugotavljati na druge načine (na primer s prepoznavanjem dejavnikov tveganja neposredno po prestopu notranje meje). Pri tem je izpraševanje potnikov zaradi ugotavljanja okoliščin prestopa notranje meje v nasprotju z vsebino ene od osnovnih pravic Evropske skupnosti, tj. pravico svobode gibanja. V sedanjí ureditvi izravnalnih ukrepov je še dodano, da policisti izvajajo pooblastila v okviru izravnalnih ukrepov tako, da *naključno in nediskriminatorno preverjajo osebe, ki so prestopile notranjo mejo*. Izravnalni ukrepi se torej ne smejo izvajati na primer pri vseh osebah v kombiniranih vozilih z romunskimi registracijskimi tablicami pri prestopu notranje meje iz Italije. Izvajati se morajo po načelu naključnosti (Predlog ZNDM-2A 2009: 12).

Med izravnalne ukrepe spadajo pregled listine in preverjanje osebe, kontrola osebe, kontrola prevoznega sredstva in kontrola stvari. Navedene ukrepe lahko policisti izvajajo samo, če je to potrebno zaradi ugotavljanja nedovoljenega vstopa, preverjanja zakonitosti bivanja na ozemlju Slovenije, preprečevanja in odkrivanja nedovoljenih migracij in čezmejne kriminalitete (35. člen ZNDM-2). Diskrecija policistov pri izvajanju pooblastil je sedaj omejena, omejena je intenziteta posega v zasebnost pri kontroli vozil in oseb, izvedba pooblastila pa je tudi vezana na obstoj ustreznih stopenj predhodnega suma. Z novo določbo policija v okviru izravnalnih ukrepov nima več pooblastila preiskovati osebo (tj. opraviti osebno preiskavo) oziroma razstavljati prevozna sredstva. Pri kontroli osebe policist z rokami pretipa oblačila osebe in pregleda vsebino predmetov, ki jih ima oseba pri sebi, pod svojim nadzorom ali v prevoznem sredstvu. Kontrola prevoznega sredstva pa obsega zunanji in notranji pregled prevoznega sredstva, vključno z njegovimi skritimi deli (35.b člen ZNDM-2). Učinkovito, hitro in obsežno izvajanje notranjega mejnega nadzora, ki ni fiksirano na določenih krajih, pač pa je premično, je postalo mogoče z moderno tehnologijo. Policisti tako smejo pri kontroli stvari in prevoznega sredstva uporabljati tehnična sredstva in naprave (šesti odstavek 35.b člena ZNDM-2). Broeders in Engbersen (2007: 1593) tovrstno tehnologijo imenujeta »orožje za množično odkrivanje« (ang. *weapons of mass detection*). Tovrsten tehnični pripomoček je na primer »schengen bus«, ki je opremljen med drugim z napravo, s katero lahko preverijo vsebnost ogljikovega dioksida v zaprtih tovornjakih. (Utenkar, 2007: 13; Žist, 2007: 4). Če je previsoka, se v njih utegnejo skrivati nedokumentirani migranti.

Nadzorovanje migracij v družbi kontrole

Mejni nadzor ne izginja, pač pa se spreminja njegova teritorialna dimenzija. Genealogija meje kaže, da mejni nadzor ni več pretežno prostorsko fiksni, pač pa se deteritorializira. Balibar (2002: 71; 2007: 7) ugotavlja, da meje novih politično-ekonomskih entitet, pri katerih se skuša ohraniti funkcije suverenosti nacionalnih držav, niso več na zunanjih robovih ozemelj. Meje so razpršene po malem povsod, kjer prihaja do pretoka podatkov, ljudi in stvari ter kjer je ta pretok nadzorovan, na primer v kozmopolitskih mestih. Na ta način meje niso na obrobju, temveč v samem središču.

Tovrstna deteritorializirana meja je pomembna za nadzorovanje različnih akterjev, katerih skupna značilnost je mobilnost. Mobilnost pa naj bi bila vir družbene in politične negotovosti. Negri in Hardt ugotavljata, da sta mobilnost in migracija delovne sile skozi zgodovino moderne dobe minirala disciplinarne pogoje, v katere so prisiljeni delavci. Zato je oblast proti tej mobilnosti uporabljala najskrajnejše nasilje. Mobilnost in masovno delavsko nomadstvo namreč

vedno izražata zavračanje in iskanje osvoboditve, upor proti grozljivim pogojem izkoriščanja ter iskanje svobode in novih pogojev življenja (Negri in Hardt, 2003: 178-9).

Nacionalne države in naddržavne entitete obračunavajo s to mobilnostjo nasilno in invazivno. Green in Grewcock (2002: 89–9) sta mnenja, da gre pri nadzoru, preprečevanju in preganjanju nedokumentiranih migracij za sistemsko nasilje. Vojna zoper tujce, ki so brez dokumentov vstopili ali bivajo v EU, je osrednjega pomena za ustvarjanje ideologije koherentne EU. Podobno meni Behdad (1997: 155–6) za Združene države, ko pravi, da je obravnavanje migracij obenem nujen mehanizem družbenega nadzora za oblikovanje državnega aparata in nujen kulturni prispevek k oblikovanju nacionalne identitete. Ti funkciji – politična in kulturna – naj bi bili v Združenih državah posebej pomembni, ker je tam nacionalna država zgodovinsko dvoumen koncept. Podoba tujca zagotavlja razlikovalnega označevalca, s katerim se narod opredeli kot avtonomna skupnost.

Vendar oblastni poskusi preprečevanja mobilnosti niso uspešni, saj so meje nacionalne suverenosti rešeta, vsak poskus popolne regulacije pa naleti na silen pritisk. Gledano negativno, želje po svobodnem gibanju potiska dezertacija iz bednih kulturnih in materialnih pogojev imperialne reprodukcije; gledano pozitivno pa bogastvo želje ter akumulacija ekspresivnih in produkcijskih zmožnosti, ki so jih sprožili procesi globalizacije (Negri in Hardt, 2003: 179). Mezzadra (2004: 269–70) meni, da mora biti pri razumevanju migracij v ospredju subjektiviteta migrantov, kar pa za neoliberalne poglede na ta pojav ne velja. Ti pogledi predstavljajo telesa migrantov kot preprost objekt, ki ga privlači globalna mobilizacija kapitala. Ta pristop je med drugim razviden iz uporabe naturalističnih metafor, kakršni sta na primer »valovi migrantov« ali »poplava migracij«. Na predstavi, da so migracije objektivni proces, ki ga ne določajo dejavnosti subjektivitet, temeljijo migracijske politike, ki si prizadevajo vplivati na dejavnike, ki domnevno bodisi zavirajo bodisi spodbujajo migracije ali določene vrste migracij. Zato Mezzadra (2004: 269–70) oblikuje koncept pravice do bega, s katerim želi poudariti elemente subjektivitete, ki prežema migracijska gibanja. Ta so po njegovem mnenju prava družbena gibanja. Da migracije obstajajo, mora posameznik najprej sprejeti individualno odločitev, da bo zapustil določeno polje dominacije in eksploatacije, kjer je njegovo življenje objektivno podvrženo delovanju raznih dejavnikov. Ko si vzame pravico do bega, dejansko – četudi večinoma nezavedno – izrazi kritiko mednarodne delitve dela. Mobilnost je zato tudi upiranje; dezertacija in eksodus sta mogočni obliki razrednega boja znotraj imperialne postmodernosti in proti njej.

Krepitev mejnega nadzora je po mnenju nekaterih političnih mislecev pravzaprav znak krize nacionalne države. Negri (2008: 4) ugotavlja, da z nacionalno državo sicer še ni konec, vendar je izgubila nekatere temeljne prerogative. Nekoč je bila suverenost opredeljena kot monopol pri izvrševanju oblasti na ozemlju, ki ga je poenotila skupna kultura. Danes to ne velja več, saj se osnovni elementi suverenosti (izvrševanje vojaške oblasti, tiskanje denarja, kulturna ekskluzivnost ipd.) ne izvršujejo več na ravni nacionalnih držav. Ta izguba ima specifično genealogijo, ki se kaže v tem, da nacionalna država ne more več vzdrževati nadzora nad celovitostjo svojega ozemlja in nad antagonističnimi silami, ki obstajajo na tem ozemlju. Soočena s temi silami se je nacionalna država prisiljena zateči k drugim virom suverenosti. Balibar (2007: 55) meni, da je zato treba državo tem bolj bahavo razkazovati v škodo posameznikov, ki so tako rekoč brez obrambe. Manj ko je prepričana v svojo večnost in bolj ko jo preplavljajo dvomi glede velikih ciljev ekonomske politike, kolektivne varnosti in informacij, ki jih danes nobena država-nacija več ne obvladuje sama, bolj nastopa v obliki presežne oblasti. Z inflacijo mejnega nadzora nacionalna država torej na nek način ohranja vtis, da še obstaja.

Objekt opisanega deteritorializiranega mejnega nadzora so nedržavljeni (tujci). Namen mejnih nadzornih mehanizmov pa ni – tako kot to velja za *Foucaultovo* metaforo panoptikona – discipliniranje in prevzgoja posameznikov, da bi ravnali v skladu z v družbi določenimi standardi. Broeders in Engbersen (2007: 1595) menita, da je namen evropskega panoptikona izločitev in odstranitev neželenih migrantov, izsleditev tistih, ki se brez dokumentov nahajajo na ozemlju države, in njihov izgon. To je sicer deklarirani cilj mejnega nadzora, ki pa ima tudi kreativno komponento, saj pravzaprav ustvarja nedokumentirane migrante, ki živijo in delajo na ozemlju države ter so vključeni v proizvodnjo kot najbolj podrejena in izkoriščana delovna sila.

Walters (2006: 189–93) meni, da je opisani trend v izvajanju mejnega nadzora znak prehoda iz družbe discipliniranja, katero je podrobno analiziral Foucault, v družbo nadzora. O tem prehodu je razpravljal Deleuze. Disciplinarne družbe delujejo tako, da organizirajo večje prostore omejevanja gibanja (zapiranja). Posamezniki se vedno premikajo iz enega zaprtega prostora v drugega. Idealen primer institucije disciplinarne družbe je tovarna, ki vsakomur odredi njegovo mesto, organizira njegov čas. Tovrstne disciplinarne družbe so značilne zlasti za osemnajsto in devetnajsto stoletje. Po mnenju Deleuza (1995: 177–9) pa postajajo zahodne družbe t. i. družbe nadzora (ang. *societies of control*). Iz disciplinarnih družb, katerih mehanizmi kontrole predpostavljajo zamejene prostorske enote, prehajajo v nov režim, v katerem je nadzor fleksibiliziran. Novi kontrolni mehanizmi so neločljive variacije, ki tvorijo sistem menjajoče se geometrije, ki ima digitalen jezik. Zamejeni prostori disciplinarnega nadzora tvorijo kalupe oziroma razločne odlitke, novi načini nadzora pa tvorijo modulacije (prilagajanja), ki se kot samo-spreminjajoči modeli nenehno spreminjajo iz enega trenutka v drugega kot sito, katerega mreža se pretvarja iz ene točke v drugo. Mejni nadzor, ki se izvaja na fiksnih, vnaprej določenih in označenih točkah na državni meji, je primer mehanizma disciplinarne družbe. Ta ima celo svojo institucijo mejnega prehoda. Posameznika, ki se približuje mejnemu prehodu, različne označbe vnaprej opozarjajo, da utegne biti podvržen določenemu preiskovanju, če se odloči prečkati mejo. Tovrstnemu poseganju v zasebnost je lahko na meji podvržen na način, na kakršnega v notranjosti ozemlja ne bi mogel biti podvržen osumljenec ali obdolženec v kazenskem postopku. Disciplinarna oblast se namreč izvaja preko dobesedne ali metaforične vidnosti; kaže in izvršuje se na posebej določenih mestih in prostorih (Hannah, 1997: 171). Genealogija meje pa kaže, da se poleg tovrstnega fiksnega mejnega nadzora uveljavlja tudi razpršen mejni nadzor, ki se ne izvaja na vnaprej določenih mestih na fizični meji. Uvedba notranjega mejnega nadzora z izravnalnimi ukrepi je zato znak prehoda v družbo nadzora (Walters, 2006: 189–190).

Za konec

Mejni nadzor je pomemben del upravljanja migracij. Pri tem meje ne učinkujejo v skladu z dihotomijo odprte/zaprte meje, saj se lahko določene vrste mobilnosti spodbuja (na primer izmenjave študentov), določene pa se preprečuje in preganja (na primer migrante, ki brez dovoljenj bivajo in delajo v državi). Meje danes niso več toliko vezane na ozemlja držav. Četudi vidiki meja, ki so vezani na ozemlje, izginjajo, se vidiki meja, ki učinkujejo kot mehanizmi selekcioniranja mobilnosti ljudi in stvari, multiplicirajo. Zaradi preprečevanja in preganjanja nedokumentirane migracije se veliko investira v različne manifestacije meja. Zunanje meje so okrepljene s policisti, ograjami in vrhunsko tehnologijo. A navkljub poostrenemu nadzoru na zunanjih mejah so »nelegalci« še vedno med nami in še prihajajo. Zaradi spoznanja, da zgolj zunanji in fiksni mejni nadzor ni učinkovit pri preprečevanju in preganjanju nedokumentiranih migracij, se tovrstni nadzor širi v

notranjost države, kar povečuje negotovost bivanja za to skupino prebivalcev. Tovrstno širjenje mejnega nadzora v notranjost ozemlja države trči ob pravico do zasebnosti. Vendar trk med interesom ohranjanja obstoječih standardov zasebnosti in interesom sekuritanizma ni edini pomemben vidik ekspanzije mejnega nadzorovanja in selekcioniranja populacij. Teoretiziranje, katerega predmet so meje, je obenem poskus razumevanje narave družbenega (Rumford, 2006: 155). Če upoštevamo poglede, ki v migracijah vidijo družbeno gibanje, celo upor zoper dano situacijo politične dominacije in ekonomske eksploatacije v svetu, so mehanizmi selekcioniranja migracij – in v tem okviru nadzorovanja in preganjanja nedokumentiranih migracij – tudi odraz obstoječe zgodovinsko in kulturno pogojene razporeditve oblasti.

Literatura

- ADAMS, J. (2005): *Rights at United States Borders*. *BYU Journal of Public Law*, let. 19, št. 2, str. 353–371.
- BALIBAR, É. (2002): *World Borders, Political Borders*. *PMLA*, let. 117, št. 1, str. 68–78.
- BALIBAR, É. (2007): *Mi, državljani Europe?: meje, država, ljudstvo*. Ljubljana, Sophia.
- BEHDAD, A. (1997): *Nationalism and immigration to the United States*. *Diaspora*, let. 6, št. 2, str. 155–178.
- BROEDERS, D., ENGBERSEN, G. (2007): *The Fights Against Illegal Migration: Identification Policies and Immigrants' Counterstrategies*. *American Behavioral Scientist*, let. 50, št. 12, str. 1592–1609.
- BROEDERS, D. (2007): *The New Digital Borders of Europe: EU Databases and the Surveillance of Irregular Migrants*. *International Sociology*, let. 22, št. 1, str. 71–92.
- CALAVITA, K. (2003): *A 'Reserve Army of Delinquents': The Criminalization and Economic Punishment of Immigrants in Spain*. *Punishment & Society*, let. 5, št. 4, str. 399–413.
- CORNELIUS, W. A., SALEHYAN, I. (2007): *Does Border enforcement Deter Unauthorized Immigration? The Case of Mexican Migration to the United States of America*. *Regulation & Governance*, let. 1, št. 2, str. 139–153.
- DELEUZE, G. (1995): *Negotiations*. New York, Columbia University Press.
- DOVŽAN, M. (2000): *Uveljavitev Schengenskega sporazuma v slovenskem pravnem redu*. *Pravna praksa*, let. 19, št. 35, str. VII–XIV.
- GILMORE, K. A. (2007): *Preserving the Border Search Doctrine in a Digital World: Reproducing Electronic Evidence at the Border*. *Brooklyn Law Review*, let. 72, št. 2, str. 759–797.
- GRABBE, H. (2000): *The Sharp Edges of Europe: Extending Schengen Eastwards*. *International Affairs*, let. 76, št. 3, str. 497–514.
- GREEN, P., GREWOCK, M. (2002): *The War against Illegal Immigration: State Crime and the Construction of a European Identity*. *Current Issues in Criminal Justice*, let. 14, št. 1, str. 87–102.
- GUILD, E. (1999): *Adjudicating Schengen: National Judicial Control in France*. *European Journal of Migration and Law*, let. 1, št. 4, str. 419–439.
- GUIRAUDON, V., LAHAV, G. (2008): *A Reappraisal of the State Sovereignty Debate: The Case of Migration Control*. *Comparative Political Studies*, let. 33, št. 2, str. 163–195.
- HANNAH, M. G. (1997): *Space and the Structuring of Disciplinary Power: An Interpretative Review*. *Geografiska Annaler, Series B, Human Geography*, let. 79, št. 3, str. 171–180.
- JERŠE, A., MRAK, A. (2007): *Schengenski informacijski sistem – vrata v EU*. *Pravna praksa*, let. 26, št. 39/40, str. II–VIII.
- LAUBENTHAL, B. (2007): *The Emergence of Pro-Regularization Movements in Western Europe*. *International Migration*, let. 45, št. 3, str. 101–133.

- MEZZADRA, S. (2004): *The Right to Escape*. Ephemera, let. 4, št. 3, str. 267–275.
- NEGRI, A., HARDT, M. (2003): *Imperij*. Ljubljana, Študentska založba.
- NEGRI, A. (2008): *Reflections on Empire*. Cambridge (UK), Polity Press.
- NEWMAN, D. (2006): *The Lines that Continue to Separate Us: Borders in our 'Borderless' World*. Progress in Human Geography, let. 30, št. 2, str. 143–161.
- Predlog zakona o nadzoru državne meje (ZNDM-2) – prva obravnava – EPA 1365–IV, Poročevalec DZ, št. 24/2007 (3.4.2007).
- Predlog zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o nadzoru državne meje (ZNDM-2A) – prva obravnava – EPA 421–V, Poročevalec DZ, št. 79/2009 (10. 6. 2009).
- RIVERS, A. (1981): *Border Zone Search Law: The Search for a Definition of Fundamental Equivalents of the Border*. Texas International Law Journal, let. 16, št. 2, str. 260–275.
- RUMFORD, C. (2006): *Theorizing Borders*. European Journal of Social Theory, let. 9, št. 2, str. 155–169.
- SASSEN, S. (2007): *The Limits of Power and the Complexity of Powerlessness: The Case of Immigration*. UNBOUND, let. 3, str. 105–115.
- STAPLES, H. (2000): *Adjudicating the Schengen Agreements in the Netherlands*. European Journal of Migration and Law, let. 2, št. 1, str. 49–83.
- UTENKAR, G. (2007): *Prostor brez meja: krasna nova Evropa ali temna stran Schengena*. Delo, Sobotna priloga, 17. 11. 2007, str. 12–13.
- WALTERS, W. (2006): *Border/Control*. European Journal of Social Theory, let. 9, št. 2, str. 187–203.
- ŽIST, D. (2007): *Čedalje manj ilegalnih pribežnikov*. Dnevnik, 5. 11. 2007, str. 4.

Boji migracij in gibanje za globalno pravičnost¹

¹ Prevod članka *Migration struggles and the global justice movement* v *International Encyclopedia of Revolution and Protest*, Immanuel Ness (ur.), Blackwell Publishing, 2009, str. 2305–2308.

»Avtonomija migracij« je koncept, katerega metodologija omogoča zastavitev niza vprašanj o razmerju med migracijami in kapitalizmom. Odpira horizont za niz političnih perspektiv o vseprisotnih bojih migracij v kontekstu alterglobalizacijskega gibanja. Vztrajnost gibanj migracij, ki se soočajo z militarizacijo meja in razvitim, čeprav ne zmeraj koherentnim migracijskim režimom v Združenih državah Amerike in v Evropi, konstituira osrednjo komponento znotraj te analize, saj se osredotoča na delovanje migrantov. Koncept odpira možnost izpraševanja sodobnega oblikovanja kapitalistične socializacije ter njenih imperialnih, postkolonialnih in posledično globalnih temeljev.

Izraz avtonomija migracij je bil prikrito prisoten že v intervjuju s francoskim političnim ekonomistom Yannom Mouliejem Boutangom, ki je bil izdan leta 1992 v italijanščini in pozneje preveden v nemščino. Skozi ta koncept je v prvi vrsti govoril o »subjektivnem dejavniku«, ki je bil dolgo izrinjen iz številnih teoretskih in političnih analiz ter javnih razprav o migracijah. Mouliej Boutang je poudaril, da so strokovnjaki in agencije, ki se osredinjajo na imigracijo, spregledali avtonomijo migracij in so jih namesto tega pripisovali ekonomskim politikam ter vztrajali, da je imigracija objekt administrativne regulacije. Posledično je »objektivnost politike in še posebej ekonomskih politik groteskno precenjena, hkrati pa se pozablja, da obstaja tudi potisk k emigraciji«. Zaključil je z besedami, da se »emigraciji lahko postavimo po robu z represivnimi sredstvi, lahko zahtevamo vrnitev migrantov, vendar pa tokov migracij v nobenem primeru ne moremo odpreti ali zaustaviti v skladu z nekim načrtom ali predvidevanjem«.

Čeprav gre za teorijo, ki je sprožila široko akademsko razpravo in našla svoje mesto v uradnih analizah politik ameriškega in evropskega migracijskega menedžmenta, je njeno bistvo priznanje, da migranti niso zgolj razpoložljiva količina, ki se jo poljubno vključi ali izključi, v

skladu z ekonomskimi politikami; diskurz avtonomije migracij je imel in še vedno ima funkcijo transformacije perspektive o migracijah v perspektivo migracij. Moulrier Boutang in ostali za njim so opozorili, da migranti ne sledijo pasivno investicijam kapitala, ampak da med tema dvema procesoma obstaja določena kodeterminacija. Posledica nezmožnosti reduciranja migracij na mobilnost delovne sile se kaže v korelaciji med vladnostjo in migracijsko politiko. Obe sta usmerjeni na celotno prebivalstvo in ne zgolj na upravljanje migracijskih gibanj. Na tej točki koncept avtonomije sledi Foucaultovim razmislekom o biopolitiki. V izrazih politične dimenzije tega koncepta to pomeni, da mora biti pravica do dela vedno povezana s pravico do življenja.

Nastanek izraza avtonomija migracij je odigral zgodovinsko in politično nujno vlogo pri ponovnem premisleku migracij. Migracije v skladu s teorijo odprejo polje družbenega in političnega konflikta, četudi se krivda za posledični družbeni antagonizem (namesto da bi postal izziv, ki potrebuje teoretsko in analitsko refleksijo) pogosto zvrne na migrante. Podoba migrantov je kot slikovni mozaik, kjer se ponekod pojavljajo kot hudodelci (kakor uči desnica), spet drugje pa kot žrtve (kakor v levi in levo-liberalni tradiciji). Koncept avtonomije migracij razblinja to podobo, ki se je pojavljala v številnih oblikah in ki je – zgodovinsko gledano – precej vztrajna.

Migracije se nikoli ne udejanjijo na enak način dvakrat; imajo številne vzroke in so redko enosmerne. Niso projekt posameznikov, temveč so prej proces, sloneč na transnacionalnih mrežah in globalnem gibanju. Poimenovanje tega gibanja v izrazih političnega ali družbenega (kakor nakazujejo določeni pristopi k avtonomiji migracij) nas izzove, da premislimo naše razumevanje političnega. Privzeti perspektivo migracij pomeni premisliti meje nacionalnega organiziranja, pa naj bo to v obliki nacionalnih migracijskih politik ali v delu nacionalnih sindikatov. Prav tako nas sili v razmislek o naših koncepcijah lokalnega in globalnega, ozkih disciplinarnih zamejitvah in predvsem o najbolj absurdni ideji, ki zagovarja stališče, da bi – ali bi lahko – brez migracij nacionalna družba obstajala kot prostor brez antagonizma.

Odnos med Gibanjem in Organizacijo

Alterglobalizacijsko gibanje v Evropi – in še posebej dve skupini v Nemčiji, Kanak Attak in Kein Mensch ist illegal – je v svojem delu na politikah migracij in protirasizma izraz avtonomija migracij povzelo v poznih devetdesetih letih dvajsetega stoletja. Pozneje sta koncept na evropski ravni prevzeli mreži No Borders in Frassanito. Znotraj teh mrež se je izraz razčlenjeval in razvijal, kmalu pa se je usidral v številnih evropskih državah. Sledeč logiki, da se migracij ne da zvesti na njihovo pomembnost v notranjih politikah, so se boji migracij pričeli naslavljati znotraj procesa socialnih forumov. Na prvem Evropskem socialnem forumu v Firencah novembra 2001 so italijanska gibanja – ki so migracijam posvetila otvoritveno demonstracijo protestov proti vrhu G8 v Genovi – migracije postavila v središče razprave. Leta 2004 so migracije prvič postale eksplicitna tema na Svetovnem socialnem forumu (WSF) v Mumbaju, Indija. Vzporedno pa sta Svetovni socialni forum leta 2005 v Portu Alegre, Brazilija, in sledeče srečanje leta 2006 v Madridu, Španija, ustvarila Svetovni socialni forum o migracijah.

Na slednjem je približno 1000 udeležencev iz 84 držav sprejelo Rivas deklaracijo (Rivas je kraj blizu Madrida). Na sestanku so se razvile številne analize: od kritike mejnih politik do identifikacije novih oblik diskriminacij proti migrantom. Izoblikovale so se tudi številne zahteve: od zahtev po legalizaciji ljudi brez dokumentov in ohranitvi pravice do azila, do zahtev, naslovlje-

nih na posamezne nacionalne države, naj podpišejo Mednarodno konvencijo o varovanju pravic vseh migrantskih delavcev in njihovih družin. Srečanje je za svoj končni cilj razglasilo pripravo Svetovne listine o imigrantih ter zavezo organiziranja globalnega akcijskega dneva in tematskega fokusa o migracijah na Svetovnem socialnem forumu v Nairobiju, Kenija, leta 2007.

Mednarodne teoretične razprave znotraj alterglobalizacijskega gibanja so odzvanjale s teoretičnimi pristopi k suženjstvu, meznemu delu in lumpenproletariatu, kakor tudi s številnimi feminističnimi in migracijskimi teorijami ter postkolonialnimi razmisleki, skupaj z artističnimi in kinematografskimi produkcijami. Skozi »situirano vednost« (Donna Haraway) je vsak izmed teh pristopov proizvedel diskretno razumevanje tega, kar bi se lahko dojemalo kot avtonomija v kontekstu migracij, in naslovil napetost, ki jo proizvaja vprašanje odnosa med gibanjem (njegovimi materialnimi pogoji) in organizacijo (z njenimi ideološkimi vidiki).

Politične in kulturne mreže so se historično vedno vzpostavile v migracijah. So predhodnice političnih organizacij, pa tudi teoretičnih konceptualizacij. Nenehno se soočajo z velikimi izzivi, ki jim ne uide nobena čezmejna organizacija: s težavnostjo prevoda, tako v njegovem »preprostem« lingvističnem smislu kot v njegovem razmerju do političnih konceptov, kontekstov in teorij. Drugi izzivi vključujejo koncepcijo (in omejitve) prenosljivosti oblik politične organizacije in komunikacije ter človeškega čezmejnega gibanja v pogojih restriktivnih migracijskih zakonov. Boji migracij vključujejo konflikte okrog pogojev migracij na eni in pogojev v migracijah na drugi strani. V nekaterih primerih boji celo zahtevajo vzpostavitev okoliščin, ki bi končale migracije (ki naredijo migracije bodisi odvečne bodisi uspešno zaključijo proces nastanitve).

Teoretične ambivalentnosti

Koncept avtonomije migracij, na katerega je vplival predvsem avtonomistični marksizem, se nedvomno izpodbija. Pristop večkrat kritizirajo zaradi dejstva, da zastira večne težave migrantov kot žrtev mednarodne delitve dela, odnosov izkoriščanja, kolonializma in postkolonializma, vojne, odnosov med spoloma, rasizma ter ameriškega in evropskega režima migracijskega upravljanja.

Izraz zahteva dodatne pojasnitve tudi na konceptualni ravni. Kakor pri drugih izrazih tudi pri avtonomiji migracij njegova ključna moč in slabost ležita v njegovi dvoumnosti. Pri avtonomiji migracij je ta dvoumnost rezultat treh elementov. Prvič, koncept poudarja vztrajnost migracijskega procesa kot družbenega procesa, izhajajočega iz nezvedljive multiplicitete posameznih dejanj. Do neke mere imajo procesi migracij lahko načrtovane posledice; vendar obstaja tudi vrsta nenačrtovanih posledic za emigracijske in imigracijske skupnosti. Ker je v teh nenačrtovanih posledicah subjektivna dimenzija zamegljena, se pogosto izpostavlja, da zato ne morejo odražati avtonomije. Koncept avtonomije migracij se veže na vztrajnost gibanj migracij in na impulz k mobilnosti znotraj družbenih mrež. V procesu migracije migranti in migrantke razveljavijo obstoječe oblike socializacije. Vendar ima vsak vidik avtonomije migracij svojo dialektiko. Na primer, mobilnost je vir izkoriščanja, v kolikor je kapitalizem odvisen od mobilnosti delovne sile; po drugi strani pa mobilnost vzpostavlja možnost bega iz odnosov izkoriščanja in zatiranja. Perspektiva avtonomije migracij je perspektiva materialnosti in upiranja vladanih. Migracija ni niti imuna na obstoječe oblike socializacije niti ne dopušča, da bi bila povsem usmerjana.

Ta točka se dotika dodatnega metodološkega vidika: ali so migracije sploh lahko objekt znanstvenega raziskovanja ali pa je izjemno heterogen fenomen nasilno poenoten zaradi disciplinarnih ali političnih vzgibov. V posameznih situacijah se migracije na primer pretopijo v nekaj

drugega (begunka postane migrantska delavka, ki postane objekt integracijskih politik itn.). Kot primer bi nam lahko služile razprave o urbanih vstajah v Veliki Britaniji ali v francoskih banlieues. Te skušajo dognati, ali je uporno mladino bolje razumeti kot migrante ali pa kot splošno prikrajšano in marginalizirano skupnost.

Drugič, avtonomijo lahko razumemo kot prakso upora migrantov, ki zavračajo ali spreminjajo družbene odnose, ki lomijo konvencije, bežijo, se odpravijo, zapustijo, prirejajo, komunicirajo, prenašajo in mogoče celo resnično sodelujejo v oblikah kolektivnega upora. Ta vidik se nanaša tako na pogoje migracij kot na pogoje v migracijah in včasih celo na pogoje, ki naj končajo njihov migrantski status. Tukaj gre za politično vprašanje odnosa med gibanjem in organizacijo. Oziroma, v metodološkem smislu: nujno je treba natančneje ločiti boj od ne-boja ter na sploh različne oblike bojev migracij. Tukaj je osrednje vprašanje, če beg iz posebnih okoliščin lahko prepoznamo kot nekaj pozitivnega, ali bolje, kot nekaj konstitutivnega.

Tretjič, migracije lahko razumemo kot avtonomno interrelacijo, kot mrežo vzajemne pomoči v družinah, klanih ali mestnih četrtih, vključno z vsemi dvoumnostmi, ki jih takšna situacija vsebuje. Avtonomija se poraja v družbenih konfliktih, v novih oblikah sodelovanja in komunikacije, v konstituciji novih življenj. Procesi migracij vzpostavljajo nove oblike družbenosti. Lahko vodijo k posebnim strukturam v gospodinjstvih, političnih organizacijah in načinih ekonomske produkcije, ki se razpenjajo od prekernih delovnih pogojev do kapitalističnih podjetij. Družbene mreže lahko negujejo zaprte skupnosti s prepoznavnimi identitetami. To je povezano z nujnostjo sobivanja različnih avtonomij in z nujnostjo političnega dialoga. Avtonomija in heteronomija sta kot taki vedno povezani. In pogosto se avtonomija predpostavlja v situacijah, ki na koncu privedejo do njene razgraditve. Če analiziramo vse tri premisleke hkrati, lahko v zvezi z migracijami izpostavimo tisto, kar bi Louis Althusser imenoval »naddeterminacija«; z drugimi besedami, nereduktibilno kompleksnost družbene totalnosti, ki nima enega vzroka ali enega pomena.

Migracije nas ravno zaradi svojih vseobsegajočih in nad-določujočih vidikov prisilijo, da o družbi razmišljamo v njeni globalni dimenziji. Koncept avtonomije migracij se osredinja na pogoje gibanj migracij; ne za migrante kot take, temveč v prevzetju izziva, ki ga predstavljajo boji migracij v svoji transgresiji številnih pregrad v iskanju boljšega življenja. Migracije so iz te perspektive kratkotrajna komponenta vsake družbe, ki je simultano notranja in zunanja. Ohranjajo status l'avenir (prihodnosti) in nenehno vsebujejo monumentalno obljubo »prihoda«. Kakor sta v svoji knjigi *A Seventh Man* zapisala John Berger in Jean Mohr, so migracije nesmrtni: »Kar se tiče ekonomije metropole so migrantski delavci nesmrtni: nesmrtni zato, ker so nenehno zamenljivi. Ne rodijo se: ne vzgojijo se: ne starajo se: ne utrudijo se: ne umrejo« (1975: 64).

Prevod Barbara Bezec

Reference in priporočeno branje

- BALIBAR, E. in MEZZADRA, S. (2006): *Borders, Citizenship, War, Class: A Discussion with Etienne Balibar and Sandro Mezzadra* by Manuela Bojadžijev and Isabelle Saint-Saëns. *New Formations* (January): 10–30.
- BERGER, J. in MOHR, J. (1975): *A Seventh Man: The Story of a Migrant Worker in Europe*. Harmondsworth: Penguin.

- BOJADŽIJEV, M. (2008): Die Windige Internationale. Rassismus und Kämpfe der Migration. Münster: Westfälisches Dampfboot.
- BOJADŽIJEV, M.. in KARAKAYALI, S. (2007): Autonomie der Migration. 10 Thesen zu einer Methode. V: Transit Migration Forschungsgruppe, Turbulente Ränder. Neue Perspektiven auf Migration and den Rändern Europas. Bielefeld: Transcript, str. 209–215.
- FOUCAULT, M. (2008): The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–1979. Prev. G. Burchell. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- HARDT, M. in NEGRI, A. (2001): Empire. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- MEZZADRA, S. In NEILSON, B. (2003): Né qui, né altrove – Migration, Detention, Desertion: A Dialogue. Borderlands 2 (1).
- MOULIER BOUTANG, Y. (1992): Razza Operaia, intervista a Y. Moulrier Boutang a cura di Roberto Ulargiù. V: Moenze, Diciotto Dodici. Padua: Calusca Edizioni, str. 1–34.

Brezdržavljanskost migrantov in pravica imeti pravico¹

¹ Besedilo je bilo predstavljeno kot predavanje v ciklusu o migracijah in socialni pravičnosti v Socialnem centru Rog decembra 2008. To je dopolnjena in razširjena različica.

Človekove pravice, nacionalne pravice

Konsolidacija nacionalnih držav v 19. stoletju je prinesla idejo, da sta svoboda in suverenost ljudstva lahko zagotovljeni edino z nacionalno emancipacijo, z udejanjanjem pravice naroda do samoodločbe, ki se sklene s postavitvijo nacionalne vlade in določitvijo meja teritorialne suverenosti. Nacionalna država realizira idejo o pravicah naroda; obvelja, da bi bile brez nacionalne države kot favoriziranega modela demokratične skupnosti nacije oropane človekovih pravic. Človekove pravice, sicer koncipirane kot temeljne pravice posameznika, so se utemljile vzporedno s sistemom nacionalnih držav in vzporedno s pravicami naroda.

Deklaracija o pravicah človeka in državljana (1789) je pomenila preobrat, ki je naznanjal »osvoboditev« človeka od vsakega vodstva: od tiranije vladarja, božje volje in zgodovinskih običajev. Paradoks človekovih pravic pa je v tem, da je Deklaracija računala z ljudstvom, z narodom in nacijo, kjer je emancipirani človek izginil, še preden je zares prišel (Arendt, 1948/2003; Habermas, 1994). V tretjem členu Deklaracije je zapisano, da »načelo vse suverenosti izvira predvsem iz naroda« in da »nobeno telo, noben posameznik ne more izvrševati oblasti, ki ne izhaja neposredno iz naroda«. Vprašanje človekovih pravic se je že z nastankom pomešalo z nacionalno emancipacijo, s pravico narodov do samoodločanja in obveljalo je, da lahko človekove pravice zavaruje le emancipirana suverenost nacionalne države. Človeštvo je od francoske revolucije zamišljeno v podobi družine narodov, ki nihajo med zagotavljanjem človekovih pravic in pravic naroda. Na konfliktnost razmerja med dvema vrstama pravic nas najbolj nazorno opozarjajo vprašanja migracij in begunstva.

Človekove pravice, utemeljene vzporedno z nacionalno suverenostjo, so se kljub svoji temeljni naravi (oziroma ravno zaradi nje) vzpostavile z izključevanjem določenih skupin iz človekovih pravic. Ljudje brez državljanstva, migranti, begunci so vselej prisiljeni živeti svoje življenje v kontekstu dolžnosti do nacionalnih držav in ne v kontekstu pravic. Bolj ko so izključeni iz človekovih pravic in interpelirani v pravice naroda, bolj se krepijo politike asimilacije in integracije v nacionalno

skupnost. Sodobne integracijske politike so tako politike dolžnosti, ki jih morajo migranti izpolnjevati v procesu selektivnega pripuščanja k državljanstvu (poznavanje nacionalnega jezika, ustave, zgodovine in kulture itn.).² Selektivna integracija sili migrante v položaj sprejemanja pravil igre, ki jih postavlja nacionalna skupnost. Z Arendtovo (1948/2003: 351) lahko razmerje migrant–nacionalna skupnost definiramo kot nekakšno sodobno različico manjšinskih pogodb. Te so bile v sistemu nacionalnih držav zamišljene kot »neboleča in humana metoda asimilacije«.³

Vprašanje človekovih pravic se je torej pomešalo z vprašanjem nacionalne emancipacije; subjekt človekovih pravic je tako postala nacija in ne posameznik. Človekove pravice so bile na deklarativni ravni definirane kot neodtujljive in neodvisne od nacionalnih vlad. Izkazalo pa se je, da v trenutku, ko človeška bitja niso imela lastne vlade in so se morala zateči k svojim minimalnim pravicam, ni bilo nobene organa, ki bi jih zaščitil, in nobene institucije, ki bi pravice zagotovila. Človekove pravice, praviloma neodtujljive, so se izkazale za neizvedljive, kadarkoli so se pojavili ljudje, ki niso bili državljani neke suverene države (Arendt, 1948/2003: 371–372). Človekove pravice, ki naj bi bile same po sebi neodvisne od državljanstva (kot statusa) in narodnosti, so se namreč »stopile« z državljanskimi pravicami – obstajajo samo takrat, ko so državljske pravice, ko gre za pravice državljana te ali one države (Bobbio, 1990: 23). Po Arendtovi (1948/2003: 371–373) danes nismo sposobni prepričljivo definirati, ali človekove pravice – v nasprotju z nacionalnimi – sploh zares obstajajo; izguba nacionalnih pravic v vseh primerih pomeni izgubo človekovih pravic in praviloma neodtujljive človekove pravice so neizvedljive ravno takrat, ko je negotovo državljanstvo kot pripadnost nacionalni skupnosti. V primeru migracij, denimo. »Že sama fraza 'človekove pravice' je za vse vpletene, tako žrtve kot preganjalce in opazovalce, postala dokaz brezupnega idealizma in nerodne slaboumne hipokrizije ... Noben paradoks sodobne politike ni poln tako ganljive ironije kot razkol med položajem brezpravnih ljudi in prizadevanji dobromislečih idealistov, ki trmasto vztrajajo pri 'neodtujljivosti' tistih človekovih pravic, ki jih uživajo le državljani najbogatejših in civiliziranih držav.« (ibid.: 347, 358)

Procedure naturalizacije na območju schengenskih meja, ki se sklicujejo na Evropsko konvencijo o človekovih pravicah – deklarirano univerzalno in nadnacionalno – migrantom v izhodišču ne zagotavljajo enakih pravic, na primer omejene možnosti gibanja, bivanjskega prostora in zaposlitve. Konvencija deklarativno zagotavlja nadnacionalno varstvo pravic, kar pa v praksi nima prave vrednosti, saj je (ne)udejanjanje pravic prepuščeno nacionalnim državam. To, se pravi prenos pravic z nadnacionalne ravni na nacionalno raven, vodi v konflikt med človekovimi in nacionalnimi pravicami.

Analiza migracijskih politik pokaže, da zakoni in deklaracije s področja človekovih pravic za migrante pogosto ne udejanjajo prava, ampak so predpisi za funkcioniranje nacionalnega ustroja. Splošna deklaracija človekovih pravic (1948) denimo priznava pravico svobode gibanja; interpretirajo jo izključno kot pravico do emigriranja in obenem ne tudi kot pravico do imigriranja (13. člen).⁴ Tukaj je nasprotje, ki je inherentno konceptu človekovih pravic, še posebej razvidno (Benhabib, 2004). Človekove pravice na načelni ravni zagotavljajo varstvo, implementacija pa vzpostavlja razmere, ko se pravice dejansko ne nanašajo na državljane, ampak začnejo delovati kot mehanizmi za legitimizacijo administrativnega menedžmenta nacionalne države. Splošna deklaracija določa pra-

² To so nekatere dolžnosti za sprejem v državljanstvo *de jure* (podrobnejša določila naturalizacije glej v Zakonu o državljanstvu, Ur. l. RS, št. 24/07), selektivno pripuščanje v nacionalno skupnost pa se sicer dogaja tudi z mehanizmi reguliranja trga dela, možnost prebivanja, dostopa do socialnih in zdravstvenih storitev ipd.

³ Več o kritični analizi integracije glej Pajnik (2007).

⁴ Člen 13 Deklaracije se glasi: 1. Vsakdo ima pravico do svobodnega gibanja in izbire prebivališča znotraj meja določene države. 2. Vsakdo ima pravico zapustiti katerokoli državo, vključno s svojo lastno, in vrniti se v svojo državo.

⁵ Člen 33 Konvencije o prepovedi izгона in zavračanja (*refoulement*) določa, da nobena država pogodbenica na nikakršen način begunca ne bo izgnala ali prisilno vrnila na ozemlje, kjer bi bila njegovo življenje ali svoboda ogrožena zaradi njegove rase, vere, državljanstva, pripadnosti določeni družbeni skupini ali določenega političnega prepričanja.

⁶ Skladno z mehanizmom varne tretje države je mednarodno sprejeto in priznано pravilo, da nobena država ni zavezana sprejemati beguncev, ki bi lahko bili varni v državah, v katerih so bili varni pred prihodom na njeno ozemlje. Varna tretja država je tako definirana kot država, v kateri se je begunec nahajal pred prihodom v Slovenijo in je bil v njej varen pred preganjanjem ali pred kršitvami človekovih pravic. V tej državi ima begunec praviloma zagotovljene osnovne življenjske potrebe in se vanjo lahko zakonito vrne in tam zaprosi za azil, ne da bi tvegal prisilno odstranitev ali izgon v državo, kjer sta bila njegovo življenje ali svoboda ogrožena.

vico posameznika do emigracije, ne vsebuje pa določil o njegovi imigraciji, o obveznostih držav, ki bi migrantom dovoljevale vstop v državo. Iz tega je mogoče povzeti, da je protislovje med splošnimi človekovimi pravicami in pravico zavarovati teritorialno suverenost vgrajeno v samo zakonodajo (ibid.: 11).

Ženevska konvencija (tj. Konvencija ZN o statusu beguncev) (1951), ki določa načelo nevračanja beguncev in prosilcev za azil (*non-refoulement*), ko bi vrnitev ogrozila njihovo življenje,⁵ pokaže na to protislovje: pomeni obveznost samo za države podpisnice in tako ne dosega ravni univerzalnega varstva pravic beguncev. Pri tem pa je treba dodati, da Konvencijo pogosto kršijo, in to brez posledic, tudi države podpisnice. Obenem države določijo nevračanja pogosto zaobidejo, denimo na podlagi mehanizma »varne tretje države«.⁶ Na primeru Konvencije, podobno kot na primeru Deklaracije, se pokaže konflikt med interesi nacionalne države in človekovimi pravicami. Sodobni institucionalni mehanizmi varstva človekovih pravic, kot sta Splošna deklaracija in Ženevska konvencija, dejansko najprej urejajo meddržavna razmerja. Ne pomenijo čezdržavnega mednarodnega kozmopolitskega prava, ki bi se sklicevalo zgolj na posameznike, kar na deklarativni ravni sicer sporočajo.

Pravica imeti pravico

Pravice so povezane s statusom, ki ga ima posameznik v nacionalni skupnosti in ki se izkazuje z državljanstvom. Državljanstvo, na katero so pravice vezane v praksi, čeprav so deklarativno nadnacionalne, danes pomeni nacionalno pripadnost, izkazljivo s potnim listom. Kot ga razumemo tukaj, pa državljanstvo pomeni pripadnost politični skupnosti (*polity*), kjer politično organizirani ljudje kot pripadniki javne sfere v njej delujejo. Izhajamo iz teze, da je temeljni pogoj za to, da človekove pravice postanejo mogoče, pripadnost politični skupnosti, ki pa je ne smemo enačiti z nacionalno skupnostjo. Do izenačevanja političnega z nacionalnim oziroma do zatona političnega je prišlo s francosko revolucijo in z legitimizacijo moderne nacionalne države (Habermas, 1994): narod, definiran s teritorialnimi mejami in etnično ter kulturno pripadnostjo, je nadomestil načelo pripadnosti politični skupnosti in delovanja v javni sferi.

Arendtova (1948/2003) poudarja, da človekove pravice pridobijo pomen šele takrat, ko je izpolnjen pogoj pripadnosti politični skupnosti. Ta pogoj avtorica opredeli kot »pravico imeti pravico«, ki *de facto* in *de jure* pomeni pripadnost politični skupnosti (ki torej ni enaka nacionalni skupnosti); je pogoj, ki šele omogoča življenje v skupnosti. Pravica imeti pravico človekove pravice šele omogoča. Je temeljna pravica pripadnosti skupnosti, pravica do enakovrednega obstoja v skupnosti, do prepoznanja in vidnega mesta v javni sferi.

Migranti, begunci in izbrisani nas opozarjajo, da pripadnost politični skupnosti ni samoumevna; ni nekaj, kar bi človeku pripadalo po naravi, ampak morajo biti izpolnjeni pogoji, ki pripadnost omogočajo. Pravica imeti pravico pomeni, da pripadnost politični skupnosti nekomu ni odvzeta, ker ima »nepravo« državljanstvo ali zaradi njegove etničnosti, jezika ali religije. Pravica

imeti pravico je predpogojna pravica, ki omogoča človekove pravice in obenem onemogoča, da bi ljudje postali nedržavljeni (primer izbrisanih, Arendtova je problematizirala brezdržavljan-skost Judov). Pravica imeti pravico je načelo, ki onemogoča brezdržavljan-skost, ko nekdo ni to, kar naj bi bil, na primer državljan določene države ali pripadnik določene etnije. Je temeljna pravica, brez katere so politične, civilne in socialne pravice, kot jih je opredelil Marshall (1950), brez pomena.

Pojem pravica imeti pravico je političen, medtem ko so bile človekove pravice utemeljene kot predpolitične oziroma naravne pravice. Po naravni teoriji človekovih pravic so te vezane na obstoj človeka kot naravnega bitja; izhajajo iz ontološke resnice o človeštvu, po kateri je treba človeka kot bitje pravic metaforično »očistiti« vseh političnih in socialnih vezi in ga videti v nje-govi naravni goloti. Po tej teoriji je človek, oropan državljan-skosti, še vedno bitje pravic (Somers, 2008). Arendtova (1948/2003: 347) je na primeru holokavsta pokazala na posledice oropanega človeštva, ko so ljudje dejansko in ne samo metaforično v položaju brezdržavljan-skosti, nepri-padnosti politični skupnosti in nevidni v javni sferi. Nacizem je Judom odvzel (nemško) drža-vljanstvo, jih, »očiščene« političnih in socialnih vezi, izgnal v brezdržavljan-skost in jih naredil za gole in nerazpoznavne ljudi. Naredil jih je »izmečke sveta« po Goebbelsovih besedah, jih oropal samega človeštva in brez oporekanja zahodnih držav izvedel genocid. Oropane samega človeštva jih za upravičence do azila ni prepoznala nobena od zahodnih držav, tudi ne glede na vso »svetost« Deklaracije o pravicah človeka in državljana. Problem, ki ga poudari Arendtova, je, da nobena deklaracija človekovih pravic ne vključuje najbolj temeljne pravice, ki je pravica do *de jure* in *de facto* državljanstva, tj. pravica imeti pravico.

Nacionalna država državljanstva oziroma pripadnosti politični skupnosti ni utemeljila na pravi-ci imeti pravico, temveč na pravicah človeka kot naravnih pravicah, ki so stoletja veljala za simbol osvoboditve od tiranije vsakega vodstva (Arendt, 1948/2003; prim. Somers, 2008). Državljanstvo, pravi Arendtova (ibid.), nikoli ni bilo omenjeno v korpusu človekovih pravic zato, ker je pravica imeti pravico definirana zunaj kategorialnega aparata liberalizma 18. in 19. stoletja, ki je definiral nacionalno državo in po katerem pravice izvirajo neposredno iz človekove narave. Po teorijah družbene pogodbe so naravne pravice po definiciji osvojojene socialnih vezi in institucionalnih razmerij. Ljudje naj bi imeli pravice preprosto zato, ker so ljudje. To pomeni, da za njihovo varstvo ni potreben nikakršen zakon, ker, kot bi rekel Locke, pravice so zakon oziroma zakon temelji na pravicah (ibid.). Pravice obljublajo svobodo zgolj s tem, da se definirajo za predpolitične in (nad)-naravne; to pojasnjuje odsotnost pravice imeti pravico v mednarodnih konvencijah.

Arendtova (ibid.) opozori, da nista svoboda in avtonomnost *od* politične skupnosti in socialnih vezi v njej tisto, kar nas osvobaja kot nosilce človekovih pravic. Golo življenje, pripadnost človeški vrsti po naravi zanika državljan-skost in možnost človekovih pravic. Nasprotno temu sta politična pripadnost in socialna vključenost pogoj, ki omogoča človekove pravice, pri genocidu tudi pravi-co do življenja samega. Opozorimo še enkrat, da državljanstva ni mogoče enačiti s članstvom v nacionalni državi, temveč ga je treba razumeti kot pripadnost politični skupnosti in delovanje v njej. Kot pravi Balibar (1994), niso ljudje tisti, ki (po naravi) ustvarjajo državljanstvo (pravica imeti pravico), ampak je državljanstvo tisto, ki omogoča ljudi. Človekove pravice so torej mogoče le, ko so prepoznane na podlagi pripadnosti politični skupnosti. Migranti in izbrisani dokazujejo, da niso apriori zagotovljene kot metafizične pravice oziroma dane kot naravne pravice.

Arendtova je brezdržavljan-skost problematizirala kot dejansko brezdržavljan-skost Judov. Somers (2008) v aktualizaciji njene teorije ugotavlja, da brezdržavljan-skost danes ne pomeni samo nečlanstva v nacionalni skupnosti. Ne pomeni »zgolj« oropanosti članstva (Judi) ali v

⁷ Tukaj gre za teritorij v drugačnem pomenu, kot ga je vzpostavila nacionalna država, torej v pomenu teritorialne suverenosti.

⁸ To velja na primer za Slovenijo kot tudi za večino držav, članic EU.

aktualnem primeru izbrisanih v Sloveniji odvzema državljanstva. Nanaša se tudi na »nepravo« članstvo v primeru migrantov (in izbrisanih). Obenem se ne/brezdržavljskost danes nanaša tudi na čedalje večjo »brezdržavljskost državljanov« (*statelessness of citizens*). Po Margaret Somers moramo brez-

državljskost v sodobnosti problematizirati kot izključenost iz javne sfere, na primer odsotnost določenih populacij, kot so brezposelni in revni, v javnem prostoru. Pripadnost nacionalni skupnosti torej še ni zadosten pogoj za državljskost; nedržavljski so lahko tudi *de jure* državljski (Somers, 2008: 26–27). Za primer novodobnega nedržavljskosti, kjer *de jure* državljskost še ne pomeni *de facto* državljskosti, Margaret Somers (2008: 63–117) navaja prebivalce New Orleansa, ki jih je prizadel orkan Katrina in ki so v situaciji »notranjega apartheida« izgubili pravico imeti pravico. Neodzivnost političnih elit in neučinkovitost sistema pomoči so pripeljala do situacije, ko prebivalci tega mesta niso izgubili samo svojih domov, ampak so se znašli v položaju beguncev, nezaželenih migrantov, ki pred katastrofo – znotraj države, katere državljski so – iščejo pribežališče.

Kot primer brezdržavljskosti zaradi »nepravice« državljskosti omenimo pravico do azila, ki je v zgodovini veljala za simbol človekovih pravic in je pomenila varstvo pred prisilo postati izobčenci. Bila je ostanek načela *quid quid est in territorio est de territorio*, karkoli je na ozemlju, temu ozemlju pripada⁷ – v vseh drugih primerih je moderna država težila k varstvu svojih državljskov onkraj svojih meja in z vzajemnimi pogodbami določala, da ti državljski še naprej spoštujejo zakone svoje države. Čeprav je pravica do azila v svetu, organiziranem v moderne države, obstala, je postala anahronizem; definirana je bila v nasprotju z državnim (v pomenu nacionalnega). Ima enako usodo kot človekove pravice, ki »megleno obstajajo kot priziv v posamičnih izjemnih primerih, v katerih normalne pravne institucije ne zadoščajo« (Arendt, 1948/2003: 359).

Begunci so oropani državljskosti, zato moramo brezdržavljskost in begunstvo obravnavati skupaj. S pravnega stališča gre za ločena statusa: osebo brez državljskosti opredeljuje dejstvo, da nima državljskosti, medtem ko status begunca opredeljuje izguba diplomatskega varstva. Takšno ločevanje je spodbujalo dejstvo, da pomeni »begunstvo« dejansko »brezdržavljskost«; pomeni oropanost državljskosti oziroma pravice imeti pravico. Brezdržavljskost beguncev ne pomeni nujno, da nimajo *de jure* državljskosti katere od nacionalnih držav, ampak da njihovo državljskost ni »pravo« državljskost. V položaj brezdržavljskosti, oropane človeštva, so torej potisnjeni tudi tisti, ki imajo *de jure* državljskost.

To, da se begunci – še posebej migranti, ki zapuščajo države iz političnih, ekonomskih, verskih in osebnih razlogov, manj zaradi vojne – ne prepoznajo v položaju oropanega človeštva, prinaša njihovo pomanjkljivo varstvo, ki se kaže, denimo, v repatriaciji, tj. deportaciji v državo izvora. Azilna politika EU, ki naj bi begunce varovala, dejansko reproducira njihovo brezdržavljskost. Pravica do azila v praksi ni priznana niti odstotku vseh prosilcev.⁸ Obstaja kot pravni priziv s pičlim praktičnim priznanjem. Brezdržavljskost se reproducira tudi v politikah *non-refoulement*, ki namesto da bi zavarovale brezpravni položaj migrantov, »varujejo« nacionalno državo pred begunci, pred domnevno zlorabo azilnega postopka. Hipokrizija politik, ki prisegajo na spoštovanje človekovih pravic, je v tem, da begunce obravnavajo kot tiste, ki »zlorablajo« nacionalno državo in njene zakone. Oropani državljskosti, besede v javnem prostoru, so begunci označeni še za nepridiprave, delikvente, ki zlorablajo državo. Država jih ustvari za »izmečke sveta« in s tem si odpre pot za izvajanje politike deportacij.

Begunci so v položaju, ko nimajo pravice imeti pravice in ko je sklicevanje na človekove pravice brez pomena: to namreč še pogloblja njihov brezdržavljski položaj, saj se izumljajo pravni mehanizmi (*non-refoulement*), ki podaljšujejo brezpravni status in se uporabljajo kot pripomoček za izgon. Nedelovanje človekovih pravic na primeru beguncev se kaže tudi v tem, da jih je malo, pravica do azila pa v številnih primerih deluje kot »prisilni nadomestek nacionalnega prava« (Arendt, 1948/2003). V primeru begunstva so človekove pravice tako rekoč nemogoče prvič zato, ker je skorajda nemogoče pridobiti status begunca (okrog 160 beguncev v Sloveniji in več deset tisoč prošenj), in drugič, ker je mnogim onemogočeno, da bi za status sploh zaprosili (neinformiranost, zavračanje prošenj s strani policije ipd.). V sistemu nacionalne skupnosti so begunci iz njega dejansko izključeni.

Nacionalne države obravnavajo migrante na podlagi dejstva, da so zunaj države, ki so jo zapustili. Prva predpostavka njihovega obstoja je njihova nedržavljskost ali neprava državljskost, pri čemer so osebne okoliščine potisnjene v ozadje. Pri presojanju individualnih okoliščin za priznanje statusa begunca se pristojne službe odločajo med različnimi normativnimi sistemi. Pri presojanju upravičenosti prošnje za azil se bolj kot o kompleksnih individualnih identitetah in pripadnosti odloča glede na politično opozicijo v državi, iz katere oseba prihaja (Bhabha, 1999); v azilnih postopkih se ugotavlja, koliko se za državo »gostiteljico« »splača«, da prizna status begunca glede na odnose med državama in glede na umestitev države v globalnih povezavah.

Kot pravi Hannah Arendt (1948/2003: 376), beda brezpravnih ni v tem, da bi bili oropani življenja, svobode, prizadevanja za srečo ali enakosti pred zakonom in svobode mnjenja – to so namreč formule, ki so jih iznašli za reševanje problemov v nacionalnih državah –, ampak v tem, da ne pripadajo nobeni skupnosti in s tem postanejo odvečni. Ljudem brez državljanstva, izbrisanim, ki poosebljajo nevarnost same golote človeškega bivanja, se vzame prostor v svetu. Niso oropani pravice do svobode, temveč pravice delovanja, ne pravice misliti o vsem, kar želijo, ampak pravice mnjenja. Njihova stiska ni v tem, da niso enaki pred zakonom, ampak da zanje, ki jim je bilo odvzeto pripadanje politični skupnosti, ne velja več noben zakon (ibid.: 376). Migranti, ki so ves čas na robu skupnosti, lahko obstajajo zgolj v integracijskih programih. Na robu skupnosti bodo ostali tudi po uspešni integraciji – po načelu enkrat migrant, vedno migrant.

Odvzeti pravico imeti pravico pomeni nekomu odvzeti prostor v svetu oziroma ga postaviti zunaj prostora. »Nekaj veliko bolj temeljnega kot svoboda in pravičnost, ki sta pravici državljanov, je ogroženo, kadar pripadnost skupnosti, v katero se rodiš, ni več dana sama po sebi in nepripadnost ni več stvar izbire. To je položaj, ko so ljudje oropani človekovih pravic« (ibid.: 377). Tu gre za izgon iz človeštva samega, za vprašanje obstoja pravice do pravice, pravice pripadanja neki skupnosti, kjer te sodijo po dejanjih in mnenjih. Pravica imeti pravico omogoča nastajanje politične skupnosti, javnega prostora, v katerem te ne sodijo po tem, kje si se rodil, ampak po dejanjih in mnenjih. Pravica imeti pravico je definirana onkraj nacionalnosti in države rojstva; lahko se realizira zgolj v politični skupnosti, ki subjekte definira zunaj konceptov nacionalnosti, suverenosti in etničnosti ter tudi naravnosti človekovih pravic.

Brezdržavljskost migrantov, njihov položaj, ko nimajo pravice imeti pravico, je tudi v tem, da nimajo prostora za izražanje mnenj. Migranti se ne morejo pogajati o svojem položaju. Njihova stiska ni v tem, da niso enaki pred zakonom, ampak da zakoni, pravica do dela, stanovanja itd., zanje sploh ne veljajo oziroma da lahko veljajo le in izključno pogojno. To migrante vzdržuje na robu pravic.

⁹ Civilne pravice zajemajo določila o enakosti pred zakonom, svobodo govora, veroizpovedi, politične pravice zajemajo volilno pravico, pravico biti izvoljen, pravico združevanja, socialne pravice pa se nanašajo na idejo države blaginje, pri čemer gre za pravico do dela, bivanja, izobraževanja, zdravstvenega in socialnega varstva.

¹⁰ Politične pravice so na primer definirane kot volilna pravica, kar je ozka interpretacija. Dejansko se udeležujejo v delovanju gibanj, z demonstracijami proti vojni v Iraku, s protesti delavskih gibanj, z migrantskimi praksami svetovnega državljanstva, z akcijami ekoloških gibanj ipd. Gre za pravico, ki se oblikuje »od spodaj«, pravico, ki nastaja z dejanji in z udeležanjem direktnega prava.

Pravice in državljanstvo

Sociološke teorije so določile tri vrste človekovih pravic in na njih utemeljile državljanstvo: politične, civilne in socialne pravice (Marshall, 1950).⁹ Triada pravic konceptualno opredeljuje človekove pravice kot pravice državljana – samo državljan ima volilno pravico in pravico do pokojnine. Tukaj je problematična predpostavka, na katero opozorijo teoretiki postnacionalnega državljanstva (Habermas, 2001; Zolo, 2007), da državljanstvo vključuje vse pripadnike skupnosti. Domnevna vsevključujočnost in enakost pa v praksi vzdržuje in reproducira neenakosti v odnosu do migrantov. Problem je, da državljanstvo ne ugotavlja *de facto* statusne različnosti. Nasprotno, predvideva statusno enakost (državljanstvo kot nacionalna pripadnost) in jo jemlje za družbeno dejstvo. Takšna predpostavka definira tudi tisto, kar je zunaj tega reda, tj. brezdržavljskost. Državljanstvo (kot status) postane privilegij »prvobitnih« članov nacionalne skupnosti. Takšno državljanstvo samo po sebi producira svoje nasprotje, tj. brezdržavljskost kot *de facto* »drugost«, neenakost. Izpeljimo na tem mestu nekaj problemov, ki se odpirajo v povezavi med človekovimi pravicami in državljanstvom na primeru migracij.

- 1) Problem brezdržavljskosti: Zgoraj smo pokazali, da človekove pravice nimajo pomena, če ne temeljijo na pravici imeti pravico, tj. na državljanstvu kot pripadnosti politični skupnosti in prepoznavnem mestu v njej. V razmerah, ko migracijske politike, ki se sklicujejo na človekove pravice, ustvarjajo brezdržavljskost migrantov, so človekove pravice nujno omejene pravice. Triada po definiciji »neodtuljivih« pravic izključuje migrante kot nedržavljske na več načinih: a) s sistemi totalnega izključevanja: politike deportacij, centri za tujce, b) s politikami, ki namesto da bi zagotavljale pravice migrantov, razvidno delujejo za zaščito nacionalne države in njenih interesov: mehanizem varne tretje države v azilni zakonodaji; politike na področju trgovanja z ljudmi, ko žrtve deportirajo, če se ne odločijo za pričanje v sodnih procesih proti trgovcem z ljudmi; mejne politike, ko se pooblašča policiste, da odločajo o upravičenosti prošnje za azil na državnih mejah in c) z integracijskimi politikami kot mehanizmi selektivnega in pogojenega vključevanja (dovoljenje za delo pogojuje dovoljenje za bivanje, dovoljenje za bivanje pogojuje vstop v državljanstvo ipd.).
- 2) Problem pasivnega državljanstva in odtujenosti pravic: Triadni model pravic je model »pasivnega državljanstva«. Paket pravic je določen vnaprej, brez javne deliberacije in je v funkciji legitimizacije obstoječe politične elite. Institucionalna politika potrebuje državljske kot ljudstvo in državljanstvo kot status; oboje je namreč v službi njene legitimizacije. Državljski postanejo oddvojeni od politike, postanejo prejemniki, stranke njenih odločitev (Habermas, 2001; Benhabib, 2004). Oddvojeni so od procesa deliberacije. S politikami (*policies*) so soočeni kot stranke, ki tem politikam – z njihovo uporabo in s sklicevanjem na svoje individualne pravice – potrjujejo veljavnost. Tisti torej, ki jih posledice pravic najbolj zadevajo, pri artikuliranju teh pravic ne sodelujejo. To prinaša omejeno pojmovanje državljanstva kot prepoznavanja (*recognition*) *ready-made* politik. Državljanstvo je zgolj v službi obstoječega družbenega reda: pričakuje se zgolj prepoznavanje državljskih v odnosu do politične elite, ne pa njihova participacija in soodločanje. Posledica je ne samo ozko definiranje pravic, ampak tudi neprepoznavanje dejstva, da političnost pravic pomeni udeležanje pravic z državljskim delovanjem. Pomeni, da pravice niso postavljene od zgoraj, ampak nastajajo v procesu javne deliberacije.¹⁰

¹¹ Empirično socialni element državljanstva po Marshallu vključuje minimalne standarde bivanja in prek sistema socialnega varstva udeležbo v ekonomski in socialni blaginji. Socialne pravice vključujejo pravico do izobraževanja in zdravstvenega varstva, nadomestila v primeru brezposelnosti in invalidnosti ter pravico do pokojnine, bolniške in socialne pomoči.

3) Problem socialnih pravic: Socialne pravice so bile v triadni model državljanstva vključene, da bi z državno regulacijo trga in razvojnih politik omogočile programe socialnega varstva (ideja države blaginje).¹¹ Paradoks socialnih pravic se kaže v konfliktu med njihovo deklarativno pravičnostjo (prinesle naj bi pravično porazdelitev socialnega varstva) in dejstvom, da predvidevajo mirno sožitje s kapitalizmom. Od njihove uveljavitve v petdesetih letih prejšnjega stoletja do danes postaja očitno, da socialne pravice kapitalistični razvoj zgolj korigirajo. Zaradi tega kot »ozke pravice« (*thin rights*) vzdržujejo družbene strukture kapitalistične neenakosti. Ko je Marshall v *Capitalism and Social Class* koncipiral socialne pravice, je zapisal, da »kapitalizem ni sistem enakosti, ampak neenakosti« (Marshall, 1950: 92), vendar ni videti, da bi koncept socialnih pravic prilagodil tej ugotovitvi. Če so politične in civilne pravice vsaj na deklarativni ravni zagotovljene enkrat za vselej, normativno pa naj bi bile nad nacionalnimi interesi, so socialne pravice povsem odvisne od aktualne nacionalne ekonomske politike in dnevnega dogajanja na trgu dela. Ker so socialne pravice prepuščene barantanju dnevne politike in *laissez fair* dogajanju na trgu dela, jih lahko razumemo le kot »korekcijske« pravice: so v funkciji psa čuvaja in naj bi blažile systemske napake politične in ekonomske elite, nimajo pa moči za bolj radikalno transformacijo sistema. Ker so korekcijski mehanizem kapitalizma, jih nekateri avtorji (Zolo, 2007) ne prepoznavajo kot pravice, ampak o njih govorijo kot o bolj ali manj učinkovitih »socialnih servisih«.

Četudi v ideji države blaginje prepoznamo načela distributivne pravičnosti in solidarnosti, ne moremo mimo dejstva, da je država blaginje utrdila moderne delitve med člani in nečlani, med državljani in nedržavljeni, prav tako pa ni odpravila razslojevanja med njenimi člani. Princip ločevanja upravičencev od neupravičencev je vgrajen v sam sistem države blaginje: enak dostop do socialnih servisov imajo deklarativno zgolj državljani oziroma tisti, ki prek davkov prispevajo v socialni proračun. Migranti kot nečlani nimajo enakega dostopa do teh servisov (pri čemer je dvomljiva tudi »enakost« državljanov). Za migrante je dostop vedno dostop »pod pogojem«: s prepoznanjem legalnega vstopa v državo, z delovnim dovoljenjem, dovoljenjem za bivanje, sprejetjem »pravega« državljanstva (naturalizacijo) in z odpovedjo »nepravemu« državljanstvu itn. Distributivna pravičnost se kaže kot pravičnost, ki ne more veljati za nedržavljane. Socialno državljanstvo v tem kontekstu učinkuje kot strategija izključevanja, konstrukcija drugega kot *outsiderja* in kot strategija vzdrževanja moralne superiornosti prvobitne skupnosti.

K političnosti pravic

Pri migracijah se pokaže, da pravica suverena po pravilu naddoloča pravico posameznika, kar smo problematizirali kot neenako razmerje med človekovimi pravicami in pravicami naroda. Mednarodno pravo ne določa pravice do imigracije in tako omogoča samovoljo nacionalnih držav pri upravljanju migracij. V tem kontekstu se postavlja vprašanje, kako migrantom na postnacionalni ravni zagotoviti pravico imeti pravico. Kako preprečiti brezdržavljanost in kako zagotoviti pravico pripadnosti politični skupnosti, ne da bi določanje te pravice bilo prepuščeno samovoljnemu pogojevanju nacionalnih politik. Ugotavljali smo, da deklaracije človekovih pravic ne ponujajo zadovoljivega odgovora na to vprašanje. Problema, ko se udejanjanje pravic dogaja v izključni premoči in samovolji nacionalnih elit, ne razrešijo.

Kant (1788/2003) je ugotavljal, da tudi ideja o »skupnem posedovanju sveta« ne premore imperativa, ki bi zadovoljivo omogočil kozmopolitske pravice. Sferična dimenzija sveta, ideja, da je svet ljudem skupen, ustvarja okoliščine za kozmopolitske pravice; ustvarja situacije (primer migracij), ko ljudje takšne pravice udeležujejo, jih poskušajo živeti, ne ponuja pa imperativa za njihovo priznanje. Pravice tako ostajajo vedno »nepopolne« in pogojene. Mogoče jih je preprosto zaobiti in ustvariti ljudi brez državljanstva, celo s sklicevanjem na konvencije o človekovih pravicah. Današnja družba tako brez posledic omogoča zanikanje pravic in ustvarjanje brezpravnih ljudi.

Postvestfalska suverenost se danes med drugim ohranja z reguliranjem migracij, ki kot transnacionalni fenomen v sodobnosti predstavljajo izziv doktrini nacionalne suverenosti in izprašujejo dileme v zvezi z ustavo. Sodobne migracijske prakse je danes treba premišljati z »rekonstrukcijo« razmerij med zavezanostjo načelom suverenosti in pravici nacionalnih skupnosti do samodeterminacije ter univerzalnim načelom človekovih pravic. Če se za trenutek referiramo na t. i. realistični pristop in pustimo ob strani ideje o »koncu držav« in o oblikovanju »svetovnega državljanstva« in če prevzamemo kantovsko tradicijo kozmopolitske mednarodne pravičnosti (oz. njegov koncept kozmopolitske pravice, *Weltbürgerrecht*), potem moramo pravicam dati prednost pred nacionalnimi interesi. V praksi pa velja ravno nasprotno: vestfalski režim suverenosti je ustvaril migracije kot zasebno zadevo. V kontekstu kozmopolitske teorije pravičnosti »rekonstrukcija« konflikta med pravicami in nacionalno suverenostjo pomeni, da morajo pravice imeti prednost, da se morajo izvajati kot nadnacionalna načela skupnega bivanja in delovanja v svetu.

V primeru realpolitike migracij to pomeni, da je treba: 1) zagotoviti državljanstvo, tj. pravico imeti pravico kot pripadnost politični skupnosti in onemogočiti totalitarne procese denacionalizacije, izbrisa in izgube človekovih pravic oziroma procese razčlovečenja in ustvarjanja golih, nepravni, tujih in izbrisanih nedržavljanov; 2) vzpostaviti in zagotoviti pravico do imigracije (Splošna deklaracija človekovih pravic omenja samo pravico emigracije); 3) vzpostaviti mehanizme propustnih meja skladno s sprejemanjem politik omogočanja in ne preprečevanja migracij.

Migracije pokažejo na potrebo po redefiniciji pravic, ki jo tukaj vidimo v iskanju njihove političnosti. To najprej pomeni zagotavljanje pripadnosti politični skupnosti in onemogočanje ustvarjanja ljudi brez državljanstva. Šele to namreč da človekovim pravicam pomen. Političnost pravic je tudi v tem, da te niso podane od zgoraj, ampak da nastajajo z javno deliberacijo. To zahteva spremembo pravnega sistema tako, da državljani ne bodo samo nosilci oziroma subjekti pravic, ampak da bodo hkrati tudi njihovi avtorji. Diskurzivna teorija prava in reinterpretacija sistema pravic zahteva zavzemanje za javno deliberacijo, razpravljanje o pravicah, njihovem pomenu in aplikaciji (Habermas, 2001).

Reformulacija integracijske politike bi po diskurzivni teoriji prava (Habermas, 2001) nujno zahtevala spremembo integracijskih mehanizmov. Individualni integracijski načrt, kot ga priporoča EU, bi se moral preoblikovati v politiko ustvarjanja razmer, ki bi najprej omogočili enakopravnost v javni sferi in deliberacijo o pravicah. Na mesto sedanjih zahtev v procesu naturalizacije (znanje slovenščine, poznavanje slovenske ustave ipd.) bi stopila možnost učiti se in delovati iz različnih izkušenj. Migracijska politika kot politika omogočanja bi bila v tem pogledu vzajemna aktivnost, ki bi omogočala spreminjanje in bi presegla ustaljeno sklicevanje na prvobitno etnično in kulturno skupnost. Omogočila bi načelo, ki ga aktualna integracija spodkopava, da vsi enakovredno pripadamo istemu svetu, enemu svetu živečih ljudi, ki eksistenca po definiciji ne more pogojevati s subjektivnimi ali kulturnimi elementi. To pa je v nasprotju

z aktualno politiko, ko prevladuje prepričanje, da migranti prihajajo iz drugega sveta (Badiou, 2008). Kategoriziranje migrantov za »državljan tretjih držav« je nazoren primer, da sodobni kapitalistični svet ni enoten svet ljudi; migranti so zgolj prišli iz nekega drugega sveta.

Bobbio (1990) poudarja, da bi morali danes prepoznati, da nacionalna država ni edina oblika združevanja ljudi. To bi nam omogočilo reformulacijo človekovih pravic s sklicem na prve zametke, ko v zelo kratkem času človekove pravice niso bile vezane na nacionalno državo, kot tudi ne na človekovo naravo, ampak na človeka kot kolektivno in politično bitje, ki se združuje. Pri človekovih pravicah gre torej za udejanjanje pravic z delovanjem in združevanjem državljanov, pripadnikov politične skupnosti; gre za pravice, ki nastajajo in se udejanjajo od spodaj in ki niso imenovane od zgoraj. V povezavi z mogočo realpolitiko Bobbio (ibid.: 37) dodaja, da bo ideja človekovih pravic zares zaživela takrat, ko bo mednarodno kozmopolitsko pravo v praksi imelo prednost pred nacionalnimi zakonodajami. Udejanjanje pravic bi bilo mogoče zagotoviti šele v konstalacijah, ko se migranti ne obravnavajo kot »izjemni pojav«, ki odstopa od norme (ta argument je bil vedno mikaven, saj pušča sistem nedotaknjen).

Literatura

- ARENDT, H. (1948/2003): *Izvori totalitarizma*. Ljubljana, Študentska založba.
- BADIOU, A. (2008): *Ime česa je Sarkozy?* Ljubljana, Sophia.
- BALIBAR, É. (1994): *Masses, Classes, Ideas: Studies on Politics nad Philosophy before and after Marx*. New York, Routledge.
- BENHABIB, S. (2004): *The Rights of Others: Aliens, Residents and Citizens*. Cambridge, Cambridge University Press.
- BHABHA, J. (1999): Embodied Rights: Gender Persecution, State Sovereignty and Refugees. V: YUVAL-DAVIS, N. in WERBNER, P. (ur.): *Women, Citizenship and Difference*. London, Zed Books, 178–191.
- BOBBIO, N. (1990): *L'età dei diritti*. Torino, Einaudi.
- HABERMAS, J. (1994): Citizenship and National Identity. V: STEENBERGEN, van B. (ur.): *The Condition of Citizenship*. London, Sage publications, 20–35.
- HABERMAS, J. (2001): *The Postnational Constellation: Political Essays*. Cambridge, MA, The MIT Press.
- KANT, I. (1788/2003): *Kritika praktičnega uma*. Ljubljana, Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- MARSHALL, T. H. (1950): *Citizenship and Social Class and Other Essays*. Cambridge, Cambridge University Press.
- PAJNIK, M. (2007): *Integration Policies in Migration Between Nationalizing States and Transnational Citizenship*. Journal of Ethnic and Migration Studies 33(5): 849–865.
- SOMERS, M. R. (2008): *Genealogies of Citizenship: Markets, Statelessness, and the Right to have Rights*. Cambridge, Cambridge University Press.
- ZOLO, D. (2007): *Da cittadini a sudditi: La cittadinanza politica vanificata*. Milano, Punto Rosso.

Zakaj so zdravniki postali ovaduhi?

Komentar k novim zdravstvenim politikam do migrantov

Znano je, da je bil od institucionalizacije uradne zahodne medicine dalje zdravniški poklic povezan z nadzorovanjem. Rečeno foucaultovsko, klinični pogled je bil na eni strani usmerjen v discipliniranje in nadzorovanje človeškega telesa in uma, obenem pa je predstavljal enega od instrumentov državnega nadzora in represije (Foucault, 1973). Področje migracij ni bilo izjema, ravno nasprotno: zdravstveni delavci so imeli tudi v preteklosti pomembno vlogo pri nadzorovanju migracij. Konec 19. stoletja so, na primer, strokovna poročila zdravnikov imela ključno vlogo pri selekcioniranju migrantov, ki so lahko stopili na tla Združenih držav Amerike. Zakonsko določilo iz leta 1885 jim je tako nalagalo: »če bi ob takem pregledu med potniki ugotovili, da gre za kaznjenca, blazneža, bebca ali osebo, ki ni sposobna skrbeti zase, ne da bi postala breme za družbo /.../ mu vstop ne sme biti dovoljen« (Garis, 1927: 88). Čeprav se nam lahko zdi tovrsten diskurz zastarel, pa ne gre spregledati dejstva, da pomeni »dobro« zdravstveno stanje tudi danes enega bistvenih pogojev za migrantov vstop in bivanje v državah EU. O tem je nedvoumen tudi nedavno sprejet slovenski Zakon o tujcih, kjer je med ključnimi razlogi za zavrnitev vstopa v RS navedena tudi nevarnost za javno zdravje. V 9. členu tako lahko preberemo: »Tujcu se zavrne vstop v Republiko Slovenijo iz razlogov, določenih v Zakoniku o šengenskih mejah. Minister, pristojen za notranje zadeve, podrobneje predpiše razloge za zavrnitev vstopa tujcu zaradi nevarnosti za javni red, notranjo varnost Republike Slovenije ali javno zdravje.« (ZTuj-1-UPB6)

Če je torej zdravniški poklic že »tradicionalno« povezan z nadzorovanjem in omejevanjem priseljevanja, pa nekatere države EU zdravstvenim delavcem nalagajo povsem novo funkcijo.

Zdravstveni delavci v teh državah naj bi namreč imeli dolžnost policijskim organom posredovati podatke o bolnikih, ki nimajo urejenega pravnega statusa, kar običajno privede do deportacije teh bolnikov. Če je bila njihova pretekla vloga »vratarjev« osnovana na strokovni presoji zdravnikov, njihova nova vloga »obveščevalcev« ali »ovaduhov« ni povezana s stroko, temveč je v nasprotju z njo, saj krši kodeks zdravniške etike ter z njo povezano zavezo o molčečnosti. Kot bo jasno iz nadaljevanja, pa se s tem ne transformira le vloga zdravstvenih delavcev, temveč tudi zdravstvenih institucij, ki postanejo podaljšana roka policijskih postaj.

V katerih državah se uresničujejo ti trendi fašistoidne zdravstvene politike? Morda ni naključje, da je taka zakonska določila prva uvedla Nemčija, nedavno tudi Italija. Pozorno branje slovenskega Zakona o tujcih pa razkriva, da ima tudi slovenska zakonodaja podlago za vzpostavitev »ovaduhov« med zdravstvenimi delavci.

Nemčija: kriminalizirani migranti – kriminalizirani zdravniki, ki jih zdravijo

Poglejmo najprej nemški primer. Najprej velja izpostaviti dejstvo, da je Nemčija, ki temelji na principih države blaginje, na deklarativni ravni zavezana univerzalni pravici do zdravstva. Čeprav migranti, ki imajo v tej državi urejen status, uživajo enake zdravstvene pravice kot nemški državljani, pa imajo tisti brez statusa pravico le do nujne medicinske pomoči. Gre za t. i. »utilitaristični« model (Romero-Otuno, 2004), ki – podobno kot v Sloveniji – nedokumentiranim migrantom zagotavlja le nujno medicinsko pomoč, a še to z argumentom, da želijo na ta način zaščititi zdravje svojega – nemškega – prebivalstva (Castañeda, 2008: 8). Omejevanje dostopa do zdravstva za nedokumentirane migrante razkriva (že pregovorno) dvoiličnost evropskih migracijskih politik: ekonomska potreba po delavcih migrantih, od katerih je odvisna gospodarska rast evropskih držav, namreč soobstaja vzporedno z restriktivnimi imigracijskimi politikami, ki vzpostavljajo ostre meje med tujci in državljani. V primeru migrantove bolezni se pokaže paradoks med socialno odgovornostjo držav, ki obsojajo »ilegalno« migracijo, a so sočasno od nje odvisne. Države kratenje zdravstvenih pravic nedokumentiranih migrantov argumentirajo z dejstvom, da te osebe niso vključene v socialno pogodbo med državo in njenimi državljani ter s prepričanjem, da bi s širjenjem socialnih (tudi zdravstvenih) pravic prispevali k povečevanju števila nedokumentiranih migrantov na svojem ozemlju. Ta argumentacija, ki vidi v širjenju socialnih pravic »pull« dejavnik, je zmotna. Raziskave med migranti namreč jasno kažejo, da njihova odločitev o odhodu v posamezno državo nikoli ne temelji na »primerjalni analizi« socialnih pravic, ki bi jih uživali v eni ali drugi državi (Romero-Otuno, 2004; Castañeda, 2009).

Vrnimo se k pravici nedokumentiranih migrantov do nujne medicinske pomoči. Dejstvo je, da v Nemčiji ta pravica zanje obstaja bolj na teoretični kot na dejanski ravni, saj je povezana s tveganjem deportacije iz države. V Nemčiji namreč obstaja serija zakonskih določil, ki kriminalizirajo ne le migrante, temveč tudi zdravstvene delavce, ki jim nudijo zdravstveno pomoč. Del zakona, ki se imenuje Zakon o prijavi (*Denunziationsparagraf*), tako predpisuje, da se mora oseba, ki v Nemčiji živi brez pravnega statusa, ob iskanju pomoči v javnih institucijah prijaviti pristojnim organom, ki lahko nato začnejo postopek deportacije (Castañeda, 2009: 8). Od zdravstvenih delavcev se zahteva, da ovajajo svoje bolnike, kar pomeni, da so soodgovorni za njihovo deportacijo v državo, kjer bodo morda izpostavljeni življenjskim tveganjem. Tudi v primeru, ko zasebni zdravnik ali zdravstveni delavec v bolnišnici pošlje račun za povračilo stroškov zdravljenja Uradu socialne blaginje, oblasti od urada zahtevajo, da mora nedokumentiranega

migranta prijaviti Uradu za tujce. Drugi zakon, ki je znan pod imenom Zakon o tihotapljenju (*Schlepperparagraf*), pa določa, da je nudenje pomoči nedokumentiranim migrantom kaznivo dejanje, ki se ga kaznuje z denarno kaznijo ali zaporno kaznijo do petih let. To velja tudi za zdravnike, ki se ne želijo odreči Hipokratovi prisegi in kljub zakonskim uredbam nudijo zdravstveno pomoč nedokumentiranim migrantom (Castañeda, 2008: 9). Navzlic izrazitemu nasprotovanju združenj zdravstvenih delavcev in organizacij, ki se borijo za zaščito človekovih pravic, je vsebina teh zakonskih določil ostala nespremenjena tudi po reviziji zakonov leta 2005.

Heide Castañeda je raziskovala posledice teh zakonskih določil predvsem med nedokumentiranimi migrantkami, za katere je situacija »ilegalnosti« še bolj zapletena kot za moško populacijo, saj ženske v času nosečnosti in poroda poiščejo zdravniško pomoč. Epidemiološke študije dokazujejo, da so vse nedokumentirane migrantke v času nosečnosti podvržene večjim tveganjem kot ostale prebivalke, saj je med njimi pogostejši spontani splav, prezgodnje rojstvo in visoka smrtnost novorojenčkov (Castañeda, 2008: 12). K tem visokim zdravstvenim tveganjem nosečnic oziroma porodnic in njihovih otrok v Nemčiji dodatno prispeva bojazen, da bodo prijavljene oblastem, zato oklevajo pri iskanju pomoči v zdravstvenih institucijah. Nosečnice tako pogosto ne obiščejo zdravnika do zadnjega trimesečja nosečnosti, pa še takrat se velikokrat ne vrnejo, kar vpliva na zagotavljanje preventivnih zdravstvenih ukrepov med to populacijo. Podobno velja tudi za novorojenčke, ki pogosto ne opravijo osnovnih razvojnih testov in sistematskih pregledov (Castañeda, 2009: 5). Poleg tega številne matere svojega otroka ne prijavijo na matičnem uradu, saj bi s tem ponovno tvegale deportacijo. Posledično otroci z materjo delijo situacijo »ilegalnosti« in imajo kasneje težave pri pridobivanju rojstnega lista.

Kot odgovor na situacijo kriminalizacije bolnikov – migrantov in zdravstvenih delavcev, ki so jim pripravljeni nuditi pomoč, so v nekaterih nemških mestih vzniknile pobude zdravstvenih delavcev, ki se zoperstavljajo tem zakonskim uredbam. V Berlinu tako obstaja zdravstvena ustanova, ki svojim uporabnikom zagotavlja anonimnost in letno beleži več kot 3000 obiskov nedokumentiranih migrantov (Castañeda, 2009: 2). Ta in podobne organizacije delujejo kot varne cone ali utrdbe nepokorščine zdravstvenih delavcev do rasističnih in represivnih zdravstvenih zakonov. Ob tem velja poudariti dejstvo, da njihovo prakticiranje nepokorščine pravzaprav pomeni udejanjanje osnovnih principov zdravniške stroke.

Obstoj alternativnih zdravstvenih ustanov pa predstavlja številne dileme, saj te organizacije vzpostavljajo vrsto »tamponskih con«, saj preprečujejo, da bi se na nemškem teritoriju pojavile izrazito nehumane situacije, ki bi izzvale reakcijo širše skupnosti, vključno z mednarodnimi institucijami. Čeprav posamičnemu migrantu nevladne organizacije zagotovijo pravice, ki mu jih državne oblasti kratijo, pa globalno prispevajo k ohranjanju *statusa quo* na tem področju.

Italija: zdravstvene ustanove, kjer je potreben potni list?

Podobne tendence kriminaliziranja nedokumentiranih migrantov kaže tudi nedavno sprejet italijanski zakon. Še pred nekaj meseci je italijanska zdravstvena politika do nedokumentiranih migrantov v evropskem kontekstu veljala za primer »dobre prakse«. Na eni strani zato, ker so zdravstveni delavci pri zdravljenju te populacije sledili principu anonimnosti – prepovedi prijave (*divieto di segnalazione*) nedokumentiranih migrantov. Na drugi pa zato, ker so nedokumentirani migranti v Italiji imeli poleg dostopa do državnih zdravstvenih ustanov tudi dostop do brezplačnih zdravstvenih programov v posameznih regijah, ki so bili namenjeni tej populaciji (Barbieri, 2008).

¹ Joy, 24-letna priseljenka iz Nigerije, zaradi strahu pred prijavo ni poiskala zdravstvene pomoči in je umrla zaradi tuberkuloze. Iz istega razloga zdravniška ni obiskala tudi 40-letna ukrajinska migrantka Ylenija, ki je tako zaradi hujše krvavitve notranjih organov umrla doma (Iside Gjergji, 2009).

Nove zakonske uredbe, ki so del »varnostnega svežnja« (*pacchetto sicurezza*), pa predvidevajo vrsto izredno represivnih ukrepov. Po novem zakonu je migrant brez pravnega statusa obravnavan kot storilec kaznivega dejanja, zaradi česar je lahko kaznovan z večletno zaporno kaznijo. Med drugim zakon uzakonja mestne straže (*ronde dei cittadini*), namenjene ovajanju nedokumentiranih migrantov policiji, podaljšuje čas zapiranja migrantov v Centre za tujce, staršem brez pravnega statusa v Italiji prepoveduje prijaviti svojega otroka na matičnem uradu, s čimer – tako kot v Nemčiji – v Italiji rojenim otrokom odvzamejo možnost pridobitve legalne identitete ter znatno prispevajo k povečevanju števila nedokumentiranih migrantov (Il Manifesto, 4. 7. 2009). Raziskovalka Annamaria Rivera ugotavlja: »Tako kot v času fašističnega režima te zakonske uredbe niso namenjene kaznovanju posameznikovih kriminalnih dejanj, temveč celotne kategorije ljudi, ki ji ni skupen le pravni, temveč tudi socialni položaj: gre za delavca migranta, ki nima dovoljenja za bivanje, vendar ne zato, ker bi si sam to želel ali bi se sam tako odločil.« (Il Manifesto, 3. 7. 2009)

Glede na to, da se nedokumentiranega migranta enači s storilcem kaznivega dejanja, nov zakon nalaga vsem javnim uslužbencem, da osebo brez veljavnih dokumentov prijavijo policiji ter v vlogo »ovaduhov« postavlja tako ravnatelje šol kot zdravstvene delavce. Tako kot nemški imajo tudi italijanski zdravstveni delavci nalogo prijaviti svoje bolnike – nedokumentirane migrante – pristojnim avtoritetam. Zakon je v očitnem nasprotju z Deklaracijo o univerzalnih človekovih pravicah, z italijansko ustavo in z Deontološkim kodeksom zdravnikov. Slednji namreč v 3. členu nalaga zdravnikom, da morajo zdraviti vsakega bolnika, ne glede na etnično, religiozno pripadnost, spol in ideologijo. S tem, ko zdravniki sledijo zakonu, kršijo profesionalni kodeks, zaradi česar jim lahko zdravniško združenje izreče disciplinske ukrepe (La Repubblica, 6. 2. 2009).

Tako kot v Nemčiji so se tudi v Italiji zakonskemu predlogu uprle številne nacionalne in mednarodne zdravstvene organizacije, mreže aktivistov in nevladnih organizacij, a je navzlic temu potrjen brez sprememb.

Nove tendence v zdravstveni politiki pa so že v času sprejemanja italijanskega zakona kazale na spremenjeno klimo do zdravljenja nedokumentiranih migrantov. V neapeljski bolnišnici *Fatebenefratelli* so zdravstveni delavci štiri mesece pred potrditvijo zakona udeležili predlog zakonskega določila in policiji prijavili Kante, 25-letno migrantko iz Slonokoščene obale, ki je v Italiji vložila prošnjo za azil ter v neapeljski bolnišnici rodila. Poleg prijave so ji zdravstveni delavci deset dni odrekli stik s svojim novorojenim otrokom (La Repubblica, 1. 4. 2009).

Danes večina italijanskih združenj zdravstvenih delavcev sicer zagotavlja, da tega zakonskega določila ne izvaja, kar zdravniki poskušajo poudariti z oznakami na svojih zdravstvenih ustanovah, ki se glasijo: Tu potni list ni potreben – v tem zdravstvenem domu tujcev brez dovoljenja za bivanje ne prijavljamo (*Qui il passaporto non serve – in questo ambulatorio non denunciemo gli stranieri senza il permesso di soggiorno*). Vendar pa se – tako kot v Nemčiji – nedokumentirani migranti zdaj teže odločajo za obisk zdravstvene ustanove, posledično pa se na italijanskem teritoriju hitro širijo bolezni, ki so jih v preteklosti že izkoreninili (npr. gobavost) ali lahko nadzorovali (npr. tuberkuloza). Odveč je poudarjati, da nezaupljivost do zdravstvenih institucij znatno potencira zdravstvena tveganja nedokumentiranih migrantov, ki so pogosto pripravljeni poiskati zdravniško pomoč le v najbolj kritičnih stanjih ali pa tudi takrat ostati brez nje. O tem – med drugim – pričata smrti dveh migrantk, ki sta nedavno umrli v mestu Bari.¹

Kako pa je v Sloveniji? V Zakonu o tujcih iz leta 2002 je v 70. členu z naslovom dolžnost obveščanja zapisano: »Državni in drugi organi in organizacije² morajo brez odlašanja obvestiti pristojni organ o tujcu, ki nezakonito prebiva v Republiki Sloveniji, ali za katerega je podan razlog za odpoved prebivanja.« (ZTuj-1-UPB1) Še bolj jasan pa je 84. člen z naslovom prijava in odjava tujca: »Zdravstvene ustanove, ki sprejmejo tujca na zdravljenje, ga morajo prijaviti pristojnemu organu v 24 urah po sprejemu.« (ZTuj-1-UPB1) Čeprav je bil 84. člen v spremenjeni verziji zakona o tujcih iz leta 2008 umaknjen (ZTuj-1-UPB5), pa 70. člen velja še danes (ZTuj-1-UPB6).

Za razliko od nemške in italijanske izkušnje v Sloveniji o tem zakonskem določilu ni bilo zaslediti javnih razprav, obenem pa na podlagi pogovorov z migranti, izkušenj nevladnih organizacij in gibanj, ki se zavzemajo za pravice migrantov, ni opaziti, da bi zdravstveni delavci to zakonsko določilo poznali in/oziroma mu sledili. Nepoznavanje se vsaj v tem primeru zdi koristno.

To pa ne zagotavlja, da se ne bodo v prihodnje zadeve na tem področju bistveno spremenile. Po pesimističnih napovedih bi lahko nemškim in italijanskim zakonom, ki policijski aparat postavljajo v odnos neprikritega sodelovanja z zdravstvenimi institucijami, sledile tudi druge evropske države. Evropske bolnišnice bi tako postale še eden od prostorov policijskega nadzora in represije, pri čemer zaveza o zdravniški molčečnosti izgubi vsak pomen. Kjer novi migracijski trendi meje iz obrobij državnih teritorijev vzpostavljajo v vseh segmentih družbe in kjer je je nadzor nad migranti vseprisoten in razsrediščen, lahko postane tudi stetoskop evropskih zdravnikov kukalo policijskih organov. Če se trendi v nemškem in italijanskem zdravstvu ne bodo omejili le na ti dve državi, se tudi ne bodo osredotočili le na populacijo migrantov. Migranti, begunci, Romi in ostale segregirane skupine so pogosto postavljeni v vlogo »izvidnic« prihajajočih sprememb, ki pozneje zajamejo vse prebivalstvo. Ali drugače: te skupine predstavljajo družbeni laboratorij bolj represivnih politik nadzora, ki se po »uspešni« implementaciji med diskriminiranimi sloji populacije širijo na družbo kot celoto.

Literatura

- BARBIERI, M. (2008): *Health and Immigration in the Emilia-Romania Region*. Ljubljana, Prispevek na okrogli mizi Zdravje – na begu?
- CASTAÑEDA, H. (2008): *Perspectives on Gender, Health Care, and Illegal Migration in Germany and the United States*.
- PROJEKTE.HS-MAGDEBURG.DE/WHOLE/MOD/FORUM/DISCUSS.PHP?D=398 (1. 6. 2009).
- CASTAÑEDA, H. (2009): Illegality as risk factor: A survey of unauthorized migrant patients in a Berlin clinic. *Social Science & Medicine*.
- WWW.SCIENCEDIRECT.COM/SCIENCEOB=ARTICLEURL&_UDI=B6VBF-4VPJTCP-2&_user=4776866&_rdoc=1&_fmt=&_orig=search&_sort=d&_docanchor=&view=c&_searchStrId=950211841&_rerunOrigin=google&_acct=C000033658&_version=1&_urlVersion=0&_userid=4776866&md5=b06b398dea3e82175109a4bcc1a97b68 (5. 6. 2009)
- GARIS, R. L. (1927): *Immigration Restrictions: A Study of the Opposition to and Regulation of Immigration into the United States*. New York: Macmillan.
- GJERHJ, I. (2009): *Bari – Muore una badante Ucraina – aveva paura di reccarsi in ospedale*. WWW.MELTINGPOT.ORG/ARTICOLO14620.html (16. 6. 2009).

- FOUCAULT, M. (1973): *The Birth of The Clinic: An Archeology of Medical Perception*. New York, Vintage Books.
- RIVERA, A. (2009): *Peggio delle leggi fasciste*. Il Manifesto, 3. 7. 2009, 1.
- ROMERO-OTUÑO, R. (2004): Access to health care for illegal immigrants in EU: should we be concerned? *European Journal of Health Law* 11. Buffalo, New York: 245–272.
- LA REPUBBLICA (2009): Regione, appello ai medici 'Non denunciate gli irregolari', 6. 2. 2009, 4.
- IL MANIFESTO (2009): *Inferiori per legge*, 4. 7. 2009, 3.
- LA REPUBBLICA (2009): *Migrante partorisce in ospedale e gli agenti la fermano*, 1. 4. 2009. www.repubblica.it/2009/02/sezioni/cronaca/immigrati-4/napoli-1apr/napoli-1apr.html (2. 6. 2009).
- ZAKON O TUJCIH – ZTUJ-1-UPB1 (2002): Uradni list RS, št. 108/2002 z dne 12. 12. 2002. www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=2002108&stevilka=5310 (15. 11. 2009)
- ZAKON O TUJCIH – ZTUJ-1-UPB5 (2008): Uradni list RS, št. 71/2008 z dne 14. 7. 2008.
- WWW.URADNI-LIST.SI/1/objava.jsp?urlid=200871&stevilka=3101 (15. 11. 2009)
- ZAKON O TUJCIH – ZTUJ-1-UPB6 (2009): Uradni list RS, št. 64/2009 z dne 10. 8. 2009.
- WWW.URADNI-LIST.SI/1/objava.jsp?urlid=200964&stevilka=3019 (15. 11. 2009)

Zdravje – človekova pravica?

Prosilke in prosilci za mednarodno zaščito

Ta tendenca, ki se zdaj pojavlja, da jih ponovno tlačimo nazaj v geta, v azilni dom, je nesocialna, nehumana, in bi to nujno morali urediti drugače.

Gre za ljudi, ki iščejo svoj prostor pod soncem.

Dr. Aleksander Doplihar

¹ Simona Jazbinšek, Asta Otavnik, Tina Palaić in Anja Špes smo raziskavo opravile na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti pri vajah iz Antropologije migracij.

² V strokovni literaturi nekateri avtorji še vedno uporabljajo uveljavljen izraz prosilec oziroma prosilka za azil (npr. Lipovec Čebren, 2009), vendar sva se zaradi novega zakona o mednarodni zaščiti, ki vpelje izraz prosilec oziroma prosilka za mednarodno zaščito, odločili, da bova v članku namesto azila uporabljali izraz mednarodna zaščita. Kljub spremembi izraza ostaja pomen enak.

³ Glej literaturo.

Najin prispevek je rezultat intenzivnega terenskega dela,¹ opravljenega v prvi polovici leta 2008. Z njim želiva prikazati zdravstveno obravnavo in dostop do zdravstvenih storitev prosilk in prosilcev za mednarodno zaščito,² nastanjenih v Azilnem domu na Viču v Ljubljani. V ta namen bova predstavili zakonsko podlago za izvajanje zdravstvene oskrbe, pri tem pa bova pokazali na različne interpretacije zakonskih določil in kritično opredelili izvajanje teh v praksi. Prav posebej se bova osredotočili na vlogo medicinske sestre pri zagotavljanju zdravstvene oskrbe in na interpretacijo nujne zdravstvene pomoči. Ker želiva problematiko predstaviti čim bolj celovito, bova prikazali več strani, ki so vanjo vpete: vidik zaposlenih v Azilnem domu oziroma natančneje, vlogo namestnice vodje Azilnega doma in medicinske sestre, zaposlene

v Azilnem domu, nato pogled na obravnavano problematiko s strani predstavnice nevladne organizacije, ki deluje v okviru Azilnega doma, Ambulante za osebe brez zdravstvenega zavarovanja in zdravstvenega doma Vič, kamor v Azilnem domu po potrebi napotijo prosilce. Prav tako bova predstavili pogled prosilk in prosilcev za mednarodno zaščito, s katerimi sva se pogovarjali. Del navedenega je dostopen v elaboratu *Zdravstvo prosilcev za mednarodno zaščito*³ na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo, del pa predstavljajo neobjavljene transkripcije.

Zakon o mednarodni zaščiti določa, da je prosilec oziroma prosilka za mednarodno zaščito »državljan tretje države ali oseba brez državljanstva, ki je v Republiki Sloveniji podal popolno prošnjo za mednarodno zaščito« (5. odstavek 3. člena ZMZ). Izraz prosilec oziroma prosilka za mednarodno zaščito poudari vključenost v formalni postopek iskanja zatočišča (Zorn, 2005: 259), saj gre za ljudi, ki so prestopili mednarodne meje in iščejo zaščito, o njihovem begunskem statusu pa se še odloča (Castles in Miller, 2003: 103). Status begunca se glede na zakon »prizna državljanu

tretje države, ki se zaradi utemeljenega strahu pred preganjanjem, temelječem na rasi, veri, narodni pripadnosti, pripadnosti določeni družbeni skupini ali določenem političnem prepričanju, nahaja izven države, katere državljan je, in ne more ali zaradi kakega strahu noče uživati varstva te države, ali osebi brez državljanstva, ki se nahaja izven države, kjer je imela prebivališče, pa se zaradi takšnih dogodkov in zaradi utemeljenega strahu ne more ali noče vrniti v to državo» (2. odstavek 2. člena ZMZ). Danes smo v državah EU priča ustvarjanju vedno bolj restriktivne azilne in migracijske politike (Fabjančič in drugi, 2002: 17), prav restriktivnost pa je tudi ena izmed glavnih značilnosti slovenske migracijske politike (Kovač, 2003; Zavratnik Zimic, 2003; Milohnič, 2002). V poročilih nevladnih in mednarodnih organizacij le-te večkrat opozarjajo na izjemno nizek delež priznanih statusov begunca v Sloveniji v zadnjih letih⁴ (*World Refugee Survey*,⁵ UNHCR).

Poleg restriktivnosti pa problem predstavlja tudi vezanost človekovih pravic na državljanstvo, kar pomeni, da so pravice oseb brez statusa »brez vsakega varstva in brez vsake realnosti«. »Naravno« oziroma »golo življenje«, kot ga imenuje Agamben, je bilo namreč v »starem režimu politično indeferentno«, danes pa je vpisano v »pravno-politični red nacionalne države«, torej v »mehanizme in kalkulacije moči«, ki odločajo o življenjih (Agamben, 2004: 129–147). Gre za to, da tujci brez ustreznih dokumentov za potovanje ali bivanje v Evropski uniji »niso obravnavani kot državljani drugih držav, temveč kot osebe brez statusa«, kar omogoči njihovo »posebno obravnavo, npr. odvzem prostosti, neodvisno od kazenskopравnih določil« (Zorn, 2005: 265–266). Prav zato je za razumevanje položaja migrantov izjemno uporaben koncept liminalnosti, ki ga je uvedel Van Gennep v teoriji obredov prehoda, saj izpostavi vmesno stanje migrantov, ki so dojeti kot osebe brez statusa in prav zato podvrženi kršitvam človekovih pravic. Predliminalno stanje obeležuje ločitev od prvotnega okolja, kar označuje odhod migrantov iz dežele izvora; liminalno stanje se navezuje na izolacijo od družbene realnosti, kar se zgodi, ko so migranti razpeti med državo izvora in ciljno državo, v kateri so še brez statusa; postliminalnost pa označuje integracijo v novo okolje, ki je možna šele, ko migranti pridobijo določen status ali pa ob vrnitvi v izvorno državo (reintegracija) (Harrell-Bond in Voutira, 1992: 7; Lipovec Čebren, 2002: 9). Azilni dom kot »liminalna institucija« se je v tem kontekstu pojavil kot »glavna tehnika oziroma instrument upravljanja in nadzorovanja« prosilk in prosilcev za mednarodno zaščito (Harrell-Bond in Voutira, 1992: 8). Prav zato so, ne glede na to, kako marginalizirana je prisotnost prosilk in prosilcev v evropskem svetu, njihovi pogoji za življenje in dodeljene jim pravice ključni za pogoje in upoštevanje pravic drugih ljudi (Fassin in D'Halluin, 2007: 606). V pričujočem članku bova prikazali pogoje in možnosti dostopa do zdravstvene oskrbe in s tem pravico do zdravja prosilk in prosilcev za mednarodno zaščito.

Struktura zdravstvene oskrbe

Zdravstveno varstvo prosilcev določata Zakon o mednarodni zaščiti in Pravilnik o pravicah prosilcev za mednarodno zaščito. Raven zdravstvene oskrbe predpiše Ministrstvo za zdravje, ki tudi krije njene stroške. Ko je oseba po začetni proceduri nastanjena v Azilnem domu, po direktivi Ministrstva za notranje zadeve dostopa do zdravstvenih storitev predvsem znotraj institucije

⁴ Leta 2005 je delež priznanih statusov begunca znašal 1, 9 odstotka, v naslednjih letih pa se je občutno zmanjšal. Leta 2006 je bil status begunca priznan zgolj eni osebi, leto kasneje pa dvema, kar predstavlja 0,2 in 0,6 -odstotni delež. Slovenija je tako v srednji Evropi, kamor je UNHCR uvrstil še Bolgarijo, Madžarsko, Poljsko, Romunijo in Slovaško, država z najmanj priznanimi statusi begunca. (Spletna stran UNHCR, internetni vir: http://www.unhcr-budapest.org/slovenia/index.php?option=com_content&task=view&id=143&Itemid=57)

⁵ Spletna stran *U.S. Committee for Refugees and Immigrants* (USCRI). Internetni vir: <http://www.refugees.org/>.

⁶ Po besedah namestnice vodje Azilnega doma je komisija del poostrenega nadzora, ki je posledica zlorab tovrstne institucije. Sestavljena je iz vodje azilnega doma (ki je predsednik komisije), socialnega delavca ali psihologa, medicinske sestre, zdravnika, predstavnika Ministrstva za zdravje in predstavnika nevladnih organizacij (ZMZ, 32. člen).

azilnega doma. V primeru zdravstvenih težav se najprej obrne na medicinsko sestro, ki deluje v ambulanti Azilnega doma že osem let. Zaposlenih zdravnikov v Azilnem domu ni, z njimi ima Sektor za mednarodno zaščito sklenjene pogodbe, pokličejo pa jih le, ko prispejo novi prosilci. Po besedah namestnice vodje Azilnega doma se z ministrstvom dogovarjajo, da bi pogodbeno uredili tudi dostop do psihiatra.

Medicinska sestra, zaposlena v ambulanti, lahko prosilce oskrbi le z zdravili iz proste prodaje. Ker pa potrebujejo tudi zdravniške preglede, imajo dostop do storitev zdravstvenega doma na Viču. Tiste, ki želijo k zdravniku v zdravstveni dom, mora medicinska sestra naročiti do devete ure zjutraj. Prosilci imajo izkaznico, ki jo dobijo ob nastanitvi v Azilnem domu, pomeni pa njihov edini dokument, na podlagi katerega so upravičeni tudi do zdravstvene oskrbe. Z njo lahko načeloma obiščejo katerikoli zdravstveni dom, vendar so za potrebe prosilcev dogovorjeni z najbližjim domom na Viču, kjer, kot pravi namestnica vodje Azilnega doma, »že poznajo problematiko«. Otroci in mladostniki pa dostopajo do storitev v Zdravstvenem domu Center, kjer delujeta šolska in predšolska ambulanta.

Izjema so razseljeni prosilci za mednarodno zaščito, ki dostopajo do zdravstvene oskrbe tam, kjer bivajo. Njihovo razselitev mora odobriti posebna medresorska strokovna komisija.⁶ Primeri razselitve niso pogosti, saj je prosilcem potrebno dokumentacijo težko zbrati, prav tako pa jih socialna in operativna služba obiskujeta ter nadzorujeta in se morajo v primeru nepravilnosti vrniti v Azilni dom. Komisija poleg tega odloča tudi o dodatnem obsegu zdravstvenih storitev, saj se je izkazalo, da prihaja do primerov, ko so potrebne storitve, ki ne spadajo v okvir nujne medicinske pomoči. Odobri se jih na podlagi pregleda zdravstvene dokumentacije, plača pa jih Ministrstvo za zdravje. Najpogostejši primer so po besedah namestnice vodje Azilnega doma očala za šolajoče otroke.

Ker imajo prosilci za mednarodno zaščito urejen začasni status, njihove stroške zdravljenja pa plačuje Ministrstvo za zdravje, naj ne bi dostopali do storitev v Ambulanti za osebe brez zdravstvenega zavarovanja. Kljub temu pa po besedah socialne delavke, ki v tej ambulanti deluje, prosilci pridejo tudi k njim. Čeprav se zaposleni zavedajo, da jih načeloma ne smejo sprejemati, tisti, ki svojega statusa ne izrazijo, dobijo vse zdravstvene usluge. Obravnavajo jih kot nezavarovane osebe, kar pomeni, da plačila stroškov od Ministrstva za notranje zadeve, ki je pristojno za prosilce, ne zahtevajo.

V Azilnem domu je za potrebe psihosocialne pomoči zaposlenih pet oseb, od tega delujeta na oddelku za samske moške dva socialna delavca, na zaprtem oddelku eden, na oddelku za družine je socialna delavka, medtem ko je na oddelku za samske ženske in mladoletnike psihologinja. Ta kader v razmerah, ko prosilcev ni veliko, zadostuje, ko pa se njihovo število poveča, Azilni dom dodatnih socialnih delavcev ali psihologov ne zaposluje. V tem primeru zaposli preko študentskega servisa tiste študentke in študente, ki so se na praksi v Azilnem domu že izkazali, prihajajo pa predvsem s Fakultete za socialno delo.

Sanitarno zdravstveni pregled

Zakon za mednarodno zaščito določa, da se prosilca v Azilnem domu nastani po opravljenem sanitarno-dezinfekcijskem in preventivno-zdravstvenem pregledu (38. člen ZMZ). Namestnica

vodje Azilnega doma je razložila, da je pregled potrebno opraviti zato, da se že nastanjene prosilce in zaposlene zaščiti pred morebitnimi nalezljivimi boleznimi. Temu so namenjeni sprejemni prostori, ki so strogo ločeni od ostalih delov Azilnega doma. Medicinska sestra v Azilnem domu najprej opravi sanitarno-dezinfekcijski pregled, ki zajema pregled kože in lasišča, temu pa sledi umivanje in preoblačenje. V primeru okužbe se prosilcu začasno omeji gibanje (51. člen ZMZ) in medicinska sestra ga namesti v sobi za karanteno, kjer izvaja terapijo proti zajedavcem. Po besedah namestnice vodje Azilnega doma po sanitarno-dezinfekcijskem pregledu zdravnik opravi preventivno-zdravstveni pregled, ki traja največ dvajset minut, njegov obseg pa predpiše Center za zdravstveno varstvo Ljubljana, oddelek za epidemiologijo. Namestnica vodje je zagotovila, da se v vsakem primeru naredi orientacijsko-klinična slika, ki obsega anamnezo nalezljivih bolezni, preverijo pa se tudi podatki o cepljenjih in zaščiti z zdravili. V primeru ugotovitve nalezljive bolezni zdravijo bolnika v Azilnem domu, ob hudih primerih okužbe pa v Kliničnem centru na Kliniki za infekcijske bolezni in vročinska stanja v Ljubljani.

Primer dveh prosilcev, ki sta prispela v Azilni dom v soboto, ko medicinska sestra ni bila prisotna, jasno ponazarja, da se praksa razlikuje od zakona.⁷ Čeprav bi moral biti po zakonu ta pregled opravljen, se v njunem primeru to ni zgodilo: »Ko sem prišel v azilni dom, sem bil poškodovan in zelo utrujen. Zanimivo, prišel sem v soboto in pregledoval me je dežurni inšpektor. Zaposlen je pri Ministrstvu za notranje zadeve in seveda nima pojma, kaj je to medicina. Vprašal me je, če je z mano kaj narobe. Pritrdil sem mu, on pa ni odgovoril. Pogledal me je in dejal: *Živ pa si!* Da izvajanje ni vedno v skladu z zakonom, nakaže tudi predstavnica nevladne organizacije iz Azilnega doma. Njena naloga je, da prosilce po končanem pregledu informira o postopkih pridobivanja statusa begunca: »Zadnjič je na primer prišlo pet oseb in zdravnik jih je pregledal v petnajstih minutah, vseh pet. Recimo, zdravnik pride ob enih, ob ena in petnajst pa jaz že začnem z informiranjem, kar pomeni petnajst minut za pet oseb.«

V azilnem domu si v rokah medicinske sestre!

Namestnica vodje Azilnega doma meni, da so zakonske podlage glede zdravstvenega varstva prosilcev primerne in da je oskrba zagotovljena, zato ne razume pritožb, ki so kar pogoste. Z medicinsko sestro namreč menita, da prosilke in prosilci pač »radi hodijo okoli zdravnikov«, čeprav je populacija po njunih besedah zdrava. Prav zato je po besedah medicinske sestre zanj zelo pomembno, da se z njimi ne zbliža in da ohranja določeno distanco, predvsem pa jim ne sme vsega verjeti. »Drugače pogoriš na celi črti«, je njeno prepričanje. Na mestu medicinske sestre si niti namestnica niti sama medicinska sestra ne predstavljata mlade medicinske sestre po končanem šolanju, saj jih ne bi mogla »obvladati«. Iz njunih besed je povsem jasno, kakšno stališče zavzemata do prosilk in prosilcev ter do njihovih zdravstvenih potreb. Njuno mnenje namreč jasno izraža »sistematični dvom« (Lipovec Čebren, 2009; primerjaj Ticktin, 2006) v besede in potrebe oseb, ki so nastanjene v Azilnem domu, kar predstavlja pomemben dejavnik oziroma oviro pri zagotavljanju potrebne zdravstvene oskrbe prosilk in prosilcev. Pri tem se je seveda potrebno zavedati, da je medicinska sestra kot uslužbenka Azilnega doma podvržena direktivam nadrejenih. Njena odgovornost ni s tem nič manjša, saj s svojimi besedami in dejanji obstoječe stanje vzdržuje, vendar pa se na primeru zdravstva jasno kaže ne le njen odnos, temveč tudi usmerjenost Azilnega doma kot institucije do oseb, ki v Sloveniji iščejo zaščito. Prav tako problematika zdravstva odseva naravnost same države do iskalcev zatočišča. Tudi na tem

⁸ Terensko delo je potekalo v prvi polovici leta 2008. S sedanjo situacijo avtorici niswa seznanjeni.

mikro področju se namreč jasno izraža slovenska migracijska politika. Prav zato se pričujoča kritika medicinske sestre nanaša tudi na Azilni dom in urejenost zdravstvene problematike znotraj njega ter na samo migracijsko politiko v Sloveniji. Tudi Aleksander Doplihar, zdravnik in ustanovitelj Ambulante za osebe brez zdravstvenega zavarovanja, opozarja, da je ambulanta v Azilnem domu zelo problematična. Najprej zato, ker nimajo zaposlenega zdravnika, predvsem pa zato, ker »jim manjka socialni čut za urejanje teh problemov«. Morda je prav to razlog, da Azilni dom ne razume pritožb prosilk in prosilcev in da medicinska sestra zagovarja ostro stališče do ohranjanja distance. Pri tem Doplihar dodaja, da ima Azilni dom težave, ker mora izpolnjevati zahteve ministrstva za notranje zadeve, te pa so »daleč od tistega, kar bi izpolnjevalo človekove pravice teh ljudi. Po vseh zahtevah in konvenciji za človekove pravice bi se morali do njih vesti drugače«.

Po najinih ugotovitvah je dejstvo, da je v Azilnem domu v delovnem času prisotna le medicinska sestra⁸ in da v njem ni zaposlenega nobenega zdravnika, zelo problematično. Ko prosilec potrebuje zdravstveno pomoč, se namreč najprej obrne nanjo, njena naloga pa je, da presodi, ali je prosilec do pomoči zares upravičen. V 84. členu ZMZ je prosilec do nujne medicinske pomoči in nujnega reševalnega prevoza upravičen po odločitvi zdravnika, situacija v Azilnem domu pa jasno kaže, da so osebe zgolj v rokah medicinske sestre. Poleg usposobljenosti je seveda vprašanje tudi odnos do samih prosilcev in razumevanje njihovih zdravstvenih potreb, saj njene izjave jasno kažejo na njen že v osnovi pristranski pristop. Eden izmed prosilcev, ki je pri njej iskal pomoč, je povedal, da je zelo pomembno, ali se z medicinsko sestro razumeš: »Obravnava je zelo odvisna od tega, kako ona gleda nate. Če te ima rada, ti bo seveda pomagala, če te ne mara, pa ne boš dobil ničesar«.

V primerih, ko medicinska sestra v Azilnem domu ni prisotna, pusti zdravila pri varnostniku, pojasnjuje predstavnica nevladne organizacije. Dejstvo je, da ima v ambulanti samo zdravila, ki jih lahko vsi kupimo v lekarni, zdravil na recept pa ne sme izdati. Če prosilke in prosilci v času odsotnosti medicinske sestre potrebujejo zdravila, lahko zanje prosijo varnostnika, predstavnica nevladne organizacije pa je povedala, da se je že dogodilo, da je varnostnik bolnemu otroku dal zdravilo za odrasle. Nekoliko nenavadno je, da v tem primeru niso poklicali medicinske sestre, saj je ta dežurna in tudi v nočnem času zmeraj dostopna po telefonu. Predstavnica nevladne organizacije seveda ne razume, kako lahko medicinska sestra zgolj po telefonskem pogovoru ve, za katero bolezen gre in kako lahko presoja o tem, ali je zadeva nujna in ali je potrebno poklicati reševalno vozilo ali ne.

Ker so prosilci po zakonu upravičeni le do nujne zdravstvene oskrbe, nimajo svojih osebnih zdravnikov. Čeprav so se po besedah namestnice vodje Azilnega doma dogovorili, da prosilci – zaradi lažje organizacije in ker naj bi tam že poznali njihovo problematiko – po zdravniško pomoč prihajajo v zdravstveni dom Vič in ne v katerokoli drugo institucijo, pa tudi tu prosilci nimajo organiziranih zdravstvenih kartotek, ker jih vedno sprejme trenutno dežurni zdravnik. To po mnenju zaposlene zdravnice predstavlja velik problem, saj bolnikov ne poznajo, z njihovimi terapijami niso seznanjeni, poleg tega pa se zdravila v tujini drugače imenujejo. Prednost tega, da je prosilec omogočen obisk zdravstvenega doma, ki pozna njihovo situacijo, je torej predvsem v tem, da so zdravniki in ostalo zdravstveno osebje seznanjeni z njihovim statusom, zdravstvenim zavarovanjem in plačilom njihovih storitev. Gre pravzaprav le za zmanjševanje birokratskih preprek, prosilci pa kljub temu ostajajo brez zdravnikov, ki bi poznali njihove zdravstvene težave in potek zdravljenja. Dodatno oviro predstavljajo še komunikacijske prepreke zaradi nepoznavanja jezika, zato si včasih zdravniki pomagajo s prevajalci, vendar predstavnica nevladne organizacije pojasnjuje, da ti niso na voljo vsem prosilec in ob katerem koli času. Po

⁹ Ob namestitvi prosilk in prosilcev v Azilni dom na Viču v Ljubljani jim je odvzeta svoboda gibanja, obenem pa izgubijo tudi avtonomijo upravljanja s svojim življenjem, kar po Helmanu poveča tveganje za nastanek mentalnih bolezni (Helman, 2007: 319).

mnenju zdravnice pogosto tudi prevajalci niso dovolj usposobljeni, zato prihaja do napačnih prevodov in nesporazumov. Poleg tega je prosilcem pogosto težko govoriti o osebnih stvareh, zato se zdravniki osredotočajo na »objektivne stvari«, ki jih izvedo.

Odvzem svobode gibanja⁹ ima glede na raziskave psihologov in psihiatrov na mentalno zdravje prosilk in prosilcev za mednarodno zaščito posebno negativne posledice. Pridrzanje lahko povzroči strah, izolacijo in občutke brezupa, porodi pa tudi številne psihološke stiske pri osebah, ki so že tako ali tako travmatizirane (PHRB, 2003: 8). Pomemben dejavnik, ki vpliva na psihično zdravje prosilk in prosilcev, je tudi negotovost glede trajanja pridržanja (PHRB, 2003: 11), s čimer je povezan občutek splošne negotovosti o lastni prihodnosti. Prav zato je nujno, da se prosilkam oziroma prosilcem zagotovi dobra psihološka oziroma psihiatrična oskrba. V okviru Azilnega doma se lahko prosilci in prosilke, ki potrebujejo »pogovor, zaupen nasvet ali prijateljsko besedo«, obrnejo na psihologinjo, ki je tam zaposlena. Namestnica vodje Azilnega doma trdi, da je zelo težko pridobiti ustrezen kader, saj je to delovno mesto izjemno stresno in nihče ne zdrži prav dolgo. Potrebo po psihološki oziroma psihiatrični pomoči vidi predvsem na zaprtem oddelku, saj tam – po njenih besedah – mnogi postanejo agresivni, lahko pa tudi ogrožajo svoje življenje. Meni tudi, da je tovrstna pomoč dobra za otroke, saj so včasih v stiski in potrebujejo pomoč usposobljenega strokovnjaka. Poleg psihologinje, ki trenutno deluje v Azilnem domu, bi po besedah namestnice vodje Azilnega doma potrebovali še pogodbenega psihiatra, vendar je to stvar dogovora oziroma odobritve Ministrstva za notranje zadeve, ki bi ga seveda financiral. Dostop do zunanjega psihiatra pa je prosilkam in prosilcem nekoliko otežen. Predstavnica nevladne organizacije razlaga, da mora prosilec, ki želi pomoč psihiatra, najprej obiskati psihologinjo v Azilnem domu in na podlagi njene odločitve, da ima resnične težave, ga lahko naroči pri zdravniku splošne prakse. Šele če ta potrdi njeno ugotovitev o nujnosti pomoči, ga napoti naprej k specialistu. Povsem očitno je, da se prosilcu pomoč ne ponudi, ampak mora potrebo po njej dokazovati in to ne samo eni, temveč celo dvema osebama, ki pogosto predstavljata neprepusten filter. Pot je zapletena in dolga, mnogi je verjetno tudi iz teh razlogov ne uberejo.

Svojo izkušnjo s psihologinjo v Azilnem domu je opisal eden od prosilcev, ki se je z njo srečal kmalu po svoji nastanitvi. Rekla mu je: »To je Slovenija, zelo slaba država. Tukaj nihče ne dobi azila. Potrebno bo iti v drugo državo. Odit moraš zdaj. Veš, potem bo zima, veliko snega bo, ne boš prišel do druge države«. Vidimo lahko, da je vsaj v dotičnem primeru poskušala psihologinja prosilcu »pomagati« tako, da ga je odvrčala od čakanja na konec postopka. Tudi ob gladovni stavki je istemu prosilcu, ko je na zaprtem oddelku dobil odločbo s sodišča in ni razumel napisanega, prišla »pomagat«. Rekla mu je, da: »nikoli ne bom šel ven (z zaprtega oddelka, op. a.), da mi gladovna stavka ne bo pomagala. Čez pet dni sem šel ven. In zdaj me več ne gleda v oči, veš. To je psiholog«.

Nujna zdravstvena pomoč

Zakon o mednarodni zaščiti zagotavlja prosilcem pravico do nujne medicinske pomoči, nujnega reševalnega prevoza in nujnega zdravljenja po odločitvi zdravnika, prav tako pa tudi pravico do nujne zobozdravstvene pomoči. Čeprav je obseg nujnega zdravljenja predpisan z zakonskimi določili, iz prakse jasno izhaja, da so interpretacije o tem, kaj zajema ohranitev življenjsko pomembnih funkcij ali pa preprečitev nenadnega poslabšanja stanja, ki bi lahko povzročilo

trajne okvare organov, lahko zelo različne. Po besedah namestnice vodje Azilnega doma dobijo prosilci vsa zdravila, omogočen jim je prevoz z reševalnim vozilom, obisk urgence in bolnišnično zdravljenje v primeru ogroženosti njihovega življenja. Omejeni so le pri daljših zdravljenjih, ki zahtevajo specialistične obravnave, kar je posledica visokih stroškov teh obravnav. Gre torej za zagotavljanje nujne pomoči in tako je tudi v primeru zobozdravstvenih storitev. Da so namenjene le preprečevanju bolečin, pa se zdi predstavnici nevladne organizacije sporno, in to predvsem pri otrocih. Kot primer je navedla puljenje stalnih zob. Zdravljenje zob namreč ne sodi v nujno zobozdravstveno pomoč, saj pri tem ne gre za ogroženost življenja, zato prosilci nimajo pravice do tovrstnih storitev. Ker jih njihovo zdravstveno varstvo ne obsega, zanje tudi ni zagotovljenega denarja. Predstavnici nevladne organizacije se to, da se otrokom ne poskuša pozdraviti zob le zaradi denarja, zdi absurdno. Ena izmed nevladnih organizacij je zato predlagala, da bi imeli prosilci enake pravice glede zdravstva kot državljani z osnovnim zdravstvenim zavarovanjem, medresorska komisija pa bi bila pristojna za zadeve, ki jih osnovno zdravstveno zavarovanje ne pokriva. Glede uresničitve te ideje pa so precej skeptični.

Zelo ozko in restriktivno dojemanje nujne zdravstvene pomoči, ki naj bi jo zagotovili prosilec, je po mnenju socialne delavke v Ambulanti za osebe brez zdravstvenega zavarovanja eden od razlogov, da njihovo ambulanto obiščejo prosilci, ki jim sicer ni namenjena, čeprav bi po zakonu lahko obiskali katerikoli zdravstveni dom. Do zdravstvenega doma Vič namreč dostopajo le, če jim to odobri medicinska sestra Azilnega doma, ki jih naroči pri tamkajšnjem zdravniku, kar pomeni, da prosilci ne morejo zaradi vsake težave, za katero mislijo, da bi morali k zdravniku, tudi dejansko priti do njega. Ustanovitelj in zdravnik Ambulante dr. Aleksander Doplihar namreč nujno zdravstveno pomoč dojema precej širše, saj meni, da so zdravstveno varstvo »vsi ukrepi, namenjeni ohranjanju življenja, preprečitvi poslabšanja zdravstvenega stanja. Po moji interpretaciji /.../ obsega vse ukrepe v medicini: katero zdravljenje pa ni usmerjeno v ohranjanje življenja ali preprečitve poslabšanja zdravstvenega stanja? Izjema so le kakšne lepotne operacije, ki so presežek. Enako po mojem velja za zdravila: bolnik potrebuje neko zdravilo, da bi ohranil svoje zdravstveno stanje« (Lipovec Čebren, 2007: 79). Zato po besedah socialne delavke tisti, ki na kakršen koli način izvejo za njihovo ambulanto in pridejo po pomoč, to tudi dobijo, če svojega statusa ne izrazijo.

V Azilnem domu so prepričani, da so prosilci seznanjeni z dejstvom, da lahko izven območja Azilnega doma sami pokličejo reševalno vozilo, ki vedno pride. Medicinska sestra zagovarja trditev: »Saj sami pokličejo, v Azilnem domu pa reševalno vozilo pokličejo varnostniki«. Medijsko zelo odmeven primer dveh prosilcev, ki sta gladovno stavkala in si nazadnje prerezala žile, priča o nasprotnem. Prosilec, ki je klical reševalno vozilo, saj se v Azilnem domu na nujno stanje ni odzval nihče, je povedal, da so v klicnem centru odgovorili, da ne bodo prišli. Zaradi pritiskov javnosti je reševalno vozilo vendarle prišlo, eden izmed prosilcev, ki je za pojasnilo vprašal vodjo sektorja za mednarodno zaščito na Ministrstvu za notranje zadeve, pa zgroženo trdi, da mu je ta dejal: »Azilni dom nima pogodbe z reševalcem«. Sprenevedanje vodilnih je povsem očitno, jasno pa je tudi, da je bil s tem kršen zakon in s tem osnovna pravica prosilcev do nujne zdravstvene pomoči.

Zaključek

Povsem očitno je, da se prosilkam in prosilcem za mednarodno zaščito dostop do zdravstvene pomoči ovira. Pogosto se morajo prebiti skozi številne filtre, da bi do pomoči sploh prišli. Ta se

jim namreč ne ponudi, temveč morajo svoje potrebe nenehno dokazovati. Pri tem je pomembno poudariti prav to, da o svojih telesih prosilci ne odločajo sami, temveč so ta v rokah zaposlenih v Azilnem domu. Dejstvo pa seveda je, da odločitve tako medicinske sestre kot psihologinje temeljijo na subjektivni osnovi, ki je odvisna od tega, kako sta do problematike prosilk in prosilcev v splošnem naravnani in kakšen odnos imata z vsakim posameznikom posebej. Poseben problem pri zdravstveni obravnavi prosilk in prosilcev predstavlja tudi zakonsko določena pravica do nujne zdravstvene pomoči, saj so interpretacije, kaj ta pravzaprav pomeni, različne. Nekateri opozarjajo, da je Azilni dom v tem pogledu preveč restriktiven, zaposleni v Azilnem domu pa razlagajo, da je obseg zdravstvenih storitev odvisen od sredstev Ministrstva za zdravje, ki jih financira.

Sama urejenost zdravstvenega varstva prosilk in prosilcev za mednarodno zaščito in njihove možnosti dostopa do zdravstvene oskrbe dejansko govorijo o tem, kako se prosilke in prosilce dojema in kakšen odnos se do njih vzpostavlja na ravni države, s čimer so seveda povezane tudi pravice, ki so jim podeljene. Prav zato je problematiko zdravstva potrebno raumeti v širšem kontekstu, obenem pa je kritika zdravstvene oskrbe tudi kritika celotne migracijske oziroma azilne politike.

Literatura

- AGAMBEN, G. (2004): *Homo sacer: suverena oblast in golo življenje*. Ljubljana, Študentska založba.
- CASTLES, S., MILLER, M. J. (2003): *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. 3. izdaja. Basingstoke, New York, Palgrave Macmillan.
- FABJANČIČ, T., MESARIČ, A., RENČELJ, S., SENČAR, K., TKALČIČ, A. (2002): Režijska knjiga Evrope: primerjalna analiza azilne politike v izbranih državah. V: *V zoni prebežništva: antropološke raziskave prebežnikov v Sloveniji*. LIPOVEC ČEBRON, U., (ur.), Ljubljana, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, 17–68.
- FASSIN, D., D'HALLUIN, E. (2005): The Truth from the Body: Medical Certificates as Ultimate Evidence for Asylum Seekers. *American Anthropologist* 107(4): 597–608.
- HARRELL-BOND, E. B., VOUTIRA, E. (1992): Anthropology and the Study of Refugees. *Anthropology Today* 8(4): 6–10.
- HELMAN, C. (2007): *Culture, Health and Illness*. 5. izdaja. London, Hodder Arnold; New York, NY, Oxford University Press.
- JAZBINŠEK, S., OTAVNIK, A., PALAIČ, T., ŠPES, A. (2008): Zdravstvo prosilcev za mednarodno zaščito. Neobjavljena raziskovalna naloga pri vajah Antropologija migracij, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- KOVAČ, B. (2003): Globalizacija, migracijski tokovi in ekonomski razvoj na obrobju slovenskih migracijskih dilem. V: *Migracije – globalizacija – Evropska unija*. PAJNIK, M., ZAVRATNIK ZIMIC, S., (ur.), Ljubljana, Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije, 43–81.
- LIPOVEC ČEBRON, U. (2002): O antropoloških zonah: Uvodne misli. V: *V zoni prebežništva: antropološke raziskave prebežnikov v Sloveniji*. LIPOVEC ČEBRON, U., (ur.), Ljubljana, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, 9–16.
- LIPOVEC ČEBRON, U. (2007): »Brez zdravstvene kartice nisi nihče«: Intervju z dr. Aleksandrom Dopliharjem. *Časopis za kritiko znanosti* 36(228): 76–79.
- LIPOVEC ČEBRON, U. (2009): Od kulture neverjetja do selektivnega sočutja: prosilci za azil v slovenskem zdravstvenem sistemu. *Časopis za kritiko znanosti* 37(234/236): 1–18.

- MILOHNIĆ, A. (2002): Quid pro quo: Azil in migracije v državah schengenske periferije. V: *Evropski uratarji: Migracijske in azilne politike v vzhodni Evropi*. MILOHNIĆ, A., (ur.), Ljubljana, Mirovni inštitut, 13–22.
- PHYSICIANS FOR HUMAN RIGHTS AND THE BELLEVUE (PHRB)/NYU PROGRAM FOR SURVIVORS OF TORTURE (2003): *From Persecution to Prison: The Health Consequences of Detention for Asylum Seekers*. Boston, New York City.
- TICKTIN, M. (2006): Where ethics and politics meet: The violence of humanitarianism in France. *American Ethnologist* 33(1): 33–49.
- ZAKON O MEDNARODNI ZAŠČITI (ZMZ) (2007): Zakon o mednarodni zaščiti (ZMZ). *Uradni list RS*, št. 111/2007.
- ZIMIC ZAVRATNIK, S. (2003): Trdnjava Evropa ali odprta Evropa? Izzivi za države »schengenske periferije«. V: *Migracije – globalizacija – Evropska unija*. PAJNIK, M., ZAVRATNIK ZIMIC, S., (ur.), Ljubljana, Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije, 15–41.
- ZORN, J. (2005): Strategije izključevanja begunk, beguncev oziroma prosilcev za azil in oseb brez statusa. *Socialno delo* 44(4–5): 259–275.

»Moramo jih naučiti najbolj osnovnih stvari«

Sestavek je nastal na podlagi intervjujev s prosilci za mednarodno zaščito in zaposlenimi na Sektorju za integracijo (Oddelek za integracijo beguncev in tujcev) ter Sektorju za mednarodno zaščito.¹ Izjave so vzete iz opravljenih polstrukturiranih intervjujev (z zaposlenimi na sektorjih in s prosilci za mednarodno zaščito) in z okrogle mize,² ki je potekala na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete.

»Brezpravnost, nenehno poniževanje s strani osebja azilnega doma, strah pred negativom in deportacijo, zasledovanje in šikaniranje zaradi kritike administracije azilnega doma, so združili ljudi različnih nacionalnosti in verskih opredeljenosti« (Izjava prosilcev in prosilk za azil RS, 2008: 1), so zapisali v manifestu prosilci za azil v sodelovanju s Socialnim centrom Rog ob združitvi v gibanje, imenovano *Svet za vsakogar*. Med zahtevami manifesta je tudi možnost za integracijo v *slovensko*³ družbo.

Integracijo razumemo kot enakovredne in večplastne možnosti vključevanja v družbo. Kar pomeni, da se lahko posameznik vključi v družbo na različnih področjih, pri tem pa ima enake socialne, pravne in ekonomske možnosti kot družba, v katero se sam vključuje oziroma se ga vključuje. Natalija Vrečer poudari, da je pri integraciji pomembno udejanjanje posameznika ali skupnosti v javni sferi, od katerega oziroma od katere se lahko že obstoječa skupnost ali posameznik uči (in obratno) (2007: 35).

Integracija je tridimenzionalni proces, sestavljen iz strukturne, kulturne in interakcijske dimenzije. Strukturna dimenzija poudarja razlike posameznikov glede na položaj, ki ga imajo v družbi. Kar pomeni, da se nanaša na socialno dinamiko, saj družbeni položaj vpliva na intenzivnost vključevanja in delovanja v raznih institucijah. Kulturna razsežnost vključuje

¹ Intervju na Sektorju za begunce je z dvema uslužbenkama opravljalo sedem študentov etnologije in kulturne antropologije. Potekal je konec meseca aprila 2009. Na Sektorju za mednarodno zaščito pa sva avtorici sestavka opravljali intervju z uslužbencema v mesecu maju.

² Okrogla miza je bila izpeljana 16. 4. 2008 v okviru vaj Antropologije migracij, ki jih izvaja Uršula Lipovec Čebtron na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete. Na okrogli mizi je sodelovalo pet prosilcev za azil in aktivistki Socialnega centra Rog.

³ Pridevnik označuje predvsem političnost pojma. Ta definira tudi tisti del prebivalstva, ki skozi prizmo nacionalizma ustvarja dvojnost prijatelj – sovražnik. Sami sebe (preko označevanja ostalih, npr. prosilcev za azil, ki ne ustrezajo normam) predstavijo kot edino legitimno instanco, ki je poklicana odločati.

⁴ Te dejavnosti je v nadaljevanju pogovora omenil zaposleni v Domu za mednarodno zaščito.

posameznikove interpretacije opaženih elementov, ki posameznika obdajajo. Stike med posamezniki in skupnostmi, vedenje človeka v stiku s posamezniki in skupnostmi pa pripisujejo interakcijski dimenziji (Medvešek, 2005: 591). Omenjene dimenzije se prepletajo in so sestavni del *zgodb* posameznikov. V nadaljevanju bomo poskusili predstaviti te različne aspekte integracije.

Uslužbenec Sektorja za mednarodno zaščito meni, da je za integracijo pomembno docela prevrednotiti nabor znanja posameznikov. Za to ima Sektor za mednarodno zaščito zaposlen kader, ki organizira različne dejavnosti. Z vključevanjem prosilcev za mednarodno zaščito v organizirane dejavnosti želijo doseči učinkovitejšo integracijo. Z besedami zaposlenega: »Integracija se mora začeti takoj, glede na njihove želje. Ti ljudje prihajajo iz različnih koncev sveta in kultur. Moramo jih naučiti najbolj osnovnih stvari, kakršne so higiena, ker obstajajo tudi zelo zaprte skupine. Ampak kot pravijo, vsi drugačni, vsi enakopravni ... Po eni strani se človek sploh ne zaveda, da dela integracijo, ampak moraš jim pomagati vključevati se. Takšen primer je pridobitev košev za recikliranje odpadkov. Sedaj jih moramo naučiti, da se odpadki ločujejo. Male stvari so namreč tiste, ki tvorijo verigo za celovitost«. Socialni delavec Sektorja za mednarodno zaščito je navedel tudi različne dejavnosti, ki vključujejo posameznike v proces integracije: »Znotraj azilnega doma se izvajajo kuharske delavnice, kjer si med seboj izmenjujejo recepte, računalniški krožki, vodimo jih na izlete, kino, izdajamo pa tudi Glas azila: Interno glasilo Sektorja za azil in prosilcev za azil ter Azilček: Otroško glasilo«.

O integraciji v družbo je pri tako zastavljenemu programu težko govoriti. Integracija namreč vključuje vzajemne komunikacije in interakcije z okoljem in z ljudmi iz tega okolja. Slednje se pri organizaciji dejavnosti izpušča. V kolikor se organizirane dejavnosti dogajajo zgolj v Domu za mednarodno zaščito (razen izletov in obiskov kina,⁴ ki pa so prav tako organizirani za zaprto skupino, ki ob tej priložnosti nima možnosti interakcije z ostalimi ljudmi), o vzajemnosti z okoljem ne moremo govoriti. Njihove prakse so podvržene dejavnostim, ki so izvzete iz dejanskega družbenega okolja in umeščene v zaprto celoto, katere delovanje narekuje Dom za mednarodno zaščito. Ta ima namreč pri programih integracije popolno avtonomijo, je poudaril zaposleni: »Azil je pri programih integracije popolnoma avtonomen. Kakšni so programi, pa je odvisno tudi od populacije, kako so izobraženi in kaj jih zanima«. Kljub popolni avtonomiji institucije pri sestavljanju programa integracije, prosilci za azil nimajo prav veliko možnosti za njegovo soustvarjanje. Postanejo zgolj referenca, s katero uslužbenci Doma za mednarodno zaščito utemeljujejo presojo o sestavnih dejavnostih programa, iz česar so aktivni udeleženci procesa integracije povsem izključeni.

Zdi se, da ob sestavljanju programov integracije (za prosilce za mednarodno zaščito in begunce) ne ločijo konceptov integracije in asimilacije. Zaposleni menijo, da jih *morajo naučiti najbolj osnovnih stvari*. Slednje pomeni, da se morajo prakse, izvajane v državi izvora, umakniti novim zahtevanim praksam. Podobno se pomoč pri procesu integracije izvaja pri osebah s statusom begunca. »Možnosti učenja materinega jezika nimajo, ker ni toliko različnih tujih skupnosti v Sloveniji; predvsem gre za integracijo v slovensko družbo«, opomni zaposlena na Sektorju za integracijo beguncev in tujcev. Prosilce za mednarodno zaščito se v družbo umešča s procesom asimilacije. Zahteva se namreč, da se prakse na novo prispele skupine ne izvajajo v javni sferi, »hkrati pa se morajo prilagajati obstoječim kulturam« (Vrečer, 2007: 36).

Izključevanje posameznikov iz konstruiranja njihovega življenja ter prevrednotenje praks prosilcev za azil ustvarja koncept Drugega. Slednji je zgodovinsko pogojen, potegnjjen na plan ob posebnih priložnostih, ki zaznamujejo skupnosti, ter v tistem trenutku definiran kot najbolj ustrezen (Jezernik, 2007; glej tudi Kalčič, 2007; Baskar, 2003 idr.). Takšne predstave so neobho-

dne in usidrane v vsako skupnost. Zato je pomembno zavedanje, da je *drugost* konstruiranje razlik med ljudmi ter »svojevrstna oblika samospoznanja, je obenem naše prekletstvo in blagoslov« (Muršič, 2005: 12). Integracija je proces, ki je vedno vezan na med seboj različne skupnosti. Po navadi zadeva posameznika ali skupine, tiste(ga) *Druge(ga)*, ki ni del neke ustaljene skupnosti in praks. V kolikor ni del skupnosti, je konstrukcija *drugosti* neizbežna. Zato se je z *drugostjo* potrebno soočati in jo poskušati prestopati (ibid.).

⁵ Zaposleni ustvarjajo vtis, da bi morala biti največja želja prosilcev za mednarodno zaščito ostati v Sloveniji in biti Slovenec ter s tem zapostavljajo dejanske razloge prebega in posameznikovo percepcijo o njegovemu življenju.

⁶ Glej *Izjavo prosilcev in prosilk za azil v RS* v tej številki.

⁷ S tem ko želijo zaposleni v Domu za mednarodno zaščito z dejavnostmi spremeniti človeka v ustreznega posameznika, očitno ustvarjajo in domišljajo obče norme *slovenske* družbe.

Ali je v njih kaj Slovenca?

Prosilca za mednarodno zaščito menita, da se jima proces integracije onemogoča. »Tako so nam prepovedali integracijo, no, imeli so pripombe na našo željo po integraciji v slovensko družbo, zato ker vedo, da če se mi vključimo v slovensko družbo, nas bodo težko deportirali. Če bomo imeli že velik krog prijateljev. Saj mi ga imamo, ampak nam oni vsak korak omejujejo.« In nadaljujeta: »Midva sva integrirana v slovensko družbo, ker imava tukaj delo, veliko prijateljev in se v Sloveniji počutiva kot doma. Slovenija je postala najin dom. Nikakor se ne bi vrnila domov, kjer so starši«. Sodelovala sta s »Socialnim centrom Rog, ker nama je omogočil integracijo in pridobivanje informacij«.

Posameznika dojemata Slovenijo kot dom, kar pomeni, da je proces identifikacije že stekel. Odprte kanale za integracijo jima je omogočil Socialni center Rog, kamor se je skupina prosilcev za mednarodno zaščito samoiniciativno obrnila po pomoč. Zaradi sodelovanja z že obstoječo skupino ljudi na območju Slovenije so se izognili (samo)segregaciji, morebitni posledici izključevanja iz obstoječe skupnosti. Z dejavnostmi želi (samo)segregacijo preprečiti tudi Dom za mednarodno zaščito, ampak: »Samoiniciative za integracijo ni, moramo jih iskati. Nekatere ženske sicer hodijo na kuharski tečaj, otroci na športne dejavnosti. Eni raje po cel dan sedijo in ne gredo na delavnice. Meni to ni razumljivo. Nekateri rečejo, da nočejo nič pomoči, da jih nič ne zanima. Potem jih pustimo pri miru. Povsem odvisno je, koliko zagrabijo, sploh tisti, ki niso prepričani, da bi v Sloveniji ostali. Seveda se nekateri popolnoma zaprejo vase in nič ne govorijo«.

Uslužbenci v Domu za mednarodno zaščito situacijo določenih prosilcev za mednarodno zaščito vidijo povsem drugače. Samosegregacija posameznika pogosto nastopi takrat, kadar posameznik nima možnosti udejanjanja lastnih praks v razmerju s praksami že obstoječe kulture. Zaposleni v Domu za mednarodno zaščito razumejo samosegregacijo kot lenobo, posedanje, celo kot izraz njihove neodločenosti, ali bi ostali v Republiki Sloveniji.⁵ Lahko pa molk interpretiramo kot »tihi upor« proti situaciji, ko azilna politika konstruira nenehni strah pred deportacijo in implicitno nezmožnost pridobitve statusa begunca.⁶ Z molkom in (navideznim) ignoriranjem se prosilec za mednarodno zaščito na svoj način sooča z institucijo in jo hkrati zavrača.

Med interpretiranjem intervjujev smo opazili, da zaposleni konstruirajo norme,⁷ ki bi zagotovile *slovenskost* in zlitje s *slovensko* družbo. Te posegajo v prav vse segmente posameznikovega življenja. Zdi se, da je za konstrukcijo posameznika v ustreznega državljana potrebno biti natančen. Na to je (v različnih izjavah) namignil tudi prosilec za mednarodno zaščito: »Če želiš dovolilnico iz azilnega doma, moraš povedati, kam greš. Po minutah moraš razložiti, kaj boš delal v mestu. S kom boš šel na pivo, vse. Zelo posegajo v zasebno življenje«.

Vendar zaposleni takšne *nedolžne* akcije razumejo kot dejanja, ki zagotavljajo red: »Obstaja hišni red, ki se ga morajo držati tudi uslužbenci. Vendar prosilci morajo biti v azilu do 22. ure, če želijo biti dlje, potrebujejo samo dovolilnico. Morajo se samo podpisati in povedati, kam gredo. Če pa zamudijo, dobijo opomin. Ker en red mora biti, ne more biti kar razpuščeno. Tu ne gre za nek totalni režim. Ampak za red azilnega doma.«

V kolikor imajo zaposleni vpogled v vse dejavnosti posameznika, se udejanji absolutni nadzor. Posameznik postane izpostavljen pred zaposlenimi, ki pa pred njim niso izpostavljeni. Nadzor je vseprisoten in »kot pogled brez obraza« (Foucault, 1984: 211). Z izvrševanim nadzorom se posega v posameznikovo suverenost in identiteto. Gre za neke vrste prevzgojo posameznika, ki je potencialen državljan. Posamezniku se dodaja različne statuse (kot vrednosti), preden lahko postane državljan, kakršnega si *slovenska* družba želi.

Različni »tečaji« jezika

Jezik je ena izmed komponent procesa integracije v družbo. Zakon določa uporabo slovenskega jezika v javni rabi, kar vključuje tudi uradne zadeve. Le v začetnem uradnem kontaktu med prebežnikom in uslužbenci Doma za mednarodno zaščito se s pomočjo prevajalca uporablja jezik prebežnika, pozneje pa se posamezniki učijo slovenskega jezika. Iz tega razloga v Domu za mednarodno zaščito nudijo tečaje slovenskega jezika s pomočjo nevladnih organizacij. »Obstajajo tečaji jezika, ki ga s pomočjo nevladnih organizacij, kot so Mozaik, ARKS in Slovenska Filantropija, azil tudi izvaja. Mi vsega ne zmoremo postoriti, tako se dopolnjujemo s prostovoljci. Otrokom, ki hodijo v šolo, skušamo pomagati z dopolnilnim poukom, nekako so prepuščeni nam. Starši tukaj zaradi neznanja jezika odpovejo. Osnovnošolci hodijo v šolo Livada in Vič, kjer imajo prilagojen program, mladoletniki pa obiskujejo program Projektno učenje mladih, da lahko dobijo nova znanja in osvojijo jezik. Za najmlajše pa imamo v Azilnemu domu tudi vrtec.«

Zgolj otroci so vključeni v javno izobraževanje in imajo preko tega neposredni stik z obstoječo skupnostjo, kar omogoča hitrejšo učenje jezika. Kar lahko zaradi različne zmožnosti uporabe jezika, potrebnega za uradno komunikacijo, privede do redefinicij vlog posameznikov znotraj družine. Z vlogami pa se radikalno spreminjajo formacije in strukture znotraj družine (Binder in Tošić, 2005: 618). Možnosti učenja materinega jezika običajno ni, razlogov za to niso navedli na nobenemu sektorju. Lahko pa bi sklepali, da je razlog premalo kadra, ki bi prosilcem za mednarodno zaščito omogočal takšno izobraževanje in pa »želeno« jezikovna ter kulturna homogenost Slovenije.

Vprašanje je, koliko je učenje jezika lahko učinkovito, če ta ni v aktivni rabi. Prosilec za azil je izpostavil ravno slednje: »Jezika sem se naučil kar sam. Saj poslušam, pa začneš govoriti. Naši jeziki, slovanski, so si podobni. Mi najlažje komuniciramo s Srbi.«

Pri »samostojnem« učenju jezika skozi interakcije z ostalimi prosilci za azil se pokaže notranja integracija ali neke vrste solidarnostna praksa. Glede na sorodnost jezika prosilci za azil lažje ustvarjajo odnose in vezi med seboj. S tem pa se vrši notranje podajanje informacij. Človek lahko pridobi nekatere informacije in zadovolji nekatere potrebe preko medsebojnih odnosov. Ti posamezniku omogočajo čustveno in materialno oporo (Komac, Medvešek in Roter, 2007: 17). Ob prebegu so takšne solidarnostne prakse dobrodošle, saj so vsi obstoječi odnosi med posamezniki na preizkušnji.

Oni izkoriščajo sistem

»Po enem letu smo že imeli možnost zaposlitve. Ko smo izvedeli, da imamo to možnost, je bilo zelo težko pridobiti papirje iz azilnega doma. Če sem glasno vprašal, ali lahko dobim dovoljenje za službo, so mi rekli, da naj bom tiho, ker tega ne smejo slišati ostali prosilci. Jaz sem mislil, da me zaradi mojega vztrajanja dojemajo kot nekakšnega kriminalca. Pozneje sem dobil dovoljenje za službo.« V zakonu je zapisano, da lahko prosilec za mednarodno zaščito, katerega identiteta je ugotovljena, prične z delom po enem letu od vložitve prošnje za azil.⁸ V tem vidijo nekateri posamezniki problem: »Če ne moremo delati, ne dobimo denarja. Tako ne moremo iti ven«.

Ekonomska neodvisnost izvira iz procesa ekonomske integracije, ki je po zakonu prosilcu za mednarodno zaščito onemogočena za eno leto, razen v primeru, ko dobi statusa begunca.⁹ Hkrati pomeni resnični zagon integracije, saj omogoča spontano razvijanje procesa (Vrečer, 2007: 91). Delo je pomembno za človekovo neodvisnost od države in njegovo lastno potrditev. Brez ekonomskega dohodka mu je onemogočen dostop do drugih virov, ki bi olajšali njegovo »osamosvojitev« izpod taktirke državnih institucij. Če je prosilec za azil finančno odvisen od države (ta omogoča njegovo osnovno preskrbo),¹⁰ mu zakon odreja njegove osnovne potrebe in ga s tem nadzoruje. V kolikor po enem letu ni pridobil statusa begunca in ni bil deportiran, lahko prične z delom. Zakon o mednarodni zaščiti¹¹ določa, da se mu v takšnem primeru odredi osnovna preskrba. Slednja naj bi služila olajšanju življenja brez prihodkov pred pridobitvijo statusa. Z delom pa naj bi posameznik pridobival prihranke za življenje po pridobitvi statusa, ki ga je zaradi predhodnega odrekanja ekonomske integracije potrebno vzpostaviti z izjemno veliko truda. Vendar se v trenutku ukinitve posameznikove osnovne preskrbe delo in zaslužek definirata kot trenutna preskrba prosilca za azil. Tako se finančno razbremenijo državo.

Vsi nimajo možnosti opravljanja dela, bodisi zaradi zakona o opravljanju dela za prosilce za azil bodisi zaradi neodobrene prošnje za delo. Socialni delavec je poudaril: »Potem delajo na črno, saj imajo prost izhod in mi na to, kam gredo, ne moremo vplivati. Oni so zadovoljni, saj imajo denar. Po enem letu je dobro, da imajo možnost izboljšati si zaledje. Izkušnje so po navadi pozitivne. Hvala bogu. Samo, nekateri od njih pa izkoriščajo sistem. Tisti, ki delajo na črno, ne govorijo kaj preveč o tem. Potem po nekaj mesecih gredo nazaj, od koder so prišli.«

Zaposlen v azilu omenja izkoriščanje države, kar je najbolj pogost argument za ksenofobne izjave državljanov o prosilcih za mednarodno zaščito. Vendar upoštevajmo, da se v izrečenemu kapital postavi nad človeka, s čimer zanemarimo možnost kakršnegakoli sodelovanja s prosilcem pri lajšanju njegove situacije prebega. Središče argumentiranja se prenese s posameznika na državo in njeno ekonomsko stanje. Keane meni, da se velikokrat srž takšnih predstav skriva v nacionalizmu. Nacionalistične interpretacije vzpostavljajo »Druge«, ki si ne zaslužijo spoštovanja in pravic in ki pomenijo »grožnjo njihovemu življenjskemu slogu« (2000: 99). Enačenje tujca z nevarnostjo povzroča »trpljenje zaradi motnje v presoji, zaradi katere so prepričani, da živijo Drugi na njihov račun« (ibid.).

⁸ (1) Prosilec lahko opravlja delo v primerih, če je njegova identiteta nesporno ugotovljena. Z delom lahko prične eno leto po vložitvi prošnje za azil, če v tem času ni bila sprejeta odločitev pristojnega organa in te zamude ni mogoče pripisati prosilcu. (Elektronski vir 1)

⁹ Ob pridobitvi statusa begunca lahko opravlja delo.

¹⁰ »Pravica do osnovne oskrbe obsega: nastanitev, prehrano, obleko in obutev, higienske potrebščine.« (Elektronski vir 1)

¹¹ »(5) Prosilci, ki imajo lastna sredstva za preživljanje ali jim je preživljanje zagotovljeno kako drugače, morajo sami kriti stroške ali sorazmeren delež stroškov nastanitve v azilnem domu oziroma njegovi izpostavi. Kriteriji in merila za način ugotavljanja lastnih sredstev za preživljanje se določijo v predpisu iz tretjega odstavka 78. člena tega zakona.« (Elektronski vir 1)

¹² Tukaj zgolj nakažemo na »uradni nacionalizem« in »ljudski vernakularni nacionalizem« (glej Anderson 1998: 167), ki prejudicirata (»izmišljeno«) drugost ostalih.

Namesto zaključka

Menimo, da je dikcija zaposlenih na sektorjih izrazito zavajajoča. Ujeta je med zakonska določila in dejansko situacijo ter ta dva pola med seboj ustrezno povezuje in dopolnjuje. Izrablja pa se

za legitimiranje dejanj Sekretariata za azil. Rdeča nit njihove vizije integracije je *slovenskost*,¹² ki govori o želeni nacionalni homogenosti družbe. Pri slednji se je nemogoče izogniti dvojnosti diskurza, ki deli domnevno *homogeno slovensko* družbo in »domnevno homogene imigrante« (Kralj, 2008: 183). S strani zaposlenih v Domu za mednarodno zaščito so se ob analizi intervjujev odkrivali splošno znani stereotipi (umazanost, denarno zažiranje sistema, lenost itd.), ki so pripeti na prosilce za mednarodno zaščito. Hkrati te oznake legitimirajo popoln nadzor zaposlenih nad prosilci. S stereotipiziranjem se velikokrat pozabi ali prikrije, da je pri prebegu najpomembnejši ravno posameznik, ki je moral zapustiti dom, včasih celo družino, prijatelje itd., ne pa oznake *drugosti*, ki se mu jih nadene za lastno potrjevanje.

Literatura in viri

- ANDERSON, B. (1998): *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana, Studia Humanitatis.
- BINDER, S. in TOŠIČ, J. (2005): *Refugees as a Particular Form of Transnational Migrations and Social Transformation: Socioanthropological and Gender Aspects*. *Current Sociology* 53 (4): 607– 624.
- FOUCAULT, M. (1984): *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- JEZERNIK, B. (2007): Europeanisation of the Balkans as the Cause of its Balkanisation. V: JEZERNIK, B., MURŠIČ, R. in BARTULOVIČ, A. (ur.): *Europe and its Other: Notes on the Balkan*. Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, 11–27.
- KEANE, J. (2000): *Civilna družba: stare podobe, nova videnja*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- KOMAC, M., MEDVEŠEK, M. in ROTER, P. (2007): *Pa mi vi povejte kaj sem!!!! Študija o etnični raznolikosti v mestni občini Ljubljana*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- KRALJ, A. (2007): *Nezaželeni? Medijske in politične konstrukcije tujcev v Sloveniji*. Dve domovini: Razprave o izseljenstvu/Two Homelands: migration studies 27: 169–190.
- MEDVEŠEK, M. (2005): Interakcijska dimenzija integracije: znotrajskupinski in medskupinski stiki/odnosi. V: KOMAC, M. in MEDVEŠEK, M. (ur.): *Percepcije slovenske integracijske politike*. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 591–640.
- MURŠIČ, R. (2005): *Uvod v metodologijo: Izbrane teme*. Ljubljana, neobjavljena skripta.
- SVET ZA VSAKOGAR (2007): *Izjava prosilcev in prosilk za azil v RS, nastanjenih v Azilnem domu na Viču v Ljubljani, ki so se skupaj z aktivisti in aktivistkami Socialnega centra Rog povezali v gibanje »Svet za vsakogar«*. Ljubljana, Socialni center Rog, 22. 3. 2008.
- VREČER, N. (2005): *Integracija kot človekova pravica: Prisilni priseljenci iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji*. Ljubljana, Založba ZRC SAZU.
- ZAKON O MEDNARODNI ZAŠČITI (ZMZ): Členi 79, 80 in 85.
- www.uradni-list.si/1/content?id=83504&part=8&highlight=zakon+o+mednarodni+za%C5%A1%C4%8Diti

Izjava prosilcev in prosilk za azil v RS, nastanjenih v Azilnem domu na Viču v Ljubljani, ki so se skupaj z aktivisti in aktivistkami Socialnega centra Rog povezali v gibanje "SVET ZA VSAKOGAR"

Brezpravnost, nenehno poniževanje s strani osebja Azilnega doma, strah pred negativom in deportacijo, zasledovanje in šikaniranje zaradi kritike administracije Azilnega doma so združili ljudi različnih nacionalnosti in verskih opredeljenosti: pravoslavne, katolike, jude in muslimane.

Menimo, da je sistem nujen pomoči prosilcem za azil (beguncem) v Republiki Sloveniji zgolj formalnost, ki je namenjena zgolj ustvarjanju vtisa pred Evropo. Na leto gre skozi Azilni dom 500 ljudi. V letih 2006 in 2007 pa je Slovenija status begunca po Ženevski konvenciji priznala zgolj trem osebam.

Ljudje, ki smo zapustili svoje države, da bi poiskali mednarodno zaščito, smo prepuščeni državnemu aparatu pod taktirko ministrstva za notranje zadeve. Smo brez kakršnekoli pravne pomoči, brez podpore organizacij, ki zagotavljajo pravno pomoč, brez odvetnikov, prevajalcev in celo brez informacij o tem, kje bi lahko poiskali takšno pomoč. Nad prosilci za azil se izvaja latentni, včasih tudi odkriti pritisk. Administracija Azilnega doma manipulira s prosilci za azil in jih zavaja, ker ne poznajo svojih pravic, s katerimi bi jih morala seznaniti ravno ta administracija.

Ljudje, ki smo zbežali iz vojnih razmer ali pa iz držav s totalitarnimi ali diktatorskimi režimi, v katerih smo bili na različne načine preganjani, smo se v Republiki Sloveniji srečali z državnim ustrojem, katerega cilj je zavrnitev oziroma odvrčanje prosilcev za azil z vsemi mogočimi ukrepi po načelu »ni človeka – ni problema«. Primer takšnega odvrčanja so nedavni dogodki v Azilnem domu, o katerih so poročali vsi mediji v Republiki Sloveniji. Ravnanje administracije Azilnega doma pod taktirko MNZ RS je povzročilo pobeg dveh ruskih državljanov iz Azilnega doma. Kljub njunemu kritičnemu stanju zaradi dolge gladovne stavke in zaradi velike izgube krvi po poskusu samomora, ki sta ga naredila v Azilnem domu, ju je administracija zaprla v zaprti oddelek Azilnega doma, v strog, izoliran, 24-urni varnostni režim.

Večina prosilcev za azil ne vzdrži razmer in okoliščin, ki jih ustvarja administracija Azilnega doma, zato je prisiljena bežati v druge države. Tiste, ki poskušajo zbežati, takoj deportirajo skladno z Dublinsko konvencijo, ki je podlaga Republiki Sloveniji, da ustavi postopek za azil in sproži deportacijo v domovino. Tako se Slovenija znebi prosilcev za azil, hkrati pa ji ni treba prevzeti odgovornosti. Tako se ta sistem poigrava z usodo in življenjem ljudi.

Eden največjih problemov, s katerimi se soočamo prosilci za azil, je pomanjkanje informacij o postopku preverjanja upravičenosti naše prošnje za azil. Informacije o postopku, vključno s postopkom obravnave, o rokih in pravnih podlagah, na podlagi katerih se izreče odločba o prošnji, se nam sistematično prikrivajo. Prosilci za azil prav tako nimamo dostopa do zakonov in drugih relevantnih predpisov, ki urejajo postopek pridobivanja azila, med njimi Ženevske konvencije in Dublinske konvencije. In to kljub temu, da smo prosilci za azil do teh informacij upravičeni.

PROŠNJA ZA AZIL IN PRVI INTERVJU

Obravnava prošnje za azil je zgolj formalnost. Izid prošnje za azil je znan vnaprej in je seveda negativen. Nobene izmed pooblaščenih oseb in sodnikov, ki izvajajo postopek, ne zanima, kaj se je človeku dejansko zgodilo. Celoten azilni postopek je nepošten.

Že na samem začetku oziroma pri prvem stiku z uradno osebo prosilca za azil preslepijo z napačnim poimenovanjem postopka. Prosilcu (ki je dejansko v postopku prvega intervjuja) rečejo, da gre zgolj za prijavo prošnje za azil, identifikacijo osebe itd. Po tem kratkem postopku ljudje dobijo negativno mnenje. Izkaže se, da je bil ta kratek postopek dejansko prvi intervju, izid katerega vpliva na celoten postopek obravnave.

Prvi intervju se izvaja takoj po prihodu prosilca (naslednji dan), ne glede na njegovo fizično ali psihološko stanje. Ljudje so pod velikim stresom zaradi poti in neprespanih noči. Formalno sicer dobimo seznam odvetnikov, ampak hkrati nam delavci Azilnega doma zatrjujejo, da so storitve odvetnikov drage in da moramo plačati tudi storitve prevajalcev. Zatrjujejo nam, da se lahko znajdemo tudi brez njih, ker smo v »demokraciji državi pod mednarodno zaščito«. To, da obstajajo brezplačni odvetniki, nam zamolčijo. Tako nam poskušajo vsiliti, da se prostovoljno oziroma nevede odpovemo pravni pomoči, do katere imamo pravico.

Od nas zahtevajo, da svoj problem povemo na kratko, ker naj bi pozneje dobili še eno priložnost za natančnejšo pripoved. Ko poskušamo podrobneje razložiti svoje razloge za prošnjo za azil, nam poskušajo to preprečiti. Pritiskajo na nas in zahtevajo, da je naša zgodba čim krajša. Prosilca za azil poskušajo zamotiti. Po končanem intervjuju zapisnik intervjuja naglas prebere prevajalec, pa še to zgolj v delih, kjer prosilec neposredno odgovarja na vprašanja. Prošnja prosilca, da bi dobil pisni prevod, se zavrne nemudoma in brez možnosti pritožbe. Netočnost prevoda se spremeni samo po protestu prosilca za azil. Delavci Azilnega doma pa ves čas ponavljajo, da bomo imeli možnost za popravke pri drugem intervjuju. Odveč je omeniti, da dokument, ki ga naglas prebere druga oseba, pušča ogromne možnosti za izkrivljanje informacij, nepravilnosti v prevodu ter namerne poneverbe. V tem postopku smo popolnoma odvisni od moralnih vrednot delavcev Azilnega doma, ki opravijo intervju. Dodatna slabost je dejstvo, da človek, ki je zelo izčrpan, pod stresom in psihološkim pritiskom, brez zaščite odvetnika fizično ne more slediti vsebini hitro in naglas prebranega zapletenega intervjuja. Zapisnik intervjuja je zato večinoma povsem napačen, saj ne vsebuje vsega, kar smo povedali, in ker sprevrača naše besede tako, da poslabša položaj prosilca. Hkrati nas delavci Azilnega doma prepričujejo, da je zavrnitev podpisa zapisnika intervjuja enaka zavrnitvi prošnje za azil. Zato smo nazadnje prisiljeni podpisati nenatančni dokument v jeziku, ki ga ne razumemo.

DRUGI INTERVJU

Po prvem intervjuju se prosilec za azil znajde v najbolj negotovem položaju, pod silovitim psihološkim pritiskom. Prosilec je prestrašen in popolnoma odvisen od simpatij osebja Azilnega doma. Življenjske

razmere in odnosi med prosilci za azil in osebjem Azilnega doma se definirajo tako, kot da Azilni dom ni državna institucija, temveč nekakšno zasebno podjetje, kjer se vse odloča na ravni simpatije uprave do delavcev.

Odločitev o nadaljnji obravnavi se sprejme na podlagi informacij iz prvega intervjuja. Če po prvem intervjuju ni podlage za zavrnitev, se začne psihološki pritisk na prosilca za azil in manipuliranje postopka obravnave, ki se zavleče zaradi različnih nesmiselnih opravičil in banalnih razlogov. Uprava Azilnega doma in pooblašcene osebe z vsemi mogočimi sredstvi prosilcem za azil dajo vedeti, da so ničvredni in

nepomembni, da ne bodo dobili nikakršne pomoči in da je njihova prošnja za azil izguba časa. Večina prosilcev za azil zato poskuša pridobiti zaščito v drugih državah, od koder pa jih po Dublinski konvenciji deportirajo nazaj v Slovenijo in potem v domovino. Če se jim uspe izogniti deportaciji, pa postanejo žrtev ilegalizacije in ostanejo na ozemlju Slovenije brez dokumentov in s tem brez pravic. Obstajajo le redki primeri, da ljudem, ki so pobegnili iz Republike Slovenije, zagotovijo pomoč v novih državah, zato je naša usoda (in nemalokrat tudi naše življenje) povsem odvisna od postopkov v Sloveniji.

Tako kot pri prvem se tudi pri drugem in tretjem intervjuju prosilci za azil soočamo z naslednjimi nepravilnostmi, arbitrarnostmi in pritiski:

1. Ponarejanje pridobljenih informacij.
2. Ni pisnega prevoda.
3. Psihološki pritisk na prosilca in zastopnika.
4. Prizadevanje inšpektorja, da bi zmedel prosilce med intervjujem.

Menimo, da se MNZ oziroma Azilni dom, ki ga predstavlja, pri obravnavi prošenj za azil giblje zunaj pravnega polja. Negativne odločitve se ne sprejemajo na podlagi zakonov in predpisov, temveč na podlagi čustev, »logičnih izhodišč«, predvidevanj in predpostavk, da ni grožnje prosilcu, pa tudi na podlagi merila »verjamem ali ne verjamem«.

AZILNI DOM

Ob zgoraj navedenih kršitvah v postopku se prosilci za azil z nepravilnostmi in poniževanjem srečujemo tudi v vsakdanjem življenju v Azilnem domu, ki ga upravlja (po navodilih MNZ) njegova administracija. Naj omenimo zgolj nekatere izmed njih:

1. Prosilcem za azil je brez kakršne koli podlage omejeno gibanje po 22. uri. Ob 7.30 zjutraj so izpostavljeni samovoljnemu pregledu bivalnih prostorov. Takrat inšpektorji vdrejo v bivalne prostore, pri čemer se ne ozirajo na pravico do zasebnega življenja prosilcev za azil. Dejanja administracije Azilnega doma pomenijo psihološki pritisk in kršenje temeljnih človekovih pravic.
2. Ni pomoči socialne službe, prosilec je prepuščen samemu sebi.
3. Ni informacij v katerem koli razumljivem jeziku.
4. Ni tiskanih medijev (časopis, revija), interneta, radia, televizije.
5. Administracija povzroča konflikte med prosilci za azil, nanje pa se odzove tako, da prosilce za azil obsoja, da so nestrpni do drugih kultur.
6. Pravna pomoč je zgolj formalnost.

7. Ni nenadzorovanega prostora, kjer bi se prosilec sestal z odvetnikom, predstavniki nevladnih organizacij, neodvisnimi pravnimi svetovalci itd.
8. Zdravniška pomoč se izvaja na zelo formalni ravni.
9. Nezadostno prehranjevanje otrok (2 dcl mleka na dan).
10. Otroški vrtec je zgolj formalnost.
11. Najodločilnejši dejavnik v preskrbi z oblekami je simpatija osebja Azilnega doma.
12. Možnost pranja perila je minimalna.
13. Izobraževanje je tudi zgolj na formalni ravni.
14. Različne tečaje izvajajo samo prostovoljci.
15. Azilni dom umetno ustvarja probleme glede dovoljenja za izhod iz Azilnega doma, pa tudi glede dovoljenja za izhod zaradi službe.
16. Ni možnosti za razselitev, torej za bivanje zunaj Azilnega doma.
17. Odnos do pritožb prosilcev za azil je zgolj formalnost.
18. Nestrpnost administracije Azilnega doma do kakršnekoli kritike.
19. Maščevanje za pritožbe in intervjuje v medijih. Opomini na podlagi lažnih dejstev.
20. V hišnem redu Azilnega doma je zapisano, da imajo prosilci za azil samo eno svobodo: svobodo religioznega obreda. Vsi drugi členi so obveznosti prosilcev za azil.
21. Neutemeljeni pregledi prosilcev pri vstopu in izstopu iz Azilnega doma, pri pregledih so prisotni tudi otroci.
22. Izginjanje dokumentov iz dosjejev prosilcev za azil.
23. Neutemeljena predaja dosjejev od enega do drugega inšpektorja.
24. Fizično nasilje varnostnikov in policistov PP Vič.
25. Zapiranje prosilcev za azil v zaprti oddelek je nehumano in je namenjeno zastraševanju.
26. Sam obstoj zaprtega oddelka v Azilnem domu je v nasprotju z mednarodnimi standardi človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Konkretna odločba o pridržanju pa so arbitrarne in niso obrazložene.

Najbolj obžalujemo dejstvo, da so zaradi tega sistema najbolj prizadeti otroci, ki so priča vsem tem postopkom, negativnim odločbam ter deportacijam in so hkrati njihova žrtev. V Azilnem domu so otroci izpostavljeni psihološkim obremenitvam, njihovo zdravstveno in psihično stanje se slabša. Po deportaciji obstaja možnost, da otroci ostanejo brez staršev.

Velikokrat smo se v upanju na varstvo naših pravic in svoboščin obrnili na različne organizacije, ki med drugim dajejo tudi pravno pomoč. O našem stanju smo obvestili tudi organe oblasti in uprave Republike Slovenije, med njimi Državni zbor RS, MNZ, Evropski parlament, UNHCR v Budimpešti, varuhinjo človekovih pravic v RS, pa tudi medije – radio, TV, časopise in revije. Vladni organi se na naše prošnje, pa tudi na obvestila in opozorila s strani medijev, niso odzvali.

Zahtevamo objektivno obravnavo naših postopkov, svobodo gibanja za prosilce za azil, možnost za vključitev v slovensko družbo in prenehanje represije nad prosilci za azil.

Socialni center Rog, marec 2008

»Kam migrira ta svet?«¹

¹ Za izvirnik in ostale okrožnice glej www.noborder.org/crossing_borders/.

V zadnjem letu so bili boji, ki so se odvijali, ponovno zelo siloviti. Na eni strani so se migranti še naprej gibalí vsepovsod po svetu, kljub tveganjem, ki jih migracija prinaša, vključno s smrtjo. Skoraj povsod, tako v državah, kamor prihajajo, kot v državah, ki jih zapuščajo, se migranti organizirajo proti izkoriščanju, diskriminaciji, rasizmu, deportacijam in zapiranjú. Na drugi strani nacionalne vlade in mednarodne organizacije vse bolj zaostrujejo mejni režim. Zdi se, da njihova strategija ni zapiranje meja, puščajoč nekaj majhnih razpok, ki bi jih lahko razprle po svoji volji in glede na potrebe. Prej se zdi, da so dojele, da se migracij ne da zaustaviti. Popolnoma se zavedajo, da migracije zagotavljajo nujno delovno silo, ki povečuje dobičke in ki bo blažila soočenje s trenutno ekonomsko krizo. Pravzaprav vlade ne želijo zaustaviti migracij, temveč jih želijo usmeriti skozi mnogovrstne prostore, ki jih nameravajo usklajeno upravljati. A kljub temu so migranti mogočen in zato moteč dejavnik v harmoniji globalne vladljivosti. Nikakršno pretiravanje ni, če rečemo, da se svet pomika na valovih migracij. Migracije so ključno vprašanje v primerih, kadar se zdi, da so problem finančne nevihte, cena nafte, transformacija države blaginje, zmanjšanje mezd vseh delavcev, vodenje vojn v na videz oddaljenih deželah, vzpostavitev reda v majhnih ali ogromnih mestih. Nobena nacionalna ali mednacionalna politika se ne more izogniti soočenju s konstantnimi in neobvladljivimi tokovi migracij, z neizbrisljivo prisotnostjo migrantske delovne sile znotraj Države, ki spodkopava vsakršen znan model nacionalne politike. Migranti vsiljujejo Državi in Kapitalu transnacionalno dimenzijo, čeprav se Država in Kapital sprenevedata, da se zapirata znotraj nacionalnega in mednarodnega reda. Zato se sprašujemo: kam ta svet migrira?

Evropa definira svojo zunanost s povečevanjem vojaškega nadzora na mejah. Frontex se zdi v tej politiki harmonizacije višja raven napredka. Vendar, kljub razglasitvi svojih ciljev, agencija očitno ne zmore zagotoviti skrajnega nadzora, ki ga je obljubila. Deluje v okvirih selektivnega vključevanja: njen namen je nadzirati vzdržno kvoto ilegalnih migrantov, da bi bili nekateri izmed njih lahko vključeni v skladu s potrebami po migrantskem delu, medtem ko so ostali

izključeni v izogib prekomerni dostopnosti delovne sile. Še več, Evropa centralizira politično upravljanje z migracijami. Politike pridržanja in deportacije se vse bolj oblikujejo na evropski ravni, njihova namera pa je oviranje prihoda migrantov kot tudi njihovih notranjih premikov. Vendar pa na ta način definirane meje zlahka prečka Kapital: zadnji sporazum, ki sta ga podpisali Italija in Libija, jasno kaže, da naj bi bili migranti zamenljiva dobrina. V obsegu, v katerem bo libijska vlada uspešna pri preprečevanju migracij, bo Italija povečevala naložbe v proizvodnjo na drugi strani Sredozemskega morja. Potemtakem bilateralni sporazumi pomenijo tudi selektivno rekrutiranje migrantske delovne sile. Iz malijskega primera izhaja, da je migrantom dopuščeno zapustiti državo le takrat, ko so koristni in kadar so njihove veščine lahko izkoriščene v zameno za nizko mezdo.

Francija, Italija, pa tudi Združene države Amerike dokazujejo politično rabo strahu pred migranti. Naraščajoča kriminalizacija in rasistične politike spreminjajo vsakdanjik migrantov. Racije na delovnih mestih in povečana uporaba pridržanja tako v Evropi kot v ZDA so zgolj še ena meja, čeprav včasih nevidna, katere namen je prisiliti migrante v tišino in nevidnost. Migranti morajo trdo delati, morajo biti vedno na razpolago, morajo sprejeti kakršnokoli plačilo in kakršnekoli pogoje dela. Ni naključje, da se je v Franciji in ZDA represija povečala nemudoma po nekaj pomembnih mobilizacijah oziroma stavkah proti izkoriščanju migrantskega dela in za legalizacijo. Migrantom ni dovoljeno niti sanjati o boljši prihodnosti v državi prihoda, še manj pa jo udejanjiti. Kadar družine niso materialno razbite zaradi deportacij, so združitev družin močno ovirane, možnosti nastanitve vse bolj nemogoče, socialna varnost pa popolnoma nedostopna. Tisto, kar imenujemo rasizem, ne le ljudski, temveč tudi institucionalni, ni nič drugega kot eden izmed višjih vrhov prekarizacije dela in življenja, s katerim smo se kadarkoli soočili. Meje niso zgolj na mejah, saj materialno učinkujejo na življenja vseh delavcev s tem, da prekarizirajo njihove pogoje in jih hkrati med seboj delijo. To je zamišljeni namen današnjih svetovnih migracij!

Vprašanje pa je, kako povečati zmožnosti migrantov za avtonomno politično organiziranje. V Španiji, Franciji in tudi v Italiji so številne stavke organizirali in izpeljali migranti, ki so protagonisti bojev proti izkoriščanju dela. Zavračajo, da bi bili samo razpoložljiva delovna sila, ki je izkoriščana v Evropi ali v ZDA in nato odvržena. Migranti vse manj in manj sprejemajo mezdo strahu. Če meje prečkajo migranti, jih prečkajo tudi migrantski boji. Izkušnja transnacionalne verige akcij, povezanih z migracijami, predstavlja prvi poskus povezovanja številnih posamičnih dogodkov znotraj skupnega političnega okvira, boja proti mejnemu režimu in izkoriščanju migrantskega dela. Ta izkušnja mora biti nadgrajena na Evropskem socialnem forumu v Malmöju, njen cilj pa mora biti izboljšanje povezovalnega procesa na transnacionalnem nivoju. Ni pomenila prihoda, temveč začetno točko. Podobno funkcijo bi morala imeti druga politična sestajanja, na primer oktobrski evropsko-afriški proces v Parizu. Kot ključno tarčo je potrebno smatrati Frontex, predvsem zaradi njene vloge v upravljanju migracij. Na eni izmed postaj transnacionalne verige, v Varšavi, je bila izpostavljena možnost fokusiranja na različne izkušnje organiziranja (kot na primer v Ukrajini ali v Afriki), a proti isti pošasti mejnega režima. In nazadnje, nujno moramo prestopiti še eno mejo, mejo strahu. Če sta kriminalizacija in represija glavna inštrumenta za utišanje migrantov – in s tem za njihovo ločitev od ostalih delavcev – je eden glavnih izzivov odpiranje političnega prostora komunikacije, kjer so razlike investirane v skupni boj. Evro May Day je bil pomemben korak v to smer: več kot 80.000 prekernih delavcev je prepoznalo, da je danes migrantsko delo temeljno gibalno prekarizacije delavstva v celoti. To so izkušnje, ki morajo biti pomnožene z namenom spremembe smeri svetovnih migracij.

Transnacionalna veriga akcij

V februarju leta 2008 je bila sprožena veriga akcij kot poskus vzpostavljanja nove oblike transnacionalnega sodelovanja in komunikacije znotraj mrež, povezanih z migracijami. Spodnji tekst predstavlja nekaj stavkov iz skupnega poziva ter kratka poročila iz posameznih postaj.

»Svetovnega kapitalističnega izkoriščanja si ne moremo zamišljati brez globalnih razlik, ki se vzpostavljajo skozi filtre in cone, hierarhije in neenakosti ter skozi zunanje in notranje meje. Ilegalizacija in deportacije na eni strani ter selektivno vključevanje na drugi sta dve strani istega kovanca: upravljanja migracij za globalni režim apartheida, katerega najbolj negotovi pogoji izkoriščanja temeljijo na produkciji hierarhij in na rasistični diskriminaciji. (...) Rastoča gibanja ter dnevni boji beguncev in migrantov izzivajo evropske zunanje meje, pa tudi družbene in pravne meje znotraj Evrope. Mnogoteri boji spodrivajo, prečijo in napadajo brutalni in morilski sistem nadzora migracij ter rasističnega izkoriščanja. Ta transnacionalna veriga akcij je korak k povezovanju teh bojev, je poskus gradnje komunikacije in organizacije preko meja, zavedajoč se, da zahteve po svobodi gibanja in pravici do bivanja ciljajo neposredno v 'srce pošasti', proti kateri se migranti vsakodnevno in vsepovsod borijo.«

Gonilna sila eksternalizacije . . . in kompleksna slika nekaterih vidikov migracije v Nemčiji

Statistike glede azila so tako v Nemčiji kot v Evropi dosegle zgodovinsko dno. Leta 2007 je Nemčija zabeležila 20.000 novih prošenj za azil, kar je najnižje število po letu 2007. Dramatičen padec števila prosilcev za azil se leta 2008 nadaljuje, predvsem kot posledica politike eksternalizacije. Proces širitve EU je bil prvi pomemben korak premika »migracijskega upravljanja« na vzhod, saj so bile nove države članice primorane prevzeti schengenske standarde. S polno implementacijo sistema prstnih odtisov (*Eurodac*) in druge Dublinske konvencije (*Dublin II*) so »stare« države članice srednje Evrope – z Nemčijo kot gonilno silo tega procesa – v zadnjih letih potisnile k ustanovitvi azilnega sistema, katerega »poglavitno breme« nosijo vzhodne in južne države EU. Te mejne države v vse večjem številu preprosto deportirajo begunce in migrante v države zunaj EU, prvenstveno v Ukrajino, Turčijo in severno Afriko.

Povišan mejni nadzor, dodatni sporazumi o ponovnem sprejemu (*readmission agreement*) ter naraščajoče število množičnih letalskih deportacij so bili osrednji elementi zadnjega nemškega predsedovanja EU leta 2007, ko je notranji minister Schäuble – skupaj z nekdanjim komisarjem Frattinijem – ustanovil t. i. »skupino za prihodnost«, katere naloga je izdelava dolgoročne strategije »notranje varnosti« z jasnim poudarkom na »mejnem upravljanju«. V tem načrtu ima ključno vlogo *Frontex*, mejna agencija EU, ki je v veliki meri rezultat prizadevanj nemške vlade. Ta naj postane »učinkovito skupno orodje boja proti nelegalnim migracijam v EU. V prihodnosti mora *Frontex* pridobiti dovolj sposobnosti in avtoritete za urjenje in koordiniranje mejne policije vsake posamezne države članice, tako da bodo nelegalne migracije v EU postale prej izjema kot pravilo« (Nemško notranje ministrstvo).

Zgoraj omenjena širitev EU je imela tudi druge učinke. Slika migracij v Nemčiji in drugod v EU je postala zapletenejša. Na primer, pred letom 2004 so lahko poljski in madžarski državljani potovali na zahod, vendar so le stežka pridobili dovoljenje za bivanje in delo. Romunski in bolgarski državljani so ostali povsem ilegalizirani še naslednja tri leta. Do leta 2007 se je gibanje državljanov novih držav članic sprostilo, pridobili so vse več pravic do bivanja in dela. Širitev EU

² Centre d'Information et de Gestion des Migrations.

³ AME je malijska asociacija deportiranih. Je aktivistična organizacija, ki skuša »kandidatom za odhod« podati izkušnje ljudi, ki so bili deportirani iz evropskih in afriških držav. Asociacija aktivno podpira »zadržane«, torej ljudi, ki so bili pri svojem poskusu vstopa v Evropo aretirani, zadržani v centrih za tujce in nato deportirani. Hkrati odločno kritizira vlade Evropske unije in kolaborirajočih afriških držav zaradi posledic okrutnih deportacij in mejnega režima.

lahko tako razumemo kot proces množične legalizacije. Ali je to »cena« za ekonomsko pomembnejši cilj »pridobitve« novih trgov na vzhodu? Ali pa je to posledica nenehnega spodkopavanja starega mejnega režima, ki ga ni bilo mogoče ubraniti? Kakor koli, na tisoče in tisoče vzhodnoevropskih migrantov in migrantk, ki so bili v preteklosti stalne žrtve (mejnega) nadzora, racij, zapiranja in deportacij, je sedaj varnih pred takšno zlorabo. Danes je njihovo gibanje samozavestnejše, čeprav je njegova vidna politična artikulacija redka. Njihova pravica do dela je še vedno omejena, vendar imajo več možnosti zavračanja (hiper)izkoriščanja in upora proti njemu. »Kam migrira svet?«, je bilo začetno vprašanje. Če upoštevamo zgornja dejstva, se zdi, da gre za pot odprtega procesa in bojno polje prilaščanja in izkoriščanja.

Vse evropske države iščejo poceni delovno silo, predvsem v sektorjih, ki niso zlahka prenosljivi na globalni jug: v gradbeništvu, kmetijstvu ali storitveni industriji. Vezanost dovoljenja za bivanje na delovne pogodbe ter koncept selektivnega (in začasnega) vključevanja sta bila in ostajata ključna elementa migracijske politike, tudi v Nemčiji: »V prizadevanjih za nadzor migracij v Evropi je ministrstvo za delo med drugim predlagalo, da Nemčija razvije in spodbuja politike 'krožnih migracij', ki naj postanejo orodje migracij in razvoja, upoštevajoč obstoječe večšine nemške delovne sile in potrebe nacionalne ekonomije« (Ministrstvo za notranje zadeve, januar 2007).

Ta domnevna inovacija je več kot zgolj vrnitev starega *gastarbajterskega* modela v novi preobleki »krožnih migracij«. Izraz implicira vizijo migracij, v kateri so migranti in migrantke v prvi vrsti delovna sila in ne snujoča ter upajoča človeška bitja, sposobna upora in boja za lastne pravice.

V Nemčiji boji, povezani z begunci in migranti, niso bili nikoli množični. Kljub temu se vsak dan vrstijo upori proti deportacijam ali protesti proti ponižujočim razmeram v centrih za tujce. Široka mavrica protirasističnih mrež je aktivna na različnih ravneh in temah, nekatere med njimi že celo desetletje (npr. *Kein Mensch ist illegal* in *Karavana za pravice beguncev in migrantov*). »Mnogoteri in razdeljeni« bi bil najboljši opis stanja. Ker z migracijami povezano gibanje ni bilo sposobno razviti svojih potencialov in se združiti vsaj na posameznih kampanjah in mobilizacijah, mu je spodletela tudi namera širjenja splošne družbene dinamike. In vendar je v zadnjih letih nekaj skupinam uspelo narediti prve povezave med vprašanjem migracij in dela ter združiti boj proti ilegalizaciji in deportacijam z drugimi družbenopolitičnimi konflikti. Uspešnost te strategije se je izkazala lani, med tednom upora proti G8 v Rostocku, ko se je 10.000 ljudi pridružilo manifestaciji »Za svobodo gibanja in enake pravice«. »Iniciativa za globalne socialne pravice«, ki učinkovito združuje aktiviste levičarskih sindikatov in različnih nevladnih organizacij, sledi enakemu cilju: ustvariti široke razprave in projekte, katerih temeljna zahteva bo svoboda gibanja.

Mali ustanavlja CIGEM,² stražni stolp EU za upravljanje z migracijami

V glavnem mestu Malija, Bamako, je oktobra 2008 Evropska unija odprla vrata Centra za Migracije. *Association Malienne des Expulsés* (AME – Malijska asociacija deportiranih)³ je naredila jasno analizo, da je cilj »Centra za informiranje in upravljanje z migracijami«

(CIGEM) »nadzor migrantskih tokov z namenom oviranja, odvrčanja in preprečevanja potencialnih migrantov«. Vzpostavljane takšnega centra je del nove politike Evropske unije, ki ga razčlenjuje »Evropski pakt za imigracije in azil«, ki ga vlade Evropske unije vsiljujejo afriškim voditeljem.

Ta novi pakt »poziva države članice Evropske unije, da izumijo politike ekonomskih migracij«, ki bodo namesto svobode gibanja dale prednost »začasnim ali krožnim migracijam«. Prav tako obljublja ukinitve množičnih legalizacij ljudi brez dokumentov ter »vračanje tujcev brez dokumentov«, kar je sinonim za sporazume o ponovnem sprejemu, ki omogočajo deportacije ljudi, »skupne letalske prevoze«, »biometrično ugotavljanje istovetnosti ilegalnih vstopov« ter »učinkovitejši mejni nadzor« s poudarkom na »sodelovanju z državami izvora in tranzita«.

Prvotno je bil Center za informiranje in upravljanje z migracijami (CIGEM) mišljen kot prvi Evropski center za delo v Afriki. Medtem ko je bilo to ime pozneje ukinjeno, je selektivno vključevanje ostalo največja naloga te ustanove. Selektivno vključevanje se nanaša na »*Immigration Chosie*« – selektivne migracije, ki se jih usmerja v skladu s potrebami evropskega trga dela, zlasti v sektorje z najnižjimi mezdami. AME opozarja na novi fenomen »*Kleenex workers*« – delavcev, ki se jih porabi in nato odvrže kot papirate robčke. Takšen primer se je zgodil letos v Maroku, ko je bilo za pobiranje jagod v Španiji rekrutiranih na tisoče žensk. Za pridobitev začasnega delovnega dovoljenja je morala vsaka ženska izpolniti določene zahteve: morale so dokazati, da imajo družine z majhnimi otroci, kar je bilo jamstvo njihove vrnitve domov po koncu delovne sezone. »Povečani tokovi subsaharskih migrantov v Evropo in boji *sans-papiers* za regularizacijo po celi Evropi se soočajo z zunanjimi in notranjimi praksami izključevanja in izkoriščanja. Globalizacija represivnih in restriktivnih ukrepov proti migrantom se manifestira v nečloveškem ravnanju z migranti v magrebskih državah ter v ustanovitvi Frontexa«, je zapisano v analizi AME. Zato AME poziva na »sinergijo akcij, za globalizacijo akcij v podporo in zaščito pravic migrantov tako v tranzitnih kot ciljnih državah«. AME je marca 2008 v Bamaku organizirala konferenco v okviru transnacionalne akcijske mreže, na kateri so na malijsko vlado naslovili naslednje zahteve:

- zavrniti podpis bilateralnega sporazuma za ponovni sprejem z Francijo in Španijo, ki tlačuje pot za uvajanje kvotnega sistema za »izbrane« migrante in pospešuje izgon malijskih delavcev brez dokumentov;
- prekiniti podeljevanje »*Laissez Passer*«, ⁴ ki pospešuje deportacijo Malijscev;
- legalizirati vse ljudi brez dokumentov in omogočiti združitve družin;
- povrniti vse osebno imetje deportiranih ljudi s strani francoske države in implementirati pravice do prejemanja podpore v skladu s prispevki, ki so jih migranti plačali v času zaposlitve ali dela;
- zavrniti direktivo EU o vračanju, ki resnično ponižuje vse Afričane;
- zavrniti sodelovanje z agencijo Frontex, katere namen je eksternalizacija evropskega mejnega režima;
- zaustaviti odprtje Centra za informiranje in upravljanje z migracijami (CIGEM); sredstva za njegovo delovanje bi morala biti namenjena podpori deportiranih in zadržanih oseb;
- podpreti vse deportirane in zadržane osebe, ki so se odpravile na zahod, da bi pomagale svojim družinam in s tem tudi razvoju svojih držav;
- ustanoviti mešano skupino, ki bo sestavljena iz ljudi, ki so bili deportirani, in predstavniki vlade, katere namen bo evalvacija povzročenih posledic.

Skozi številne akcije si AME prizadeva povezovati zahteve za svobodo gibanja z radikalno kritiko neokolonialnih politik Evropske unije v Afriki. »Nenehno opozarjamo na dejstvo, da sta tako

razvojna pomoč kot razvojno sodelovanje spodletela in da nista uspela zadovoljiti vitalnih potreb afriškega prebivalstva [...] Evropska unija (še posebej Francija) denar, ki bi moral biti dodeljen za investicije v afriških državah, uporablja za financiranje svojih migracijskih politik. Ta sredstva ne bodo zadostna niti za najosnovnejše potrebe naših držav. To jasno ponazarja dejstvo, da Mali dobi veliko več denarja od emigrantov, kot od tako imenovane pomoči. Ta sredstva, ki naj bi bila namenjena za razvoj, se dejansko porabijo za nadzor nad migracijami; deset milijonov evrov iz sklada EU za razvoj je bilo porabljenih za financiranje Centra za informiranje in upravljanje z migracijami (CIGEM), katerega poglobitni namen bo nadzor migracij in boj proti ilegalnim migracijam.«

Italija: poletje varnosti

Italijanski parlament je julija 2008 sprejel številne »urgentne ukrepe glede javne varnosti«. Tako se je začelo poletje varnosti za migrante: odprto rasistični govori predstavnikov večine v italijanskem parlamentu in njihova komaj prikrita opravičila za napade proti romskim taborom niso bila dovolj. Zakon Bossi-Fini, ki ga je prejšnji mandat sredinsko-leve vlade pustil nedotaknjenega, z uvedbo novih ukrepov pridobiva na veljavi. Tako imenovani »varnostni paket« sprejema mere, ki jih je odobril Evropski parlament in uvaja osemnajstmesečni rok za pridržanje migrantov v centrih za tujce. V Italiji je bil prej ta rok dva meseca. Tisti, ki so uporabili lažno identiteto, bodo lahko pridržani za obdobje od enega do šest let. Tisti, ki so bili obsojeni na dve leti zaporne kazni (prej je bila meja deset let), bodo izgnani iz države. Tisti, ki ne bodo hoteli zapustiti države (čeprav jim je tako ukazano), bodo v zaporu pridržani od enega do štirih let. Celo državljani novih držav članic Evropske unije so lahko izgnani, če se jih obsodi kaznivega dejanja ali če je njihov mesečni zaslužek prenizek. Župani italijanskih mest so dobili posebna pooblastila: po novem lahko policijskim pooblaščencom prijavijo navzočnost neregularnih migrantov, ti pa jih nato lahko izženejo. In nenazadnje, vojska že patroljira po ulicah italijanskih mest, tako da se vsi že zdaj počutijo varneje.

Seveda, to so represivni ukrepi. Vendar te mere lahko razumemo kot del širšega projekta, katerega cilj je zakonska zagotovitev izkoriščanja migrantskih delavcev. Možnosti svobodnega gibanja migrantov in migrantk v dežele izvora ali znotraj EU so postale izjemno omejene: dolgotrajne procedure za obnovo dovoljenj za bivanje migrante prisilijo, da ostajajo v Italiji, ker se le tako izognejo tveganju, da jih bodo zaustavili ali zaprli na kaki notranji ali zunanji meji. Po drugi strani pa so možnosti, da migranti ostanejo, vse bolj omejene zaradi negotovosti dovoljenja za bivanje: to je vezano na delo ali zaposlitev, pri dolgotrajni brezposelnosti ali pri prekerni obliki zaposlitve ga migranti lahko izgubijo. Novi vladni »ukrepi pravičnosti« proti migrantom na primer predvidevajo tudi zaplembo nepremičnin, ki so bile oddane v najem migrantom brez dokumentov. Učinek tega zakona ni v njegovi deklarirani nameri, da bi kaznovali lastnike nepremičnin, ki izkoriščajo migrante brez dokumentov. Nasprotno, najemnine za nepremičnine so strmo narasle in posledično so dohodki migrantov vse nižji. Še več, vlada uvaja tudi nekatere spremembe delovanja sistema socialne varnosti: po novem bodo morali migranti v Italiji prebivati deset let, da bodo lahko zaprosili za socialno stanovanje. In kot da to ne bi bilo dovolj, sedaj migranti nimajo pravice do socialnega dohodka, ki je po zakonu namenjen osebam po 65. letu starosti v obliki minimalne pokojnine.

Vsi ti predpisi so v skladu s temeljnim mehanizmom zakona Bossi-Fini: s povezavo med delovnim dovoljenjem in dovoljenjem za bivanje. Število policijskih patrolj se vsak dan pove-

čuje, zavoljo »varnosti« državljanov se podžiga strah pred migranti, na splošno pa se migrante dojema kot potencialne kriminalce. Da bi zavrnili takšne obtožbe, so se migranti prisiljeni skrivati in biti tiho, primorani so sprejeti kakršnekoli pogoje in zahteve delodajalcev, toliko bolj, če so brez dokumentov. Medtem ko italijanska vlada te predpise zagovarja kot način boja proti ilegalnemu priseljevanju, migranti še vedno prečkajo italijanske kopenske in morske meje. So temeljni vir italijanske ekonomije – tudi če delajo na črno in so brez dokumentov – in oni so tisti, ki plačujejo ceno »varnosti« in uveljavitve zakona Bossi-Fini.

Italijanska vlada si prizadeva, da bi optimizirala izkoriščanje migrantskega dela in onemogočila stabilizacijo življenja migrantov v Italiji. Da bi dosegla zastavljeni cilj, manipulira s strahom, posredno ali neposredno napada njihove pravice in mezde, povečuje zasledovanje s pomočjo policijskih patrulj ter omejuje možnosti združitve družin. Cilj te politike je utišanje migrantk in migrantov ter zmanjševanje njihove možnosti za organiziranje in boj. Po tem poletju varnosti postaja prihodnost migrantov vse bolj negotova, podobno kot prihodnost vseh delavcev v Italiji, ne glede na njihov državljanski status. In vendar, kljub napadu varnostne politike, kljub strahu, kljub molku sindikatov in opozicije, migranti vidijo možnost uslišanja svojega glasu. Beseda Stavka kroži in opozarja na to možnost.

Gibanja in boji migracij, Transnacionalna okrožnica, številka 6, september 2008

Prevod Aigul Hakimova in Sara Pistotnik

MARGINE

Rezident tujec: izkušnja Roga na margini¹

¹ Pričujoče besedilo je prevod članka Resident Alien: The Rog Experience on the Margin. New Public Spaces: Dissensual Political and Artistic Practices in Post-Yugoslav Context. Radical Education Collective, Jan van Eyck Academie, Maastricht, 2009.

Na začetku leta 2006 je politično-prostorska intervencija mesto Ljubljana premaknila iz ustaljene rutine *bussines as usual*. Poglavitne tarče te kritike skozi akcijo so bili spreminjajoča se pokrajina mesta in njegovih zaledij, izguba javne domene zaradi privatizacije, avtoritarno upravljanje prebivalstva in praks ter redukcija različnosti na logiko dobička. Odprtje novega in avtonomnega prostora je bilo odgovor na naraščajoč nadzor nad produkcijo ter oblikami rabe in izmenjave (tako v zasebnih kot javnih institucijah) in s tem nad produkcijo političnih subjektivitet. Rog je želel postati institucija svobodne produkcije, ki bi lahko reappropriirala razmere biopolitične reprodukcije, skratka, institucija *skupnega*. Eksperiment je odkril nekatere ključne elemente moči prostor-skosti, še zlasti v kontekstu njenih nedavnih transformacij, ki poudarjajo politično, družbeno in subjektivno dimenzijo prostora.

Henri Lefebvre v svoji izjemni študiji *La production de l'espace*, objavljeni leta 1974, reflektira nezadostnost razumevanja prostora kot objektivnega, nevtralnega ozadja družbenopolitične akcije in produkcije. Poudarja naraščajočo hibridizacijo tega, kar imenuje »zazan« in »zamišljen« prostor v mešan, vendar drugačen »živeči« prostor: »Prostor postaja poglaviten vložek ciljno usmerjenih dejanj in bojov. Seveda je bil vedno rezervoar virov in medij, v katerem se aplicirajo strategije, vendar je zdaj postal nekaj več kot zgolj gledališče, nezainteresiran oder ali prizorišče akcije ... Je prostor resnično medij? Miljé? Posrednik? Nedvomno je vse naštet, vendar je njegova vloga čedalje manj nevtralna, je čedalje aktivnejša, je tako instrument kot cilj, tako sredstvo kot izid« (Lefebvre, 1991a: 410–11). Izhajajoč iz Lefebvrove kritike in naraščajočega zavedanja o neločljivosti in soodvisnosti prostorskega in družbenega ter njuni vsajenosti v kompleksne in nenehno spreminjajoče se odnose oblasti, je poskušal Soja preseči rigidne binarnosti ter kategorične izenačitve z izumom koncepta *Thirdspace* oziroma *tretji prostor*. Koncept, ki ga lahko apliciramo na izkušnjo Roga in drugih avtonomnih prostorov, institucij in praks, ni

nikoli zgolj preprosta vsota prvega in drugega, po Lefebvru zaznanega in zamišljenega prostora, temveč je vedno njuna prekinitev in rekonstitucija v »znan in neznan, resnični in imaginarni živi svet izkušenj, čutenja, dogodkov in političnih odločitev ... ki se materialno in metaforično izrazi v *prostorski praksi*, v transformaciji (prostorske) vednosti v (prostorsko) prakso na polju neenakomerno razvite (prostorske) oblasti. Oblast je ontološko vsajena v odnos središče – obrobje in s tem tudi v ontologijo tretjega prostora« (Soja, 1996: 31).

Zdi se, da sta prostorska vednost in akcija najbolj poudarjeni na frontni črti, ki jo zarisujejo transformacije krajev zgoščene oblasti in cirkulacije, v sodobnih metropolah, mejnih območjih in mestih, kakršno je Ljubljana, kjer naraščajoča negotovost avtonomne, družbene in politične produkcije sovпада s privatizacijo, z gentifikacijo in normalizacijo javnih prostorov, s krizo reprezentativne politike in novih oblik vladljivosti, ki se določajo v institucijah nadzora nad mobilnostjo in mnogoterostjo, z novimi artikulacijami javno-zasebnega partnerstva, z novimi oblikami izkoriščanja, zamejevanja in ekspropriacije skupnega ter s krizo modernih dihotomij, ki so definirale politično subjektiviteto. »Večstranskost oblasti in njen odnos s kulturnimi politikami različnosti in identitete« vzpostavlja in ohranja »načine družbene in prostorske delitve« na podlagi razreda, spola, rase ali nacionalnosti, s čimer ustvarja sistem avtoritarnega menedžmenta, kjer smo »mi' in 'oni' dihotomsko uprostorjeni in zamejeni v vsiljeni teritorialnosti apartheidov, getov, četrti, rezervatov, kolonij, trdnjav, metropol, branikov in drugih pasti, ki izhajajo iz odnosa središče – obrobje.« (Soja, 1996: 87)

Večja teritorialna periferizacija in podreditev nehegemonskih družbenih, političnih ter kulturnih praks in diskurzov, kriminalizacija neprofitne in solidarnostne produkcije in izmenjave, nastanek in izkoriščanje novih razrednih kategorij, kot so *working poor*, ki jo sestavljajo prekerni in migrantski delavci, vsebujejo »dve inherentni izbiri: ali sprejeti vsiljeno diferenciacijo in ločevanje, potegniti iz njiju najboljše, ali pa se mobilizirati v upor, črpajoč iz njunih dozdvenih pozicioniranj, njunih predpisanih 'drugostih', bojevati se proti tej z oblastjo napolnjeni vsiljenosti. Ti izbiri sta inherentno prostorska odgovora, individualni in kolektivni odzivi na urejajoča delovanja oblasti v zaznanih, zamišljenih in živečih prostorih« (Soja, 1996: 87). Zasedba in reanimacija nekdanje tovarne koles Rog je bila jasna izbira mobiliziranega kolektivnega upora, radikalen prelom, prekinitev in subverzija deteritorializirajočih in reteritorializirajočih oblastnih dispozitivov v »podjetju Ljubljana«. Po več kot desetletnem samevanju je več posameznikov in skupin vdihnili življenje v ta novi prostor, ki so si ga najprej predstavljali kot kratkoročni poskus, ki ga odločujoče definira koncept začasne rabe. Prostorsko-časovna intervencija je želela spodbuditi širšo razpravo o razmerah proizvodnje kognitariata in nasprotovati negativnim učinkom privatizacije in denacionalizacije (ter posledičnega izginotja javnih prostorov) z namenom artikulacije novih kulturnih in socialnih politik v mestu.

Rog kot generacijski dogodek

Rog je bil generacijska izkušnja. Nastal je kot poskus umika od konceptualne, praktične in politične hegemonije generacije, ki je bila na oblasti vse od začetka osemdesetih let dvajsetega stoletja. Tako na levi kot na desni, v notranjih krogih vladajoče Komunistične partije, v naraščajočem nacionalističnem okolju in nastajajočih družbenih gibanjih, je postal hegemonski koncept civilne družbe. Boj za interpretacijo tega koncepta se je na začetku devetdesetih končal z zmago buržoaznega pojmovanja civilne družbe: pomenil je predvsem ločitev političnega

in ekonomskega, kjer se je vladavina logike kapitalističnega trga nad ekonomijo in politično avtonomijo dojemala kot garancija za integracijo družbe v svetovni trg. Ta hegemonija se je zapečatila s hegeljanskim redom določitve razmerja med civilno družbo in državo, kjer je prva postala sfera realizacije za idejo zadnje.

Diskurz o pravicah je temeljil na predpostavki, da so te podeljene in konstituirane enkrat za vselej, s čimer so se preprečevali poskusi nastajanja novih pravic. Produkcija življenja zunaj unilateralne kapitalistične komande je postala nemogoča, alternativne oblike produkcije življenja pa so postale tolerirane kot izjeme, kar je povzročilo prakse lokaliziranega upora, identitetne politike in vertikalnosti v odnosu z državo. Pojmovanja alternativne kulture, življenjskih stilov, identitet in manjšin so se inkorporirala v sistem multikulturalizma, ki je dovoljeval nekatere specifične izraze različnosti, ki niso ogrožali mašinerije družbene reprodukcije kapitala. *Temeljne* institucije civilne družbe v osemdesetih so postale *tolerirane* institucije levičarskega neoliberalnega multikulturalizma v devetdesetih. Eden redkih izrazov avtonomne želje in družbenega antagonizma, ki je preživel tranzicijo, ne da bi izgubil svojo avtonomijo in upornega duha, sta bila zasedba in posledično hiter razvoj *grass root* iniciativ nekdanje jugoslovanske vojašnice na Metelkovi leta 1993. Ta velikanski kompleks v središču Ljubljane je ostal eden redkih centrov kulturnega in družbenega upora, tovarna alternativne produkcije subjektivitet.

Proti koncu devetdesetih je bila tranzicija skoraj končana, ekonomija v celoti integrirana in konflikt uspešno delegiran. Velikanska energija in samozavest spektra subjektivitet iz osemdesetih sta se razpršili in zbledeli, še posebno v soočenju s skrajnimi, tragičnimi posledicami razpada Socialistične federativne republike Jugoslavije. Ob vstopu v Nato in EU na začetku novega tisočletja je Slovenija postala teritorij popolne imperialne artikulacije, globoko potopljen v globalni konsenz o triumfu neoliberalizma in *konca zgodovine*. Z besedami Naomi Klein: »Demokracija in radikalni kapitalizem se nista spojila zgolj med sabo, temveč tudi z moderno, razvojem in reformo. Tisti, ki so nasprotovali tej spojitvi, se niso zgolj motili, temveč so 'ostali v zgodovini', kakor se je izrazil Fukuyama, kar je ekvivalent zaostajanju po Prelomu, ko so že vsi drugi transcendentirali na 'posthistorično' raven« (Klein, 2008: 183). Po drugi strani pa je, kakor v vseh »posthistoričnih« realnostih, tudi v Sloveniji razvoj novega biopolitičnega režima proizvedel nove antagonistične subjektivitete, ki so se istovetile z novimi družbenimi gibanji za drugačno globalizacijo. Nova politična generacija, izhajajoča iz globalnih bojov, zakoreninjena v izkušnjah, kakršne so zapatistična vstaja in dogodki v Genovi, se ni mogla več opirati na institucije gibanj iz osemdesetih.

Eno največjih prizorišč konfrontacije te nove generacije je tudi specifična oblika biopolitične produkcije, značilna za nekdanje socialistične države, ki jo označuje skrajna težavnost opustitve manchesterijanske paradigme produkcije, v kateri je valorizacija nematerialnega in kognitivnega dela šibka ali celo neobstoječa: gospodarska rast temelji na hipereksploataciji v tradicionalnem pomenu (izjemno dolg delovnik in neplačane nadure), hkrati pa je koncentrirana v delovno intenzivnih panogah (še posebno v gradbeništvu) in odvisna od avtoritarnega menedžmenta in izkoriščanja migrantskih delavcev v režimu organiziranega izsiljevanja. Ključni instrument črpanja dobička je omejena in nadzirana vertikalna (družbena) in horizontalna (čezmejna) mobilnost. Posledično naraščata število brezposelnih in prekarizacija visoko izobraženih ljudi. Kultura se večinoma še vedno dojema kot polje družbene reprodukcije ali polje reprodukcije vladajoče (nacionalistične) ideologije.

Reproducirana s strani kapitala in delavskih predstavnikov sta manchesterijanska paradigma produkcije (v kateri je vir vrednosti proizveden s strani kvantificiranega dela, torej delovnih ur)

² Za podrobnejšo analizo izbrisa in boja izbrisanih glej Zorn, Čebtron, Beznec (ur.): Zgodba nekega izbrisa. *Časopis za kritiko znanosti*, let. XXXV, št. 228.

³ Festival je vključeval niz dogodkov, posvečenih izdaji slovenskega prevoda Multitude Hardta in Negrija (*Časopis za kritiko znanosti*, 2005). Po javni predstavitvi na Fakulteti za družbene vede je naslednje jutro novinarska konferenca z Negrijem uradno odprla tovarno za javnost.

in »črni protekcionizem« (kjer se zmanjšana nacionalna suverenost kompenzira z nadzorom nad kulturno produkcijo) določala kontekst, v katerem se je nova politična generacija srečala s kognitariatom (izpostavljenim ali kapitalistični rekuperaciji ali represiji) in z migrantskimi delavci. Nove subjektivitete, nov red, nova pojmovanja prostora in časa ter predvsem nove artikulacije postfordistične nematerialne produkcije in eksploatacije so zahtevali nov vozle vidnosti, izmenjave in organizacije.

Odprtje, srečanja in samovalorizacija

Množična proizvodnja koles v Rogu se je ustavila na začetku devetdesetih let in tovarna je kmalu postala eden izmed simbolov tranzicije v tržno družbo. Družbena lastnina se je najprej nacionalizirala, pozneje pa denacionalizirala, torej privatizirala. Ta proces se je izvajal kot napad na delavsko solastništvo in samoupravljanje in se končal skozi uničenje njihove politične in ekonomske moči. Tovarniški kompleks je Mestna občina Ljubljana (MOL) kupila in prodala in ponovno kupila ter zaradi razlogov, povezanih z lastniškimi špekulacijami in privatizacijskimi postopki, za več kot deset let prepustila propadanju. Intervencija v Rog je torej odprla prostor, odvzel multitudini, in s to reapropriacijo omogočila kritiko procesa privatizacije v celoti.

Rog je nastal naključno, kot rezultat čudovitih srečanj. Ideja o odprtju in revitalizaciji prostora se je razvijala v umetniških galerijah, med mladimi arhitekti in aktivisti, mnogi izmed njih so se ravno v tistem času bojevali proti najkrutejši obliki ekspropriacije v samostojni Sloveniji, proti izbrisu skoraj odstotka prebivalstva iz registra stalnih prebivalcev leta 1992.² Nova desna nacionalna oblast je ravno skušala uvesti vrsto neoliberalnih reform, mobilizirala proti izbrisanim in drugim manjšinam ter zaostrovala nadzor nad kulturno produkcijo. To je pomenilo, da se je čedalje bolj fragmentirana in defenzivna kulturna in socialna produkcija srečevala s številnimi težavami in ovirami pri dostopu do sredstev in infrastrukture. V mestu Ljubljana je bila oblast v rokah leve, ki pa ni vedela, kaj z njo početi, razen servisirati močne nepremičninske lobije, seveda. V tem položaju, med festivalom »Rojenje multitudine«,³ je odprtje nekdanje tovarne Rog ponudilo nov prostor srečevanja, *metisage* in vidnosti.

Takoj po zasedbi se je pomen na novo odprte tovarne prelil onstran njenih fizičnih zamejitev in onkraj zamejitev skupnosti, ki so bile neposredno vpletene v samoupravljanje prostora. Rog je postal generator in testno polje za spreminjanje produkcijskih paradigem. Zato so zasedbo na začetku podpirali številni posamezniki in institucije. V prostor so bili investirani različni koncepti postmoderne tovarne. Izoblikovala se je začetna strategija komunikacije z lastniki, ki je temeljila na konceptučasne rabe in potrebe po novih institucijah umetniške, kulturne in socialne produkcije, po institucijah valorizacije nematerialne produkcije: »Ne gre za klasično zasedbo prostora, temveč začasno spremembo njegove namembnosti. Sedem tisoč kvadratnih metrov velika tovarna ... je bila petnajst let prepuščena propadanju. Dokler MOL ne razvije in začne udeležati jasne strategije za rešitev teh praznih prostorov, jih želimo samoiniciativno odpreti vsem posameznikom in skupinam neprofitnega sektorja za realizacijo neodvisne produkcije s kulturno in družbeno vsebino« (Skupna izjava, 2006).

Vendar je treba poudariti, da je bil diskurz o Rogu in valorizaciji nematerialne produkcije simultano diskurz proti njenemu izkoriščanju, ki je temeljil na sami organizaciji prostora.

Vzpostavljene so bile prakse organizacije in komunikacije, kakršna je skupščina začnih uporabnikov in uporabnic ter odločevalski proces, temelječ na aktivni participaciji, odprtosti, samoupravljanju in samovalorizaciji. Strategija koncepta začasne rabe je bila doseči kontinuiteto med oblikami organizacije in komunikacije, ki se razvijajo v zasedeni tovarni, in idejo o novi javni instituciji (nekakem centru sodobne umetnosti, imenovanem Novi Rog), ki jo je mestna administracija začela razvijati po zasedbi: »Želimo deliti ideje in pridobljeno znanje o tem, kako prakse začasne rabe, potrebe po njih in njihova aktualizacija lahko pomenijo pomemben precedens za drugačno reciklacijo, regeneracijo in fleksibilnost kulturnih in produkcijskih prostorov v urbanih okoljih, ki so dobrodejne za mesta, njihove svete in deprivilegirane skupnosti« (Nova, 2006). Ta konceptualizacija razkriva, da začasna raba ni bila zgolj taktika v kontekstu skrajno pristranskih odnosov oblasti. Bila je mehanizem obrambe javne sfere skozi njeno rekonstrukcijo v skupni prostor. Tako je bila vloga začasnih uporabnikov zagotoviti odprtost Roga (proti nameram občine o evikciji uporabnikov), ga organizirati na temeljih skupnega (proti poskusom njegove privatizacije) in prispevati h konceptu Novega Roga, da bi program, aktivnosti in oblike samoupravljanja, vzpostavljeni v obdobju začasne rabe, našli kontinuiteto v bodočih projektih mestne občine (in s tem omogočili razvoj alternativnih institucij onstran birokratskega nadzora javnega in/ali dobičkonosne naravnosti zasebnega).

MOL je projekt tolerirala osem mesecev, nakar so občinske volitve prekinile navidezno miren razvoj. Novoizvoljeni župan, neodvisni kandidat leve provenience, je na volitvah zmagal kot politično odstavljeni menedžer največje slovenske trgovske transnacionalke. Obljubil je učinkovitost in vodenje mesta v slogu podjetja, pri čemer bi izvajal projekte, ki naj bi navidezno stagnirajoči Ljubljani pomagali narediti skok naprej. Njegov kolektiv je vključeval strokovnjake, ki so obljubljali spremembe v oblikah produkcije in načinu vladanja, ki naj bi svojo moč črpal iz pobud meščanov. Nekaj časa se je zdelo, da bi projekt Roga lahko pridobil iz dinamizma nove administracije. Začela so se pogajanja o legalizaciji začasne rabe in projekt Novega Roga je bil sprva odprt za vsebine začasnih uporabnikov. Nato je župan (vloga mestnega sveta v novi sestavi je povsem marginalizirana, saj ga od samega začetka zaradi velike večine svetnikov z njegove liste posebja župan) nenadoma in unilateralno ustavil vsa pogajanja, razveljavil vse dogovore in zagnal proces marginalizacije in getoizacije začasnih uporabnikov in uporabnic. Rog je kmalu postal še en simbol, simbol degeneracije javne oblasti – suspenzije demokratične, javne razprave, uvedbe avtoritarne vladavine in pomanjkanja avtonomije v javni upravi. Rog je prav tako postal paradigmatški primer nadaljnjega razvoja institucij kulturne in družbene produkcije v mestu in državi. Županove menedžerske prakse iz Mercatorja so pustile prve sledove v mestu Ljubljana in njegovem upravljanju.

Že takrat je bilo mogoče iz primera Rog potegniti nekatere pomembne sklepe. Prvič, v mestu, kot je Ljubljana (v paradigmatskem perifernem semiurbanem mestu), je edini način vzpostavitve kulturnega in družbenega menedžmenta v uničenju oblik organizacije kolektivne apropiacije in produkcije skupnega.⁴ Oblast ni bila sposobna izkoriščati skupnega, zato se je odločila, da ga uniči. Ob drugi obletnici Roga in drugem poskusu župana, da ga izprazni, so začasni uporabniki in uporabnice zapisali svoje videnje njegovih dejanj: »Rog je odprt prostor, kjer se stvari delajo drugače. Župan očitno ne spoštuje oblik kreativnega življenja, necenzuriranega izražanja, resničnega udejanjanja svobode združevanja, spoštovanja človekovega dostojanstva in ohranjanja različnosti. Zato želi namenoma preprečiti nekatere resnično avtonomne in samodoločne aktivnosti posameznikov in skupin, ki zavračajo, da bi počeli zgolj tisto, kar od njih pričakuje hegemonski model organizacije družbenega življenja« (Rog poziva k solidar-

nosti, 2008). To se zdi zelo poučna lekcija, še zlasti, če upoštevamo paradokse in dvoumnosti, ki izhajajo iz narave perifernih kapitalističnih ekonomij, kakršna je slovenska. V njih je boj za napredek vedno v dvoumnem odnosu z bojem proti izkoriščanju. Medtem ko je bilo v 20. stoletju mogoče, da je prvi lahko zasenčil drugega (s tragičnimi posledicami), se to zdi v času tendenčne hegemonije nematerialne proizvodnje nemogoče. Danes mora biti boj za napredek nujno boj proti izkoriščanju, ta pa mora biti boj za reappropriacijo pogojev produkcije življenja. Vsako dejanje, ki išče rekuperacijo ali integracijo, je obsojeno na propad. Zato se zdi, da ideja začasne rabe nosi tveganje, da se skupno žrtvuje v korist kapitalistične akumulacije.

Drugič, zasedba Roga je jasno izpostavila vprašanja o možnostih demokratizacije javnih prostorov (njihove po-stvaritve v skupno) in institucij kulturne, umetniške in družbene produkcije v času, ko je javna oblast čedalje bolj okupirana z logiko korporacijskega menedžmenta in kjer se njene avtoritarne tendence – kot nujen rezultat te logike – simultano krepijo skozi partnerstvo z zasebnimi investitorji. Ta recipročna krepitev avtoritarne komande se imenuje javno-zasebno partnerstvo. Ideja županove pisarne o Novem Rogu se je nazadnje izkristalizirala kot načrt sodobne umetniške institucije, ki naj bi bila zgrajena v takšni obliki »partnerstva«. Tako želi mestna administracija vsiliti prvo umetniško institucijo v državi, ki jo bo določala podreditev javnega korporacijski logiki »kulturne industrije« in zasebnim podjetniškim interesom.

Zato je pomembno poudariti novi scenarij razrednega boja, ki nastane, ko je nematerialno (kulturno, umetniško in afektivno) delo obuzdeno v režim kapitalistične akumulacije. V tej drami je treba nasloviti vprašanja, povezana z odnosom med svobodo, ustvarjalnostjo in disciplino ter odnosom med eventualnostjo, singularnostjo in unilateralizmom kapitalistične valorizacije. To se prav tako nanaša na subjektivitete nematerialnega dela in na njihov odnos z institucijami javne oblasti.

In tretjič, lokalne politične in upravljske artikulacije imperialne vladavine, razkrite na primeru Roga, opazimo tudi na drugih področjih »javnega interesa«, na področju zdravstva, socialne varnosti, izobraževanja in mobilnosti. Popolna integracija družbenega življenja v režim biopolitičnega izkoriščanja kulminira v procesu dekonstrukcije in rekonstitucije prostora skozi meje, ki se projicirajo v urbana središča, kjer se določajo novi mehanizmi diskriminacije, ki ohranjajo imperialni aparat. V tem procesu skrajne segmentacije lahko najdemo podobno konvergenco oziroma »partnerstvo« med javnim in zasebnim, pa tudi pojav antagonističnega, konstituirajočega skupnega, s prostori, kakršen je Rog, ki so eden nujnih pogojev za njegov obstoj: »Avtonomni prostori so nujni za izvajanje demokratičnih vrednot za ljudi, ki ne morejo ali nočejo biti del etabliranih kulturnih, političnih in drugih družbenih institucij« (Rog poziva k solidarnost, 2008).

Od začasne rabe k stalni avtonomiji – izkušnja Socialnega centra Rog

Namera o subverzivni integraciji v novi cikel in nove institucije kulturne, umetniške in družbene produkcije je prinesla nekaj sprevrženih rezultatov: spodbudila je zasebno investiranje ter ekspropriacijo, gentrifikacijo in nasilen poskus zaježitve novih produktivnih subjektivitet: »Paradoks, s katerim se trenutno sooča mesto Ljubljana, je dobro znan. V čedalje globlji integraciji v evropske kulturne tokove, zaradi drzne bistrosti skupin in posameznikov, ki delujejo izključno na podlagi moči svoje lastne želje in svoje lastne duhovne ter intelektualne nadarjenosti, je vrednost nepremičnin narasla. Zdaj ni matematično 'zanimivo' nekdanje kraje

zapuščenosti in zarjavelosti nameniti nadaljnjim eksplozijam kulture in filozofske svobode, temveč matematičnemu in banalnemu zvišanju vrednosti lastnine» (Holmes, 2008). Zato se je morala izkušnja avtonomije Roga reorganizirati ter preiti lastne zidove in omejitve onstran singularnega prostora in temporalnosti. Ta ekspanzija je bila edini mogoči odgovor na krizo, saj se »[o]-blast, moč ohranjanja odnosov odvisnosti in izkoriščanja, ne zamejuje na določeno 'fronto' na strateški ravni, kakršna je recimo meja na zemljevidu ali jarek v tleh. Oblast je vsepovsod; je vseprisotna, pripisana Biti. Je povsod v *prostoru*. Je v vsakdanjem diskurzu in zdravorazumskih krilaticah, v policijskih gumijevkah in oklepnikih. Je v *objets d'art*, kakor tudi v raketah ... [O]-blast je razširila svojo domeno v notranjost vsakega posameznika, h koreninam zavesti, v topije, skrite v plasteh subjektivitete« (Lefebvre, 1976: 86–87). Napad na Rog in njegove prakse svobodne organizacije je začasne uporabnike in uporabnice potisnil v ospredje bojev proti oblikam dominacije in izkoriščanja, temelječih na privatizaciji, ekspropriaciji in segmentaciji prebivalstva.

Vozel idej in praks znotraj rogovske galaksije pobud, ki je hotel iniciirati takšen proces politične rekonpozicije mesta, temelječe na osvetlitvi in komuniciranju različnih bojev, je našel svojo kontinuiteto in razvoj v konceptu Socialnega centra Rog. Njegova določajoča pozicija je konstantna formulacija in reformulacija prostorov alternativne subjektivizacije in samoorganiziranega boja. Projekt temelji na kritiki segmentacije in vertikalnosti odnosa med civilno družbo in državo, identitetne politike in razumevanja alternativnih ali avtonomnih prostorov in praks kot nekakšnih tradicionalno zaščitene otokov različnosti, ki jih je treba tolerirati v duhu liberalne strpnosti. Skrajna prekernost Roga samega, ki se bori proti občinskim poskusom njegove zadušitve, ponuja možnost razumevanja in komuniciranja pogojev, ki so skupni vsem prekerim statusom in institucijam. Samoorganizirani raziskovalci in učitelji, študenti, izbrisani, prosilci za azil, migrantski in prekerni delavci, ljudje brez papirjev, ki so motor življenja in boja Socialnega centra, iščejo nove načine političnega delovanja v postnacionalnih in postfordističnih razmerah. V svojem boju za dekonstrukcijo in rekonstitucijo tradicionalnega (nacionalističnega) pojmovanja pravice do teritorija si prizadevajo premagati moderne dihotomije med individualizmom in komunitarizmom, ki je bila vsaj v Sloveniji odločilna za vzpostavitev dveh nasprotujočih si, vendar komplementarnih političnih blokov. Medtem ko je tako imenovana levica sledila poti liberalnega individualizma in proizvajala diskurz, ki z zagovarjanjem človekovih in manjšinskih pravic kot vzvodom integracije legitimira privatizacijo in neoliberalno akumulacijo, nacionalistična in rasistična desnica uporablja diskurz ekskluzivističnega etno-nacionalističnega komunitarizma. Gibanje samoorganiziranih prosilcev za azil, ki se je »teritorializiralo« v Socialnem centru, je obsodilo avtoritarni menedžment in nadzor migracij ter pravico do teritorija artikuliralo na alternativen način: z izvajanjem državljskih praks v poskusu graditve skupnosti na meji. Na meji, ki je v metropoli ekstrapolirana kot meja političnega in meja konstitucije državljanstva. Na meji, ki je »fizično prisotna povsod tam, kjer se dve ali več kultur stikajo, kjer ljudje različnih rasasedajo isti teritorij, kjer se dotikajo podrazred, spodnji, srednji in višji razred, kjer se prostor med dvema posameznikoma skrči z intimnostjo« (Anzaldúa, 1987: nepaginiran uvod).

Medtem ko nas hierarhično vključujoča razpršenost državljanstva sooča z izzivom samovalorizirajočih državljskih praks, ki poglobljajo in razširjajo formalno državljanstvo, nam kriza sistema reprezentacije, ki vključuje interese velikega kapitala in organiziranega dela (torej kriza neokorporativnega modela preseganja konfliktov), ponuja priložnost iznajdbe novih oblik delavskega boja proti politični konstituciji meznega dela, ki se premika proti skrajnim oblikam prekarizacije. Zdi se, da nove oblike biosindikalizma, razvite v gibanju samoorganiziranih

migrantskih delavcev v Socialnem centru in skozenj, ponujajo inovativne in učinkovite prakse boja, ki izhajajo iz zavračanja paternalizma »socialnega partnerstva« in njegove osredinjenosti na balansiranje plačnega sistema stalno zaposlenih državljanov. Mrežna organizacija s politiko odprtega roba za različne oblike diskriminacije in izkoriščanja odkriva radost razrednega boja kot boja za boljše življenje na splošno, boja proti delu in družbeni reprodukciji kapitala. Transformacija politične subjektivitete, ki se odvija v Socialnem centru, je tako rezultat popolne reartikulacije odnosa med družbenim (ekonomskim) in političnim bojem. Boj za nadzor nad razmerami produkcije življenja je hkrati družben in političen. Zato reprezentativna politika in njene institucije ne morejo več zahtevati ekskluzivne reprezentacije in organizacije interesov. Institucije in načini vladljivosti, ki prečijo konstituirani politični red, so postale odločilne. Socialni center sta intervencija in konstrukcija proti njim.

Glede na inherentno nagnjenje k obuzdenju prostorov ali oblik nematerialne produkcije v procese normalizacije ter posledično uničenje spomina in socialnih mrež, ki to produkcijo omogočajo, je edino mogoče umeščanje prostora nove politične kontestacije antiintegracijska drža. Po drugi strani pa izkušnje politične subjektivacije znotraj prostorov, kakršen je Socialni center, prav tako zavračajo status izjemnosti, ki ga politike drugačnosti uporabljajo za legitimiranje obstoja alternativnih prostorov kot nekakšnih multikulturnih rezervatov, ki imajo

spособnost simultane ohranjanja in zamejevanja različnih manjšin v družbi. Takšne postmoderne liberalne diskurze in prakse je ostro kritizirala tudi afroameriška aktivistka in feministka bell hooks. V svojem eseju *On Postmodern Blackness* jih zavrača zaradi »ekskluzivizma bele moškosti« in še zlasti zaradi njihove »vztrajne ločitve« posplošene politike drugačnosti od bolj specifizirane in doživete »politike rasizma«. Zato lahko umeščanje praks in političnih subjektivacij Socialnega centra, bolje razumemo skozi njen koncept *margin*: »Locirana sem na margini. Pri tem odločno razlikujem med marginalnostjo, ki jo vsiljujejo represivne strukture, in marginalnostjo, ki jo nekdo izbere kot kraj upora – kot kraj radikalne odprtosti in možnosti ... Vemo, da je boj tisti, ki nas zadovoljuje, navdušuje in uresničuje v naših željah. Ko vzpostavljamo radikalni ustvarjalni prostor, se transformiramo individualno in kolektivno. Ta prostor podpira in ohranja našo subjektiviteto in nam daje novo lokacijo, od koder lahko artikuliramo naš smisel sveta« (hooks, 1990: 153). Pozicija *margin* je v nasprotju z varnostjo integracije ali izjemnosti »globok rob. To ni 'varen' kraj. Tu vedno tvegaš. Potrebuješ skupnost v upor« (hooks, 1990: 145, 149). To je pozicija »rezidenta tujca«, »je globoko periferna zavest, eksistenčno heretična in kontracentrična, je prostorska zavest in geografska imaginacija, oblikovana v regiji upora, onstran ustaljenih centrov oblasti«. A hkrati je »zavest in imaginacija, ki je na poseben način sposobna razumeti najbolj notranja delovanja oblastnih centrov, poznati njihove nevarnosti in možnosti, bivati med njimi s kritično prikritostjo ... *insiderja*, ki se namenoma odloči ostati zunaj« (Soja, 1996: 30). Srečanja, stekanja in hibridizacija Socialnega centra Rog osmišljajo izkušnjo avtonomije v celotnem spektru imperialnega gospodstva v postfordističnih in

postnacionalnih mestih in hkrati proti njemu. Skupni horizont boja in protioblasti, ki oblikuje »radikalno sprejemanje ranljivosti« (Spivak, 1990), spodbuja emancipatorni potencial vsake singularnosti in sočasno krepi radikalni in večglasni prostor skupnega upora in subjektivacije.

Prevedla Barbara Beznec

Literatura

- ANZALDÚA, G. (1987): *Borderlands/La Frontera: The New Mestiza*. San Francisco, Aunt Lute.
- HOLMES, B. (2008): *In Support Of Rog Factory*. <http://tovarna.org/node/1467>.
- HOOKS, B. (1990): *Yearning: Race, Gender and Cultural Politics*. Boston, MA, South End Press.
- KLEIN, N. (2008): *The Shock Doctrine. The Rise of Disaster Capitalism*. London, Penguin Books.
- LEFEBVRE, H. (1974): *La production de l'espace*. Paris, Anthropos.
- LEFEBVRE, H. (1976): *The Survival of Capitalism*. London, Allison and Busby.
- NOVA (2006): *The presentation of the Tovarna Rog initiative at the introductory Trans Europe Halles meeting*. <http://tovarna.org/node/198>
- SOJA, E. W. (1996): *Thirdspace. Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Spaces*. Blackwell Publishing.
- SPIVAK, G. C. (1990): *The Post-Colonial Critic: Interviews, Strategies, Dialogues*. New York, Routledge
- COLLECTIVE STATEMENT ABOUT OPENING ROG TO THE PUBLIC (2006): <http://tovarna.org/node/111>.
- ROG CALLS FOR SOLIDARITY (2008): <http://tovarna.org/node/1461>.

Ustvarjajmo javne prostore!

V soboto, 24. maja organiziramo ulično zabavo (Street Party), ki bo potekala pod geslom »Ustvarjajmo javne prostore!«. Dobimo se ob 11:00 na Kongresnem trgu, od koder bomo odplesali po ljubljanskih ulicah proti Rogu. Tam bomo nadaljevali z rojenjem na delavnicah, poimenovanih NOworkNOshop. Različne neenakosti so tesno vpisane v dano prostorsko ureditev in se reproducirajo skozi prostor. Prostor ni zgolj pasivna lokacija, kjer se odvija družbeno življenje, pač pa aktivni dejavnik družbenih odnosov. Vsaka družba proizvaja lastne prostore, ki so rezultat prepletanja dominantnega pojmovanja prostora in prostorskih izkušenj posameznikov. Ulična zabava je neposredna in javna intervencija v prostor. Ker deluje kot motnja v običajni rabi mestnih ulic, vznemirja samoumevnost dominantne prostorske ureditve. Z ulično zabavo želimo pokazati, da javni prostori v mestu izginjajo, s čimer se radikalno zmanjšujejo možnosti zagotavljanja prostorske pravičnosti. Boj za javne prostore je namreč obenem boj za večjo družbeno pravičnost.

»Urbano« je posebna izkušnja bivanja v prostoru, za katerega sta značilna gostota in heterogenost družbenih odnosov, kulturnih in političnih praks. »Urbano« vsebuje potencial inovativnih praks, ki rastejo iz teh raznolikih odnosov, izkušenj, življenjskih stilov in mentalnih okvirjev. »Urbano« proizvaja javne prostore in se proizvaja v javnih prostorih. Kako velikodušno oblast dopušča ustvarjanje javnih prostorov, je zato bistven pokazatelj dejanske stopnje svobode v družbi.

Prizadevanje za javno prostore črpa legitimnost iz dejstva, da v dobi splošne privatizacije in pravne kulture, v kateri dominira zasebna lastnina, ni dovolj alternativnih možnosti javnega delovanja zunaj institucij. Javni prostori v mestu se ukinjajo, namesto njih nastajajo nakupovalni in podobni potrošniški centri, ki sicer privabljajo javnost, vendar niso ustrezna alternativa javnim prostorom. Namesto za splošno dobrobit meščanov si mestne oblasti prizadevajo za večjo ekonomsko konkurenčnost mesta v globalni ekonomiji, da bi privabile čim več tujih in domačih vlagateljev. Sistem javno-zasebnega partnerstva vodi v dominacijo gospodarskih družb v mestu. Privatizacija javnih prostorov pa se ne kaže zgolj v formalnem lastništvu (pravnem statusu) prostorov, pač pa tudi v vse intenzivnejšem nadzorovanju. Nadzor, ki se ga opravičuje s situacijsko preventivo, je dodaten način izločevalnih

praks v mestu. Mesto tako dejansko postaja podjetje, mašina normalizacije, ki proizvaja atomizirane posameznike. Preprečuje izražanje različnih kultur, udejanjanje družbene pravičnosti, delovanje alternativnih načinov proizvodnje in zadovoljevanja potreb. Določene kulture so obravnavane kot kriminaliteta, vandalizem, balkanizem ali eksces. Zahteva po širšem zagotavljanju družbene pravičnosti je namerno spregledana. Drugačni, a povsem legitimni načini proizvodnje in zadovoljevanja potreb pa so podvrženi inšpekcijskim prepovedim in sankcijam.

Večja prostorska zavest in občutek za prostorsko pravičnost sta zrasla iz izkušnje Roga, ki je javni prostor, odprt vsakomur, ki želi v njem avtonomno ustvarjati. Rog je izjemen simbol zmožnosti skupin in posameznikov, da vtisnejo lastno kulturno in politično identiteto zoper dominantni in normativni model prevladujočih vrednot in politik. Rog nas nenehno opominja, da je samodoločen način bivanja mogoč!

Ljubljanski župan je nedavno izjavil, da je Rog podvržen poostrenemu nadzoru. S to izjavo je pokazal, da ne razume pomena javnih prostorov. Zakaj torej potrebujemo javne prostore? Svoboda govora in svoboda združevanja, ki sta ustavno zajamčeni svoboščini, sta tesno povezani z obstojem javnih prostorov. Svoboščini ne bi imeli praktične vrednosti, če bi ju izvrševali v vakuumu. Vendar tradicionalni javni prostori izginjajo, javnost se vse bolj nahaja v prostorih, ki so v zasebni lastni. Zasebni prostori potrošnje sicer vabijo, da se jih uporablja kot javne, vendar praviloma ne dopuščajo svobode govora in združevanja, ki imata politični naboj, ter avtonomnega in ustvarjalnega delovanja. Še več, v tovrstnih zasebnih prostorih se potreba po izražanju političnih stališč sploh ne more pojaviti, saj gre za umetne vizije užitka, iz katerih so izgnani delo, beračenje, kriminaliteta, droge in drugi pokazatelji strukturnega nasilja.

Javni prostori nadalje omogočajo ustvarjalno delovanje. Urbano okolje bi moralo v sebi nositi možnost inovativnih projektov, ker je možnost izražanja ustvarjalnosti protistrup za alienacijo, ki je značilna za življenje v mestu. Z dopuščanjem javnih prostorov se vzdržuje pluralnost, ki se upira homogenizirajočemu in atomizirajočemu vplivu masovne kulture. Odprta in ustvarjalna raba javnih prostorov nakazuje možnost in izpostavlja nujnost družbenih sprememb. V javnih prostorih nastajajo predlogi novih vrednot, izpostavijo se določena etična vprašanja, ki so sicer spregledana. Javna sfera konstruira alternativni politični prostor, kjer se lahko neposredno izrazijo pluralne identitete, ki terjajo priznanje, četudi niso večinske. Ker gre za formacije solidarnosti, javnega izražanja identitet, vzdrževanja pluralnosti in vključevanja, so javni prostori dejavnik družbene pravičnosti. Ideja dostopnosti in odprtosti javnih prostorov je tudi garancija preprečevanja nenadzirane in nasilne privatizacije.

Težnja mestnih oblasti je, da uniči javne prostore, kakršen je Rog, ki temelji na samodoločenem, svobodnem ter na enakosti utemeljenem načinu rabe. To težnjo poganja neoliberalna urbanistična politika mesta, ki se kaže v projektu gentrifikacije, prostorskega razslojevanja, preganjanja revnih, marginalnih in alternativnih skupin iz središča mesta. Izgon marginaliziranih skupin iz našega vidnega polja ne pomeni, da so ti problemi rešeni na strukturni ravni, ampak da se vzpostavlja prostorska segregacija, kjer je center mesta rezerviran za privilegirane.

Zato zahtevamo večjo prostorsko pravičnost v mestu. Zahtevamo vzpostavitev posebnih rezidenčnih pravic v mestu, ki niso vezane na državljanski ali drug status, ki obstaja na ravni države. Zahtevamo razširitev koncepta demokracije v mestu, ki ne bi zajemal zgolj uveljavljanja lastnih interesov in predstavnosti v institucijah, pač pa svobodo ustvarjanja prostorov, kjer se dogajajo politične inovacije. Zahtevamo stalen in aktiven proces apropiacije v smislu rabe, ne pa lastništva javnih prostorov v mestu. Poleg demokratizacije rabe javnih prostorov zahtevamo bolj inkluzivne procese snovanja in odločanja o prostorski politiki v mestu. Zahtevamo torej participativno urbanistično planiranje, v katerem bi meščani dejansko sodelovali pri odločanju. Ker ni urbane realnosti brez centra, kjer se zbira vse, kar se

lahko rodi v prostoru in je lahko proizvedeno v prostoru, terjamo pravico do mestnega središča. Z ulično zabavo bomo na ljubljanskih ulicah ustvarili začasen javni prostor, na katerem bomo praznovali avtonomno umetniško in politično produkcijo v mestu. Rog ni dovolj! Hočemo mesto!

Tovarna Rog, marec 2008

Smrt v Benetkah¹

¹ Referat na srečanju mreže evropskih socialnih centrov v prostorih Muzeja sodobne umetnosti v Barceloni (MACBA), 9. januarja 2009. Marco Baravalle je aktivist socialnega centra S.a.L.E v Benetkah.

Beneško študentsko gibanje, ki je del širšega italijanskega študentskega gibanja »Anomalični val« oziroma *Onda Anomala*, se je 28. oktobra 2008 odločilo za brezplačni obisk razstave sodobne umetnosti z naslovom »Italics. Italijanska umetnost med tradicijo in revolucijo. 1968–2008«, ki jo je gostil prestižni sedež muzeja Palazzo Grassi.

Šeststo študentov z lokalnih univerz je vdrlo v razstavišni prostor. Pred ogledom same razstave so se zadržali v povsem zasedeni glavni sobani, kjer so gostje poslušali predavanje Judith Revel o krizi.

Akcija naj bi zadela simbolno kulturno tarčo (in tukaj se zavedamo, v kolikšni meri je simbolno dejansko prepleteno s produktivnim) in tako skozi ponovno prisvojitve prostega dostopa do kulturne produkcije nakazala enega izmed načinov povečanja neposrednega dohodka.

Najprej naj v grobem orišem zgodovino muzeja Palazzo Grassi, ki je bil glamurozno razstavišče Fiata, največje fordistične italijanske tovarne, ki v zadnjih letih, podobno kot druga primerljiva velika podjetja, tone v čedalje večjo krizo.

Leta 2005 je 80 odstotkov muzeja kupil francoski milijarder in zbiralec umetnin François Pinault, postfordistični tajkun luksuzne industrije in lastnik znamk Gucci ter Fnac in avkcijske hiše Christie's. Preostalih 20 odstotkov je ostalo v lastništvu družbe, ki jo nadzira beneški mestni svet.

Prehod lastništva muzeja Palazzo Grassi od fordističnega Fiata k postfordističnemu Pinaultu se lahko zdi nepomemben. Vendar ne smemo pozabiti, da takšen preskok, torej preskok k modelu produkcije, ki ga globoko označuje investiranje v sodobne oblike kulture, zadeva mesto Benetke v celoti.

Čeprav bi lahko naštel številne primere, naj omenim zgolj še eno operacijo v povezavi s Pinaultom. Za ceno, ki se giblje okrog tridesetih milijonov evrov in z restavracijskim projektom, ki ga je podpisal japonski arhitekt Tadao Ando, je Pinault pridobil 2250 kvadratnih metrov velik

prostor Punta della Dogana, kjer bo gostil svojo zbirko in organiziral center sodobne umetnosti. Odprtje je predvideno za junij 2009.

Vendar ne gre samo za Pinaulta. Ta transformacija Benetk vključuje tako javne kot zasebne subjekte, tako lokalno kot državno oblast, sklade, zasebne šole, muzeje in univerze.

Z drugimi besedami, Benetke živijo oziroma zaključujejo svoj specifični metropolitanski preobrat.

Ta prehod je svojevrsten iz več razlogov. Najprej, če se osredinimo na zgodovinski center mesta, otoke, in začasno odmislimo celino (Porto Marghera in njena upadajoča kemijska industrija, temelječa na pristanišču), lahko rečemo, da se metropolitanski preobrat ni udeležil na fordistični podlagi, temveč v kontekstu, ki mu gospoduje ena najbolj postfordističnih dejavnosti: turizem.

Pri tradicionalnem beneškem množičnem turizmu, temelječem na zgodovinski in arhitekturni dediščini, je mobiliziran »kolektivni simbolni kapital« (kompleks razlikovalnih znakov, zgodovinsko in sociološko konstruiranih v nekem prostoru), ki se je akumuliral od same utemeljitve mesta do konca 18. stoletja, ko so bile Benetke še vedno eno najbogatejših in najbolj kozmopolitskih mest na svetu. S tega vidika in upoštevajoč dejstvo, da rentni kapital ni naletel na pomembnejši odpor pri izkoriščanju kapitala, ki vključuje špekulacije z nepremičninami in trgovino, lahko trdimo, da je metropolitanski preobrat, ki ga analiziramo tukaj, učinkovit zgolj v tolikšni meri, kolikor se kapitalistično investiranje v sodobno kulturo in ustvarjalnost dopolnjuje s produkcijo novih subjektivitet znotraj kognitivne delovne sile.

Seveda bi se lahko vprašali, kdo dopolnjuje koga oziroma kdo je komu protiutež, če je, kakor pogosto trdimo, »upor vedno prvi«.

V sodobnih Benetkah se v tehnični kompoziciji soočamo s slavno popolno eksploatacijo življenja (nanašajoč se na Paola Virna in druge), ki vključuje jezik, afekte, ustvarjalnost, odnose. Ta »popolna eksploatacija« je značilnost postfordistične produkcije in obstaja zgolj v povezavi z obstojem živega dela, medtem ko je bila (in je še vedno) tradicionalna beneška industrija množičnega turizma osredinjena na eksploatacijo skorajšnje smrti mesta. Tradicionalne turistične Benetke niso metropolitanske, saj potrebujejo smrt mesta, njegovo potapljanje, njegovo dekadenco, njegovo nasilno gentrifikacijo. Povedano natančneje, proces valorizacije množičnega turizma mora mesto fiksirati v permanentno stanje navidezne smrti. Tako hipnotizirane Benetke morajo nenehno preigravati svoj zadnji dan življenja, nenehno privabljati turiste, ki se sprehajajo po *calli* in *campielli* in so povsem fascinirani s tistim čudnim vonjem po truplih, ki izhlapeva iz ruševin naslednje Atlantide.

Kot da bi bilo predmetropolitansko mesto ujeto v časovni mehurček, v katerem kapitalistični akumulaciji še vedno gospodari grožnja smrti, podobno kot v foucaultovskem *Anciën Regimu*, preden se je v njem uveljavila biooblast z njeno potrebo po vladanju v nasprotju z dominacijo, z njenim vztrajanjem na kolonizaciji življenja v nasprotju z ustrahovanjem s smrtjo.

Vendar je to zgolj iluzija. Prav tako bi bilo iluzorno in napačno, če o mestu razmišljamo v diahronem pogledu, kot da predmetropolitanskemu mestu sledi metropolitansko. Ti dve mesti, ta dva koncepta mesta, lahko razumemo zgolj kot močno povezana v sinhronem obstoju. Iluzorno bi bilo zanikati, da so Benetke, tako kot vsak drug prostor na svetu, potopljene v razvoj svetovnega postfordističnega kapitalizma in njegovih produkcijskih odnosov. Nasprotno, Benetke so v procesu investiranja v tovrsten razvoj in zdi se, da mesto – skladno s svojo zgodovino – svojo prihodnost stavi na sodobno kulturo in umetnost.

Odprtja novih zasebnih umetnostnih fundacij, novih razstaviških prostorov (kot pri Pinaultu), novih zasebnih šol oblikovanja in grafike, povsem nove fakultete za umetnost in obli-

kovanje, projekt novega centra za restavracijo sodobne umetnosti v opuščeni industrijski coni Arsenale, preusmeritev namembnosti treh zapuščenih pristaniških pomolov v izobraževalne namene (skupni projekt dveh beneških univerz), vključno z zgodovinsko prisotnostjo Bienala in mreže muzejev so primeri, na katerih je S.a.L.E. od vsega začetka gradil svojo politično hipotezo. Ta je podobna tisti, ki smo si jo izbrali za analizo sodobne univerze. Odločili smo se, da bomo mesto razumeli kot tovarno.

Na splošno se predvideva, da je v postfordističnih razmerah produktivno celotno metropolitansko tkivo in da sta objekt valorizacije življenje kognitivne delovne sile in njena potencialnost. Kot je dejal Paolo Virno, je danes množična intelektualnost osrednja os kapitalistične akumulacije: zato ima izreden ekonomsko-sociološki pomen. Vendar je osrednja os kapitalistične akumulacije ravno zato, ker lahko njene poglavitne poteze opišemo zgolj v etičnih in kulturnih izrazih, kot diferenciran niz oblik življenja. To je koncizen opis procesa, kako v postfordističnem modelu produkcije življenja etika in kultura postaneta neposredno produktivni.

Vendar se ne smemo zadovoljiti s kakršnokoli definicijo. Dvomiti moramo o vsakršnih kategorijah, tudi v kategorijo množične intelektualnosti, kognitariata, kognitivnega dela itd. In to je mogoče samo tako, da teorijo nenehno preverjamo v politični praksi, ali, celo bolje, da teorijo in prakso stopimo v unitarni proces, ki ga najbolje poznamo kot *conricerca* oziroma soraziskavo (aktivistično raziskavo).

Najpomembnejše je, da tradicionalna operaistična (ali postoperaistična) shema tovarne, ki jo uporabljamo, ne pomeni nostalgичnega pristopa k sedanjosti. Nasprotno, zavedamo se, da fordistični tekoči trak nima ničesar skupnega z metropolo. Z razumevanjem metropole kot tovarne želimo poudariti pomembnost produkcijskih odnosov, ki jo strukturirajo. Takšno razumevanje pomeni analizo, kdo se okorišča z družbeno proizvedeno vrednostjo v metropoli in kdo je tisti, ki je v njej izkoriščen in kako je izkoriščen. Hkrati pa pomeni tudi analizo moči različnih tipov metropolitanskih delavcev, da reappropriirajo to družbeno proizvedeno vrednost. Pomeni zavedati se obstoječih subjektivitet in jih opolnomočiti, pomeni prizadevati si ustvariti in organizirati nove subjektivitete.

Kot sem že omenil: ko se nenehno deluje v partikularnem kontekstu, kategorije težijo k razsutju ali vsaj k nujnosti njihove reartikulacije.

Na primer, koncept množične intelektualnosti, ki je ustrezen pri opisovanju splošnega delovanja postfordističnega produktivnega modela, v kontekstu mikrokozmosa beneške kulturne tovarne potrebuje globoko redefinicijo. Koncept je ustvaril Virno, da bi z njim opisal subjektivno kompozicijo globalnega gibanja gibanj in celo Virno ga kombinira s kritiko omejitev tega gibanja. Sprememba v obsegu in specifičnost definirane konteksta razkrivata nujnost preizpraševanja kompozicije množične intelektualnosti.

Da koncepta kreativnega razreda, ki ga je uvedel Richard Florida in ki se približuje konceptu parodije razreda, niti ne omenjamo.

Naslednja kategorija je kognitariat, ki ga je na začetku tega desetletja uvedel Berardi Bifo. Po eni strani ustrezno opisuje proces oblikovanja novega razreda, ki ima jedro v družbeni kompoziciji kognitivnega razreda in njegovem poskusu, da zgradi avtonomne institucije. Po drugi strani pa se zdi, da je v primeru Benetk kategorija kognitariata preozka, da bi lahko opisala primere, kot so:

1. Razširjen soobstoj kognitivnega in materialnega dela, predvsem zaradi prekernosti prvega. S tem mislim na dejstvo, da imajo v Benetkah še posebej mladi diplomirani ljudje dvojno zaposlitev. Prvo v »kulturni industriji« in drugo na turističnem področju, kot natakariji,

receptorji ipd. Kulturna in turistična industrija sta prepleteni. Zelo redko se najde »čisti«
kognitariat.

2. Dejstvo, da beneška kulturna industrija ne bi mogla preživeti brez skrajno materialnega dela v obliki storitev za muzeje in velike kulturne dogodke. Sektorji, kot so transport, logistika, inštalacije in čiščenje, temeljijo na rabi prekrernih pogodbenih ureditev in zaposlujejo migrantsko delovno silo. Ta družbena kompozicija je preveč pomembna in kompleksna, da bi jo lahko razumeli kot kontingent, (teoretično) mobiliziran s strani kognitariata.

A vrnimo se k izhodiščni točki, k pripovedi o študentski akciji v muzeju Palazzo Grassi.

Takoj ko smo vstopili v razstaviščni prostor, se nam je približala direktorica muzeja, gospa Monique Veute. Prisrčno nas je pozdravila in po dobrodošlici v improviziranem govoru navedla nekaj napak gibanj iz leta 1968 ter nam zaželela več sreče. Po govoru, za katerega se je zdelo, da je prepričal demonstrante, se je po sobani razlegel močan aplavz.

To zgodbo pripovedujem z razlogom. Številni demonstranti verjetno niso vedeli, da je Palazzo Grassi, podobno kot druge pomembne institucije v Benetkah, prenesel storitve na zunanje izvajalce. Tako številne poklice in zaposlitve (še posebej muzejski čuvaji in čistilci) upravljajo kooperative zunaj Palazzo Grassi. To pomeni, da ti zaposleni delajo in živijo v izjemni prekernosti in da so materialne razmere njihovega dela izjemno restriktivne (muzejski čuvaji, na primer, se ne smejo premikati, sedeti, govoriti ali iti na stranišče brez dovoljenja).

Še zanimivejši je oris »tipičnega«
prekernega delavca v Palazzu Grassi. Ta ima s povprečnim delavcem beneške kulturne tovarne veliko podobnosti (te informacije so prvi rezultati tekoče raziskave socialnega centra S.a.L.E.). Tipični zaposleni je bela ženska, mlada, kvalificirana (ponavadi z magisterijem iz umetnosti in/ali humanistike), ki ima še drugo zaposlitev v turistični ekonomiji in bogate izkušnje iz neplačanega dela v drugih kulturnih institucijah (v sistemu izobraževanja oziroma usposabljanja). To neplačano delo je kuga, ki se lahko razširi daleč onkraj izobraževalne kariere delavca v sprevrženem sistemu, v katerem iluzija obeta o zaposlitvi v kulturni tovarni potiska mlade delavce k čedalje bolj razširjenemu brezplačnemu delu.

Še en tak primer je beneška Guggenheimova fundacija, največja multinacionalna umetnostna znamka, v kateri študentje in študentke na pripravištvu brezplačno upravljajo celoten didaktični sektor.

Vrnimo se k akciji v Palazzu Grassi. Menim, da lahko politično delo takšnega prostora, kot je S.a.L.E., umestimo v praznino med mogočnimi subjektivitetami anomalničnega vala in študentskega aplavza postfordistični umetniški instituciji »odprtega duha«.

V tem prostoru prekernosti, v tem prostoru socialnih pravic, ki jih je treba ponovno pridobiti, v tej sivi coni, spregledani s strani Vala, ki je jurišal na muzej, spregledani s strani študentov, ki so se (nazadnje) izkazali kot najradikalnejša in najbolj družbeno zavedna komponenta kulturne tovarne, tam vidim politični izziv za S.a.L.E.

Naloga socialnih centrov (ali kakor koli jih želimo imenovati) je proizvajanje učinkovitih orodij in kognitivnih orožij za tista gibanja, v katerih zaznajo iskrice procesov ustvarjanja razreda in mobilizacije generalnega intelekta. Tukaj je na kocki možnost obstoja naših družbenih prostorov in njihove zmožnosti, da povzročajo konflikte v srcu sodobne postfordistične akumulacije. Da bi bili kos tej nalogi, se moramo zavedati instrumentov vladanja in delovanja kapitalistične valorizacije, pripete na kulturno produkcijo (torej v pomembnem delu na prekerne kognitivne delavce, vključno s študenti).

Matteo Pasquinelli, nanašajoč se na različne avtorje, v svojem besedilu *Immaterial Civil War* trdi, da živeti v kulturni tovarni pomeni soočati se z vrsto kapitalizma, ki hrepeni po enkra-

tnosti, avtentičnosti, alternativnih oblikah življenja itd. Pomeni soočati se z vrsto kapitalizma, ki teži k parazitiranju na neformalni kulturni produkciji in različnih življenjskih oblikah, katerega namen je zaslužek iz nepremičninskih špekulacij, na primer.

Ta proces valorizacije kolektivnega simbolnega kapitala temelji na nujnosti najdbe novih razlikovalnih znakov, vezanih na določen prostor, vključno s tistimi, ki jih oblikujejo lokalni upori, medijski aktivisti in socialni centri.

Še več, kulturno produkcijo in še posebej sodobno umetnost lahko razumemo kot dvorezni meč. Po eni strani vsebujeta tisti subjektivni potencial, ki je sočasno potencial kognitivnega delavca, ki dobesedno uteleša generalni intelekt. Po drugi strani pa sta med najučinkovitejšimi instrumenti vladanja. Menim, da sta kultura in umetnost v položaju, v katerem popolna svoboda izražanja ni samo dopuščena, temveč je nenehno implementirana in v katerem se ta nenehna implementacija izražanja nikoli ne izteče v spremembe samih materialnih odnosov produkcije.

Kultura in še zlasti sodobna umetnost danes delujeta kot sredstvo multiplikacije in difuzije konfliktnih diskurzov, kar ni samo po sebi negativno. Vendar se moramo zavedati, da to nista polji upora v kapitalističnem sistemu, temelječem na represiji in cenzuri. Nasprotno. Tako kot so nekateri institucionalni diskurzi v preteklosti potiskali seksualne prakse k samonaraciji, da bi se ustvarile nove točke oblasti, tako danes kulturna in umetnostna produkcija spodbujata obelodanjenje konfliktov zato, da bi postali del procesa valorizacije.

»Sistem« ni cenzor, »sistem« je svobodni govor, je izraz za vsako ceno.

Mimogrede, tako deluje biooblast. Deluje z implementacijo razlik, presežka. Skuša jih ujeti v različne dispozitive in jih ovrednotiti. Zato sta v postfordističnih razmerah umetnost in kultura čedalje bolj središčni polji proizvodnje vrednosti. Vendar je to hkrati odgovor na vprašanje, zakaj je biopolitično vladanje vedno na robu svoje lastne krize. Njegova edina prednost je kvaliteta zavzetja, obuzdenja in izkoriščanja tistega, kar proizvedejo subjektivitete. Postfordistični kapitalizem s svojimi dispozitivi vladanja označuje popolna nezmožnost ustvarjanja.

Zato lahko kapitalistični proces valorizacije nematerialnih dimenzij označimo za parazitskega. Zato moramo svoj ustvarjalni potencial osvoboditi kapitalističnega zavzetja.

Seveda je to problem neverjetne kompleksnosti. In tukaj lahko podamo zgolj delni odgovor, odgovor, ki se omejuje na vprašanje socialnih centrov.

Prizadevati si moramo ustvariti *institucije skupnega*, ki bodo sposobne preloma z oblastnimi dispozitivi, ne da bi pri tem zapustile tisto polje globalne kulturne produkcije, ki je danes ena najpomembnejših osi kapitalistične akumulacije in hkrati kraj, kjer se izrekajo in razstavljajo najradikalnejši (ali navidezno najradikalnejši) diskurzi in subjektivitete. Naj se ponovno osredinimo na sodobno umetnost: tukaj se soočamo z institucijo, ki svoj dvojni režim izražanja in vidnosti eksplicitno utemljuje na eksperimentiranju z afekti, odnosi, jeziki, alternativnimi oblikami življenja in skupnosti. Problem tega eksperimentiranja je v tem, da se v največji meri materialno izkorišča v kulturni industriji. Tisto, kar pri kulturni produkciji in sodobni umetnosti najbolj bode v oči, ni krutost kapitala, ki zastira, zatira ali zaklepa alternativne oblike življenja, da bi zagotovil družbeni red in reprodukcijo delovne sile. Nasprotno, procesi valorizacije umetnosti in kulture se dogajajo pod slepečim reflektorjem zaslona, odra, modne brvi, festivala, razstave. Tudi takrat, ko se ukvarjata s temo.

V tej luči ne moremo spregledati, kako postfordizem valorizira naše življenje (onstran lupine sodobne umetnosti) in kako v njem sočasno vznika subjektivni potencial umetnika, ki je hkrati potencial kognitivnega delavca, s katerim, konec koncev, deli isto delovno orodje. In s katerim proizvajata tisto, kar lahko kapital zgolj zavzame in izkorišča.

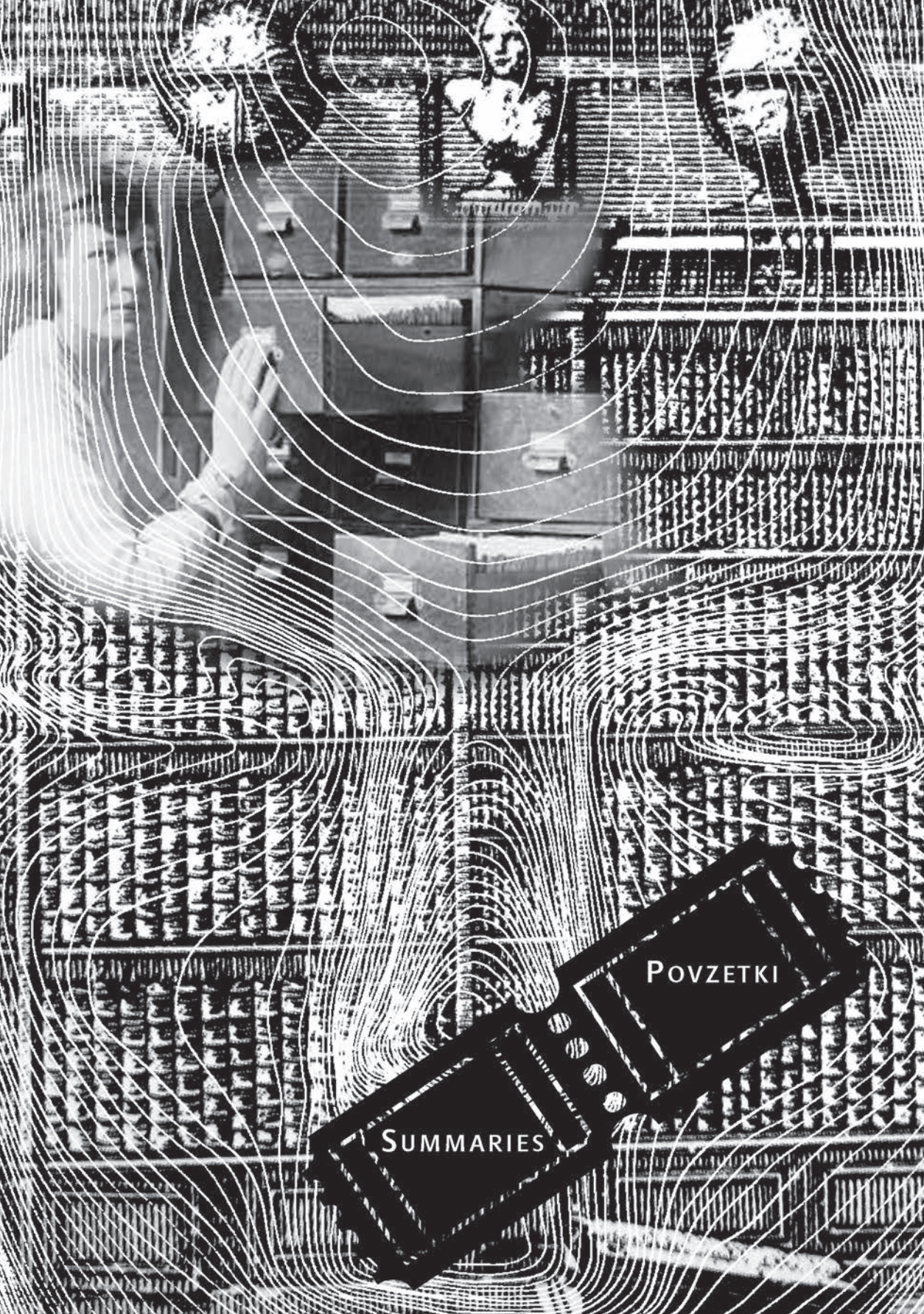
Problem je v tem, kako ne oslepeti od te polne luči. Kako preprečiti, da bi naši socialni centri (ali kakor koli jih hočemo imenovati) postali še en razlikovalni znak, pripet na prostor, ki omogoča opolnomočenje pozicij rentnega kapitala.

Tukaj se bom omejil na nekaj predlogov, za katere ne trdim, da so dokončni. Prej jih lahko razumemo kot začetek nove razprave (ki se lahko razvije iz mnogoterih točk).

1. Nujnost vzpostavitve institucij skupnega. Institucionalizacija naših skupnih prostorov in praks je odgovor na nujnost kolektivnega organiziranja nečesa, kar je več kot osebna akcija in ki lahko prelomi proces kapitalističnega vladanja in valorizacije.
2. V tem procesu se moramo ukvarjati z vprašanjem narave naših institucij. O tem, kakšno strukturo naj imajo. Natančneje, vprašati se moramo, kakšen je pomen besede struktura. Institucija skupnega ne more biti monolitna. Artikulirati se mora skozi odnos med skupnim in singulariteto ter zavrniti vsakršno identitetno pozicijo.

Pravzaprav je to ponovno problem odgovora na vprašanje, kako delujemo. Kot posamezni socialni centri in kot kompleksnejše mreže.

Prevod Barbara Beznec

POVZETKI

SUMMARIES

LATERALE

13 Barbara Beznez

Migracije in lateralni prostori državljanstva

S koncem kolonializma se absolutna časovna in teritorialna meja, ki je v kolonialni konstituciji ločevala državljana od koloniziranega subjekta, fragmentira in ponovno sestavlja znotraj samih nekdanjih kolonialnih metropol in njihovih satelitov. Priča smo nekakšni reartikulaciji kolonialnega prava, kjer ne velja načelo univerzalne rabe pravnih norm za vse osebe na določenem teritoriju, temveč se pravo aplicira glede na »kvaliteto posameznika«. To transformacijo geografije prostora, ki je rezultat vzajemne aplikacije različnih oblik domopolitike zasebnih, državnih in nadnacionalnih oblasti, lahko razumemo kot multiplikacijo večplastnih »lateral« oziroma lateralnih prostorov proizvodnje in državljanstva, ki razbija koncept homogenizirajoče sile kapitala v razmerah neoliberalne globalizacije. In vendar na stotine gibanj, kakršni sta Svet za vsakogar in Nevidni delavci sveta, ki ju podrobneje opisuje članek, priča o državljanski konstituciji, ki obstaja in se razvija ne glede na formalnopravne statutarne določitve ter udejanja odprt, nenehno revidirajoč se konstitucionalni proces za nastajajoče politično telo.

Ključne besede: evropsko državljanstvo, postkolonialna konstitucija, laterale, domopolitika, državljan-ske prakse

43 Polona Mozetič

Nevidni delavci sveta: zaposlovanje in delo »neevropskih« državljanov tretjih držav in režim delavskih domov

Avtorica analizira pravne in druge vidike politike ekonomskih migracij ter vlogo režima delavskih domov v njej. Načini privabljanja migrantskih delavcev, selektivnega omejevanja njihovih življenjskih možnosti in nadzorovanja tvorijo zapleten aparat upravljanja migracij. V Sloveniji je kombinacija ureditve in prakse izdajanja delovnih dovoljenj in dovoljenja za začasno prebivanje

temeljni mehanizem usmerjanja delavcev iz tretjih držav na sekundaren trg dela. Povezanost dela in bivanja se kaže v režimu delavskih domov, kjer so v glavnem namешčeni delavci iz Bosne in Hercegovine, ki opravljajo delovno intenzivna in slabo plačana dela v gradbeništvu v slabih delovnih pogojih. Četudi delavski domovi prostorsko segregirajo migrantske delavce, jih ni mogoče pojasniti s konceptom geta. V gradbeništvu obstaja potreba po mobilni delovni sili, ki jo je moč učinkovito in poceni premeščati iz enega gradbišča na drugega, in po delovni sili, ki je sezonska ali se jo zaposluje za krajši čas. Delavski domovi zadovoljujejo to potrebo, saj z zlitjem dela in prostega časa, kar je značilno za postfordističnega delavca, mobilnost in negotovost dela povežejo z mobilnostjo in negotovostjo namestitve. Kot disciplinarni dispozitiv so delavski domovi dejavnik ustvarjanja pohlevnih teles neorganizirane migrantske delovne sile.

Ključne besede: migracijska politika, krožne migracije, zaposlovanje in delo migrantov, delovna dovoljenja, trg dela, segmentacija trga dela, delavski dom, samski dom, geto, postfordizem

56 Andrej Kurnik

Aktivistična raziskava, biosindikalizem in subjektiviteta migrantskih delavcev

Kot vsako obliko gospodstva je treba tudi režim izkoriščanja migrantskih delavcev brati iz subjektivitete izkoriščanih, migrantskih delavcev torej. Zato moramo zgraditi dispozitive, ki subjektiviteto identificirajo in intervenirajo v njeno produkcijo. V okviru iniciative IWW (Nevidni delavci sveta) sta se razvila dva tovrstna dispozitiva, aktivistična raziskava in biosindikalizem. Njun potencial je v tem, da nam omogočata razumeti oblike dominacije, ki nastajajo v režimih kontrole nad migracijami, kot dinamične kategorije, ki vsebujejo pol upora. Subjektiviteto torej definira antagonizem, na osnovi katerega lahko gradimo projekt radikalne transformacije družbe. V tem smislu lahko definiramo paradigmatkost migracij v postfordističnem režimu izkoriščanja. Aktivistična raziskava in biosindikalizem, ki sta orodje organiziranja, sta seveda trčila ob prevladujoče civilnodružbene oblike organiziranosti. Na teh trkih so nastali elementi kritike

oblik vladljivosti in nastavki za alternativne politične strategije. Te pa ne bodo možne brez oblikovanja dispozitivov gibanja oziroma institucij gibanja

Ključne besede: subjektiviteta, aktivistična raziskava, biosindikalizem, protagonizem, dispozitiv, migrant-ski delavci, alterglobalizacijska gibanja

79 Polona Mozetič

»Kako su radnički domovi prošli kroz tranziciju?«: od socialnovarstvenih institucij do institucij migracijske politike

Avtorica analizira vlogo delavskih domov v nekdanji Jugoslaviji in kako se je ta predruščila s spreminjanjem političnega in ekonomskega okolja po razpadu Jugoslavije in vstopom Slovenije v EU. V jugoslovan-skem sistemu notranjih migracij so bili delavci, ki so prišli iz drugih republik, polnopravni državljani. Delavski domovi so v nekdanjem sistemu igrali socialnovarstveno vlogo zagotavljanja kratkotrajne in prehodne nastanitve za delavce iz drugih republik, praviloma do dodelitve družbenega stanovanja. Delavci, ki danes prihajajo iz držav, ki so nastale na oze-mlju nekdanje Jugoslavije, so tujci iz tretjih držav, ki se smejo praviloma zaposlovati le v deficitarnih poklicih. V sistemu meddržavnih migracij so postali delavski domovi neuraden instrument politike ekonomskih migracij, ki udejanja cilj vračanja migrantov in njihove optimalne ekonomske eksploatacije. Delavci iz tretjih držav sicer imajo formalno možnost izbire drugačne namestitve, vendar je ta navidezna. Zaradi zgroženosti nad bivalnimi razmerami v delavskih domovih se je pojavila zamisel o pravilniku, ki bi določal minimalne standarde bivanja v delavskih domovih. Tovrstne humanitarne pobude za izboljšanje položaja migrantskih delavcev verjetno ne bodo imele zelenih rezultatov, če ne bodo onesposobljeni mehanizmi, ki proizvaja moč-no sistemsko podrejenost delavcev iz tretjih držav.

Ključne besede: ekonomske migracije, notranje migracije, državljani tretjih držav, delavski dom, sam-ski dom, stanovanjska pravica, tranzicija, lastninjenje nepremičnin, minimalni standardi bivanja.

93 Andrea Olivieri

Etnija in razred v misli Louisa Adamiča

Delo ameriškega pisatelja slovenskega rodu Louisa Adamiča postaja danes, v času svojevrstne vojne proti migrantom, ki priča o dramatičnih poskusih kapitala, da bi zaježil vsak poskus bega, ponovno aktualno. Rdeča nit avtorja je branje Adamiča skozi konceptualni par razreda in etnicizma. Adamičevemu opusu sledi skozi prigode, ki pričajo o razrednem boju v ZDA, katerega pomembni protagonisti so migranti. Prav tako se posveča Adami-čevi analizi vprašanja identitete migrantov in skupne ameriške identitete. Članek tako opisuje Adamičevo koncepcijo Amerike, kjer imajo enako pomembno vlogo Plymouth Rock, Ellis Island ter prve suženjske ladje iz Jamestowna, in ki je nerazločljivo povezana z gradnjo pravične družbe, osvobodjene izkoriščanja.

Ključne besede: Louis Adamič, etnija, razred, Inwisible Workers of the World, amerikanizem, sindikalizem

MEJE

107 Polona Mozetič

Multipliciranje meje: meja, ki izginja, in nadzor, ki se povečuje

Mejni nadzor je pomemben del upravljanja migracij. Zaradi preprečevanja in preganjanja nedokumentiranih migracij se veliko investira v različne manifestacije meja. Zunanje meje so okrepljene z vrhunsko tehnologijo, ograjami in policisti. Zaradi spoznanja, da zgolj zunanji in fiksni mejni nadzor ni učinkovit pri preprečevanju in preganjanju nedokumentiranih migracij, se tovrstni nadzor širi v notranjost države. Tisti vidiki meja, ki učinkuje-jo kot mehanizmi selekcioniranja mobilnosti določenih populacij, se multiplicirajo. Tovrstna ekspanzija mejnega nadzora v notranjost ozemlja države trči ob pravico do zasebnosti. Če pa upoštevamo pojmovanja, ki v migra-cijah vidijo družbeno gibanje, celo upor zoper dano situ-acijo politične dominacije in ekonomske eksploatacije v svetu, so mehanizmi selekcioniranja migracij – in v tem

okviru nadzorovanja in preganjanja nedokumentiranih migracij – tudi odraz obstoječe zgodovinsko in kulturno pogojene razporeditve oblasti.

Ključne besede: meja, zasebnost, mejni nadzor, Schengen, izravnalni ukrepi, nedokumentirane migracije, družba nadzora.

117 Mojca Pajnik

Brezdržavljskost migrantov in pravica imeti pravico

S konsolidacijo nacionalnih držav, ki naciji podeli legitimost s postavitvijo nacionalne vlade in z zamejitvijo teritorialne suverenosti, se utemelji ideologem, da bi bile nacije brez nacionalne emancipacije oropane človekovih pravic. Univerzalni in kozmopolitski moment človekovih pravic se z realizacijo nacionalnih držav izgublja v nihanju med paradigmo liberalne individualnosti in nacionalne suverenosti. V besedilu si postavljamo vprašanje, kako prepričljivo misliti človekove pravice kot politične pravice, ki niso prepuščene samovolji nacionalnih elit: migranti, prosilci za azil, izbrisani namreč pokažejo, da izguba nacionalnih pravic pomeni izgubo človekovih pravic. Z obravnavo pojma »pravica imeti pravico«, ki po Hanni Arendt pomeni pripadanje politični skupnosti, besedilo problematizira prekrivanje človekovih in nacionalnih pravic na primeru ustvarjanja ljudi brez državljanstva. Ti se, oropani pravice imeti pravico, znajdejo zunaj koncepta človekovih pravic. Pravica imeti pravico je obravnavana kot pogoj, ki šele omogoča udejanjanje človekovih pravic. Na primeru migracij besedilo obravnava nekatere izbrane probleme na področju človekovih pravic – problem brezdržavljskosti, problem pasivnosti državljanstva in odtujenosti človekovih pravic, problem socialnih pravic – in si prizadeva za rehabilitacijo političnosti v pravicah.

Ključne besede: človekove pravice, nacionalne pravice, pravica imeti pravico, brezdržavljskost, Arendt, migracije, azil

130 Simona Jazbinšek in Tina Palač

Zdravje – človekova pravica? Prosilke in prosilci za mednarodno zaščito

Besedilo je nastalo na podlagi poglobljene terenske raziskave, opravljene v prvi polovici leta 2008. Predstavi ureditev zdravstvenega varstva prosilk in prosilcev za mednarodno zaščito v Sloveniji in opozori na pogoje in možnosti dostopanja do zdravstvene oskrbe prosilk in prosilcev. Avtorici sta prikazali različne interpretacije zakonskih določil in kritično opredelili izvajanje teh v praksi. Pri tem sta se še prav posebej osredotočili na vlogo medicinske sestre, zaposlene v ambulantni v Azilnem domu, ter na interpretacijo nujne zdravstvene pomoči. Besedilo skuša tudi s pomočjo primerov opozoriti na sistematični dvom, ki se pojavlja pri obravnavi prosilk in prosilcev za azil, subjektivnost zaposlenih pri odločanju o upravičenosti njihovih zdravstvenih potreb in različne poskuse omejevanja dostopa do zdravstvenih storitev, pri čemer se postavlja vprašanje, ali je zdravje res osnovna človekova pravica.

Ključne besede: prosilci za mednarodno zaščito, zdravstvo, človekove pravice, nujna zdravstvena pomoč

135 Sonja Zlobko, Katja Uran, Jože Rupnik

Moramo jih naučiti najbolj osnovnih stvari

Dogodki, ki so zadevali prosilce za mednarodno zaščito (javno izpostavljanje prosilcev v medijih, zahtevanje izboljšanja razmer v institucijah za mednarodno zaščito etc.) v letu 2008, so bili zaznamovani s precejšno mero nacionalizma. V medijih in na javnih forumih so se vrstili pogovori, razprave, ki so večinoma ustvarjali percepcijo radikalne drugosti prosilcev za mednarodno zaščito. Članek se osredotoča predvsem na to konstrukcijo drugosti, ki se oblikuje na državni ravni. Drugost najbolj zaznamuje obdobje, ki ga prosilci preživijo v neprekinjenih stikih z institucijami in ki v največji meri vpliva na njihova življenja (deportacija/pridobitev statusa). Izhodišče intervjujev, ki so jih avtorji opravljali tako s prosilci za mednarodno zaščito kot z zaposlenimi na Sektorju za integracijo in Sektorju za mednarodno zaščito (Azilni dom), je proces integracije. Prav tako pa analizirajo tudi zakonska določila o mednaro-

dni zaščiti. Razdvojevanje med slovensko skupnostjo in imigranti se udejanja preko različnih komponent integracije. Avtorji obravnavajo dve, ki sta se v intervjujih najočitneje izpostavili – ekonomska komponenta procesa integracije in učenje jezika. Obe pa sta močno zaznamovani z nekakšnimi obćimi slovenskimi normami, domišljenimi s strani države.

Ključne besede: prosilci za mednarodno zaščito, integracija, Drugost

MARGINE

155 Barbara Bezec in Andrej Kurnik

Rezident tujec: Izkušnja Roga na margini

Odprtje zapušćene tovarne Rog za neodvisno kulturno, socialno in politično produkcijo je bila prostorska in s tem politična intervencija. Projekt oživitve propadajoćega kompleksa v središču Ljubljane je bil odgovor na krizo avtonomnih in neodvisnih prostorov ustvarjanja, ki jo je povzročila izpraznjenost projekta civilne družbe osemdesetih. Pav tako je pomenil kritiko pohoda novih ekonomskih praks, katerih poglavitna surovina bogatenja so umetnost, kultura in aktivizem. Osvobojeni Rog kot »nadležna« družbena realnost, ki interpretira svobodo ustvarjanja v sodobnem mestu, intervenira v procese nastajanja novih kulturno-umetniških institucij in njihovo podrejanje kreativnosti v skladu s profitno logiko. Lastnica tovarne, mestna občina Ljubljana, je po dveh letih obstoja projekta onemogoćila vsak poskus njegove subverzivne integracije. Od takrat skuša biti Rog center nastajajoćega novega mestnega družbenega tkiva, ki presega segmentacije in segregacije, ki jih predpisuje mesto-podjetje.

Ključne besede: prostorskost, zaćasna raba, gentrifikacija, prekarizacija, kognitariat, skupnost na meji

SUMMARIES

LATERALS

13 Barbara Bezec

Migrations and the Lateral Spaces of Citizenship

With the end of colonialism, the absolute temporal and territorial borders which, in the colonial constitution, separated the citizen from the colonial subject, have been fragmented and reconstituted within the metropolises of the former colonies and their satellites. We are witnessing a sort of rearticulation of colonial law, whereby the principal of universality of legal norms does not apply to all persons within a given territory, but is based on the »quality of the individual«. This transformation of the geographic space, which is the result of the mutual application of various forms of private, national, and supernational domopolitics, can be understood as the multiplication of multi-layer »laterals«: the lateral spaces of production and citizenship which break up the concept of the homogenizing power of capital in conditions of neo-liberal globalization. At the same time, the countless movements described in this article, such as Svet za vsakogar (A World for Everyone) and Nevidni delavci sveta (Invisible Workers of the World), reveal the outlines of a constitution of citizenship which exists and is being developed regardless of formal legal statutes, and which constitutes the open, constantly changing constitutive process of an emerging political entity.

Key words: European citizenship, post-colonial constitution, laterals, domopolitics, citizenship practice

Invisible Workers of the World: Employment and Work of the »Uneuropean« Citizens of Third Countries and the Regime of Workers Dormitories

Author analyses legal and other aspects of the politics of economic migration and the role of the regime of workers dormitories within it. The mechanisms of control and mobilization of workers and the selective limitation of their life potential constitute a complex apparatus of migration management. In Slovenia, the combination of the regime and practice of the allowance of work permits and permits for temporal residence, is the key mechanism of directing workers from third countries to the secondary labor market. The interconnection between work and residence is manifest in the regime of workers dormitories. They are inhabited mainly by workers from Bosnia and Herzegovina, that work in labor intensive and low paid occupations on construction sites in extremely bad working conditions. Although workers dormitories are a mechanism of spatial segregation of workers, they can not be explained with the concept of the ghetto. The sector of construction needs a highly mobile work force with seasonal or ephemeral character, that can be easily transferred from one work site to another. Workers dormitories are fulfilling these need. Through fusion of work time and free time, which is characteristic for postfordist workers, they can effectively link the precarity and mobility of work with precarity and mobility of accommodation. Workers dormitories are a disciplinary dispositif with the goal to create a meek and unorganized work force.

Key words: migration politics, circular migration, employment and work of migrants, work permits, labor market, segmentation of labor market, workers dormitories, ghetto, postfordism

Militant Research, Biounionism and Subjectivity of Migrant Workers

Every form of domination should be analyzed by addressing subjectivity. Same goes for exploitation of migrant workers and their subjectivity. For this reason

dispositifs that identify subjectivity and intervene into its production are necessary. Initiative called IWW (Invisible Workers of the World) developed two dispositifs of such type, militant research and biounionism. Both allow us to understand forms of domination, that are in the making in regimes of control over migration, as dynamic categories that involve resistances. Subjectivity is therefore defined by antagonism, on the basis of which we can build the project of radical transformation of the world. In this sense we can define the paradigmatic character of migration in postfordist regime of exploitation. Militant investigation and biounionism that are in the first place tools of organizing, collided with dominant civil society forms of organization. Those frictions also provided elements for critique of contemporary forms of governability and alternative political strategies. To be able to develop the latter new dispositifs of movements and institutions of movements have to be formed.

Key words: subjectivity, militant research, biounionism, protagonism, dispositif, migrant workers, alter-globalization movements.

»How did Workers Dormitories Survive the Transition?« From Social-Protective Institutions to Institutions of Migration Politics

Author analyses the role of workers dormitories in the socialist Yugoslavia and its shifting in the process of transformation of the political and economic environment after the collapse of Yugoslavia and the entrance of Slovenia in the EU. In the Yugoslav system of internal migration the workers from other Yugoslav republics were citizens with equal rights. In the socialist system workers dormitories had a social-protective function, since they provided a short term and transitory accommodation for workers from other republics, until they received a social apartment. Today workers, coming from the states of former Yugoslavia, have the status of foreign workers from third countries, that can normally be employed only in deficient jobs. In the system of inter-state migration workers dormitories became an unofficial instrument of the

politics of economic migration, that enacts the goal of circular migration and optimal economic exploitation. There is a formal possibility of choice between different forms of accommodation for workers from third countries. But this formal possibility is only virtual. The public abomination concerning the living conditions in workers dormitories led to an idea of creating a set of minimal standards for them. This and similar humanitarian initiatives for the improvement of the working and living conditions for migrant workers will probably not have the desirable effects, if they are not supplemented with the destruction of mechanisms that produce the strong systemic subjugation of workers from third countries.

Key words: economic migration, internal migration, citizens of third countries, workers dormitories, transition, privatization of real estate, minimal standards for workers dormitories, dwelling right to socially owned apartment

93 Andrea Olivieri

Ethnicity and Class in the Thoughts of Louis Adamič

At a time of a kind of war against immigrants that reveals capital's dramatic attempt to stop up every possibility of escape, the work of the Slovene American writer Louis Adamič is acquiring a new significance. The common thread for the author of the text is reading Adamič through the class/ethnicism conceptual pair. The article examines Adamič's opus through events that shed light on class struggle in America, the key protagonists of which were immigrants. It also discusses Adamič's analysis of the question of immigrant identity and a common American identity. It describes Adamič's conception of America, in which Plymouth Rock, Ellis Island, and the first slave ships from Jamestown play a key role, and which is inseparably linked to the construction of a just society free of exploitation.

Key words: Louis Adamič, ethnicity, *Invisible Workers of the World*, Americanism, syndicalism

BORDERS

107 Polona Mozetič

Multiplication of Border: Vanishing Border, Increased Control

Border control is a significant part of migration management. There are huge investments in various manifestations of borders in order to restrain and quash undocumented migration. External borders are reinforced with high technology, fences and police presence. Due to the realization that external and fix border control is not sufficient, the mechanisms of control are expanded into the interior of the state. Those aspects of borders that act as mechanisms of selection of mobility of particular populations are multiplying. The expansion of border control into the interior of the state collides with the right to privacy. If we except the notion, that migration is a social movement, even resistance against a given situation of political domination and economic exploitation, then we can understand the mechanisms of selection of migration – and in this context also of control and persecution of undocumented migration – as a reflection of an existing, historically and culturally conditioned deployment of power.

Key words: border, privacy, border control, Schengen, undocumented migrations, society of control, compensatory measures

117 Mojca Pajnik

Migrants without Citizenship and the Right to Have Rights

The consolidation of nation states, which lends legitimacy to the nation by establishing national governments and mapping out territorial sovereignty, serves to define an ideologeme in which nations without national emancipation are robbed of human rights. The universal and cosmopolitan moment of human rights is lost through the realization of nation states, in oscillations between the paradigm of liberal individualism and national sovereignty. This text addresses the question of how to convincingly think of human rights as political rights that

would not be left to the whims of national elites: migrants, asylum seekers, and the erased have shown that the loss of national rights is, at the same time, the loss of human rights. Through a discussion of the right to have rights, which, according to Hannah Arendt, means belonging to a political community, the text problematizes the overlapping of human and national rights using the example of people without citizenship. Robbed of the right to have rights, these persons find themselves outside the concept of human rights. The right to have rights is viewed as a prerequisite for the realization of human rights. Taking migration as an example, the text deals with select problems from the field of human rights – the problem of people without citizenship, the problem of passive citizenship and the alienation of human rights, the problem of social rights – and strives to resuscitate the political aspect of rights.

Key words: human rights, national rights, the right to have rights, lack of citizenship, Arendt, migration, asylum

130 Simona Jazbinšek and Tina Palač

Health: A Human Right? International Protection Seekers

This text is based on an in-depth field study conducted in the first half of 2008. It presents arrangements for protecting the health of international protection seekers in Slovenia, and expresses concern about the conditions and possibilities for accessing health care services for asylum seekers. The authors present differing interpretations of legal stipulations and take a critical look at the implementation of legislation in practice. They focus closely on the role of the nurse employed at the Asylum Centre and on interpretations of emergency medical care. The text uses examples to attempt to point out the systematic doubt that accompanies the treatment of asylum seekers, the subjective dimension of employees in determining entitlement to health care, and various attempts to limit access to health care services. The question that they arrive at is: Is health really a basic human right?

Key words: international protection seekers, health care, human rights, emergency medical assistance

135 Sonja Zlobko, Katja Uran, Jože Rupnik

»We have to teach them basic lessons«

Events regarding the international protection seekers (public exposure of asylum seekers, demands for the improvement of conditions inside institutions for international protection) in the year 2008 have been accompanied with a high degree of nationalism. Public forums and media in general have been full of discussions that mainly constructed a perception of radical otherness of the international protection seekers. Article is focused on this construction of otherness that is being formed on the state level. This otherness is most obvious in the period that international protection seekers spend in uninterrupted contacts with state institutions, that have decisive impact on their live (deportation, naturalization). The basis of the interviews performed with international protection seekers, employees of the Sector for integration and the Sector for international protection (Asylum home), is the process of integration and the analysis of different laws and provisions regarding international protection. The process of decoupling of the Slovene society and migrants is enacted through various components of integration. Authors analyze two of them, which have been emphasized in the interviews – the economic component of the process of integration and language learning. They are both strongly marked with general Slovene norms, that are constructed by the state.

Key words: international protection seekers, integration, otherness

MARGINS

155 Barbara Beznec and Andrej Kurnik

Resident Alien: Rog's Experiences on the Margin

The reopening of the abandoned Rog bicycle factory as a place of independent cultural, social, political production constituted a spatial, and consequently political, intervention. The project of reviving a complex that had fallen into disrepair in the center of Ljubljana was a response to the crisis that had befallen autonomous and independent creative spaces because of the »disembowelment« of the civil society project of the 1980s. It also constituted a critique of the emergence of new economic practices that take art, culture, and activism as raw material for wealth creation. As a »bothersome« social reality that interprets the freedom to create in a free space, liberated Rog intervenes in the process of the emergence of new cultural-artistic institutions and their subordination to the service of the logic of profit. Two years into its renewal, the owner of the factory, the Municipality of Ljubljana, blocked all attempts for its subversive integration. Since then, Rog has been playing the role of a center for emerging urban social tissue that surpasses the segmentation and segregation dictated by the city-enterprise.

Key words: spatiality, temporary use, gentrification, precarization, cognitariat, community on the margin

Grafično oblikovanje / Graphic design
Irena Woelle, Dražena Peric

Prelom teksta / Layout
Dražena Peric

Oblikovanje naslovnice / Cover design
Dražena Peric

Tisk / Printed by
DEMAT d. o. o.

Izhajanje Časopisa za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo sofinancirata ARRS in Ministrstvo za kulturo.

cena: 12.90 EUR

9 770351 428600